

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XIII. évfolyam

Felelős szerkesztő

CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs

FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József, Lampl Zsuzsanna,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila,
Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

TANULMÁNYOK

LANSTYÁK ISTVÁN

Nyelvi problémák a szlovákiai magyar beszélőközösségben 3

HOBOTH KATALIN

A magyar szaknyelv kutatás múltja és jelene Szlovákiában 25

SÁNDOR ELEONÓRA

A Velencei Bizottság a kisebbségi törvénytervezetekről 37

LANCZ ATTILA

„A Velencei Bizottság minden megalapozott ajánlása”. Elemzés a Velencei
Bizottság szlovákiai államnyelvtörvényt értékelő véleményéről és a
vélemény konkrét ajánlásainak hatásáról a végleges törvénytövegre 47

CÚTH CSABA

A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és megvalósulásának körülményei
a szlovákiai helyi önkormányzatokban 1999 és 2011 között 59

SIMON ATTILA

A kettéosztott város. Az államhatár és az etnikumok közötti választóvonal
által kettéosztott Komárom a két háború között 87

GAUČÍK ISTVÁN

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. a gazdasági elitek példáján 101

Agora

VADKERTY KATALIN

A népfogyatkozás történelmi okai 141

Pályakép

KONCSOL LÁSZLÓ 145

Konferencia

BOLEMANT LILLA

Interdiszciplináris konferencia a romantikus tudományfelfogásról 163

Könyvek

Schmidt Mária

Politikailag inkorrekt. Esszék diktatúrától és demokráciáról

(Kacsinecz Krisztián) 167

Keszegh Béla

A 2010-es parlamenti választások a szlovákiai magyarok tükrében

(Csanda Gábor) 169

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRESPRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRESPRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

Nyelvi problémák a szlovákiai magyar beszélőközösségben¹

ISTVÁN LANSTYÁK

Language Problems of the Hungarian Speech Community in Slovakia

81`242

81`373.46

811.162.4:37

811.511.141:37

Keywords: language problems, Hungarian speech community, mother tongue teaching, second language teaching, Hungarian as a second language, borrowing, Slovak language policy.

Bevezetés

Dolgozatomban a szlovákiai magyar beszélőközösségben jelentkező néhány *társadalmi szintű, tudatosult, nyílt, tartós, súlyos, nehezen megoldható típusproblémáról* beszélek. Nem helyhez és időhöz, ill. meghatározott személyekhez köthető ún. *egyedi* problémákról lesz tehát szó, hanem az ilyenek tanulságait általánosítva a problémákról mint típusokról, azaz *típusproblémákról*, mégpedig olyanokról, amelyek a szlovákiai magyar beszélőközösség legtöbb rétegében jelen vannak (ezért *társadalmi szintűek* ezek a problémák), a hétköznapi beszélők is észlelik őket, gondolkodnak rajtuk és beszélnek róluk (ezért tartoznak a *tudatosult* és *nyílt* problémák kategóriájába), régóta fennállnak és valószínűleg még sokáig kell számolnunk velük (ezért *tartósak*), az emberek életét nemegyszer nagymértékben megnehezítik (ezért *súlyos* problémák), megoldásuk túlmutat a szűkebb értelemben vett nyelvalakításon: társadalmi, politikai, gazdasági és más tényezők megváltoztatását igényli (ezért tartoznak a *nehezen megoldható* problémák közé).

A nyelvi problémáknak ezekről a típusairól egy korábbi közleményemben írtam részletesebben (Lanstyák 2010a, szlovák nyelvű változata 2010d), egy részüket rövid példa

1. A nyelvi problémákkal kapcsolatos kutatások a Gramma Nyelvi Iroda munkaterve alapján folytak és folynak az MTA támogatásával. Itt szeretném megköszönni Misad Katalin észrevételeit és Kitlei Ibolya javításait.

bemutatásával illusztrálva. Itt most a célom az, hogy néhány konkrét problémát részletesebben is bemutassak, felhasználva az említett írás és más, hasonló témájú közlemények (Kolláth–Lanstyák 2007; Lanstyák 2007a, 2008, 2009a, 2010b, 2010c, 2010e, 2011; Lanstyák–Szabó Mihály 2000/2002, 2009) tanulságait.

Arra, hogy elmondjam a véleményemet néhány fontos, a szlovákiai magyarok nagy tömegeit nyomasztó problémáról, elsősorban Misad Katalin gyűjteményes kötete (2009) ihletett, melynek tíz fejezete közül a legtöbb kimondottan nyelvi problémákkal foglalkozik. A könyv egyes tanulmányai korábban javarészt önállóan is megjelentek folyóiratban vagy tanulmánykötetben, s bár tematikailag sokszínűek, a kötet maga mégis egységes. Ezt az egységességet elsősorban két jellegzetes megközelítés biztosítja, melyek a könyv címében is ki vannak emelve: az egyik a kontaktológiai szempont (a tanulmányokban közös az, hogy a magyar–szlovák nyelvérinkezés különféle vonatkozásaival foglalkoznak), a másik pedig az eredmények gyakorlati hasznosításának erőteljesen artikulálódó igénye: az összes tanulmány az alkalmazott nyelvészet tárgykörébe sorolható, melyet legújabban találóan „hasznos nyelvészet”-nek is neveznek. Ez a „hasznosság” pedig abban mutatkozik meg, hogy az egyes írások közvetlen vagy közvetett célja hozzájárulni a szlovákiai magyar beszélőket nyomasztó súlyos problémák megoldásához.

A problémák, amelyekkel Misad Katalin az egyes tanulmányokban foglalkozik, alapvetően öt nagy csoportba sorolhatók. Az első csoportot a szlovákiai magyar szaknyelvekkel kapcsolatos súlyos gondok alkotják, melyekkel a korpuszalakítás² keretében szoktak foglalkozni, ugyanakkor – ahogy az a szerző fejtegetéseiből is kiderül – a helyzet radikális státusalakítási³ lépések nélkül aligha fog megváltozni. A szaknyelvek jelenlegi problémái ugyanis a mindenkori szlovák nyelv- és oktatáspolitikának a (romlott) gyümölcsei, így a helyzet radikális javítása is nyelv- és oktatáspolitikai változásokat igényel. A problémakör fontosságára utal, hogy a szerző három tanulmányt is szentel a szaknyelvek, a szaknyelvi terminológia kérdéseinek.⁴

A társadalmi szintű nyelvi problémák második nagy csoportjába az anyanyelvi neveléssel kapcsolatos kérdések – „vétségek és kétségek” – tartoznak (vö. Jakab 1987). Mindenki tudja, hogy régióinkban a legtöbb kisebbségi etnikum fennmaradása elképzelhetetlen anyanyelvének fennmaradása nélkül (a romák a kivétel), a magyar tanítási nyelvű iskolákban folyó anyanyelvi nevelés botrányos állapotával mégis alig foglalkoznak az illetékesek. Pedig talán ez az a terület, amely a legkevésbé van kiszolgáltatva az államhatalomnak, mivel az anyanyelvi nevelés tartalmi és módszertani kérdé-

2. A korpuszalakítás a nyelv alakításnak az a válfaja, amely a nyelv állományára irányul: ennek legfontosabb területe a szókincs bővítés, az új szavak, szakkifejezések stb. létrehozása.
3. A státusalakítás a nyelv alakításnak az a válfaja, amely a nyelvhasználat kontextusára irányul: ide tartoznak azok a nyelvpolitikai lépések (pl. nyelvtörvények elfogadása), amelyek erősítik vagy gyöngítik egyes nyelvek, nyelvváltozatok pozícióját.
4. A szaknyelvi regiszterek fejlesztésének szemantikai és pragmatikai összefüggései szlovákiai magyar viszonylatban (11–27. p.); Terminológiai problémák a szlovák–magyar, illetve magyar–szlovák vonatkozású szakszótárakban és szakkifejezés-gyűjteményekben (29–70. p.); A hangzó beszéd sajátosságai (193–211. p.); A magyar mint kisebbségi nyelv használatának gyakorlata a hivatalos érintkezésben (71–91. p.).

seibe a szlovák hatóságok tudtommal nem nagyon avatkoznak bele. Más kérdés persze, hogy az anyanyelv megmaradásában az anyanyelvi nevelés csak egy, nem is annyi-
ra lényeges tényező. Az anyanyelvi neveléssel a kötet két írása foglalkozik.⁵

A harmadik nagy problémakört a másodnyelvoktatással kapcsolatos problémák alkotják. Az előzőhöz, az anyanyelvi neveléshez hasonlóan, ez a probléma valamilyen módon és mértékben minden szlovákiai magyart érint, attól függetlenül, hogy magyar vagy szlovák tanítási nyelvű iskolába járnak-e, beleértve azokat is, akik (egyik) anyanyelvükként sajátítják el a szlovákot. A szerző a magyar tanítási nyelvű iskolákban folyó szlovákoktatás problémáival foglalkozik, de fontos megjegyezni, hogy a nem anyanyelvükön tanuló szlovákiai magyar gyermekek nyelvelsajátítási problémáit is érdemes lenne behatóan vizsgálni. A másodnyelvoktatásnak a szerző egyetlen írást szentelt kötetében.⁶

A negyedik nagyobb témakörbe a helyesírás problémáit lehet sorolni: ezek ugyan sokkal kevésbé húsbavágóak, mint a szaknyelvek, az anyanyelvi nevelés vagy a másodnyelvoktatás problémái, ugyanakkor szintén viszonylag sok embert érintenek, ezért mindenképpen érdemes velük foglalkozni. Megoldásuk részben a szlovákiai magyar iskolákban folyó anyanyelvi nevelés hatáskörébe tartozik, részben viszont közmagyar korpuszalakítási feladat. Ennek a témakörnek két írást szentelt a szerző.⁷

A Misad Katalin által tárgyalt ötödik témakör bizonyos szempontból „kakuktkotás”, más szempontból azonban szervesen illeszkedik a kötetbe: a kötet egyik írása a magyar mint idegen nyelv oktatásának gyakorlati kérdéseit taglalja.⁸ Ez a témakör szigorúan nem tartozik dolgozatom tárgyához, hiszen a magyar mint idegen nyelv oktatásának problémái közvetlenül nem a szlovákiai magyar beszélőközösség problémái, ugyanakkor az ilyen jellegű kutatások igenis hasznosíthatók a szlovákiai magyar beszélőközösség számára is. Nincs ugyanis éles határ a „vérbeli” etnikai szlovákok és a nyelvcsere állapotában lévő magyarok közt, akiknek a számára hasznos volna nyelvi rehabilitációs programokat kidolgozni, ezek pedig nem nélkülözhetik a magyar mint idegen nyelv oktatásának tanulságait.

Misad Katalin könyvének utolsó fejezete eltér az összes többitől abban, hogy nem nyelvi problémákkal foglalkozik, hanem azokat a nyelvi irodákat mutatja be, amelyek 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával épp azért jöttek létre Szlovákiában, a Kárpátalján, Erdélyben és – felemás módon – a Vajdaságban is, hogy a nyelvalkítás különféle eszközeinek alkalmazásával, illetve az azt megalapozó nyelvészeti kutatásokkal és nyelviadatbázis-építéssel hozzájáruljanak a határon túli magyar beszélőközösségek nyelvi problémáinak megoldásához. A szlovákiai iroda Dunaszer-

-
5. Az anyanyelvi nevelés problémái a szlovákiai magyar tannyelvű oktatási intézményekben (139–158. p.); A hangzó beszéd sajátosságai. Mutatványok a Szép magyar beszéd verseny hangzási-nyelvi jellegzetességeiből (193–211. p.).
 6. A szlovák nyelv oktatásának helyzete a szlovákiai magyar tannyelvű oktatási intézményekben (159–175. p.).
 7. Standardtól eltérő helyesírási formák a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban (93–117. p.); Nagybetűsítések a szlovákiai magyar írásgyakorlatban (119–138. p.).
 8. A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának gyakorlati kérdései a pozsonyi Comenius Egyetemen (177–192. p.).

dahelyen működik Gramma Nyelvi Iroda néven, a kárpátalji Beregszászban Hodinka Antal Intézet néven, az erdélyi Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön Szabó T. Attila Nyelvi Intézet néven; a Vajdaságban az MTA által támogatott helybeli munkatársak más intézmények kötelékében végeznek a nyelvi irodákéhoz hasonló nyelvalakító, kutató és adatbázis-építő tevékenységet. Ezekhez az irodákhoz csatlakozott 2007-ben a három ún. kiségió – Horvátország, a szlovéniai Muravidék és az ausztriai Örvidek – közös nyelvi irodája, az Imre Samu Intézet. Ezek az irodák alkotják a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatot, melyet szoros kötelék fűz az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez.⁹

Dolgozatom érdemi részében egy-egy fejezetben áttekintem a fõntebb említett öt témakör közül az első hármat, ismertette Misad Katalin fontosabb megállapításait és hozzáfűzve saját észrevételeimet, ill. az elmúlt negyedszázadban folytatott kutatásaim idevágó eredményeit, tanulságait.

A szlovákiai magyar szaknyelvek problémái

A szaknyelvek jelentõségét a nyelvváltozatokon belül nem lehet túlbecsülni; jól mutat erre az a Misad Katalin által is idézett adat, mely szerint a szaknyelvi szókinccs alkotja a magyar szókészlet nagyobb részét, s egyes számítások szerint a modern társadalmakban az írásbeliség nagyobb része épp szaknyelvi közleményekbõl áll (11. p.). A kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt a szaknyelvek anyanyelvi művelésére csak korlátozottan van lehetőség, mivel a szaktudományok és szakmák művelésének fórumai javarészt államnyelvűek. Különösen igaz ez a tudományos kutatásra és a felsőoktatásra, amelyek a szaknyelvek művelésének legfőbb színterei, ezekben ugyanis a kisebbségi nyelvek jelenléte köztudomásúan minimális. Nem sokkal jobb a helyzet azokon a színtereken sem, amelyeken a szaknyelveknek nem annyira a művelése folyik, hanem inkább a használata (a használat persze bizonyos értelemben nagyon is „művelés”): a legtöbb munkahelyen – legyen szó akár állami, akár magánkezekben lévő intézményről, szervezetről, vállalkozásról – az írásbeli nyelvhasználat államnyelvű, a kisebbségi nyelv legfeljebb szóbeli változataiban jelenik meg, ahol használatát nem tiltják vagy nem korlátozzák (mert erre is vannak példák szlovákiai magyar viszonylatban is).

A szlovákiai magyar beszélõközösségben a szaknyelvek anyanyelvű művelésére szinte csak néhány társadalomtudomány esetében van lehetőség a magyar nyelvű, ill. a magyar nyelvet (is) használó felsőoktatási intézményekben, tanszékeken, valamint a kisebbségi tudományos mûhelyekben. A szaknyelvek anyanyelvű használatának legfontosabb színtere a magyar tanítási nyelvű alap- és középiskola, továbbá – korlátozott mértékben – a legalsó szintű közigazgatás; ezenkívül megjelenik a magyar nyelv a kereskedelemben és a szolgáltatásokban is, bár korántsem olyan mértékben, ahogyan

9. Az egyes irodákra, ill. a kutatóhálózatra I. Cserniczkó és mtsai 2005, Kolláth és mtsai 2005, ill. az egyes irodák honlapjait: www.lett.ubbcluj.ro/~tjuhasz/sztanyi/index.html (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet), www.gramma.sk (Gramma Nyelvi Iroda), www.kmf.uz.ua/egysegek/kutatomuhelyek/magyarsagkutato/index.html (Hodinka Antal Intézet), www.isnyi.org (Imre Samu Nyelvi Intézet), www.mtt.org.yu/vak/kutatasok (Magyarságkutató Tudományos Társaság), www.korpusz.org.yu (Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz).

ez lehetséges és kívánatos volna. Az említett nyelvhasználati színtereken a dolog természetéből fakadóan a szaknyelveknek csak a középső, ill. alsó rétege használatos, az is inkább szóbeli, mint írásbeli formájában, ennél fogva pedig sokszor inkább informális, mint formális stílusváltozatokban jelenik meg.¹⁰

Misad Katalin a szaknyelveknek, ill. a szakterminológiának a középső szintjével foglalkozik: egyik írásában (11–27. p.) olyan élelmiszer-ipari szakkifejezéseket és termék-megnevezéseket vizsgál, amelyek a magyarlakta településeken működő hiper- és szupermarketek, ill. kisebb élelmiszerüzletek kétnyelvű (szlovák–magyar) termékkatalógusaiból, ill. szórólapjaikról származnak, vagyis a laikus vásárlóközönség tájékoztatását szolgálják; egy másik írásában (71–91. p.) a dunaszerdahelyi városi hivatalban felgyűjtött szlovák nyelvű hivatali szövegek magyar fordításával foglalkozik, vagyis ismét olyan szövegekkel, amelyeket a „szakember” a laikusok számára készített el; a harmadik idevágó írásában (29–70. p.) szlovák–magyar, ill. magyar–szlovák szakszótárak és szakkifejezés-gyűjtemények szókinsztét vizsgálja, amely szakemberektől származik, és célja részben a szakemberek, részben a laikus szótárhasználók tájékoztatása.

Amint tudjuk, a szaknyelvek anyanyelvű művelésének és használatának korlátozottsága miatt a szaknyelvek területén erőteljesen jelentkezik a nyelvi hiány (a foga-

-
10. 1. A szaknyelvek felső rétegén az adott szakterülettel legmagasabb szinten foglalkozó szakemberek egymás közti kommunikációjában megjelenő szaknyelveket lehet érteni, azokét, akiknek a tevékenysége nem egyszerűen a szakma művelésére, hanem új szakmai ismeretek szerzésére – és ettől elválaszthatatlanul a szakterminológia bővítésére, fejlesztésére – irányul; alapvetően a tudományos és más szakmai jellegű publikációk nyelvéről van itt szó, ill. a tudományos konferenciák, szakmai rendezvények beszélt nyelvi megnyilatkozásairól. Az ilyen szintű szaknyelvet használó kommunikációt felső szintű szaknyelvi kommunikációnak nevezhetjük. – 2. A szaknyelvek középső rétegét az adott szakterület szakembereinek szakmai kommunikációjában használt szaknyelvek, azaz pl. két földrajz szakos tanár, két üzemmérnök, két önkormányzati tisztviselő vagy akár két vízvezeték-szerelő egymással való szakmai kommunikációja során használt szaknyelv képezi, figyelembe véve persze az írott és a beszélt nyelv formalitás szerinti rétegződéséből adódó sajátosságokat. E szaknyelvi szinten zajlik a középszintű szaknyelvi kommunikáció. – 3. A szaknyelvek alsó rétegében helyezkednek el a szakemberek és laikusok kommunikációjában megjelenő szaknyelvek; ilyen szaknyelvek vannak jelen tanulási helyzetben, pl. a közoktatásban vagy a tudományos ismeretterjesztésben, ahol a szakember – a tankönyvszerző, a népszerűsítő cikk írója – szól a laikusokhoz – a diákokhoz, a laikus olvasókhöz –, és szakmai ismereteket közöl velük. Hasonló a helyzet az államigazgatásban és a közigazgatásban, amikor az államhatalom vagy az önkormányzat mint „szakember” laikusokkal, vagyis az ügyfelekkel kommunikál, továbbá a kereskedelmi és a szolgáltatói szférában, ahol a szakember (többnyire közvetítők segítségével) tájékoztatást nyújt az általa eladásra kínált termékekről vagy szolgáltatásokról a laikusok – a vevők, az ügyfelek – számára. Ezt nevezzük tehát alsó szintű szaknyelvi kommunikációnak. – 4. Ezenkívül megkülönböztethetjük a szaknyelveknek egy még alacsonyabb, legalsó rétegét is, amely a laikusok egymás közti szakmai kommunikációját jellemzi, amikor pl. egy hobbikertész elmondja a másíknak, hogyan metszi a szőlőt, egy nem autószerelő egy másíknak, mi volt a baja a gépkocsijának, egy gimnazista egy másíknak mesél egy olyan szakterületről, amely nagyon érdekli stb. Ilyenkor legalsó szintű szaknyelvi kommunikáció folyik. Természetesen az említettek nem értékkategóriák, még csak nem is igényszinteket jeleznek, hiszen a legalsó szintű szaknyelvi kommunikáció is lehet a maga szintjén „igényes”.

lomra I. Lanstyák 2000, 176–184. p., 2002a, 2002b, 89. p.; I. még Lanstyák 2010b, 36–39. p.), ez pedig tág teret enged a többségi nyelv hatásának nemcsak a szűken vett szókincsben, hanem a mondatfűzésben és a szövegtani jellemzőkben, továbbá az írott nyelv esetében kisebb mértékben a helyesírásban is. Mivel hasonló a helyzet a Kárpát-medence többi kisebbségi magyar beszélőközösségében, fennáll a szaknyelvek szétfejlődésének veszélye, ahogy arra Misad Katalin több helyen is figyelmeztet (11–12., 14., 29. p.).

A külön szlovákiai, erdélyi, kárpátaljai, vajdasági stb. magyar szaknyelvek kialakulásával a Magyarország határain kívül élő magyar beszélőközösségek számára körülményesebbé válna az anyaországgal való kapcsolattartás: megnehezítené a kisebbségben élő magyar szakemberek kommunikációját magyarországi kollégáikkal, a kisebbségi magyar fiatalok magyarországi továbbtanulását, a magyarországi tan- és szakkönyvek használatát stb. (11–12. p.)

Szemben a mindennapi beszélt nyelvvel vagy a szépirodalom nyelvével, ahol a nyelvi variabilitás nem zavaró, sőt sokkal inkább kívánatos, mivel lehetővé teszi a beszélő szándékának finomabb kifejezését, identitásának „elegáns” jelzését, a színesebb, változatosabb, hatásosabb fogalmazásmódot, a szaknyelvekben a variabilitás ellene megy az egyértelműség alapvető követelményének, és ezért más nyelvváltozatokhoz képest jóval szűkebb körben érvényesül.

Mivel a szlovákiai magyar szaknyelvi szövegek tetemes része szlovákból való fordítás, a szlovákiai (és más kisebbségi magyar) szaknyelvek vizsgálata valójában a fordítástudomány illetékességi körébe is tartozik, pontosabban a fordítástudomány és a kontaktológia határterületén helyezkedik el, ugyanakkor igazán meggyőző eredmények véleményem szerint csak akkor születhetnek, ha ezek a vizsgálatok társasnyelvészeti, azaz szociolingvisztikai szemléletűek. Így például a szerző által vizsgált termékkatalógusokban és szórólapokon megjelenő magyar nyelvű terméknevek, a dunaszerdahelyi magyar nyelvű hivatali szövegekben található sajátos kifejezések vagy a kétnyelvű szótárakban talált nemstandard magyar szavak és kifejezések értékelésekor többféle szempontú elemzésre is szükség van:

1. Kontaktológiai szempontból a kérdés az, milyen kapcsolat van a forrásnyelvi szlovák szakkifejezés és célnyelvi magyar megfelelője között, azaz milyen módon nyilvánul meg (ha megnyilvánul) a magyar megfelelő létrehozásában a kontaktushatás. A szerző legtöbbször a különféle kölcsönszótípusokba sorolja a létrejövő kifejezéseket, ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy kölcsönzésről csak olyankor beszélhetünk, ha a célnyelvi formát nem a fordító alkotta, hanem az már eleve él a szlovákiai magyar beszélőközösségben vagy annak valamely részében; ellenkező esetben csak interferenciáról vagy kontaktushatásról beszélhetünk; igaz, ennek formái megfelelnek a kölcsönszavak egyes típusainak (ami nem meglepő, hiszen a kölcsönszavak megjelenése a kontaktushatás társadalmi szintű, hosszabb távú nyelvi következménye).

2. Fordításelméleti szempontból az egyik legizgalmasabb kérdés az, hogy a fordító (aki maga rendszerint nem szakembere az adott szakterületnek, és nem is ismeri a közmagyar szakterminológiát) milyen fordítási stratégiákat alkalmaz a felmerülő nyelvi problémák megoldására. A különféle „fordítási inadekvátságok” különféle

fordítási stratégiák alkalmazásának a következményei. Ezek a stratégiák mind legitimnek mondhatók, még ha alkalmazásuk olykor olyan fordításhoz vezet is, amely az adott kontextusban valamilyen szempontból, bizonyos nyelvi ideológiák fényében nem a legmegfelelőbb.

3. Annak megítélésében, hogy egy-egy fordítási megoldás mennyire megfelelő, nem tekinthetünk el a kontextustól – és itt jön be a képbe a társasnyelvészeti szempont. Az élelmiszer-ipari termékek megnevezésének fordítása esetében, amelyek egy áruház vagy élelmiszerüzlet reklámújságában vagy szórólapján jelennek meg, a cél a vásárlók tájékoztatása (a címzettek tehát nem élelmiszer-ipari szakemberek), vagyis a főntebb említettek közül középső szintű szaknyelvi kommunikációról van szó, sőt ha úgy vesszük, hogy a fordító kommunikál a vásárlókkal, akkor akár alsó szintű szaknyelvi kommunikációról is beszélhetünk, tekintve, hogy a fordító is laikus. Az olvasó tájékoztatását ráadásul a legtöbb esetben a terméket ábrázoló fénykép is segíti; ezenkívül figyelembe kell venni, hogy az olvasóközönség nagy része kétnyelvű, vagyis az első helyen szereplő szlovák megnevezést is érti; a magyar fordításnak nem annyira tájékoztató, hanem inkább szimbolikus funkciója van. Ilyen körülmények közt nem biztos, hogy annyira lényeges, hogy a fordító a pontos közmagyar szaknyelvi terminust használja, sőt (figyelembe véve egyes szaknyelvi terminusok bonyolultságát, nehézkességét, mesterkéeltségét) ez még kontraproduktív is lehet.¹¹ Nem biztos például, hogy problémát jelent a reménybeli vásárlónak, ha a *chlieb tmavý krájaný* (magyarul *szeletelt barna kenyér*) terméknevét magyar megfelelőjeként csak ennyit tüntet fel a fordító: *barna kenyér* (21. p.), főleg ha a fényképen látszik, hogy a kenyér szeletelt, és az olvasók nagy része amúgy is érti a *krájaný* szót.

Annak megítélésében, hogy egy-egy fordítási stratégia alkalmazása az adott helyzetben mennyire indokolt, figyelembe kell venni különféle gyakorlati szempontokat is, pl. ki a fordító, mennyi ideje van a fordítás elkészítésére, milyen segédeszközökkel rendelkezik, az adott területen mennyi szabad hely áll rendelkezésre a magyar fordítás számára stb. Nem mindegy, hogy milyen áron (a szónak nemcsak pénzügyi értelmében) lehet elkészíteni a terminológiai pontos és az adott szakterület szempontjából adekvát fordítást, amely az esetek többségében nem is nagyon szolgál információforrásként, inkább szimbolikus jelentősége van.

A szerző megfigyelte többek között, hogy „egy-egy szlovák terméknevek többféle magyarországi megfelelője létezik: a szlovák *čerstvé maslo* megnevezésnek például a magyarországi kereskedelmi forgalomban a *teavaj*, *csemegevaj* vagy *márkázott vaj* felel meg” (22. p.), ugyanakkor az általa vizsgált forrásokban „szinte kivétel nélkül a szlovák megnevezés szó szerinti fordítása, a *friss vaj* szerepel, elvéve találkozni csak a *teavaj* műszóval, a másik két kifejezés egyetlen szlovákiai magyar árukatalógusban sem szerepel”. Fölmerül a kérdés, hogy ez baj-e. Nyilván baj, ha bajnak tekintjük azt, hogy a szlovákiai magyar vásárló nem tanulja meg a magyarországi terminusokat (kérdés, hasznát veszi-e ezeknek olyan mértékben, hogy nem ismeretük gondot okozhatna

11. Ez egyébként a szlovák eredetire is vonatkozik.

neki), ugyanakkor ha e megnevezések közt nincs tartalmi különbség,¹² akkor egyáltalán nem baj, hogy nem három kifejezés közül választ a fordító (milyen alapon?), sőt a szaknyelvek egyértelműsége szempontjából még az is inkább előnyös, ha a fordításban *friss vaj* szerepel, mert az olvasó ezt tudja legkönnyebben a szlovák *čerstvé maslo* kifejezéssel azonosítani.

A szótárak vizsgálatának egyik legérdekesebb tanulsága, hogy „az idegen eredetű szlovák kifejezés mellé abban az esetben is magyar megfelelő kerül, amikor a magyarországi szaknyelv szintén az idegen eredetű megnevezést részesíti előnyben” (40. p.). Erre a jelenségre több szótárból is hoz példákat a szerző, pl. *dogma* – *hittétel*, a standard magyarban: *hittétel*, *dogma*; *modelovanie* – *mintázás*, a standard magyarban: *modellezés* (40. p.); *deformácia* – *torzulás*, a standard magyarban: *deformáció*, *torzulás*; *disk* – *tárcsa*, *lemez*, a standard magyarban: *tárcsa*, *lemez*, *diszk* (45. p.). Ez a tendencia azért figyelemre méltó, mert élesen szembemegy a nyelvi gazdaságosság követelményeivel. A kétnyelvű beszélő sokkal könnyebben előhívja a mindkét nyelvben meglévő szavakat, kifejezéseket, ezek használata tehát kisebb mentális erőfeszítést igényel.¹³ A szótárak – úgy látszik – azon vannak, hogy megnehezítsék a szótárhasználók, ill. nyelvhasználók dolgát, és olyan lexémák használatára kényszerítsék őket, amelyek csak az egyik nyelvükben vannak meg. A szótáríróknak ez az eljárása azért is kontraproduktív, mert növeli a magyarországi és szlovákiai magyar nyelvváltozatok közötti távolságot, vagyis a „szétfejlődést” támogatja, legalábbis azt a benyomást kelti, hogy nagyobb a távolság a ténylegesnél, ami nyilvánvalóan nem jó a kisebbségi beszélőknek. Ezenkívül – ahogy a szerző is észreveszi – szűkíti a beszélők kifejezési lehetőségeit (58. p.).

Ezt a magatartást nem lehet mással magyarázni, csak a purista ideológia erőteljes érvényesítésével. A nyelvi purizmus az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű szavak és más típusú morféimák eredendően helyesebbek, mint az idegen eredetű szavak és más típusú morféimák; hasonlóképpen az idegen minta nélküli, belső keletkezésű formák helyesebbek, mint azok, amelyeket idegen mintára alkottak. Ennek a meggyőződésnek nincs tudományos alapja (l. Lanstyák 2007b, 179–180., 184–190. p.; vö. még Lanstyák 2009b, 31. p.).

Érdekes, hogy a purizmus inkább csak a közvetlen kölcsönszavak¹⁴ esetében érvényesül, nyilván azért, mert az ún. „idegen szavak”, amelyek ellen az anyanyelvi nevelés

12. Misad Katalin személyes közlése szerint „az élelmiszerekre vonatkozó, uniós normákat is figyelembe vevő Magyar Élelmiszerkönyv szerint nincs tartalmi különbség a 3 megnevezés között, de ennek sokszor a magyarországi magyarok sincsenek tudatában”.

13. Ritkábban előfordul az is – nyilván amikor a szótáríró nincs résen –, hogy a szótárban idegen szó jelenik meg olyan szakkifejezésben, amely a közmagyarban nem használatos idegen szó: *populációsűrűség* – *hustota populácie*, standard magyar megfelelője: *népsűrűség* (53. p.).

14. A közvetlen kölcsönszavak ún. közvetlen kontaktushatás révén jönnek létre úgy, hogy az átdó nyelvől alapvetően átdó nyelvi hangalakban jönnek át a szavak az átvevő nyelvbe. Ilyen pl. a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban a *horcsica*, *hranolki*, *párki*, *vlecska* stb. Ezzel szemben állnak a közvetett kölcsönszavak, amelyek ún. közvetett kontaktushatás révén jönnek létre; ilyenkor az átdó nyelvi elemek átvevő nyelvi elemekkel helyettesítődnek: így jönnek létre többek között a tükörszók és tükörfelfezések, pl. a szlovákiai magyarban az *alapiskola* (vö. szlk. *základná škola*), az *anyasági szabadság* (vö. szlk. *materská dovolenka*), a *fizetetlen szabadság* (vö. *neplatená dovolenka*) stb.

és a nyelvművelés gyakran folytat irtó hadjáratokat, közvetlen kölcsönszavak. A közvetett kontaktushatásra mintha nem volnának annyira érzékenyek a szótárak összeállítói, ahogy ezt az ilyen példákból látjuk: pl.: *filozofia marxizmu – marxizmus filozófiája*, a standard magyarban: *marxista filozófia*; *biológia buniek – sejtek biológiája*, a standard magyarban: *sejtbiológia* (40. p.); *sejt magja – jadro bunky*, standard magyar megfelelője: *sejtmag* (53. p.).

Ez az eljárás összhangban van a kétnyelvű nyelvvaltozatokban érvényesülő széttagoló (analitizáló) tendenciával: általános megfigyelés, hogy a kétnyelvű emberek – amikor választási lehetőségük van – a széttagoló (analitikus) szerkezeteket előnyben részesítik a tömörítő (szintetikus) szerkezetekkel szemben (Győri-Nagy 1988, 7. p.; Lanstyák 2002, 89–91. p.). A széttagoló szerkezetek kedvelésének egyik mozgatórugója a kétnyelvű beszélőkre jellemző nagyobb fokú nyelvi bizonytalanság; széttagoló szerkezetek használata esetében ugyanis általában kisebb a tévedés veszélye. A nyelv lexikális síkjához tartozó tömörítő szerkezetek egyedibbek, „kiszámíthatatlanabbak”, nehezebben megjósolhatóak, mint a nyelv grammatikai síkjához tartozó analitikus szerkezetek, amelyek a tévedés kockázata nélkül létrehozhatók jól ismert szabályok alkalmazásával. Azt a szót például, hogy *nőnap*, a beszélőnek külön meg kell tanulnia, mert nem evidens, hogy az adott fogalmat épp egy ilyen típusú összetétel fejezi ki; ezzel szemben a *nők napja* szerkezetet könnyen létrehozza minden anyanyelvi beszélő, nem kell hozzá tudnia, hogyan nevezik Magyarországon azt a napot, amikor a férfiak különféle szokatlanságok elkövetésével enyhítenek a hölgyekkel szembeni rossz lelkiismeretükön.

A széttagoló megfelelők előnyben részesítése nemcsak a kétnyelvűekre jellemző széttagoló tendenciával van összhangban, hanem a fordításokra jellemző explicitáció jelenségével is rokonítható (erre l. Lanstyák 2003, 61–62. p., vö. még 2004, 19. p.). „Az explicitáció olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette.” (Klaudy 2005, 163. p.; l. még Klaudy 1999, 151. p.; 1999/2007). Explicitálás történik pl. akkor, amikor a fordító az *Ady költészete* szókapcsolatot így fordítja szlovákra: *Básnická tvorba Endreho Adyho*; más jellegű explicitáció ugyan, de szintén explicitáció, ha a magyar *nőnap* szót a *medzinárodný deň žien* kifejezéssel adjuk vissza (annak ellenére, hogy nincs lehetőségünk arra, hogy ne legyünk explicitebbek az eredeténél).

Van olyan szójegyzék is, amelyben az explicitáció ellentétére, az implicitációra is találunk példát. Az implicitáció olyan fordítási művelet, melynek során a fordító a kontextusra támaszkodva a célnyelvben implicitté tesz olyasmit, ami a forrásnyelvben explicitebb módon van kifejezve, pl. ha a fordító a magyar *az öcsém három évvel fiatalabb nálam* kifejezést így adja vissza szlovákul: *môj brat je o tri roky mladší ako ja*, mivel a *brat* szó ebben a kontextusban csakis fiatalabb testvért jelenthet, így a *mladší* jelző elhagyható (az öcs szótári megfelelője *mladší brat* lenne). Amint a példából is látjuk, az implicitációt sokszor a nyelvek közötti strukturális különbségek indokolják. Rendszeresen implicitálunk például olyankor, amikor indeoeurópai nyelvből magyarra való fordítás során elhagyjuk a nemre való utalást, pl. szl. *bola som tam* → m. *ott voltam*. (Az implicitációra l. Klaudy 2004/2007; vö. még Klaudy 2005, 174–176. p. és *passim*.)

A Misad Katalin által elemzett kétnyelvű szójegyzékben ez a jelenség úgy jelenik meg, hogy a jegyzéknek a „magyar szóanyaga a szlovák megnevezésekkel összevetve sokkal általánosabb, kevésbé pontos, s esetenként jóval kevesebb információt tartalmaz”, pl.: *kolóniák* – *bunkové kolónie*, standard magyar megfelelő: *sejttársulás*. Az implicitáció alkalmazását itt nem a két nyelv közötti strukturális különbségek magyarázzák, hanem valószínűleg a szótár szerzőinek nyelvtudásbeli hiányosságaira mennek vissza. (A kétnyelvű nyelvhasználatra jellemző egyszerűsítés és az implicitáció összefüggésére l. Lanstyák 2003, 59–61. p.; vö. még Lanstyák 2004, 19. p.)

Egy további eljárás, melyben a szótárírók nyelvtudásbeli hiányosságai érhetők tetten, a körülírások alkalmazása terminus technicusok helyett, pl. *kafiléria* – *állati fehérje tartalmú takarmányokat előállító vállalat*, standard megfelelő: *fehérjefeldolgozó, fehérjefeldolgozó vállalat*. Az ilyen megoldások alkalmazása azért figyelemre méltó, mert a körülírást mint fordítói stratégiát még a folyó szövegekben is kerülni szokták a fordítók: szótárban való érvényesülése nagyon szokatlan. A körülírások mint fordítási stratégia itt kontraproduktív, azt a benyomást kelti, hogy a magyar nyelv „tökéletlen”, és emellett természetesen a többségi nyelvi, rövidebb kifejezés használatára ösztönöz.

Előfordul, hogy a szótárak a szlovák szakszó magyar megfelelői közül csak a közép- és alsó szintű szaknyelvi kommunikációban előfordulót adják meg, a felső szintűt nem, pl. a *kolok* megfelelőjeként az egyik szótárban csak az *okmánybélyeg* szerepel, az *illetékbélyeg* hiányzik belőle (46. p.). Az *illetékbélyeg*et tapasztalatom szerint a magyarországi laikus beszélők sem nagyon használják, bár passzívan ismerik; ezzel szemben a szlovákiai magyarok alig találkoznak vele – és nem is igen fognak, ha még a szótárakba se kerül be. Ezt mindenképpen negatívan kell értékelni, hiszen ha a felső szintű kommunikációra jellemző szakszavak nem kerülnek be a szótárakba, még nehezebben várható, hogy bekerülnek a kisebbségi magyar szaknyelvekbe.

Az anyanyelvi nevelés problémái

Az anyanyelvi nevelésnek – amint a szerző is hangsúlyozza, s amint írásom elején már jeleztem is – kisebbségi körülmények közt különleges jelentősége van: mivel a gyermekek anyanyelve kisebb vagy nagyobb mértékben veszélyben van, az iskolának fontos feladata, hogy egyrészt (létrehozza és) erősítse a diákok pozitív viszonyulását anyanyelvükhöz, másrészt hozzájáruljon anyanyelvük megerősödéséhez, kiteljesedéséhez (vö. 139–140. p.). Sajnos a szlovákiai magyar iskolákban – ahogy ez Misad Katalin fejtegetéseiből is kitűnik, bár ő nem fogalmaz ilyen élesen – ehelyett a gyermekeknek a tényleges anyanyelvüktől való elidegenítése, az anyanyelv tekintélyének az aláásása, a gyermekek nyelvérzékének az elbizonytalanítása, nyelvi készségeik rombolása folyik, miközben természetesen mindazok, akik ebben a dicstelen munkában részt vesznek (oktatási „szakemberek”, tankönyvírók, tanítók és tanárok stb.), teljes tudatlanságban vannak tetteik következményei felől. Eljárásukra még sincs mentség, mert ma már magyar nyelven is mindenki rendelkezésére áll a szükséges szakirodalom.

Az anyanyelvi nevelés ilyen félresiklásának fő okát azokban a nyelvi ideológiákban láthatjuk, amelyek áthatják az anyanyelvi nevelést, és amelyek vakká teszik a szakembereket a valódi problémák iránt, miközben álproblémákkal folytatnak szélmalomharcot (pl. „nyelvhelyességi hibák” ellen harcolnak, amelyek valójában a nyelv normális,

hibátlan kifejezési eszközei, legalábbis a nyelvhasználati szinterek egy részén). Ilyen ideológia a nyelvi standardizmus, a nyelvi homogenizmus, a nyelvi purizmus, a nyelvi platonizmus és a nyelvi konzervativizmus. A nyelvi purizmusról már fentebb volt szó, itt csak Simon Szabolcs egy írására (2007) utalnék, amely kifejezetten az anyanyelvi nevelésben érvényesülő purizmusról szól. A nyelvi standardizmus mint általános nyelvi ideológia az a hiedelem, hogy a standard nyelvváltozat értékesebb, magasabb rendű, fejlettebb, jobb, sőt szebb a többinél. A nyelvi standardizmus mint nyelvhelyességi ideológia az a nyelvészeti szempontból alaptalan vélekedés, hogy a standard nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a más nyelvváltozatokhoz tartozó formák. A nyelvi homogenizmus az a meggyőződés, hogy a nyelvi és nyelvváltozati sokféleség negatív jelenség; a homogenizmus hívei ezért a nyelvi egységet, ill. egységes nyelvet szorgalmazzák a nyelvi változatosság rovására. A nyelvi platonizmus az a vélekedés, hogy a nyelvnek van egy ideális formája, amely mintegy független a tényleges diskurzusokban található nyelvi alakulatoktól; a platonizmus szerint tehát egy-egy nyelvi forma helyessége független attól, mennyire elterjedt, és kik használják. A nyelvi konzervativizmus az a tévhit, hogy a hagyományos, a nyelvben régebb óta meglévő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az újabban létrejöttek vagy bekerültek.

A szlovákiai magyarok anyanyelve a magyar nyelv valamely szlovákiai beszélt nyelvi változata. Ez az az „édes anyanyelv”, amit a gyermekek otthon, édesanyjuktól és más családtagjaiktól a szeretet légkörében sajátítanak el, ehhez kötődnek erős érzelmi szálakkal, amelyekre különösen nagy szükség van a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt, ahol csak az erős érzelmi kötődés tudja valamelyest ellensúlyozni a többségi nyelv nagyobb hasznosságát. Az iskola azonban a gyermek anyanyelvét elutasítja, a benne található jelenségek egy részét „nyelvhelyességi hiba”-ként bélyegzi meg, más részüket „nyelvjárásiasság”-ként, egy további részüket „szlovakizmusok”-nak vagy egyenesen „szlovák szavak”-nak titulálja és szintén helytelennek ítéli. Misad Katalin erről egy tanulmánytervezet elemzése kapcsán ezt a véleményt fogalmazza meg:

[A] szerzők a standard nyelvváltozattól eltérő egyéb nyelvváltozatokat – köztük a kisebbségi anyanyelvváltozatot – egyfajta ártalomként kezelik, amelytől meg kell szabadítani a tanulókat [...]. Arra nem is gondolnak, hogy az egyes nyelvváltozatok sajátos szerepkörének kiszorításával fokozzák a tanulók nyelvi bizonytalanságát, miközben elhitetik velük, hogy nyelvhasználatuk területi variációja csupán periferikus – s ennek következtében értéktelen – tartomány. (153–154. p.)

Misad Katalin fönti szavait egy olyan eset kapcsán fogalmazta meg, ahol a szerzők még a jelenség minősítésében is alaposan melléfogtak. Azt állították ugyanis, hogy „nyelvjárási jelenség” az, „amikor a csallóközi magyar azt mondja, hogy *Elvágtam az ujjam*. A köznyelvben ez azt jelenti, hogy az ujjam le is esett a helyéről, mert ott ugyanezt a *Megvágtam az ujjam* alakkal fejezzük ki” (153. p.). A tankönyvírók és nyelvművelők által oly szívesen idézett értelmező kéziszótárban, annak második kiadásában, az *elvág* szócikkben az első jelentés egyik árnyalataként ez az értelmezés szerepel: 'erősen megvág vmit, mélyen belevág', anélkül hogy ez a jelentésárnyalat *táj* vagy *nép* vagy akár *biz* stílusértékkel volna ellátva (a szótár példája épp az *elvágta az ujját*).

Példánk arra is rámutat, hogy az anyanyelvi nevelés a használat kontextusából kiszakított nyelvi elemeket minősít: ha egy jelenséget „nyelvhelyességi hibá”-nak bélyegez, akkor az adott jelenséget mindenütt: minden beszédhelyzetben, bármilyen beszélő szájából, az interakció céljától függetlenül helytelennek tartja. Pedig az anyanyelvi nevelésnek abból kellene kiindulnia, hogy minden nyelvi forma, amit anyanyelvi beszélők közösségi szinten használnak, valamilyen kontextusban helyes, helyénvaló. Pl. az ún. suksükölő vagy nákoló igealakok használata tökéletesen helyénvaló a mindennapi beszélt nyelvben, nyelvjárási vagy kevésbé iskolázott köznyelvi beszélők szájából, nem normatív azonban formális beszédhelyzetben. Hasonlóképpen a *párki*, *hranolki*, *vlecska* szlovák eredetű kölcsönszavak vagy a tájszavak használata szintén teljesen helyénvaló a mindennapi beszélt nyelvben, nyelvjárási beszélők szájából, bár magyar–magyar kommunikáció esetében némi zavart okozhatnak a kommunikációban.

A használat körülményeinek figyelmen kívül hagyására egy olyan példa is szerepel a Misad Katalin által vizsgált tankönyvtervezetben, amely – bevallom – még számomra is meglepetés volt, pedig úgy gondoltam eddig, nincsenek illúzióim a szlovákiai magyar anyanyelvi neveléssel kapcsolatban. Mégis voltak. Arra ugyanis nem számítottam, hogy még a köszönésekkel kapcsolatban is egy sommás, a beszédhelyzet különbségeit, a beszélők társas jellemzőit teljesen mellőző „szabályt” kapnak a jobb sorsra érdemes fiatalok:

Soha ne felejtsük el a napszakos köszönéshez hozzátenni a *kívánok* szót! Ha elhagyjuk, köszönésünk hányaveti, flegma, netán lenéző lehet; A *Vízontlátásra* alakot ne csonkítsuk! Rövidített formája még bántó is lehet! (152. p.)

Arra, hogyan lehet a diákokat elidegeníteni a saját nyelvüktől és demotiválni őket, szomorú példa, hogy a tankönyvtervezet írói azt kívánják a diákoktól, hogy elrettentő (!) példaként soroljanak fel „néhány sms-ben használatos rövidítést” (153. p.). Pedig a nyelvi gazdaságosság érvényesülésére keresve sem találhatnánk jobb példát, mint az sms-ek rövidítő-tömörítő, emellett sokszor játékos (igaz, máskor – a dolog természetéből fakadóan – erőltetett) megoldásait.

Az anyanyelvi „nevelés” a mindennapok gyakorlatában sajnos nem áll meg a minősítgetésnél: a negatívan értékelt jelenségek használatát tiltja is, a maga legitim és illegitim eszközeivel¹⁵ szankcionálja, vagyis mindent megtesz annak érdekében, hogy a gyermekek édes anyanyelvét lerombolja, s ennek romjain egy másik, egyedül helyesnek

15. Legitim eszköz a rossz érdemjegy, illegitim például a kinevetés, kigúnyolás. Megjegyzem azonban, hogy az érdemjegy is lehet illegitim, ha pl. nem nyelvről kap a diák rossz érdemjegyet nyelvi okokból. Pl. az egyik gyermekem egyszer természetismeretből írott dolgozatára kapott rosszabb jegyet azért, mert a cseppfolyós anyagok közt, amelyeket felsorolt, a *málna* is szerepelt. Nyilvánvaló volt, hogy üdítőitalra gondolt, hiszen a *málna* szónak közhasználatú szlovákiai magyar jelentése az 'üdítőital' (sőt a szót ebben a jelentésben a Dunántúl jelentős részén, Magyarországon is ismerik), ezért a válasz helytelenítése nem volt indokolt, ellenkezőleg: nem minősíthető másnak, mint nyelvi diszkriminációnak, a nyelvi emberi jogok megsértésének. (A nyelvi emberi jogokra I. Skutnabb-Kangas–Phillipson szerk. 1994; Phillipson–Skutnabb-Kangas 1995/1997.)

és szépnek kikiáltott, a gyermekek számára mesterséges nyelvváltozatot építsen fel, a „köznyelvet” vagy standardot. Csakhogy minden építménynek fontos, hogy szilárd legyen az alapja. Romos alapon nem lehet építkezni. Ezért az ilyen, ún. felcserélő anyanyelvi nevelés (I. Kontra 2003) csak felemás módon éri el célját, a standard elsajátítását, ha egyáltalán eléri.

Mi lenne a helyes magatartás? Nagyon sok nyelvi problémát meg lehet szüntetni és újak keletkezésének elejét lehet venni a tényleges anyanyelv, a mindennapi beszélt nyelv „becsületének” helyreállításával. Az iskolának tudatosítania kellene a diákokban, hogy a mindennapi beszélt nyelv az élő nyelvek *legfontosabb* nyelvváltozata (miután tudatosította bennük, hogy ilyen nyelvváltozat egyáltalán *létezik*): ez az egyetlen nyelvi regiszter, amelyet *minden* egészséges beszélő ismer és rendszeresen használ. Ha egy közösségben megszűnik e regiszter átadása a következő nemzedéknek, akkor az érintett nyelv az adott közösségben megszűnik élő nyelv lenni (legfőljebb olyan formában élhet tovább, mint annak idején a latin a magas kultúra vagy az óhéber a vallás nyelveként). Éppen ezért a mindennapi beszélt nyelvnek különleges védelem és megbecsülés jár. Ezt a regisztert pedig a bele tartozó összes jelenséggel együtt kell elfogadni és helyesnek tartani, beleértve a „nyelvhelyességi hibák”-nak titulált jelenségeket, a nyelvjárásiasságokat, a kontaktusjelenségeket és a beszélt nyelvi „pongyolaságokat” is. Az egyéb nyelvváltozatok, pl. a standard vagy a szaknyelvek oktatása során nem szabad megengedni, hogy a tanulóban az a benyomás keletkezzen, mintha az iskolában a mindennapi beszélt nyelv „feljavítása” vagy pláne más változatokkal történő „helyettesítése” folyna, hanem úgy kell tekinteni, hogy a tanulók kódkészlete újabb nyelvváltozatokkal gazdagodik. A standard és a szaknyelvek elsajátításának alapja, kiindulópontja a mindennapi beszélt nyelv, melyhez képest a standard és a szaknyelvi regiszterek nem helyesebb, csupán más nyelvváltozatok. Ezzel a hozzáállással változtatható hozzáadódva a felcserélő kettősnyelvűségi helyzet, ill. a felcserélő anyanyelvi nevelés (I. Lanstyák 1998, 41–47. p.; Kontra 2003; vö. még Péntek 1999, 22., 67., 73. p.; Domonkosi 2009).

A közmagyar nyelv megismerése fontos feladat, de nem szabad megengedni, hogy elsajátítása a hétköznapi beszélt nyelv rovására történjen. Nem kell úgy viselkedni, mintha a gyermekek anyanyelve a standard lenne (mert a többségüké nem az), s csak az ebben található „nyelvhelyességi hibákat”, „nyelvjárásiasságokat” és „szlovakizmusokat” kellene kigyomlálni. El kellene ismerni, hogy a gyermekek egy nyelvi szempontból kifogástalan, értékes nyelvváltozatot, a mindennapi beszélt nyelvet hozzák az iskolába, melynek használata azonban Szlovákia magyarlakta területeire korlátozódik. Mivel fontos, hogy a szlovákiai magyarok az egész magyar nyelvterületen szabadon tudjanak kommunikálni, nagy gondot kellene fordítani arra, hogy a tanulók megismerjék az általuk a hétköznapi életben használt kontaktusjelenségek – mindenekelőtt többségi nyelvi eredetű kölcsönszavak – közmagyar, ill. magyarországi megfelelőit is. Tanulóinkat mindenképpen föl kell készíteni arra, hogy ha Magyarországon vagy más határon túli régióban szeretnének tanulni vagy munkát vállalni, vagy akár csak kirándulni, ne legyenek kommunikációs nehézségeik. A szókincsnek ezt a rétegét tudatosan kell tanítani (erre I. Lanstyák 1994/1998; vö. még Péntek 1999, 26–31. p.).¹⁶

16. Ehhez hasonlóan kellene egyébként kezelni a közkeletű tájszavak közmagyar megfelelőit is.

Azt mondani sem kell, hogy a tanulók által használt formákat nem mint helytelenekeket vagy alacsonyabb rendűeket kell szembeállítani a standard formákkal mint helyekkel vagy helyesebbekkel, ellenkezőleg: a helyi tájnyelvi formákat és kontaktusváltozatokat kell elsődlegesnek, az „édes anyanyelv” elengedhetetlen részének tekinteni, melyekhez a beszélő a leginkább kötődik, melyek a legszerveesebben hordozzák nyelvi identitását (vö. Csernicskó szerk. 2003, 204. p., Csernicskó 2004, 32–33. p.; vö. még Péntek–Benő 2003, 19., 125. p.), s amelyek különös jelentőségűek a számára; a standard formákat mint a tágabb körben való kommunikációt elősegítő hasznos segédeszközöket kell láttatni, amelyek alkalmasak lehetnek arra is, hogy a tanulók egyetemes magyar nemzeti kötődését, identitását is kifejezzék.

A szlovákiai magyar anyanyelvi nevelésnek – ahogy Misad Katalin fejtegetéseiből is kiderül – nemcsak a szemléletével van baj, hanem azzal is, amit az oktatási szakemberek és a tankönyvírók belevesznek, ill. amit nem vesznek bele a tananyagba. A tankönyvek tele vannak korszerűtlen, életidegen, a diákok számára szükségtelen nyelvtani ismeretekkel, miközben magáról „a” nyelvről, annak működéséről, különféle változatairól valójában nagyon keveset tudnak meg a diákok (vö. Sándor 1995). A mai szlovákiai magyar anyanyelvi nevelés tartalmára és szemléletére tökéletesen ráillenek a neves német nyelvész és irodalomtudós, Karl Vossler több mint száz évvel ezelőtt (!!!) elmondott szavai:

A szintaxis egyáltalán nem tekinthető tudománynak, ugyanúgy, ahogyan a morfológia és a fonetika sem. A grammatikai diszciplínának ez az összessége nem más, mint egy végtelen temető, melyet a fáradhatatlan pozitivisták hoztak létre, ahol együttesen vagy egyenként a feliratokkal ellátott és megszámozott kriptákban pompásan nyugszanak a nyelvnek különféle darabkái. Ki nem fuldokolna ennek a pozitivistá filológiának a síri hangulatában. (Karl Vossler: Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1904; idézi Máté 1997, 164. p.)

Vossler kritikája a korabeli újgrammatikus nyelvészek munkásságára irányult, s természetesen nem értelmezhető úgy, mintha *mindenfajta* leíró nyelvészet érdektelen és hasznavethetetlen volna. Az azonban, amelyet ma a szlovákiai magyar iskolákban tanítanak (már amikor nem irodalomórát vagy osztályfőnöki órát tartanak nyelvtanóra helyett), kétségtelenül ilyen. Egyetérthetünk tehát Misad Katalinnal, amikor hangsúlyozza a nyelvtani ismeretek fontosságát – más szemléleti és módszertani keretben:

A grammatikatanítás célja semmiképpen sem az öncélú grammatizálás, hanem a funkcionális szemléletű, nyelvhasználat-központú nyelvtani ismeretek elsajátítása és alkalmazásának megszilárdítása. A grammatikával metanyelvet is tanítunk, nem lehet nélküle a nyelvhasználatról beszélni, helyesírási és egyéb nyelvészeti jellegű szabályszerűségeket megfogalmazni. A nyelvtan alapozó tárgya a szövegtan, a stilisztika, a nyelvtörténet tanításához is. Grammatika nélkül lehetetlen idegen nyelvet oktatni, grammatikai ismeretek nélkül nem alakul ki gondolkodásunkban a nyelv rendszerszemlélete [...]. (154. p.)

A sikeres anyanyelvi nevelés alapvető eszköze a jól megírt tankönyv (lenne). Az eddigi tankönyvek egyik problémája, amelyről még nem esett szó, az, hogy magyarországi

mintára készültek, miközben a magyarországi magyar diákok teljesen más élethelyzetben vannak, mint a szlovákiai és más kisebbségi magyar diákok. A kétnyelvűségi helyzetből fakadó előnyöket és hátrányokat kevésbé veszik figyelembe a tankönyvírók, a kétnyelvűség nyelvi következményeit kizárólag kedvezőtlen színben tüntetik fel, tudatosan szembehelyezkedve a mai nyelvtudománynak immár közhelyszámba menő megállapításával arról, hogy az idegen eredetű elemek nyelvi szempontból nem kevésbé helyesek vagy értékesek, mint a belső keletkezésűek (erre a magatartásra l. pl. Csicsay–Gubík 2004, 47. p.). A problémákat és a megoldásokat egyaránt jól összefoglalják Misad Katalin írásának összegző megállapításai:

Szlovákiában a kisebbségi anyanyelvi oktatás ún. egy tankönyvű oktatás, amely rendszerint hagyományos nyelvtanoktatást, purista nyelvszemléletet és tradicionális módszert feltételez. Eddigi magyartankönyveink a magyarországiaknak általában jóval gyengébb utánpótlást, amelyek különféle – innen-onnan összeálló – nyelvi ideológiákra és mítoszokra épülnek, s figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a kisebbségi magyar gyermekek természetesen olyan kétnyelvű beszédközösségben élnek, amelyben anyanyelvüként egy, a többségi nyelv hatása alatt álló nyelvváltozatot sajátítanak el, s a mindennapi kommunikációs szituációkban szinte kizárólagosan ezt is használják. A fentiek ismeretében a szlovákiai magyarnyelv-tankönyveknek mind tartalmukban és szerkezetükben, mind módszereikben különbözniük kell(ene) a magyarországi egynyelvű diákok számára írt tankönyvektől, vagyis figyelembe kell(ene) venniük a kétnyelvű helyzetben történő anyanyelvi nevelés sajátosságait. Mindemellett természetesen tudományos kutatásokon alapuló nyelvszemléletet kell(ene) követniük, elsődleges célként pedig az adekvát nyelvi kompetenciák fejlesztését, nem pedig a különféle nyelvi ideológiák és nyelvvelhelyességi babonák terjesztését kell(ene) kitűzniük. (154–155. p.)

A szlovák nyelv oktatásának néhány kérdéséről

A szlovák nyelv oktatásának fő problémája „szerény eredményessége”, hogy Misad Katalin visszafogott megfogalmazását idézzem (159. p.). Ennek számos okát feltárja a szerző: utal például „az eredményes nyelvoktatást elősegítő technikai felszereltség hiányára”-ra, „a tankönyvek és egyéb segédeszközök nem megfelelő színvonalára”-ra (160. p.), ill. „túl igényes” vagy más esetekben éppenséggel „elavult” voltukra (169. p.), „grammatika-központúságára”-ra (161. p.), ill. a kommunikatív megközelítés hiányára (vö. 165–166. p.)¹⁷, a nyelvhelyességi szemlélet érvényesülésére (l. 163–164. p.), az életszerűség hiányára (vö. 164–165. p.), kitér továbbá az olyan „oktatásszervezési szempontok”-ra, mint amilyen pl. a „kommunikációs zavar intézményközi szinteken” (172. p.), utal „az oktatási dokumentumok állapotára”-ra, jelezve, hogy „a tanterv, a tananyag és a tankönyv nincsenek összhangban egymással” (172. p.); a korszerű módszertani útmutatók, segédkönyvek és kézikönyvek hiányára (172. p.). Jómagam itt csupán néhány, különösen fontos tényezőt részleteznék, s kiegészíteném ezek sorát egy olyanval is, amely nem jelenik meg a szerző elemzésében.

17. Ennek eredménye: „megtanulják ugyan az egyes paradigmákat (lásd igeragozás, névszóragozás stb.), sőt bizonyos mondatípusokra vonatkozóan automatizálják is őket, önállóan azonban nem képesek a megszerkesztésükre” (166. p.).

Az egyik a tankönyvek életszerűtlensége: a tankönyvi szövegek sokszor távol állnak a mai fiatalok gondolatvilágától, életszemléletétől, érdeklődésétől; a szövegekben nemegyszer olyan szavak találhatók, melyeknek a magyar megfelelői is a diákoknak legfőljebb a passzív szókinccsében vannak benne. Az egyik legviszársabb jelenség, amelyre külön föl szeretném hívni a figyelmet, az, amikor a tankönyvszerzők nyilvánvalóan magyar nemzetiségű és anyanyelvű szereplőket szlovákul beszéltetnek egymással, pl. anyát a gyermekével. Az ilyen párbeszédet azt sugallják, hogy „normális dolog” az, hogy két magyar ember valamilyen kényszerítő külső körülmény hiányában is szlovákul kommunikál egymással. Ha ez a helyzet a gyermek számára „nem normális” (és feltehetőleg a szlovákiai magyar gyermekek többsége számára nem az), akkor vagy elidegenedik a szövegtől, ill. magától a tankönyvtől, de hosszabb távon magától a megtanulandó nyelvtől is, vagy pedig elfogadja a tankönyv által sugallt szemléletet, amely a nyelvcsere folyamatában lévő közösségeken belül érvényesülő normát tekinti követendő mintának, ezzel lélektanilag felkészítve a fiatalokat arra, hogy esetleg majd felnőtté válva a saját családjukban ezt a mintát kövessék (ahogy megfigyeléseim szerint ezt teszi is egyébként egyre több szülő manapság).

A fõntebb említett kommunikatív megközelítés hiányához tartozik, de külön is érdemes kiemelni a beszélt nyelv elhanyagolását, melyről Misad Katalin a következõket állapítja meg:

Fontos lenne, hogy végre belássuk: a beszéd õsi, elsõdleges formája a nyelvnek, tágabb értelmezésben a beszédértést is felöleli [...]. Ennek ellenére a magyar tannyelvű oktatási intézményekben folytatott szlováknyelv-oktatásban – kevés példától eltekintve – még ma, a 21. században is alárendelt szerepet játszanak a szóbeli készségek, sokkal nagyobb jelentõséget tulajdonítunk a szlovák irodalomtörténet és a hagyományos, leíró szempontú nyelvtan tanításának. (172. p.)

Tehát nemcsak az anyanyelvi nevelésben, hanem a másodnyelvoktatásban is helyre kellene állítani a beszélt nyelv „becsületét”. A beszélt nyelv a nyelv legtermészetesebb, mind ontogenetikailag, mind filogenetikailag elsõdleges létformája, amely az írásbeliség hatalmas mértékű elõretörésével sem veszített jelentõségébõl. Ezért a másodnyelvoktatásban alapvetõ cél kellene legyen a beszélt nyelvi készségek kialakítása. Azt mondani sem kell, hogy a valódi, ténylegesen használt beszélt nyelvet kellene tanítani a maga sajátos beszélt nyelvi fordulataival, szlengszavaival, nem pedig annak íztelenszagtalan, a valóságban sehol sem élõ párlatát.¹⁸

Szintén fontos tényezõje a szlováknyelv-oktatás sikertelenségének a regionális különbségek figyelembevételének hiánya. Köztudomású, hogy a szlovákiai magyarok

18. A szlováknyelv-oktatás „írottnyelv-központúság”-ának egyik eredménye az a szlovákság körében is élõ nyelvi mítosz, hogy némely (iskolázott) magyar jobban beszél a szlovák nyelvet, mint a született szlovákok. Mivel a szlovák beszélõk tömegei is a standardista és homogenista nyelvi ideológia szemüvegén keresztül szemlélik a nyelvhasználatot, a mesterkélt, írott nyelvi, az ún. nyelvhelyességi szabályoknak eleget tevõ beszédet helyesebbnek, jobbnak látják, mint a szlovák anyanyelvű beszélõk természetes beszélt nyelvét a maga „nyelvhelyességi hibáival” és beszélt nyelvi jellegzetességeivel.

egyes földrajzi csoportjai jelentős mértékben különböznek abban, hogy milyen mértékben érintkeznek a természetes élethelyzetekben szlovák nyelvű beszélőkkel, s ennek következményeként mennyit használgják a szlovák nyelvet. Ott, ahol a magyarság kisebbségben van, a szlovák nyelv a gyermekekre az utcán, játszótéren, sportklubban, üzletben is „ráragad”, ott viszont, ahol a helyi lakosság erős többségét alkotja, fordítva történik a dolog, inkább a szlovák gyerekek tanulnak meg magyarul az utcán, játszótéren, sportklubban, üzletben. Ennek a különbségnek tükröződnie kellene a tantervi követelményekben is, ahogy ezt Misad Katalin is javasolja (172. p.; I. még Halászová–Bernáthová–Varga 2004 I, 36., II, 41–42., III, 37. p.).

Sokan, sok fórumon fölhipták már a figyelmet annak a nacionalista nyelvi ideológiára¹⁹ visszavezethető többségi szemléletnek a károságára, amely nem hajlandó elismerni, hogy a szlovák a szlovákiai magyarok számára nem anyanyelv, hanem második nyelv, oktatás-módszertani szempontból pedig egyes régiókban leginkább mint idegen nyelv volna oktatható sikeresen.²⁰ E miatt a szemlélet miatt a tankönyvek olyan követelményeket támasztanak a gyerekekkel szemben, melyeknek legtöbbjük nem tud eleget tenni. Ráadásul a magyar iskolákban tanító szlováktanárok ugyanolyan szlovák szakos diplomával rendelkeznek, mint azok a szlovák (vagy bármilyen) anyanyelvű kollégáik, akik anyanyelvként tanítják szlovák iskolákban szlovák gyerekeknek a szlovákot, annak ellenére, hogy a szlovák idegen nyelvként való oktatásának létezik kidolgozott módszertana, kutatásával évtizedek óta foglalkoznak pl. a pozsonyi Comenius Egyetemen (173. p.).

A végére hagytam a szlováknyelv-oktatás sikertelenségének ritkán említett okát, azt, hogy a hozzáadó kétnyelvűségi helyzet helyett inkább a felcserélő kétnyelvűségi helyzet megerősítését támogatja. Hozzáadónak az olyan nyelvi helyzetet nevezzük, amelyben mindkét nyelvet nagyra becsülik, elsajátításukhoz és megtartásukhoz pozitívan viszonyulnak. Ennek kialakulásához, ill. megmaradásához elengedhetetlen, hogy a kisebbségi nyelvnek is nagy legyen a presztízse. Ha ez így van, a másodnyelvi ismeretek hozzáadódnak az első nyelvekhez, a másodnyelv nem veszélyezteti az első nyelv épségét. A hozzáadó kétnyelvűségi helyzet kedvez a nyelvfenntartásnak, s egyszersmind lehetővé teszi a másodnyelvnek viszonylag korai beiktatását a tanrendbe anélkül, hogy tartani kellene attól, hogy az károsan fogja befolyásolni az első nyelv fejlődését (I.

19. A nyelvi nacionalizmus az a meggyőződés, melynek hívei a saját etnikai (nemzeti) identitásukhoz kötődő nyelvet más nyelvek fölé helyezik, azoknál jobbnak, szebbnek, értékesebbnek tartják.

20. Hasonlóképpen a dél-szlovákiai szlovákok egy része számára sem idegen nyelv a magyar, hanem második nyelv, ill. – az egykori Jugoszláviából származó terminológiával – környezetnyelv. A második nyelv olyan, nem anyanyelvként elsajátított nyelv, amelyet széles körben használnak az országon vagy régióban belül mint kommunikációs eszközt. Ezzel szemben az idegen nyelv az adott országban vagy régióban közösségi szinten anyanyelvként nem beszélt nyelv, amelyet az iskolai oktatás során tanulnak meg az emberek; ilyen Szlovákiában mondjuk az angol, ám nem ilyen a magyar a dél-szlovákiai szlovákok és persze a szlovák sem a szlovákiai magyarok számára. Környezetnyelvnek elsősorban a többségi nyelv szempontjából nevezik az adott területen közösségi szinten használt kisebbségi nyelveket, mindennek előtt Szerbiában, a Vajdaságban.

Skutnabb-Kangas 2002a). A hozzáadó kétnyelvűségi helyzettel a felcserélő kétnyelvűségi helyzet áll szemben; ez olyan nyelvi helyzet, amelyben a kisebbség nyelvét lenézik, elsajátítását és megtartását nem támogatják. Ilyen körülmények közt a másodnyelvi ismeretek bővülésével párhuzamosan az első nyelv fejlődése megakad, a csupán kénytelen-kelletlen vállalt anyanyelv lassanként leépül, visszafejlődik. Ugyanakkor a másodnyelv sem tud – kellő első nyelvi alapok híján – teljesen kifejlődni. Felcserélő kétnyelvűségi helyzetben a másodnyelv korai beiktatása súlyosan veszélyeztetheti az első nyelv fejlődését, mert olyan korban zavarja meg, amikor az még nem elég szilárd (l. Skutnabb-Kangas 2002a).²¹

A „felcserélő” és a „hozzáadó” kétnyelvűségi helyzet nem egymást kizáró kategóriák, hanem egy folyvány két végpontját jelölik, amelyek között számos átmenet található (Göncz 2004, 2005). Létezik tehát „többé vagy kevésbé hozzáadó, illetve felcserélő helyzet”. Erre jó példa épp Szlovákia. Szlovákiában a magyar nyelv helyzete országos szinten felcserélő, mivel az államhatalom ellenségesen viszonyul hozzá, s Csehszlovákia 1918-ban történt megalakulása óta koronként változó módszerekkel ugyan, de nem lankadó kitartással törekszik a visszaszorítására. Helyi szinten a magyar nyelv helyzete attól függ, milyen a magyar lakosság részaránya az adott településen és a régióban, ill. a magyar lakosság mennyire szervezett. Ott, ahol kisebbségben él, felcserélő kisebbségi helyzetről beszélhetünk, aminek az ilyen helyzetben élő magyarok körében erőteljesen zajló nyelvcserefolyamatok a bizonyosságai. Ott, ahol többségben él a magyar lakosság, helyi szinten a helyzet inkább hozzáadóként értékelhető, mert a közvetlen környezet mindkét nyelv elsajátítását támogatja, ugyanakkor ott is hat az országos szinten teremtett kisebbségellenes légkör, s ezért bár kisebb mértékben és inkább csak egyéni szinten, de a nyelvvesztés is jelen van.

A hozzáadó kétnyelvűségi helyzet kialakulásának elengedhetetlen (de nem elégséges) nyelvpolitikai feltétele, hogy a kisebbségi nyelv helyzete jogilag magas szinten rendezett legyen. A kétnyelvűség viszonylagos stabilitása akkor teremthető meg, ha a kisebbségi közösség kellő garanciákkal rendelkezik arra nézve, hogy nyelvének funkcionális hatóköre nem fog leszűkülni. Mivel Szlovákiában ez a nyelvpolitikai feltétel nem teljesül, a szlovák nyelv magas szintű elsajátítása sok magyar részéről belső akadályokba ütközik: érzik ugyanis, hogy a szlovák nyelvet nem azért kell megtanulniuk, hogy gazdagabbak legyenek, hanem hogy ők vagy gyermekeik vagy legkésőbb unokáik felejték el anyanyelvüket.

Bármennyire paradoxnak tűnik is, a szlovák nyelv sikeres elsajátításához tehát épp azért nincsenek meg Szlovákiában a nyelvpolitikai feltételek, mert a magyar nyelv Dél-Szlovákiában alárendelt helyzetben van, mégpedig azokon a településeken is, ahol a magyarság az összlakosság erős többségét alkotja. Az ország többségi nyelve, a szlovák, államnyelvi státust élvez, amely – szemben a *hivatalos nyelv* terminussal – a többségi nyelv egyeduralkodó mivoltát jelzi. A nyelvhasználatot jogilag alapvetően az elfogadásakor (1995-ben) nagy nemzetközi felháborodást kiváltó, diszkriminatív állam-

21. A hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség fogalmára l. pl. Lambert 1972, 122. p.; May és mtsai 2004, 1., 8. p. és *passim*; magyarul Göncz 1985, 8., 16. p.; 1999, 25., 66., 112–115. p.; 2004, 264. p.; 2005, 45–46. p. és *passim*; Skutnabb-Kangas 1990/1997, 44. p. A hozzáadó és felcserélő oktatásra l. Aikio-Puoskari–Skutnabb-Kangas 2007.

nyelvtörvény szabályozza, melynek méregfogát a néhány évvel később (1999-ben) elfogadott kisebbségi nyelvtörvény sem tudta kihúzni, s minden jel arra mutat, hogy erre a nemrég elfogadott, de még bizonytalan sorsú kisebbségi törvény sem lesz képes. A magyar nyelvnek a hivatalokban és más közéleti színtereken való jelenléte esetleges, a törvény senkit sem kötelez a kisebbségi nyelv használatára, azt csak megengedi bizonyos színtereken. A hivatali használat jórészt a szóbeliségre korlátozódik. A nyelvhasználat számos színterén a magyar írott nyelv egyáltalán nincs jelen, holott annak nem volnának technikai akadályai. Mindez tehát a kétnyelvűség jeles szakemberei szerint nemcsak a kisebbségi nyelvnek rossz, hanem a többségi nyelv elsajátítása elé is lélek-tani akadályokat gördít.

Összegzés

Dolgozatomban három, a szlovákiai magyar beszélőközösséget mélyen érintő nyelvi problémát mutatok be Misad Katalin könyve (2009) és saját kutatási eredményeim, ill. tapasztalataim alapján: a szaknyelvi regiszterek helyzetét, az anyanyelvi nevelés problémáit és a szlováknyelv-oktatás sikertelenségét, annak okait.

A dolgozatomban elsőként tárgyalt szaknyelvi regiszterek problémái egyértelműen a kisebbségi helyzetre, ill. a nyelvvisszaszorító (cseh)szlovák kisebbségi nyelvpolitikára vezethetők vissza, s ezért gyökeres javulás csak a kisebbségpolitika megváltozása esetén volna várható, ugyanakkor nem szabad alábecsülni a korpusz- és a státusalakítás lehetőségeit a jelenlegi nyelvpolitikai helyzetben sem. Az írásomban harmadikként tárgyalt szlováknyelv-oktatással kapcsolatosan föl hívom a figyelmet arra a tényre, hogy annak sikertelensége is szorosan összefügg a szlovák nyelvpolitikával, bár erre kevesen gondolnak. Itt is elérhető volna azonban előrelépés a többi tényező megváltoztatásával. Ami a harmadik problémát, a munkámban másodikként tárgyalt anyanyelvi nevelést illeti, itt a nehézségeket véleményem szerint nem „kenhetjük rá” a szlovák államhatalomra, saját szűklátókörűségünknek köszönhetjük azt, hogy a legtöbb szlovákiai magyar fiatal negatívan viszonyul a magyarnyelv-órákhoz, és azt is, hogy mindaz, amit gyermekeink a tanítóktól és (magyar)tanároktól az órákon tanulnak, sokkal inkább rombolja, mint építi „édes anyanyelvüket”. Ez azonban jó hír is – azt jelenti ugyanis, hogy a probléma megoldása nem ütközik külső akadályokba.

Felhasznált irodalom

- Aikio-Puoskari, Ulla–Skutnabb-Kangas, Tove 2007. When few under 50 speak the language as a first language: linguistic (human) rights and linguistic challenges for endangered Saami languages. *Revitalizing the Periphery*. Raporta/Report 1/2007. Guovda-geaidnu/ Kautokeino, Sámi Instituhhta/Nordic Saami Institute, 9–63. p.
- Cserniczkó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 179–207. p.
- Cserniczkó István 2004. Kisebbségi anyanyelv és identitás. In Beregszászi Anikó–Cserniczkó István (szerk.): *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár, PoliPrint, 27–35. p.

- Csernicskó István–Papp György–Péntek János–Szabó Mihály Gizella 2005. A szomszédos országok magyar nyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv*, 101, 105–113. p.
- Csicsay Károly–Gubík Mária 2004. *Új érettségi vizsga. Magyar nyelv és irodalom. Monitor-feladatlapok*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Domonkos Ágnes 2009. Értéktétel és szemléletformálás az anyanyelvi nevelésben. Előadás A tudomány nyelve – a nyelv tudománya c. alkalmazott nyelvészeti konferencián, Egerben, az Eszterházy Károly Főiskolán.
- Göncz Lajos 1985. A kétnyelvűség pszichológiája. *A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék, Forum.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka–Budapest, Magyarországi Tudományos Társaság–MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Göncz Lajos 2005. A kétnyelvűség pszichológiája. In Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda.
- Győri-Nagy Sándor 1988. A nemzetiségi kétnyelvűség kutatásának helyzete és távlatai. *A Hungarológia Oktatása* 3, 3–14. p.
- Halászová, Anita–Bernáthová, Alžbeta–Varga, Jozef 2004. *Úroveň vyučovania slovenského jazyka a literatúry v ZŠ a SŠ s vyučovacím jazykom maďarským I–III*. Bratislava, Štátny pedagogický ústav.
- Jakab István 1987. *Nyelvi vétségek és kétségek*. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, Scholastica.
- Klaudy Kinga 1999/2007. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1/2., 5–22. p. – Utánközlés: *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 155–168. p.
- Klaudy Kinga 2004/2007. Az implicitációról. In Navracsics Judit–Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás I. Szeged–Veszprém, Generalia*. 70–74. p. – Utánközlés: *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 181–186. p.
- Klaudy Kinga 2005. Párhuzamos korpuszok felhasználása a fordításkutatásban. In Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetéről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda, 153–183. p.
- Kolláth Anna–Lanstyák István 2007. Nyelvi probléma. In Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. I. kötet. Kolozsvár, Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége /A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4./, 471–493. p.
- Kolláth Anna–Z. Szentesi Orsolya–Sztók Szilvia 2005. Kiegészítés a szomszédos országok magyar nyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz. *Magyar Nyelv*, 101, 371–377. p.
- Kontra Miklós 2003. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? Papp István igaza. *Magyar Nyelvjárások*, 41, 355–358. p.
- Lambert, Wallace E. 1972. *Language, Psychology, and Culture*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Lanstyák István 1994/1998. Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. Néhány gondolat a standard nyelv-változatnak kétnyelvűségi helyzetben való elsajátításáról. *Irodalmi Szemle* 37/2., 63–75. p. – Újraközlés: 1998. In Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Budapest, Osiris Kiadó, 183–196. p.

- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
<http://mek.oszk.hu/03300/03373/03373.pdf>
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2002a. Nyelvi hiány. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 109–116. p.
- Lanstyák István 2002b. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 84–108. p.
- Lanstyák István 2003. Fordítás és kontaktológia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5/3., 49–70. p.
- Lanstyák István 2004. Fordítástudomány és kétnyelvűség. *Fordítástudomány*, 6/1., 5–27. p.
- Lanstyák István 2007a. A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. *Kisebbségkutatás*, 16/2., 199–213. p.
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 174–212. p.
- Lanstyák István 2008. *A nyelvi napló mint a nyelvi problémák feltárásának eszköze*. Előadás az 5. Alkalmazott Nyelvészeti Műhelytalálkozón, 2008. szeptember 18–19-én Budapesten.
- Lanstyák István 2009a. Nyelvi probléma és iskola. In Kolláth Anna (szerk.): *A muravidéki két-nyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor etc., Zora. 226–252. p.
- Lanstyák István 2009b. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11/1., 27–44. p.
- Lanstyák István 2010a. A nyelvi problémák típusai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12/1., 23–48. p.
- Lanstyák István 2010b. A nyelvi problémák típusai nyelvi jellegük szerint. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12/2., 23–46. p.
- Lanstyák István 2010c. A nyelvi problémák kezelése. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12/3., 53–76. p.
- Lanstyák István 2010d. Typy jazykových problémov. *Fórum spoločenskovedná revue*, 2/1., 39–62. p. (Szlovák szám.)
- Lanstyák István 2010e. Typy jazykových problémov v maďarskej jazykovej komunite. In Krekovičová Eva–Uhrinová Alžbeta–Žiláková Mária (szerk.): *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Békešská Čaba, Ústav etnológie SAV–Katedra slovanskej filológie Filozofickej fakulty Eötvösa Loránda.
- Lanstyák István 2011. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. In Hires–László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitikai és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. II.*, RFKMF–Hodinka Antal Intézet. Megjelenés alatt.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2000/2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 117–126. p.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2009. Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. In Jiří Nekvapil–Tamah Sherman (szerk.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*, 49–73. p. Frankfurt am Main, Peter Lang. (Prague Papers on Language, Society and Interaction. Ed. by Jiří Nekvapil, Tamah Sherman and Petr Kaderka. Vol. 1.)
- Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- May, Stephen–Hill, Richard–Tiakiwai, Sarah 2004. *Bilingual/Immersion Education: Indicators of Good Practice. Final Report to the Ministry of Education.* Waikato, Wilf Malcolm Institute of Educational Research, School of Education, University of Waikato.
- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.* Dunaszerdahely, Liliium Aurum.
- Péntek János 1999. *A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben.* Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Péntek János–Benő Attila 2003. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban.* Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove 1995/1997. *Nyelvi jogok és jogsértések. Valóság, 40/1., 12–30. p.*
- Simon Szabolcs 2007. *Purizmus az anyanyelvi nevelésben.* In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről.* Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 219–229. p.
- Sándor Klára 1995. *Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. Regio, 5/4., 121–148. p.*
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove 1990/1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2002a. *Why should linguistic diversity be maintained and supported in Europe? Some arguments. Guide for the development of language education policies in Europe: from linguistic diversity to plurilingual education. Reference study.* Strasbourg, Council of Europe, Language Policy Division, DG IV.
- Skutnabb-Kangas, Tove–Phillipson, Robert szerk. 1994. *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination.* Berlin, Mouton de Gruyter.

ISTVÁN LANSTYÁK

Language Problems of the Hungarian Speech Community in Slovakia

The paper deals with three grievous language problems, which have been present in the community of Hungarians in Slovakia for a long time and which will probably persist in the future, although they do not seem to be unsolvable. The problems are presented by Katalin Misad (2009). The first issue she specifically deals with in her book, is the problem of the language for specific purposes used by the Hungarian community in Slovakia; the second – the problem of mother tongue teaching in the schools with Hungarian as the language of instruction; the third – the problem of the second language teaching, again, in the schools with Hungarian as the language of instruction. The aim of this paper – as well as of the book it is based on – is to contribute to the handling of these problems.

A magyar szaknyelv kutatás múltja és jelene Szlovákiában¹

KATALIN HOBOTH

81` 373.46

Research of Language for Specific Purposes in Slovakia: Past and Present

811.511.141` 373.46

Keywords: research of language for specific purposes, evaluation of textbooks and periodicals, specific language planning.

Bevezetés

Kiss Jenő szerint a „szakszókincsek ma már a magyar szókészletnek nagyobb részét alkotják, mint a közmagyar szavak...” (Kiss 1995, 83. p.). Az új fogalmakat megnevező szakkifejezések létrehozása, idegen nyelvű terminusok magyarítása, a szaknyelvek fejlesztése, a szaknyelvi tervezés a nyelvtudomány fontos feladata. Kisebbségi kétnyelvűségű helyzetben, ahol a többségi nyelv hatása a standard magyar nyelv határon túli változatainak szaknyelvi regisztereiben is megfigyelhető, a szaknyelvi tervezés különösen jelentős.

Írásom a szaknyelv fogalmának meghatározása, értelmezései és a kezdeti kutatások jellemzése után – a teljesség igénye nélkül – összegezi az eddigi, szaknyelvekre irányuló szlovákiai magyar kutatásokat, eredményeket. Célom, hogy betekintést nyújtsak a magyar szaknyelv jelenlegi szlovákiai helyzetébe, az aktuális problémákba, a megoldandó feladatokba.

1. A szaknyelv fogalma, értelmezései, kutatása

A szaknyelv fogalma különböző szempontok alapján definiálható. A *Magyar értelmező kéziszótár* meghatározása alapján 'valamely tudomány(ág), szakma csoportnyelve' (ÉKSz. 2003, 1215. p.). Értelmezhető mint csoportnyelv, nyelvváltozat, regiszter.

A szaknyelvet csoportnyelvként meghatározó irányzat szerint a köznyelvi és a területi változatok mellett a szaknyelv a rétegnyelvekkel együtt külön kategóriát alkot, mivel bizonyos szakmai csoportokhoz köthető kommunikáció megvalósulását segíti elő (Kurtán 2003, 39. p.).

1. Köszönetet mondok Lanstyák István tanár úrnak és Sándor Anna tanárnőnek munkám előző változatához fűzött észrevételeiért.

A szak- és csoportnyelveket társadalmi nyelvváltozatnak tekintő felfogás abból indul ki, hogy e nyelvváltozatok nem a nyelvközösség egészéhez, hanem csupán meghatározott részéhez kötődnek. A szaknyelvek tehát a társadalmi nyelvváltozatokhoz sorolandók, melyek a területi és köznyelvi változatokkal együtt alkotják a nemzeti nyelv rendszerét (Kiss 2001, 26–27. p., Kurtán 2003, 42. p.).

A szaknyelvek értelmezhetők regiszterként² is, mint a tudomány sajátos nyelvhasználata. A nemzeti nyelvre jellemző függőleges rétegződés egy adott szakterület nyelvén is megfigyelhető. A szaknyelv felső rétege a fogalmilag rendszerezett és szabályozott terminológiával rendelkező tudományos nyelvi réteg. A már nem tudományos, de még bizonyos mértékig feszes rétege a műhelynyelv. Alsó rétegét a lazább szakmai nyelvhasználat, a műhelyzsargon alkotja (Pusztai 1975, 399. p.).

A szaknyelvek kialakulása az ember táplálékszerzéséhez, a kézműipar kialakulásához kapcsolódik (Kurtán 2006, 932. p.). Fejlődését a nemzeti nyelvek rendszerében akadályozta, hogy a tudomány nyelve hosszú időn keresztül a latin volt. Az egyes fogalmak, jelenségek, folyamatok megnevezésének igénye irányította a figyelmet a szaknyelvkutatás fontosságára. A szaknyelvkutatás olyan alkalmazott nyelvészeti irányzat, amely kapcsolatban áll a lexikográfiával, kontrasztív nyelvészettel, fordítástudománnyal, szocio- és pszicholingvisztikával, nyelvpedagógiával (Kurtán 2003, 54–55. p.).

A szaknyelvek vizsgálata kezdetben a terminológiára összpontosult: terminológiai szótárak, szógyűjtemények létrehozására, a terminusok szerkezetének vizsgálatára. A terminológiafejlesztés máig legfontosabb területei közé tartozik a standardizálás, új terminusok létrehozása, nemzetközi egységesítés, ugyanis a tudomány, technika rohamos fejlődésének következtében folyamatos az új fogalmak, tárgyak, folyamatok megnevezésének az igénye. Mészáros Tímea a szakszavak legfontosabb tulajdonságai között a motiváltságot, egyértelműséget, állandóságot, rendszerszerűséget, rövidséget, hajlékonyságot, adekvátságot, lefordíthatóságot említi (Mészáros 2005, 166–170. p.). A szaknyelvkutatás fokozatosan kiterjedt a szintaktikai szerkezetek vizsgálatára, szöveg-szintű kutatásokra, s a szakszavak, szintaktikai szerkezetek előfordulási gyakoriságának mérését a funkcionális megközelítésű elemzések váltották fel (Kurtán 2003, 58–73. p.).

Magyarországon a kezdeti szaknyelvi kutatások szintén a hiányzó szakkifejezések létrehozásához kapcsolódnak, hogy a magyar nyelv alkalmassá váljon a (folyamatosan bővülő) szakmai ismeretek közvetítésére. A főbb kutatási területek közé a szaknyelv leírása, a szaknyelv kialakulása és története, a szaknyelvoktatás elméleti és gyakorlati kérdései tartoznak (Kurtán 2003, 69. p.).

2. Magyar szaknyelvi regiszterek Szlovákiában

A szaknyelvek határon túli helyzetével, a kétnyelvű szakemberek nyelvhasználatával, terminológiaismeretével, a szakmai kommunikáció jellemzőivel (pl. kontaktusjelensé-

-
2. „Az egyazon beszélő által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat (például mindennapi beszélt nyelv, szaknyelv) regiszternek nevezzük, amely magában foglalja a beszédhelyzet formalitása alapján elkülönülő úgynevezett stílusváltozatokat is.” (Kurtán 2006, 935. p.).

gek megléte, kódváltás, nyelvi hiány) már több nyelvész is foglalkozott. Többek között Misad Katalin, Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella is felhívták a figyelmet a standard magyar nyelv határon túli változatainak szaknyelvi regisztereiben felmerülő problémákra, a szaknyelvi tervezés fontosságára. A szaknyelvi tervezés, a terminológia kodifikálása, a kétnyelvű szakszótárak és szakszójegyzékek létrehozása, a hiányzó szaknyelvi regiszterek kialakítása égető probléma, s mégis szlovákiai magyar viszonylatban kevés adat áll a nyelvészek és az érintett szakterület művelőinek rendelkezésére. Több szakterület nyelvhasználatáról még nem készült átfogó felmérés, s így a szaknyelvi tervezés és a szakkifejezések kodifikálásának folyamata még várat magára. A feldolgozandó anyag mennyisége miatt az e témával, problematikával foglalkozó nyelvészek kénytelenek szelektálni, s elsőként azokra a területekre összpontosítani, melyekben a hiány³ a legnagyobb, s a regiszterek megteremtésének igénye a legsürgetőbb.

A szlovákiai magyar szakemberek nagy része nem ismeri saját szakterületének magyar szaknyelvi regisztereit, a pontos magyar szakkifejezéseket. E nyelvi hiány következtében a kétnyelvű szakemberekkel folytatott kommunikáció során gyakran kódot váltanak,⁴ illetőleg tükörfordítás révén a magyarországitól eltérő (szak)kifejezéseket hoznak létre. A fennálló helyzet több okra vezethető vissza. Meghatározó tényező többek között az oktatás nyelve, ugyanis a diákok az anyanyelvű oktatás révén sajátítják el anyanyelvük változatait, például a szépirodalmi stílust, a beszélt köznyelvet, a diáknyelvet, a szlenget és a szaknyelv regisztereit is.

Szlovákiában azonban sok magyar tannyelvű szakközépiskolában a szaktantárgyak oktatása államnyelvű, így a diákok nem ismerik meg a magyar nyelv szaknyelvi regisztereit, nem sajátítják el a magyar szakszókincset. A szaktantárgyak magyar nyelven történő oktatása során elengedhetetlen, hogy felhívjuk a figyelmet a tankönyvekkel kapcsolatban felmerülő problémákra, ugyanis a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákban a szaktantárgyak oktatása során használatos tankönyvek többsége fordítás. E fordított tankönyvek sok kontaktusjelenséget⁵ tartalmaznak, terminológiahasználatuk gyakran nem következetes, a magyarországitól eltérő terminusok jelennek meg bennük (l. Bergendi 2002, Hoboth 2009, 92. p., 2010a, 37–38. p., 2010b, 2010c, Lanstyák 1998a, 26–27. p., 2000, 156–157. p., Misad 2009, 19. p., Szabó Mihály 2010, 207–210. p.).

A felsőfokú oktatás szintén államnyelvű. Ez alól csupán a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara és a komáromi Selye János Egyetem, valamint a magyar szakos pedagógusképzés kivétel. Az egyetemi hallgatók sem saját-

3. „Nyelvi hiányon a szükséges szó, szerkezet, nyelvtani forma nem ismerését értjük.” (Lanstyák 2000, 161. p.). Megnyilvánulhat a beszélők nyelvében, illetve az egyes nyelvi regiszterekben is (l. Lanstyák 2000, 176–177. p.).
4. „Kódváltásnak, illetve kódváltogatásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, pontosabban: két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelneek egymásnak.” (Lanstyák 2006, 107. p.).
5. A kontaktusjelenség „az átvevő nyelvi diskurzusoknak, ill. az átvevő nyelveknek olyan eleme vagy elemsora, amely hangalakjában és/vagy jelentésszerkezetében, és/vagy nyelvi felépítésében hasonlít az átadó nyelvi megfelelőjére...” (Lanstyák 2002, 80. p.).

tíjják el intézményes keretek között a magyar szaknyelvet, különösen, ha középfokú tanulmányaikat gimnáziumban végezték, illetőleg a szaktantárgyak oktatása a szakközépiskolában államnyelvű volt. A szlovákiai felsőfokú intézményekben oktató tanárok elsősorban szintén szlovák nyelven publikálnak. Az oktatás során további problémát jelent a megfelelő szakszótárak, kétnyelvű szakszójegyzékek hiánya, illetőleg a létező, hozzáférhető szakszótárakkal és szójegyzékekkel kapcsolatban is merülnek fel problémák (l. Misad 2009, 29–70. p.).

A fenti tények is alátámasztják a szaknyelvi tervezés fontosságát. A nyelvtervezési feladatok első lépéseként fontosnak tartom a szaknyelvek, a szakmai nyelvhasználat helyzetének felmérését, melyhez támpontként szolgálhatnak a már ismert kutatási eredmények, illetve a még feltérképezetlen területek további kutatásokra ösztönözhetnek. Összegző jellegű írásom első része a szaknyelvekkel kapcsolatos általános problémákat tárgyalja, ezt követően mutatja be az eddig megvalósult s a folyamatban lévő kutatásokat.

3. Kezdeti kutatások, nyelvművelő jellegű írások

A határon túli szakmai nyelvhasználat problémáit a nyelvészek már korán felismerték; 1967-ben a Csemadok mellett alakult nyelvi szakbizottság keretében működött egy terminológiai szakcsoport, mely e kérdéseket volt hivatott vizsgálni. A terminológiai szakcsoportban Csuka Gyula irányításával megkezdődött egy szlovák–magyar és magyar–szlovák mezőgazdasági szakszótár előkészítése, valamint a szakcsoport intézménynevek magyar fordítását tartalmazó szójegyzéket is összeállított (Jakab 1976, 154. p., 1983, 244–245. p., Simon 2009, 102. p.). A szójegyzék a Csemadok Központi Bizottsága Titkárságának sokszorosításában jelent meg 1989-ben, s betűrendben tartalmazza a különféle intézmények – például intézetek, egyetemi karok, üzemek, vállalatok, hivatalok, társaságok, minisztériumok – szlovák megnevezése magyar megfelelőjét (IJ 1989).

A Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének vendégtanáraként Pozsonyban tartózkodó Deme László rámutatott a szakmai és társadalmi-államigazgatási rétegek nyelvhasználati problémáira, valamint a 70-es években Jakab István szintén felhívta a figyelmet a tényre, hogy a nyelvművelés számára leginkább a terminológiai kérdések megoldása okoz gondot. A Csehszlovákiai, majd Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságának terminológiai szakcsoportja végzett előkészítő munkálatokat, ám egy átfogó, a szaknyelvi tervezést előkészítő vizsgálat ekkor még nem kezdődött el (l. Jakab 1976, 154–155. p., Misad 2009, 12–13. p.).

A kezdeti, elsősorban nyelvművelő jellegű írások egy-egy szó használatával, fordítási nehézségeivel foglalkoznak, s a szlovák szakkifejezés magyarítására vonatkozóan adnak tanácsot. Főként Jakab István, Mayer Judit, Kapás Ferenc ilyen jellegű írásaiban találhatóak egyes szakkifejezések használatával kapcsolatos útmutatók is (l. Jakab 1976, Mayer 1976, Kapás 1976).

Jakab István a horgászat és a vadászat nyelvével foglalkozik, utal arra, hogy a horgászfelszerelési tárgyak fejlődésével a szókészlet nem tart lépést, valamint említi néhány halfajta hivatalos és népies megnevezését (l. Jakab 1998, 150–152., 152–155. p.).

Mayer Judit veti fel, hogy a tanulmányait szlovák felsőoktatási intézményekben végző szakembereknek nehézséget okoz a megfelelő magyar szakkifejezések, műszakiak használata. Ám mindennapi életünknek az is szintén gyakori jelensége, hogy bizonyos fogalmak, tárgyak, például élelmiszerek, ételek, ruházati cikkek stb. közmagyar megnevezését sem ismerik a szlovákiai magyar beszélők (Mayer 1976, 17–18. p.).

A kezdeti kutatások tehát elsősorban a lexikális hiány vizsgálatára összpontosultak. A hivatkozott írások, azon túl, hogy felhívják a figyelmet a nyelvi hiány következtében felmerülő problémákra, foglalkoznak egy-egy szó, szakkifejezés használatával, fordításával. Mayer Judit az egyes szavakat érintő fordítási problémák mellett tárgyalja az egészségügyi szakkifejezések használata közben elkövetett hibákat, melyeket három csoportba sorol. Az első csoportot azon kifejezések alkotják, melyeket a beszélő nem tud magyarul megnevezni. A második csoportba a tükörf kifejezéseket sorolja, a harmadikba a helytelenül használt idegen szavakat (Mayer 1990, 17–18. p.). Foglalkozik továbbá néhány a könyvkiadással kapcsolatos „hibás” szakszóval, illetve a „helytelen mezőgazdasági kifejezésekkel” (Mayer 1990, 19–26. p.).

Az említett szerzők elsősorban az interferenciahatás következtében létrejövő kölcsönszavak használatával kapcsolatban tárgyalják egy-egy szakkifejezés helyes változatát. E nyelvművelő írások „hasznos nyersanyagául” szolgáltak az 1990-ben induló kétnyelvűségi kutatásoknak (I. Lanstyák 1998b, 170. p.).

4. A fordítottság⁶ jeleinek vizsgálata folyóiratokban és tankönyvekben

A szaknyelvi regiszterek szlovákiai magyar változatainak kutatására irányuló első vizsgálatok között említendő Zeman László Nyelvi tallózás a Természet és Társadalom lapján c. írása, melyben a Természet és Társadalom c. lap tíz számának hibáit veszi górcső alá. Összehasonlítási alapja az Élet és Tudomány c. folyóirat. Sorra veszi az ilyen jellegű hiányosságokat: helyesírási hibák, nyelvtani inkongruencia esetei, szókincset érintő hibák (mint például rendhagyó szóhasználat, köznyelvi szó használata szakszó helyett, helytelen szakkifejezések), a mondatok szerkezetét érintő hibák. Érdeme, hogy nemcsak egy-egy szó használatát, helyes formáját tárgyalja, hanem a lap stílusbeli hibáit is rendszerezi. A szaknyelvet nem csupán a terminológiára, a szlovákiai magyar szakmai nyelvhasználat hiányosságait a magyarországitól eltérő tükörf kifejezésekre korlátozza, hanem megállapításait a szintaktikai szintre is kiterjeszti (Zeman 1976, 113–121. p.).

A Szabad Földműves hetilap nyelvhelyességi, szaknyelvhasználati szempontból kifogásolható megoldásait Mayer Judit összegzi. Rámutat a lapban előforduló tárgyi-szakmai helytelenségekre, melyek a fordításokon kívül az eredeti magyar cikkekben is megjelennek. A dagályos stílust, a tükörfordításokat, a „zavaros” mondatokat, az idegen-szerű mondat szerkesztést, valamint a pontatlan, következetlen szakkifejezés-használatot kifogásolja. A szakstílus helyességét tehát nemcsak a szakkifejezésekre korlátozza, hanem a fordítás következtében a szintaktikai szinten megjelenő hibákra is felhívja a figyelmet (Mayer 1976, 122–130. p.).

6. A szóválasztást Szabó Mihály Gizella tanulmánya ösztönzi (I. Szabó Mihály 2008b, 19–36. p.).

Fordításproblémák a folyóiratokon kívül a szlovákiai magyar tannyelvű szakközépiskolákban használatos tankönyvekben is megfigyelhetők (I. Szabó Mihály 2008a, 84–101. p., 2010, 207–210. p.).

A Katedra folyóiratban Horváth Géza matematika-tankönyvről szóló értékelésében a leggyakoribb fordítási hibák között a helytelen szóhasználatot, szórendi és nyelvhelyességi hibákat, eltérő gondolkodásmódot említi, melynek egyik okát az idő és alkalmas fordítók hiányában látja (Horváth 2003, 22–23. p.).

A Miből készül a méhpempő – avagy tankönyv hibákkal című írás szerzői az alapiskolák 4. osztálya számára készült Természetismeret-tankönyvet értékelik (Balla, Bundsuch, Csuka, Urbán 2003, 26–28. p.). Csuka Gyula a tankönyv hibáira mutat rá, mint például helytelen definíciók, hiányzó ábramegnevezések, tárgyi tévedések, terminusismeret hiánya (Csuka 2003, 26. p.). Balla István leginkább a rossz megfogalmazást, helytelen fordítást kifogásolta (Balla 2003, 26–28. p.). Bundsuch Gabriella és Urbán Anikó a pozitívumok kiemelésén túl szintén említést tesznek a tankönyv hibáiról (Bundsuch 2003, 28. p., Urbán 2003, 28. p.). Bergendi Mónika az 1920-as években használatban lévő földrajz-könyveket vizsgálta, ugyanis a földrajzi és tulajdonnevek használata ebben az időszakban is nyelvpolitikai kérdés volt (Bergendi 2002, 117–127. p.).

A fenti munkák a szaknyelvekkel kapcsolatos problémák néhány részterületét érintik, rámutatnak a szaknyelv és a tankönyvírás pontatlanságaira, hiányosságaira, viszont csak néhány esetben nyújtanak útmutatót a hibák kiküszöbölésére vonatkozóan. A folyóiratok és tankönyvek bírálatai azonban az egyes szakterületek vizsgálatára irányuló komplex kutatások kiindulópontjai lehetnek.

5. A kétnyelvűség (szak)nyelvhasználati megnyilvánulásainak vizsgálata

Egy-egy szakterület nyelvhasználatának vizsgálatából szakdolgozatok is születtek, melyek a szaknyelvi regiszterek szókincsbeli sajátosságainak vizsgálatán kívül foglaloznak kódválasztással, kódváltással. Béhr Erzsébet a sütőipar, Debnár Klára a postaforgalom, Krcsek Mária az egészségügy, Mojzes Tímea az iskolai és munkahelyi szaknyelvi regisztereket, szakmai nyelvhasználatot, Katona Henrietta a könyvviteli terminológiát, Krajczár Veronika magyar tannyelvű ipari középiskolák diákjainak terminológiaismeretét, nyelvhasználati szokásait vizsgálták. A szerzők a kétnyelvűség s a többségi nyelv nyelvhasználati következményeit is jellemezték.

Béhr Erzsébet a sütőiparban dolgozó négy adatközlő nyelvhasználatában megjelölt nyelvjárási jelenségeket, kontaktusjelenségeket, kódváltások típusait, okait, jelzésének módját és a kölcsönszavakat veszi sorra szakdolgozatában (Béhróvá 1994. p.).

Debnár Klára szakdolgozata a beszélt és írásbeli nyelvi megnyilvánulásokat, két kétnyelvű postaalkalmazott nyelvhasználati szokásait, valamint a hivatalos feliratokat, a postai küldemények címzéseire vonatkozó adatokat vizsgálja. A beszélt nyelvi anyag vizsgálatát kiterjeszti a nyelvjárási jelenségek, kontaktusjelenségek és nyelvválasztási stratégiák elemzésére. Az adatközlők terminológiaismereteit, a szakkifejezések standard magyarban használatos megfelelőinek ismeretét fordításteszt segítségével méri fel. Az adatközlők a szakkifejezések egy részét a magyarországi standardnak megfelelően fordították, egy rész fordításával meg sem próbálkoztak, illetőleg a Magyar-

országban használatos formáktól eltérő megoldások is születtek, s ezeket magyarországi postai dolgozók is értékelték. Ezenkívül a dolgozat az adatközlők helység-, utca- és földrajzinév-ismereteit is felméri. Megállapítja, hogy a szakmai regiszterekhez kapcsolódó nyelvi kommunikációt a kódváltáson és gyakori kölcsönzéseken túl a nyelvi „bizonytalankodás” is jellemzi (Debnár 1994, 123. p.).

Krcsek Mária szakdolgozatában az egészségügyi nyelvhasználatot vizsgálja, melyhez a Dunaszerdahelyi Egészségügyi Középiskolában és a dunaszerdahelyi kórházban végzett felméréseket, valamint három egészségügyi nővérrel rögzített magnófelvételes beszélgetést. A szakközépiskolában végzett vizsgálat eredményei alapján rámutat a szaktantárgyak oktatásával kapcsolatos problémákra, többek között a megfelelő tankönyvek és az anyanyelvű szaknyelvi oktatás hiányára, s magyarázatot keres a tanítási órákon megfigyelt kódváltás okaira. A dunaszerdahelyi kórházban folytatott vizsgálatok a kórház legnagyobb kétnyelvű információs táblaanyagának elemzésére irányultak, amely során rámutat a standard szakkifejezésektől eltérő jelenségekre, formákra. A Győri Megyei Kórházban gyűjtött szakkifejezéseket tekinti a magyarországi szaknyelvi standardba tartozónak. Az adatközlők szókincsét kérdőíves módszerrel vizsgálja (Krcseková 1994).

Említést érdemel Katona Henrietta a magyar és szlovák könyvviteli terminológiát összevető munkája. A szakdolgozat az adatközlők nyelvhasználati szokásait és terminológiai ismereteit feltérképező kérdőíves gyűjtés eredményein túl összeveti a használatban lévő tankönyvek alapján összegyűjtött szlovák szakszókincsét a magyarországi tankönyvekben található megfelelőekkel. A vizsgálatot szótárak szóállományának elemzésére is kiterjeszti. A felmérésben a Nagymegyeri Kereskedelmi Akadémia diákjain kívül a gazdasági élet különböző területein tevékenykedő könyvelők is részt vettek. A magyarországi és a szlovák könyvviteli tankönyv magyar fordításának terminológiai anyagát is összehasonlítja. A tartalmi szempontból teljes mértékben megegyező kifejezések esetében a magyarországi változat átvételét, a szlovákiai gyakorlatnak megfelelő fogalmaknál új terminus megalkotását javasolja (Katonová 1995, 74. p.).

Mojzes Tímea felméréseit végzett a Nagysurányi Kereskedelmi Akadémia diákjai körében, s az adatközlők terminológiai ismereteit összehasonlította Katona Henriettának a Nagymegyeri Kereskedelmi Akadémián végzett kutatási eredményeivel. Ezenkívül beszélgetéseket is rögzített a könyvelőkkel, s vizsgálta a felvételeken előforduló kódváltásokat, illetőleg a beszédtempót (Mojzesová 1996.).

Krajczár Veronika szakdolgozatában az érsekújvári Jedlik Ányos Elektrotechnikai Szakközépiskola és a Komáromi Ipari Szakközépiskola műszaki és informatikai szolgáltatások a gépiparban (MISZ) szakirány harmadik évfolyamának diákjai körében végzett felmérést. A terepmunka során tanítási órákat figyelt meg, kérdőíves felmérést, valamint irányított beszélgetéseket is folytatott. A kérdőív tartalmazott az adatközlőkre vonatkozó szociolingvisztikai adatokat, nyelvhasználati szokásokat, nyelvi attitűddel és a kódváltással kapcsolatos véleményeket, valamint terminológiai ismereteket vizsgáló kérdéseket. A terminológiai ismeretek mérése különböző típusú feladatokkal történt: az adatközlőknek fel kellett tüntetniük a megadott szlovák szakkifejezések magyar megfelelőit, illetőleg formanyomtatványokban a bekarikázott szlovák szavak magyar ekvivalenseit kellett meghatározniuk. A feladatok értékelésének lényeges szempontja, hogy a felmérés idején a komáromi középiskolában a tantárgyak oktatása magyar nyelv-

vű, míg az érsekújvári középiskolában a szaktantárgyak oktatása államnyelvű volt. Az eredményeket összevetve elmondható, hogy a komáromi iskola diákjai teljesítettek jobban (Krajczárová 2004).

E szakdolgozatok elsősorban a szakemberek nyelvhasználati szokásait vizsgálják, rámutatnak a szakmai kommunikáció során megjelenő kontaktusjelenségekre és kódváltásokra, illetőleg azok okaira, e regiszterek hiányosságaira.

Mészáros Tímea a tejipari szakterminológia vizsgálatára vállalkozott. A kutatást 2002-ben végezte. A terepmunka során összegyűjtötte a szabványokban és a termékeken előforduló megnevezéseket. A tejipari szakterminológia elemeit három csoportba osztotta:

- csak szakmai megnyilatkozásokban előforduló műszavak;
- hivatalos forrásokban és a termékeken azonos módon megjelenő megnevezések;
- konkrét termékeken előforduló terméknevezés.

Míg a szabványokban és hivatalos forrásokban a pontosság és egyértelműség a legfontosabb követelmény, addig a terméknevezésekkor egyéb szempontokat is figyelembe kell vennünk, például a vásárlót, s e tényező indukálja a terméknevezések fenti elkülönítését (Mészáros 2005, 185. p.). Rámutatva a megfigyelt eltérésekre, párhuzamba állította a magyar és szlovák terminusokat. A vizsgálat során összehasonlította a megnevezések formai felépítését a motiváció, rendszerszerűség alapján, kiemelve a különbségeket s a hátravetett jelzős szerkezetek fordítási problémáit.

Az egészségügy nyelvének bemutatását tűzte ki céljául Molnár Andrea. Elsősorban azt vizsgálta, hogy a szlovákiai magyar tannyelvű egészségügyi szakközépiskolákban a szaktantárgyak szlovák, illetve vegyes magyar–szlovák nyelvű oktatása következtében milyen kontaktusjelenségek figyelhetők meg a diákok nyelvhasználatában, valamint hogy milyen megoldásokat alkalmaznak a tanulók a nyelvi hiány kiküszöbölésére az iskolában, az egymás közti, illetőleg a betegekkel folytatott kommunikáció során. További vizsgálatai a diákok nyelvválasztási stratégiáinak feltérképezésére irányultak. A felmérés eredménye alapján intézményes keretek között csupán a szlovák szaknyelvet elsajátító diákoknál a nyelvi hiány nagyobb mértékű, míg azok a diákok, akik a szaktantárgyakat vagy legalábbis egy részüket anyanyelvükön tanulták, biztosabban használják a magyar szak kifejezéseket (Molnár 2007, 357. p.).

E munkák nagy erénye, hogy rámutatnak a szaknyelvekkel, a szaknyelvek oktatásával kapcsolatos problémákra, jellemzik a szakemberek nyelvhasználatát a szakmai kommunikáció során, s felhívják a figyelmet a szaknyelvi tervezés fontosságára. Rámutatnak, hogy mely területeken tapasztalhatók hiányosságok. Elsősorban leíró jellegűek, a felmerült problémák megoldására elméleti szinten próbálnak választ keresni. E dolgozatok nem nyújtottak elegendő teret a terminológiai kérdések megoldásához, azonban további kutatások, szaknyelvtervező munkálatok hasznos kiindulópontjai, forrásai lehetnek.

6. Szaknyelvi tervezés

A szaknyelvek kutatásában, kodifikálásában, a hiányzó szaknyelvi regiszterek kialakításában fontos szerepet tölt be a 2001-ben alakult Gramma Egyesület belső szervezeti egysége, az MTA kutatóállomásaként működő dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda

munkatársainak tevékenysége. Az iroda munkatársainak célja többek között elméleti és empirikus kutatások végzése, nyelvi adatbázisok építése, nyelvtervezés, nyelvi szolgáztatás, elektronikus könyvtár építése, publikációs tevékenység, kutatásszervezés és szakértői tevékenység megvalósítása (Misad 2009, 217–218. p.). Az iroda munkatársai elsődleges célként tűzték ki a közigazgatási és jogi szaknyelv terminológiájának kodifikálását, mivel e területek legégetőbb problémája a hiány pótlása. Hasznos segítséget, útmutatót nyújtanak szakemberek számára az iroda honlapján hozzáférhető egy- és kétnyelvű szójegyzékek. Az egynyelvű szójegyzék a *Magyar Értelmező Kéziszótár* szlovákiai magyar vonatkozású szócikkeit tartalmazza. A kétnyelvű szójegyzékek különösen hasznosak, ugyanis segítséget nyújtanak az egyes szakkifejezések pontos magyar megfelelőit illetően. Az iroda munkatársai a következő területek szakkifejezéseit dolgozták fel: papír-írószer, bank és pénzügy, a régióban honos madarak szlovák–latin–magyar szójegyzéke, közigazgatási és jogi szójegyzék, dísnövények és kerti növények szójegyzéke, valamint foglalkozásnevek szójegyzéke (www.gramma.sk).

A szaknyelvek kutatása, illetve a szaknyelvi tervezés területén kiemelkedő Szabó Mihály Gizella munkássága, különösen a szakkifejezések kodifikálása, szakszójegyzékek összeállítása és fordításelmélet terén tett jelentős előrelépést. Elsősorban jogi–közigazgatási és oktatási terminológiával, valamint a tulajdonnevek (helynevek, földrajzi nevek, intézménynevek) fordításával, használati módjával foglalkozik, illetve az alábbi szöszedetek összeállításában tevékenykedett: EU-szójegyzék, szlovák–magyar helységnevjegyzék, szlovák–magyar és magyar–szlovák területfejlesztési szöszedet. Ezenkívül többek között tankönyvekkel, a tankönyvek fordításával kapcsolatos problémákkal, a tankönyvek értékelésével, a fordítás problémáival és a fordítottság jeleivel, nyelvi jogokkal, hivatali kétnyelvűséggel – szlovák hivatalos szövegek magyarításának kérdéseivel –, a szakfordítások minőségjavításának módjaival is foglalkozik (Misad 2009, 213–247. p.).

A szaknyelvek kutatása terén jelentős még Misad Katalin munkássága. Kutatási területei közé tartoznak többek között a magyar szaknyelvi regiszterek fejlesztésének problémái, a terminologizálás elméleti-módszertani elvei. Említésre méltó a szlovák–magyar, illetőleg magyar–szlovák szakszótárakat és szakkifejezés-gyűjteményeket értékelő tanulmánya, melyben kiemeli a meglévő és hozzáférhető szakszótárak és -gyűjtemények pozitívumait, azonban a hiányosságaikra is rámutat. Nevéhez fűződik a magyar nyelvhasználat vizsgálata a hivatalos érintkezésben, mely az önkormányzati dolgozók, illetve a szóbeli és írásbeli ügyintézés nyelvhasználatának megfigyelésére irányul(t). Ezenkívül vizsgálja az élelmiszer-ipari termékek szlovák és magyar megnevezéseit (Misad 2009, 29–70., 71–90. p.).

Mivel az építőipar nyelve még feltérképezetlen területnek számít, ezért céloml tűztem ki ennek vizsgálatát. Eddigi kutatásaim során a losonci Winkler Oszkár Építőipari Szakközépiskola diákjai, valamint kétnyelvű építészhallgatók körében végeztem kérdőíves felmérést, melynek során a diákok nyelvhasználati szokásaira és terminológiai ismereteire összpontosítottam. A felmérés eredményei is alátámasztották a tényt, hogy a szlovákiai magyar diákok gyakran nem ismerik a magyar szaknyelvi regisztereket, illetve a magyarországitól eltérő kifejezéseket használnak, sőt a diákok egy része nem is tarja fontosnak a magyar szaknyelv, terminológia ismeretét (Hoboth 2009, 2010a, 2010b, 2010c). További kutatási céloml a szlovákiai magyar tannyelvű építőipari szakközépiskolákban használatos tankönyvek vizsgálata, valamint a szaknyelv oktatásával

kapcsolatos további felmérések a szlovákiai magyar tananyelvű építőipari szakközépiskolákban. E vizsgálatok elvégzésével kétnyelvű szakszójegyzék összeállításához szeretnék hozzájárulni.

Összegzés

Írásom rövid összefoglalást nyújt a standard magyar nyelv határon túli változatainak szaknyelvi regisztereit érintő eddigi kutatásokról. Rámutat a kezdeti vizsgálatokra, a nyelv-művelő jellegű írásokról, melyek egy-egy terminus használati problémáit voltak hivatottak megoldani, a komplexebb, egy-egy terület szakembereinek nyelvhasználatát bemutató szociolingvisztikai felmérésekre. Ezt követően foglalkozik az aktuális, folyamatban lévő kutatásokkal, szaknyelvi tervezéssel, a még megoldásra váró kérdésekkel, melyek közül kiemelt szerepű a kétnyelvű szakszótárak, szakszójegyzékek összeállítása, valamint a szakmai és nyelvhasználati szempontból is a szakstílus igényeinek eleget tevő tankönyvek írása.

A szaknyelvi tervezés tehát nem csupán a nyelvészeket, tanárokat, hanem az egyes szakterületek művelőit is érintő nyelvészeti tevékenység. A szakterületek terminológia-problémáinak feldolgozása folyamatos, körültekintő felméréseket, gyakran szavankénti mérlegelést igényel, valamint a nyelvészek és szakterületek művelőinek együttműködését (Misad 2009, 16–18. p.).

Felhasznált irodalom

- Balla István 2003. Az átnedvesedett gyerek. *Katedra*, 10. évf. 5. sz. 26–28. p.
- Béhróvá Alžbeta 1994. *Kétnyelvűség a sütőiparban*. Szociolingvisztikai vizsgálatok Ipolyságon. Bratislava, FF UK. (Szakdolgozat.)
- Bergendi Mónika 2002. Földrajzkiadványaink nyelvezete az 1920-as években. In Gyurgyík László–Kocsis Aranka (szerk.): *Társadalom – Tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 73–95. p.
- Bundsuch Gabriella 2003. A szellőzőzsza színe. *Katedra*, 10. évf. 5. sz. 28. p.
- Csuka Gyula 2003. A minőség felé tartunk? *Katedra*, 10. évf. 5. sz. 26. p.
- Debnár Klára 1994. *Kétnyelvűség a postaforgalomban*. Szociolingvisztikai vizsgálatok Feleden. Bratislava, FF UK. (Szakdolgozat.)
- ÉKSz. 2003. Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (2., átdolgozott kiadás)
- Hoboth Katalin 2009. *A szakterminológia oktatásának vizsgálata a losonci Winkler Oszkár Építőipari Szakközépiskolában*. Nyitra, Közép-európai Tanulmányok Kara. (Rigorózus doktori dolgozat.)
- Hoboth Katalin 2010a. A szakterminológia oktatásának vizsgálata a losonci Winkler Oszkár Építőipari Szakközépiskolában. In Bauko János (szerk.): *Bilingvizmus és fordítás. Nyelvészeti tanulmányok Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére*. Nyitra.
- Hoboth Katalin 2010b. *Kétnyelvűség a szaknyelvhasználatban és -oktatásban*. 6. Félúton Konferencián elhangzott előadás. Budapest, ELTE BTK.
- Hoboth Katalin 2010c. *Szaknyelv – kétnyelvűség – fordítás*. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma által szervezett konferencián elhangzott előadás. Budapest.
- Horváth Géza 2003. Matematikai tankönyvek. *Katedra*, 10. évf. 8. sz. 22–23. p.

- IJ 1989. *Intézménynevek szlovák–magyar jegyzéke*. Csemadok Központi Bizottsága.
- Jakab István 1976. A szlovák szavak mankóján. In uő (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó, 15–16. p.
- Jakab István 1976. Fordításaink szereplői. In uő (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó, 25–29. p.
- Jakab István 1976. Sajátos helyzet: sajátos nyelvi problémák. In uő (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó, 30–31. p.
- Jakab István 1976. „Anyasági szabadság”. In uő (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó, 37–38. p.
- Jakab István szerk. 1976. *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó.
- Jakab István 1983. *Nyelvünk és mi*. Pozsony, Madách Kiadó.
- Jakab István 1998. *Nyelvünkről – önmagunkért*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Kapás Ferenc 1976. Főiskola és „magasiskola”. In Jakab István (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó, 35–36. p.
- Katonová Henrieta 1995. *A szlovák és a magyar könyvviteli terminológia összevető vizsgálata*. Bratislava, FF UK. (Szakdolgozat.)
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Krajczárová Veronika 2004. *Kétnyelvű középiskolás diákok szakszókincséről*. Nitra. (Szakdolgozat.)
- Krcseková Mária 1994. *Kétnyelvűség az egészségügyben a Dunaszerdahelyi járásban*. Bratislava, FF UK. (Szakdolgozat.)
- Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kurtán Zsuzsa 2006. Szaknyelv. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar Nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 932–957. p.
- Lanstyák István 1998a. *A magyar nyelv szlovákiai változásainak sajátosságai*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Lanstyák István 1998b. A magyar nyelv szlovákiai változatainak kutatásáról. In Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 150–190. p.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutatási Műhely.
- Lanstyák István 2002. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. In Gyurgyík László–Kocsis Aranka (szerk.): *Társadalom– Tudomány*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. 73–95. p.
- Lanstyák István 2006. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában. In *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 105–146. p.
- Mayer Judit 1976. A „výražkový kenýr és egyebek”. In Jakab István (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó, 17–18. p.
- Mayer Judit 1976. A Szabad Földműves nyelvéről. In Jakab István (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó, 122–130. p.
- Mayer Judit 1990. *Anyanyelvi hibanapló*. Pozsony, Madách Kiadó.
- Mészáros Tímea 2005. A szaknyelvi tervezés főbb kérdései. In Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 159–201. p.

- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Mojzesová Tímea 1996. *Kétnyelvűség és nyelvhasználat*. Az iskolai és munkahelyi szaknyelvi regiszterek közvelegessége. Bratislava, FF UK. (Szakdolgozat.)
- Molnár Andrea 2007. „Szívhangzavar” – avagy létezik-e magyar nyelvű egészségügyi szakoktatás Szlovákiában? In Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 348–358. p.
- Pusztai István 1975. Szaknyelv és műhelyzsargon. *Magyar Nyelvőr*, 99. 395–405. p.
- Simon Attila 2009. 1968 szerepe a szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer fejlődésében. *Forum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 2. sz. 95–108. p. http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2009_2/szemle_2009_2_simon-attila.pdf 2011. 05. 28. p.
- Szabó Mihály Gizella 2003. A szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megteremtésének feltételeiről. *Forum Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf. 4. sz. 56–68. p. http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2003_4/szemle_2003_4_szabomihaly.pdf 2011. 4. 21.
- Szabó Mihály Gizella 2008a. A tankönyvfordításról és a tankönyvek értékeléséről. In Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Szabó Mihály Gizella 2008b. A fordítottság jelei szlovákiai magyar szövegekben. In Bárczi Zsófia–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Nyitra, Europica varietas.
- Szabó Mihály Gizella 2010. A magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain túl. In Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 205–215. p.
- Urbán Anikó 2003. Miből készül a szirup? *Katedra*, 10. évf. 5. sz. 28. p.
- Zeman László 1976. Nyelvi tallózás a Természet és Társadalom lapjain. In Jakab István (szerk.): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Pozsony, Madách Kiadó, 113–121. p.
- Internet: www.gramma.sk

KATALIN HOBOTH

Research of Language for Specific Purposes in Slovakia: Past and Present

The aim of this paper is to give a short summary of recent specific language research works on registers of the standard Hungarian language variations used in Slovakia. Besides explaining the meaning of the special language and presenting the first researches, the study deals with the problems of the Hungarian language use for specific purposes in Slovakia. It characterizes the first researches focusing on the use of specific terms and difficulties with their translation. The paper makes some evaluating investigation into periodicals and textbooks. It also gives a picture of a sociolinguistic presentation on the language use by some users of the specific-purpose language. The last part of the presentation is devoted to the issue of specific language planning and the ongoing researches.

A Velencei Bizottság a kisebbségi törvénytervezetekről¹

ELEONÓRA SÁNDOR
THE VENICE COMMISSION ON THE BILLS ON MINORITY LANGUAGES

061.24(4):342.7
342.724
341.234

Keywords: minority rights, recommendations of the Venice Commission, bills on minority language use in Hungary, Moldova, Ukraine, Latvia and Romania.

Az alábbi áttekintés a Velencei Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) azon, a kisebbségi jogokra vonatkozó állásfoglalásairól kíván képet adni, amelyeket a Bizottság a hozzá véleményezésre benyújtott egyes kisebbségi törvénytervezetek kapcsán alakított ki. A Bizottsághoz annak megalakítása óta (1990) több ország is fordult azzal a kéréssel, hogy szakértői véleményt fogalmazzon meg az előkészítés különböző stádiumaiban található törvényjavaslatokról: Bosznia és Hercegovina, Horvátország, Moldova, Lettország, Montenegró, Ukrajna, Románia, Magyarország. Ezzel a Bizottság kisebbségekkel kapcsolatos munkája nem merült ki, hiszen készített több tematikus analízist is a kisebbségek helyzetének kezeléséről (pl. a kisebbségi képviselő és a választási szabályok összefüggéseiről, a kisebbségvédelemről a szövetségi államokban, az anyaországok és kisebbségeik viszonyának szabályozásáról, a kisebbségi jogok és az állampolgárság viszonyáról, az etnopolitikai konfliktusok kezelésének alapelveiről stb.), illetve a Bizottság nevéhez fűződik az első európai kisebbségvédelmi egyezménytervezet kidolgozása (1991). Fontos megjegyezni, hogy a Bizottság szorosan együttműködik az EBESZ Kisebbségi Főbiztosával, több alapvető jelentőségű iránymutatás (nemcsak a kisebbségekkel foglalkozók) a két intézmény közös munkájának az eredménye. Támaszkodik a Bizottság a Keretegyezmény és a Nyelvi Charta monitorozó bizottságának jelentéseire és ajánlásaira is. A kisebbségekkel foglalkozó valamennyi típusú dokumentumból maga a Bizottság készített vademecumot, amelyet az elképzelések szerint rendszeresen kiegészít majd – az utolsó válogatás 2007-ben zárult (CDL-MIN[2007]001). Ez az „útmutató” tematikai felosztásban (definíció, felsorolás, elismerés, tagság, kollektív jogok, pozitív diszkrimináció, közvetlen és közvetett diszkrimináció, nyelvi jogok, autonóm képviselő, hivatalokhoz fűződő viszony és részvétel a közügyek intézésében, választási kérdések) közli a Bizottság alapvető fontosságúnak ítélt, általános jellegű kisebbségpolitikai megállapításait. Ez tehát egyfajta tézisyűtemény, de mint ilyen, kevésbé világítja meg a Bizottság munkamódszereit az egyes

1. Az írás a szlovák nyelvtörvény véleményezése előtt készült.

törvényjavaslatok elbírálásakor, mint maguknak a véleményeknek a tanulmányozása. Mivel az alábbi áttekintés célja éppen egyfajta gyakorlati segítség lenne azoknak, akik Szlovákiában készítenek elő törvénytervezeteket, alább a Bizottság tervezeteiről készült véleményeket tekintjük át röviden. Pontosabban azokat, amelyek a szlovákiai helyzetre tekintettel a leginkább relevánsak – szem előtt tartva egyrészt azt, hogy az eddig már megismert javaslatok milyen elképzeléseket vázolnak egy kívánatos törvényi rendezésről, másrészt azt, hogy a volt Jugoszlávia utódállamaiban elfogadott törvények, azok elbírálása a Bizottság részéről egy rendkívüli, háború utáni helyzetet tükröznek, így aligha valószínű, hogy politikai szempontból Szlovákiában követhető példákat jelentenek. Elsősorban és mindenekelőtt azt szeretné ez az áttekintés kiemelni, hogy a Bizottság szemszögéből melyek azok a problémás kérdések, amelyek megválaszolására – függetlenül a biztosítani kívánt kisebbségi jogok mértékétől, ami politikai döntés függvénye – mindenképpen különös gondot kell fordítania a törvényalkotónak.

A magyarországi kisebbségi törvény tervezetéről

A Bizottság kifogásolta a törvénytervezet azon részét, amely szerint a törvény hatálya a Magyarországon legalább 100 éve élő kisebbségekre terjed ki. A technikai nehézségek mellett, amelyek az ilyen időhatár-számítással együtt járnak, a Bizottság az egész kritériumot mint olyat kétségesnek találta, és emlékeztetett arra, hogy a Bizottság egyezménytervezetében található kisebbségmeghatározás ilyen nem tartalmaz.

A javaslat értelmében a törvény hatálya nem terjed ki a menekültekre, bevándoroltakra, tartós lakhellyel rendelkező idegenekre, hontalanokra. Ez a rendelkezés, mivel a törvény egyébként is csak a magyar állampolgárookra vonatkozna, feleslegesnek tűnik. Ugyanakkor a Bizottság szerint a naturalizált menekültektől és bevándorlóktól nem lehet megtagadni egy létező nemzeti kisebbséghez, etnikai csoporthoz csatlakozás jogát, mert ez diszkriminációt jelenhetne.

A törvénytervezetből az következik, hogy mindenki számára biztosítani kívánja a szabad identitásválasztást – jelentsen ez bár a többséghez vagy bármely kisebbséghez való csatlakozást. Amennyiben a csatlakozás akadályozásának tilalma az államra vonatkozik, a rendelkezés indokolt. A Bizottság ugyanakkor úgy véli, nem lenne helyes korlátozni a kisebbségi, magánjogi szervezetek jogát arra, hogy maguk döntsenek a tagságra vonatkozó szabályaikról.

A kisebbséghez tartozásra vonatkozó személyes adatok védelmét kimondó rendelkezés kapcsán a Bizottság figyelmeztetett, hogy ellentmondás feszül a kisebbségi státusból fakadó jogok védelme és azon adatok titkosítása között, amelyek az adott jogokat megalapozzák.

A szülőföldhöz való jog kapcsán a Bizottság úgy véli, hogy amennyiben ennek a jognak része a szülőföldre való visszatérés is, indokolt egyéb feltételeket is megszabni e jog alkalmazására, ellenkező esetben ugyanis jogsérelem érheti az adott területen időközben jogszerűen letelepedett lakosságot. Ugyancsak indokolt körülhatárolni a hagyományok ápolására való jogot, ugyanis némely kisebbségi hagyományok emberjogi szempontból elfogadhatatlanok lehetnek.

A parlamenti képviselőhöz való jog a Bizottság szerint a legfontosabb jogok egyike egy demokratikus társadalomban, ezért felvetődik a kérdés, hogy helyes-e ennek a kérdésnek a megoldását későbbre halasztani, további törvényi szabályozás tárgyává tenni.

A moldovai kisebbségi törvény tervezetéről

A Moldovai Köztársaság kisebbségi törvényének tervezetéről a Velencei Bizottság több tagja külön-külön készített véleményt, a plénum ezekről számunkra ismeretlen okokból nem foglalt állást, tehát nincs bizottsági vélemény.

A svájci Giorgio Malinverni elégtelennek találta a kisebbség definícióját, amely szerint kisebbség a többségtől eltérő etnikai eredetű csoport. Szükséges definiálni meghatározó jellemzőit, és tisztázni, hogy ezek közé tartozik-e az állampolgárság is. Hasznos lenne leszögezni, hogy a közigazgatási vagy választási körzetek kijelölésekor az állam tekintettel lesz, amennyire ez lehetséges, a kisebbségekre, legalább azokon a területeken, ahol koncentráltan élnek. Az anyanyelvű oktatás, illetve az anyanyelv oktatása nem elhanyagolható anyagi terhet ró az államra. Ezért nehéz lenne ezt a jogot minden kisebbség számára biztosítani – a kedvezményezettek körét a jelentősebb létszámú kisebbségekre kell szűkíteni. A kisebbségek parlamenti képviselőjének biztosításáról szóló rész túl általános, nem rendelkezik arról, hogyan jön létre a képviselő. A törvényjavaslatból hiányzik a benne foglalt jogok betartásának felügyelete. Vajon ebből az következik-e, hogy a kisebbséghez tartozók bírósági úton kényszeríthetik ki jogaik érvényesítését? Amennyiben nem, egy ad hoc monitorozási rendszer szükséges.

A belga J. C. Scholsem azt kifogásolta, hogy a javaslatban nem konzisztens módon keveredik a kollektív és egyéni jogi megközelítés, ami esetenként implementációs problémákat vethet fel. Így pl. az az egyéni jogi szempontú rendelkezés, amely szerint a kisebbségi társulások egyenrangúak és egyik sem minősítheti önmagát az adott kisebbség kizárólagos képviselőjének, ellentmondásba kerülhet azzal a rendelkezéssel, amely konzultációs kötelezettséget ír elő a minisztériumoknak és a helyi hatóságoknak – hogyan zajlik majd a gyakorlatban a konzultáció a nagyszámú szervezettel?

Az ukrainai kisebbségi törvénytervezetéről (2004)

Az ukrán kormány egy kerettörvény tervezetét készítette elő, amelyet több körben is vizsgált a Bizottság, illetve az EBESZ. Az utolsó változatról kialakított bizottsági állásfoglalás kifogásolja, hogy nem világos a jogszabály helye a jogrendben – megoldás lehetne, ha egyértelmű rendelkezést tartalmazna arról, hogy *lex specialis*ről van szó, illetve ha útmutatást tartalmazna a végrehajtó törvények és rendeletek meghozatalának módjáról. Hasznos lenne azt is jelezni a törvényben, milyen eszközökkel kívánja Ukrajna megvalósítani a megfogalmazott szándékokat és célkitűzéseket.

Ahogy más országokkal kapcsolatban, úgy Ukrajna esetében is úgy véli a Bizottság, hogy a nemzeti kisebbség általános definíciójából kihagyandó az állampolgárság mint kritérium; az csak egyes politikai jogokkal összekapcsolva indokolt (választás, közhivatali tisztségek).

A javaslatban felsorolt tényleges jogok nagyjából összhangban vannak a Keretegyezménybe foglalt alapelvekkel, ám a nyelvhasználati jogok túl szűkre szabottak: az anyanyelvet csak a helyi hatóságoknál lehetne használni és csak ott, ahol az adott kisebbség arányszáma meghaladja az 50 százalékot. Üdvözlendő a helyi hatóságok mellett működő kisebbségi tanácsadó szervek felállításának szándéka, de kérdéses azok hatáskörének a helyi szintre való korlátozása. Feltételez a javaslat egy központi kisebbségi tanácsadó testületet is, ennek felállítása, hatáskörei azonban további pontosításra szorulnak.

A javaslat említést tesz a kisebbségek jogáról a közügyekben való részvételre, anélkül azonban, hogy bármilyen, e cél eléréséhez vezető specifikus eszközt vázolna.²

A lettországi kisebbségi törvénytervezetről

A Bizottság olasz tagja, Sergio Bartole analízisén alapuló véleménye általános megállapításként figyelmeztet arra, hogy mivel az ország ratifikálta az Európa Tanács Keretegyezményét, nem a legmegfelelőbb lépés egy újabb *kerettörvényt* elfogadni a Keretegyezményből következő állami kötelezettségvállalás biztosítására, és főleg nem a kisebbségi jogok hatékony gyakorlásának biztosítására.

Elismeréssel nyugtázza a vélemény azt, hogy a nemzeti kisebbség definíciója nem tartalmazza az állampolgárságot, összhangban a Keretegyezmény Szakértői Bizottságának törekvésével minél szélesebben interpretálni a fogalmat – bár a törvénytervezet más részei ennek a definíciónak ellentmondanak, sőt, az alkotmány is csak az állampolgároknak garantálja a kisebbségi jogokat. A jogbiztonság érdekében a Bizottság szerint fontolóra kellene venni az alkotmány idevágó cikkeinek módosítását.

A törvénytervezet egyértelműen kimondja a kisebbségi nyelv használatának, a kisebbségi nevek használatának, a kisebbségi szimbólumok használatának, illetve a kisebbségi ünnepek megtartásának jogát. A nyelvhasználati és egyéb jogok közül azok, amelyek minden további pontosítás nélkül, közvetlenül alkalmazhatók, nem kifogásolhatók. Vannak azonban olyan rendelkezések is, amelyek további szabályozást igényelnek, mint pl. a hivatali nyelvhasználat. Ezek a törvényben nem eléggé világosak, illetve nehezen indokolható korlátozásokat tartalmaznak. Pl. a kisebbségi nyelvhasználat „az államnyelv használatát szabályozó törvények sérelme nélkül” valósulhat meg, hasonlóan fogalmaz az utca- és egyéb táblákra, illetve az oktatásra vonatkozó rész is.

A hivatali nyelvhasználat fontosságára tekintettel aggodalmasnak vélik a szakértők, hogy a hivatalok válaszadási kötelezettsége úgy van megfogalmazva, hogy az kisebbségi

2. A törvényjavaslat, amelyet a Bizottság 2004-ben véleményezett, nem került elfogadásra. 2010-ben egy újabb ukrain javaslat került a Bizottság elé, amely 2011 márciusában tette közzé az állásfoglalását (CDL-AD[2011]008). Ennek érdekessége, hogy a Bizottság részletesen kitér benne az államnyelv integrációs szerepe szükségességének fenntartására. Erre adott okot, hogy bár az ukrán alkotmánnyal összhangban a törvényjavaslat is egyedüli államnyelvként említi az ukrán nyelvet, a törvényjavaslat konkrét rendelkezéseiből az orosz nyelv teljes egyenrangúsításának szándéka tűnik ki (nemcsak az ukrán, hanem a kisebb létszámú kisebbségek nyelvének rovására is), ami a konkrét ukrain helyzetben a Bizottság szerint a nyelvi megosztottság erősödését eredményezheti.

ségi nyelven vagy „mindkét fél számára elfogadható” nyelven történik. Ez a megfogalmazás felveti a kérdést, vajon az állam valóban kész-e a kisebbségi nyelvet bíró hivatalnokok alkalmazását biztosítani. Tovább rontja a helyzetet, hogy a nyelvhasználati jog gyakorlása tulajdonképpen a hivatalnokoktól függ, akik „amennyire ez lehetséges” kisebbségi (vagy akceptált) nyelven válaszolnak. A Bizottság úgy véli, a javaslat itt pontosításra szorul: pontosan meg kell határozni, melyek a „jelentős számban kisebbség lakta területek”, ahol használható a nyelvük a hivatalos érintkezésben, illetve kitéhetők feliratok kisebbségi nyelven, s pontosítani az adminisztratív eljárást, amely szerint kisebbségi nyelvű beadványok benyújthatók. A kisebbségi nyelvű helységnévtáblák kihegyezése tilalmának „indokoltsága kérdéses”.

A Bizottság üdvözlendőnek mondja, hogy az új törvény megszünteti a kisebbségi kulturális szervezetek külön szabályozását, ami kizárja a diszkrimináció lehetőségét. A kisebbségi kulturális örökség védelméhez való jog további jogszabályi pontosítást igényel.

Az anyanyelvi oktatással foglalkozó részek ismét csak pontosításra szorulnak, amennyiben ez esetben is szükséges definiálni a jelentős számú kisebbség által lakott területeket (ahol, amennyiben ilyen kérés megfogalmazódik és valós igény merül fel, lehetséges az anyanyelvű oktatás), illetve a kis létszámú kisebbség lakta területeket, ahol az anyanyelv oktatása lehetséges. Ugyancsak meg kell határozni a pontos menetet annak, hogy hogyan bírálják el a kérelmeket, hogy alakulnak meg az iskolák stb. Az állásfoglalás arra is rámutat, hogy az oktatási törvény ugyancsak előterjesztett javaslata, ha elfogadásra kerül, szervezési-működési szempontból hátrányos helyzetbe hozza a kisebbségi nyelvű iskolákat. Fontos ezért a két javaslat harmonizálása, az eljárási szabályok tisztázása. A kisebbségi jogok garanciáit gyöngítheti az is, hogy a törvény egyes jogok kapcsán megengedő módot használ („may”), széles mérlegelési jogot ruházva ezzel a hatóságokra.

A Bizottság végül sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy a törvényjavaslat teljességgel mellőzi a kisebbségek képviseletének kérdését a törvényhozásban, a végrehajtó hatalomban, az igazságszolgáltatás szerveiben.

Összefoglalójában a Bizottság hangsúlyozza, hogy a kerettörvény jellegű javaslat sem a létező jogszabályoknak nem alternatívája, sem a Keretegyezmény megfelelő implementációjának szerepét nem tölti be. Ellenkezőleg, egy új kerettörvény tovább késlelteti az implementációt, miközben, elvben legalábbis, a Keretegyezményben foglalt vagy abból következő kötelezettségeket az államnak a ratifikáció pillanatától teljesítenie kellene. A hatékony kisebbségvédelmet biztosítani hivatott törvénynek konkrétbnak kell lennie mind a benne foglalt jogok, mind azok hatékony érvényesítése tekintetében. Amennyiben egyes területek szabályozását más törvények hatáskörébe utalja, az adott jogok lényegét akkor is bele kell foglalni a kisebbségi törvénybe.

A román kisebbségi törvény tervezetéről (2005. október)

A lett törvénytervezettel szemben a román előterjesztés igen részletes, mivel a javaslatba belekerültek a más törvényekben már megfogalmazott kisebbségi jogok is, néha eltérő szóhasználattal. Ezt a formát a román kormány azért választotta, hogy a törvény „teljesebb képet nyújtson a kisebbséghez tartozók létező jogairól és rendelkezésükre

álló eszközökről”. Bár ez felvet jogértelmezési problémákat, főleg amikor azt kell megítélni, melyik norma tekintendő *lex specialis*nak, a Bizottság úgy véli, hogy egy átfogó törvény elfogadása kifejezi az állam elkötelezettségét, jelentősen hozzájárul a demokratizálódási folyamathoz. Mivel a törvényjavaslat a kulturális autonómia bevezetése kapcsán több új intézmény létrehozását irányozza elő, a hatáskörök tisztázása rendkívül fontos, s e tekintetben nem lehet csak a *lex specialis derogat generali* elvére hagyatkozni.

A nemzeti kisebbség fogalma definíciójának törvénybe foglalása a Bizottság szerint sem a jogszabály végrehajtása, sem a nemzetközi jog szempontjából nem elengedhetetlen feltétel, de nem is elfogadhatatlan. Az viszont követelmény, hogy a definíció ne eredményezzen önkényes és indokolatlan megkülönböztetést. Ebből a szempontból problematikus a javaslatban foglalt definíció azon része, amely szerint csak a modern román állam megalakulása óta az ország területén élő közösség minősülhet nemzeti kisebbségnek; a javaslat egyben tételesen felsorol 20, nemzeti kisebbségnek minősülő közösséget. A felsorolást a törvényből ki kell hagyni, de legalábbis csak példászerű felsorolássá alakítani, és az illetékes hatóságokra, végső soron a bíróságokra bízni, mely közösséget ismerik el „nemzeti kisebbségnek”.

A definícióval kapcsolatban felvetődik az állampolgárság mint feltétel kérdése is. Az állampolgárság megkövetelése indokolt a politikai jogok, főleg a parlamenti képviselőkhöz való jog esetében, de kevésbé indokolható a kulturális és oktatási jogok vonatkozásában. A Bizottság javaslata szerint ezért az állampolgárságot mint feltételt nem a nemzeti kisebbség definíciójába kell belefoglalni, hanem azt kellene meghatározni, hogy mely specifikus jogok azok, amelyekkel csak az állampolgársággal rendelkező kisebbségi személyek élhetnek. Ezt a megoldást alkalmazva elkerülhető pl. az, hogy a törvény antidiszkriminációs passzusai csak az állampolgárookra vonatkozzanak. Az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitás megőrzéséhez, ápolásához, kifejezéséhez való jogot ugyancsak „nehezen elfogadható” az állampolgárookra szűkíteni. Megkérdőjelezhető az idegen állampolgárságúak – de minimum azon idegenek, akik valamely elismert nemzeti kisebbséggel azonos nemzetiségűek – kizárása a kulturális autonómiából.

A nyelvi jogok érvényesülése érdekében a javaslat kitér az érintett köztisztviselők nyelvi képzésének szükségességére, illetve tolmácsok biztosítására. A Bizottság szerint itt is szükséges a pontosítás: milyen körülmények között, milyen esetekben melyik megoldás alkalmazandó? A nyelvi jogok esetében is indokolhatatlan, miért ne élvezhetnék azokat az állampolgársággal nem rendelkezők (pl. anyakönyvezés, igazságszolgáltatás, szociális és egészségügyi szolgáltatások), vagy az idegenek miért ne számíthatnának bele a „jelentős létszám” elérésébe.

Az elképzelések szerint a javaslatot alkotmánytörvény formájában fogadja majd el a parlament. Ennek a ténynek azonban nincs hatása a bíróságok előtti esetleges eljárásokra – e tekintetben viszont igen fontos, hogy a törvény pontosan megkülönböztesse a kormányra vonatkozó programjellegű kötelezettségeket a bíróságokon egyének által érvényesíthető jogoktól. A tisztázatlanság konfliktusokhoz vezethet pl. az oktatási vagy kulturális jogok területén, ahol a javaslat széles (egyetértési vagy konzultációs) jogkört biztosít a közösség reprezentatív testületei számára, viszont nem tér ki azon

egyének jogvédelmi lehetőségeire, akiket a kollektív jogokból fakadó döntések esetleg negatívan érintenek (pl. az iskolaigazgatók kinevezésekor adódhat ilyen helyzet).

A törvényjavaslat külön fejezetben foglalkozik a „választási” kisebbségi szervezetek jogállásával, tehát azokkal a kisebbségi szervezetekkel, amelyek a törvényhozási (helyi és parlamenti), illeti elnökválasztáson a politikai pártokhoz hasonló jogosítványokkal vehetnek részt. A Bizottság ezek bejegyzési feltételeit elfogadhatatlanul szigorúnak tartja annak elismerése mellett is, hogy az ilyen szervezetek természetesen szigorúbb megítélés alá esnek, mint az egyéb önkéntes társulások. (Az ilyen szervezet tagsága el kell érje az adott kisebbség utolsó népszámlálás szerinti létszámának min. 10 százalékát; amennyiben a 10 százalék abszolút számokban eléri vagy meghaladja a 25 ezret, a tagok legalább 25 megyében kell éljenek úgy, hogy egy megyében sem lehet a taglétszám 300-nál kisebb.) A feltételek favorizálják a már parlamenti hellyel rendelkező csoportokat, nem teljesítik az arányosság és szükségesség kritériumát (különösen akkor, ha figyelembe vesszük a helyi választásokon való részvétel lehetőségét is, valamint azt, hogy a bejegyzett szervezetek szereznek jogot a Kisebbségi Tanácsban való részvételre, támogatási alapok kezelésére, állami támogatásra). A Bizottság áthidaló javaslata szerint külön kellene választani a választásokon való részvétel és az egyéb jogosultságok kritériumait. Igen pozitívan értékeli a Bizottság viszont azt, hogy a kulturális autonómia szerveinek, az ún. nemzeti tanácsoknak a megválasztásában nem csak az így regisztrált kisebbségi szervezetek vehetnek részt. A kisebbségi listákkal és választásokkal kapcsolatos adatvédelmi problémákat is meg kell oldani, nem elegendő az általános adatvédelmi szabályokra hivatkozni.

A román törvényjavaslat arra is kitér, hogy a fentebb definiált kisebbségi szervezet tagságából legfeljebb 25 százalék lehet a nem az adott kisebbséghez tartozó személy, illetve tiltja, hogy ugyanazon személy egy és ugyanazon kisebbség két különböző szervezetének is tagja legyen. Ezeknek a feltételeknek az ellenőrzése a Bizottság szerint a gyakorlatban rendkívül nehéz, emellett sérthetik az Európai Emberi Jogi Egyezmény 11. cikkét is az egyesülés szabadságáról. A parlamenti és elnökválasztás esetét kivéve jogosulatlan a külföldi állampolgárok kizárása is a kisebbségi szervezetből.

A törvényjavaslat 5. fejezete a kulturális autonómiával és annak intézményeivel foglalkozik. Ezzel kapcsolatban a Bizottság megállapítja, hogy a kisebbségi kulturális autonómiának ugyan nem létezik nemzetközileg általánosan elfogadott modellje, de a Keretegyezmény szakértői bizottsága több országértékelésben a Keretegyezmény 15. cikke egyik lehetséges implementációs eszközének minősítette a kulturális autonómiát, és a kisebbségi identitás megőrzése hasznos eszközeként említik azt az EBESZ lundi ajánlásai is. Ezért általánosságban a kulturális autonómia modellje pozitív és hasznos eszköze lehet a kisebbségek közéletben való részvétele megerősítésének – hogy ez igaz-e Romániára nézve is, annak megválaszolása kizárólag a helyi politikai döntéshozókra tartozik.

A javaslat értelmében a kulturális autonómia testületeit részben konzultációs, részben egyetértési jogok illetik meg – egyetértési jog főleg az oktatási, kulturális, hírközlési intézmények vezető dolgozóinak kinevezésekor, a kinevezés jóváhagyásakor vagy a kinevezendő személyre tett javaslatok benyújtásakor. További pontosítás nélkül ezeknek a kollektív jogoknak a végrehajtása aggályos lehet a köztisztviselői, közhivatalnoki

állások pályázat útján történő betöltése, az elutasított személyek jogorvoslati lehetőségei szempontjából.

A kulturális autonómia új intézmények létrehozását feltételezi, amelyek széles jogkörökkel rendelkeznek majd az oktatás, kultúra, médiák, történelmi emlékek, kulturális örökség kezelése területén. Bár a javaslat leszögezi, hogy ezek jogalanyisággal bíró közigazgatási hatóságok, a Bizottság szerint azt is tisztázni kell, jogosultak lesznek-e rendeleteket hozni, ha igen, hogyan lehet ezeket megtámadni, illetve hogy a hatóságok szervei milyen felelősséget viselnek.

Ugyancsak részletesen szabályozni kell a Kulturális Autonómia Tanácsok és az állami szervek viszonyát, viszonyukat a Nemzeti Kisebbségek Tanácsához, a nemzeti kisebbségi szervezetekhez stb., elkerülendő a hatásköri átfedéseket és az eljárási tisztázatlanságokat. A törvényjavaslat szerint a kulturális autonómia intézményeit adóbevételekből fogja fenntartani az állam, nyitva marad azonban a kérdés, hogy milyen lesz ennek az adónak a jellege, ki fogja fizetni, milyen kulcs szerint kerül elosztásra.

Amint az a fentiekből kiderül, a Bizottság a nemzetközi jog jelenlegi állásának megfelelően elismeri, hogy az egyes országoknak széles mérlegelési jogkörük van a kisebbségi jogok vonatkozásában, lényegében az adott ország politikai döntéshozóira bízva, hogy milyen mértékű jogokat biztosítanak a Keretegyezményben megszabott minimális követelmények betartása mellett, megmaradnak-e az egyéni jogok szintjén, vagy kollektív jogokat is bevezetnek-e. Az is belügy, vajon az adott javaslatokat egyszerű, avagy alkotmánytörvényként kívánják-e az országok elfogadni, hogy egy átfogó törvényben próbálják-e meg rendezni a kérdés valamennyi vonatkozását.

– Ami a Keretegyezménynek megfelelő minimális követelményeket illeti, a Bizottság Ukrajna esetében emelt kifogást a nyelvi jogok mértékét illetően: az 50 százalékos meghaladó kisebbségi arányszám mint a hivatali nyelvhasználat feltétele ellentétes a Keretegyezménnyel, amely ilyen kontextusban a „jelentős szám” kifejezést használja. A romániai javaslatot értékelve ugyanakkor a 20 százalékos arányszámot megfelelőnek, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelőnek vélelmezi a Bizottság.

– Nyilvánvalóan politikai kérdés az, hogy egy kisebbségi törvény alkotmánytörvény vagy egyszerű törvény formájában kerül-e elfogadásra – fontos viszont az, hogy a szubsztantív jogok bírósági úton kikényszeríthetők legyenek, illetve a kormányra vonatkozó, programjellegű vállalások teljesítésének módjáról legalább vázlatosan rendelkezzen a törvény.

– A kikényszeríthetőség, a hatékony jogvédelem nem biztosított, ha valamely ország csak kerettörvényt fogad el úgy, hogy az nem tartalmaz garanciákat, útmutatást a végrehajtó törvények kidolgozására, a kidolgozás módjára. Igen fontos a Bizottság Lettországgal kapcsolatos megállapítása, miszerint egy olyan ország esetében, amely egyébként már ratifikálta a Keretegyezményt, egy kerettörvény jellegű jogszabály előterjesztése tulajdonképpen csak a Keretegyezményből fakadó kötelezettségek végrehajtásának további halogatását eredményezheti. A későbbiekben elfogadandó végrehajtó törvények körülírásának elmulasztása a Bizottság figyelmeztetése ellenére vezethet pl. olyan szituációhoz, mint a magyarországi kisebbségek parlamenti képviselőinek megoldatlansága.

– Mint ismert, a Keretegyezmény nem tartalmazza a nemzeti kisebbség definícióját, és a Bizottság is azon az állásponton van, hogy az nem feltétlenül szükséges az egyes országok törvényei szintjén sem. Amennyiben mégis a definíció kidolgozása mellett dönt a törvényalkotó, tekintettel kell lennie a fejlődés dinamikájára – az adott pillanatban létező kisebbségi struktúra nem örökéletű –, a diszkrimináció tilalmának elvére, az ENSZ által elfogadott alapelvekre, miszerint valamely kisebbség léte nem a kormányok akaratának függvénye, hanem ténykérdés. A Bizottság ebből kiindulva ellenzi az olyan definíciókat, amelyek – mint a magyar vagy a román – megszabják az ország területén történt letelepedés határidejét (ezen követelmény teljesítésének az ellenőrzése a gyakorlatban egyébként is igen nehezen kivitelezhető). Ennél is határozottabban kifogásolja az „elismert” kisebbségek tételes felsorolását, ami általában népszámlálási adatokra szokott támaszkodni, miközben a nemzetiségre vonatkozó kérdésfeltevés évtizedenként változik és más-más eredményeket produkál. A nemzetközi jog jelen állás szerint ugyan védhető, de inkább kerülendő az állampolgárságot mint kritériumot is belefoglalni a definícióba. Ellenkező esetben előállhat olyan helyzet, hogy a kisebbségi törvényekben szereplő antidiszkriminációs kitételek hatálya csak az állampolgárookra fog vonatkozni, ami nyilvánvalóan abszurdum.

– A rugalmas definíció követelményéből nem következik, hogy az államoknak a gyakorlatban nehezen vagy egyáltalán nem teljesíthető kötelezettségeket kell vállalniuk. Ellenkezőleg, a Bizottság a román és a moldáv javaslatról készült véleményében is kötelezettségzűkítést javasolt egyes jogokkal kapcsolatban, mivel úgy vélte, hogy Moldávia nem tudna minden kisebbségnek, mindenütt, minden körülmények között anyanyelvű oktatást biztosítani, ill. hogy Románia nem lenne képes a kisebbségekhez tartozó személyek számára az ország egész területén biztosítani az anyanyelvű házasságkötést.

– Az állampolgársági feltétel elhagyása és a túlméretezett kötelezettségvállalások közötti feszültséget a Bizottság úgy javasolja áthidalni, hogy a törvényben felsorolt konkrét jogoknál kell megszabni, azok mindenkre, vagy csak az állampolgárookra vonatkoznak-e.

– Az állampolgársági kritérium elhagyása mellett a Bizottság azzal is érvel, hogy akár a nyelvi vagy oktatási jogok esetében is kevésbé indokolt ezek élvezetéből kizárni minimálisan azokat az állampolgársággal nem rendelkező személyeket, akiknek nemzetisége azonos valamely őshonos nemzeti kisebbségével. Az ilyen idegeneket a nemzeti kisebbséghez kellene számítani akkor is, amikor valamilyen százalékban megadott létszám elérése a kérdés.

– A kisebbségi jogok hatékony végrehajtása lehetetlen pontos procedurális szabályok nélkül. A Bizottság erre szinte valamennyi véleményében rámutatott, legyen szó nyelvi, oktatási, részvételi jogokról. Az egyértelmű eljárási szabályok hiánya nemcsak jogbizonytalansághoz vezet a kedvezményezettek oldalán, de azt is kérdésessé teszi, kész-e az állam a megfogalmazott jogok gyakorlati biztosítására.

– A hatékony jogvédelem része a kisebbségi törvény(ek) beillesztése a jogrendbe. Amennyiben alkotmánytörvényről van szó, tisztázni kell hatását a már hatályos jogszabályokra, ha egyszerű törvényként fogadják el, úgy világosan deklarálni kell, hogy jellegét tekintve *lex specialis*. Ez azonban önmagában nem elegendő; ügyelni kell a törvények összehangolására, a végrehajtó intézmények hatáskörei közötti átfedések kiküszöbölésére.

– Amennyiben a kisebbségi törvény kollektív jogokat is bevezet, gondoskodni kell a kisebbségekhez tartozó személyek egyéni jogainak tiszteletben tartásáról, az autonómia intézményeinek döntéseivel szembeni jogorvoslat lehetőségeiről.

– A kollektív jogok bevezetése esetén a kisebbségeket reprezentáló szervezeteket érintő választási, támogatási stb. szabályokat úgy kell kialakítani, hogy azok ne favorizálják egy-egy kisebbség egyetlen szervezetét.

Mindent összevetve, a bizottsági vélemények lényegét úgy lehetne összefoglalni: az államok olyan, a nemzetközi minimumnak tekintett szintet meghaladó kötelezettségeket vállaljanak, amelyeknek eleget tudnak és komolyan eleget is akarnak tenni. Végül hangsúlyozni kell, hogy a Bizottság véleménye csak ajánlást jelent az országok számára. Mint az eddigi tapasztalatok is mutatják, bár az érintett országok saját kezdeményezésük alapján kérik fel a Bizottságot a szakértői együttműködésre, az elkészült szakvéleményt mégis gyakran figyelmen kívül hagyják. Általában a kisebbségeik kárára.

ELEONÓRA SÁNDOR

The Venice Commission on the bills on minority languages

The aim of the article is to provide a picture on the positions of the European Commission for Democracy through Law, known also as the Venice Commission, regarding bills on regulation of minority rights. The author points out that the Commission, in its work, relies on the reports of the institutions of Council of Europe responsible for monitoring, as well as on the activities of the OSCE High Commissioner on National Minorities. She does not focus primarily on the general findings of the positions of the Commission on minority protection, but warns on those parts of its documents that can prove to be pitfalls of the enforceability of the examined draft bills in practice, and on the problems that should be especially considered by the Slovak law-makers.

„A Velencei Bizottság minden megalapozott ajánlása”

Elemzés a Velencei Bizottság szlovákiai államnyelvtörvényt értékelő véleményéről és a vélemény konkrét ajánlásainak hatásáról a végleges törvényszövegre¹

ATTILA LANCZ

„All the Well-Grounded Recommendations of the Venice Commission”

316.022.4(=511.141)(437.6)

342.724

342.725

81`242

341.234:81`244

Keywords: Opinion of the Venice Commission on the Slovak State Language Law, effects of the particular recommendations, the final reading of the law.

„Az államnyelvről” szóló Tt. 270/1995 számú törvény módosítására a Radičová-kormány 2010. júliusi programnyilatkozatában vállalt kötelezettséget. Az előző, Fico-kormány által jelentősen szigorított államnyelvtörvény rendkívül éles és hosszan tartó tiltakozást váltott ki – különösen – a szlovákiai magyar kisebbség részéről. A kritika elsősorban arra irányult, hogy a hivatalos nyelvhasználat területén eleve túlterjeszkedő államnyelvtörvény a Fico-féle módosítást követően még inkább megerősítette a törvény e jellegét, növelte az államnyelv és a kisebbségi nyelvek közötti viszonyban megjelenő aránytalanságot, valamint erőteljes negatív pszichológiai hatással az államnyelvtörvény szigorú pénzbüntetéseket helyezett kilátásba az államnyelvhasználat szabályainak megsértése esetére. Az államnyelvtörvény szigorítása következtében kialakult tiltakozáshullám egy bizonyos szakaszában – különösen miután Magyarország, saját alkotmányos kötelezettségének is eleget téve, nemzetközi fórumokon is fellépett a törvényszigorítás ellen – a Fico-kormány végül az Európa Tanács ún. Velencei Bizottságához fordult (2009. szeptember), hogy az vizsgálja meg az államnyelvtörvény összhangját a vonatkozó európai és egyetemes kisebbségi jogi jellegű egyezményekkel és szokásokkal. A Fico-kormány e lépését olyan értelemben kommunikálta, miszerint a kormány teljesen biztos abban, hogy a Velencei Bizottság egyértelműen és minden további vitát

1. Az elemzés a szerző korábbi – a Magyar Koalíció Pártja számára készített – összefoglaló elemzésének aktualizált, kibővített változata.

lezáróan elismeri majd, hogy a törvénymódosítás en bloc összhangban van a nemzetközi egyezményekkel, szokásokkal. A Velencei Bizottság véleménye azonban csak a 2010. júniusi parlamenti választásokat követően jelent meg, miközben a Fico-kormány a választások eredményeképpen nem folytathatta a kormányzást.

Az új, Radičová-kormány felállását követően kialakult új politikai viszonyokra reagálva – konkrétan pedig a kormányprogramban tett vállalás alapján – a Szlovák Köztársaság Kulturális és Idegenforgalmi Minisztériuma elkészítette törvénymódosítási tervezetét, amelynek célja „az államnyelv mint a társadalmon belüli kommunikációs és integrációs eszköz helyzetének megszilárdítása, összhangban a diszkriminációmentesség elvével, a nemzeti kisebbségi jogok 2006. évi szintje elérésének kívánalma mellett”, továbbá célja volt az is, hogy eltávolítsa „a kisebbségeket érintő törvények felesleges korlátozásait”.

A minisztérium törvénytervezetének kormányon belüli megvitatására már 2010. szeptember közepén sor került. Az egy hónapja felállt kormány által a nyári uborkaszegzont követően szinte azonnal megindított törvénymódosítási folyamat önmagában dicséretesnek tűnő tényét azonban különböző ellentmondásos jelenségek kísérték. A törvénymódosítási folyamatból kimaradt a tárcaközi egyeztetés, és ami talán jelentőségét tekintve ennél is fontosabb: a kisebbségi társadalom részéről oly heves ellenállással kísért 2009-es törvényszigorítást követően az új kormány a saját törvénymódosítását egyáltalán nem bocsátotta társadalmi vitára. A kormányon belüli egyezség² megszületésének időpontjával – szeptember 24. – kapcsolatos legfurább jelenség viszont az volt, hogy a Fico-féle törvényszigorításhoz készülő, az Európa Tanács ún. Velencei Bizottsága³ által kidolgozandó vélemény a kormányon belüli megállapodás pillanatában már gyakorlatilag elkészült, a kormány viszont döntésével nem várta meg a vélemény tényleges megjelenését. Sajtóhírek szóltak arról, hogy a Velencei Bizottság véleménye heteken belül megjelenik, miközben néhány napon belül olyan hírek is kiszivárogtak, hogy a vélemény számos pontban meglehetősen kritikus. A kormány sietsége ilyen körülmények között – azzal, hogy a Velencei Bizottság érdemi ajánlásainak figyelembe vételére elvileg a törvénymódosítás parlamenti szakaszában is lehetőség volt – viszonylag pontos előképet adott arról, hogy kormánykoalíció (többsége) részéről a Velencei Bizottság esetleges kritikája a későbbiekben milyen fogadtatásban részesül majd.

Az elemzés címében szereplő idézet a Kulturális Minisztériumnak abban az állásfoglalásában szerepel, amellyel a minisztérium a Velencei Bizottság 2010. október 21-én megjelent véleményére reagált (2010. október 26-án). Nem érdektelen azonban, hogy az idézet milyen szövegkörnyezetben szerepelt: „Megállapítható, hogy kulturális minisztérium a Velencei Bizottság minden megalapozott ajánlását már előzetesen megjeleni-

-
2. <http://www.nrsr.sk/Default.aspx?sid=zakony/zakon&MasterID=3452>, a kormány által 2010. szeptember 24-én jóváhagyva
 3. Hivatalos megnevezése: „Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság”

tette az államnyelvtörvény törvénytervezetében, ezért nem lát okot a jelen törvény rendelkezéseinek bármiféle további módosítására.” A minisztérium – közvetve pedig a kormánykoalíció – be is tartotta ígérletét: a kormánykoalíció által szeptember 24-én lefektetett normaszöveg – egy részterületen kívül⁴ – a törvénymódosítás parlamenti szakaszában már nem változott.

Az alábbi elemzés, összehasonlítás a Velencei Bizottság „nem megalapozott”, „légből kapott” ajánlásait tekinti át, legalábbis azokat, amelyeket a kulturális minisztérium és a szlovák kormánykoalíció (többsége) annak tekint.

1. Az államnyelvtörvény kapcsolata a kisebbségi nyelvek használatáról szóló törvény-nyel (a Bizottság véleményének 15–18., 135. pontjai)

Az államnyelvről szóló törvény 1. § (4) bekezdése a Fico-féle módosítást követően a következőképpen hangzik: „Ha a jelen törvény nem rendelkezik másként, a nemzeti-
ségi kisebbségek nyelvének használatára külön jogszabály vonatkozik.” Ezt a verziót a Radičová-kormány parlamentbe benyújtott törvénymódosítási javaslata érintetlenül hagyta.

A Velencei Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) álláspontja szerint sajnálatos, hogy a két törvény közötti viszony „ellentmondásos”. A Bizottság megállapítása szerint csak részben érvényesül a *lex specialis* elve, vagyis az, hogy a kisebbségi nyelvhasználat terén a speciális törvény (a kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvény) előnyt élvez más, általános jogszabályokkal szemben. Ez az elv csak azokban az esetekben érvényesül, amikor az államnyelvtörvény az egyes rendelkezéseknél ezt külön kiemeli. Az összes többi esetben, pl. ha az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény⁵ rendelkezései ütköznek (kollízió), az államnyelvtörvény rendelkezései érvényesülnek. Ez ellentmond a *lex specialis* jogi elvének, vagyis az államnyelvtörvény a kisebbségi nyelvhasználati törvény rendelkezéseivel szemben szabályozza a kisebbségi nyelvhasználatot. A Bizottság megállapítja: az államnyelvtörvény befolyásolja a jelenlegi kisebbségi nyelvhasználati lehetőségeket, mégpedig egyrészt „ezeknek a jogoknak a korlátozásával, másrészt az államnyelv párhuzamos használatát írja elő, jelentős terhet róva ezzel a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyekre”. A fenti problémával kapcsolatban a Bizottság „átfogó és rendszerszerű” megoldást javasol.

4. A 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény az Európai Bizottság nyomására orvosolta a Velencei Bizottság véleményének 102–106. pontjaiban megfogalmazott problémákat. Az Európai Bizottság a vállalkozás uniós szabadsága szempontjából aggodalmasnak tartotta, hogy a pénzügyi és műszaki dokumentációt teljes terjedelemben államnyelven is vezetni kell. A parlamenti szakaszban megszületett módosítás szerint ezen dokumentációk közül már csak azokat kell elkészíteni államnyelven, amelyek külön törvények szerinti eljárásokhoz szükségesek. Továbbá a módosítás szerint a közigazgatási szervek előtt kötetmi szerződések tárgyában folyó eljárások során immár nem csak a szerződések államnyelvű szövegváltozata elfogadott, hanem azok is, amelyek az Európai Unió valamely más hivatalos nyelvén íródtak.

5. A kisebbségek nyelvének használatáról szóló Tt. 184/1999 számú törvény

Megjegyzés: A koalíciós parlamenti képviselők által megszavazott, 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény nem orvosolja a Bizottság által megfogalmazott problémákat. A Fico-féle változathoz képest csupán néhányval több esetben nevesíti külön a kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvény elsőbbségét a kisebbségi nyelvhasználat terén. Nem biztosítja a lex specialis teljes körű érvényesülését, azaz a „rendszeres megoldást”. A probléma megoldását az államnyelvtörvény eredeti, 1996-tól és 2009-ig hatályos szövegrésze jelentette volna, a következők szerint: „Jelen törvény nem szabályozza a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok nyelveinek használatát. E nyelvek használatát külön törvények szabályozzák.”

2. Az államnyelv a hivatalos érintkezésben (a Bizottság véleményének 50–54., 58–62. pontjai)

A Bizottság megállapítja, hogy az államnyelvtörvény a hivatali érintkezés során az államnyelv kötelező használatát írja elő, azzal, hogy a törvény egyben arról is rendelkezik, hogy „ez nem érinti a nemzeti kisebbségek nyelveinek külön előírás szerinti használatát hivatalos érintkezésben”. A Bizottság megemlíti, hogy a hivatkozott előírás a kisebbségi nyelvhasználati törvény, amely 20%-os kisebbségi arányszámhoz köti a kisebbségek nyelvének hivatali használatát. A Bizottság üdvözlí ennek rögzítését, ugyanakkor nem tartja elégségesnek, hiszen a Szlovákia által is ratifikált Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája nem arra kötelezi az államokat, hogy kifejezett arányszámhoz, területi korlátokhoz kössék a kisebbségi nyelvek használatát. A Charta minden olyan esetben előírja a kisebbségi nyelv hivatali használatának lehetővé tételét, amikor a kisebbségi nyelv használata az állami hivatal részéről „ésszerű kereteken” belül biztosítható (pl. egy városban, ahol egyébként nincs meg a 20%-os kisebbségi arányszám, de megfelelő számú kisebbségi nyelven is beszélő potenciális hivatali alkalmazott található). Épp ezért a jelenlegi szabályozás „nem kompatibilis a Chartával”. Ezzel kapcsolatban a Bizottság utal arra is, hogy lehetővé kell tenni a közalkalmazottak számára a kisebbségi nyelvek tanulását, vagy tolmácsok alkalmazását az „ésszerűség keretein belül”. Külön felhívja a figyelmet a diszkriminációmentesség biztosítására is, amikor a Charta rendelkezéseire, az ENSZ Kisebbségi Jogi Bizottságának esetjogára hivatkozva megállapítja, hogy az államnyelv kötelező hivatali használata alóli kivételt nemcsak a kisebbségi nyelvhasználati törvény szabályozza, hanem különböző nemzetközi szerződések is. A Bizottság szerint a szlovákiai hivatalos érintkezésben épp ezért csak olyan terjedelemben kellene kötelezővé tenni az államnyelv használatát, ami még nincs ellentétben Szlovákia nemzetközi kötelezettségvállalásaival. Így pl. a 20%-os kisebbségi arányszám feltételét nem teljesítő településeken is lehetőséget kell biztosítani a kisebbségi nyelv használatára, ha pl. az adott hivatalnak beszéli az adott kisebbségi nyelvet.

A Bizottság külön bírálja az államnyelvtörvény 3. § (5) bekezdésének első mondatát,⁶ amely a természetes és jogi személyek számára írja elő a közigazgatási szervek-

6. „Természetes személy és jogi személy az (1) bekezdés szerinti szervvel való hivatalos érintkezésben és az (1) bekezdés szerinti jogi személlyel való hivatalos érintkezésben az államnyelvet használja, amennyiben ez a törvény külön előírás vagy törvény által meghatározott módon kihirdetett nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik.”

kel való hivatalos kommunikációban az államnyelv használatát. Megállapítja, hogy ezt a rendelkezést lehet szűken (a kormányhatározat ezt teszi) és tágan értelmezni. A Bizottság szerint a szűk értelmezés esetén szabályozási duplicitással állunk szemben, tág (szó szerinti) értelmezés esetén pedig nemzetközi kötelezettség megszegéséről van szó. A Bizottság a fentiekre tekintettel javasolja ennek a rendelkezésnek az eltörlését.

Megjegyzés: A Bizottság kritikája a fenti esetekben elsősorban a kisebbségi nyelvhasználati törvényre irányul. Azonban a jelen elemzés írásakor a parlament által harmadik olvasatban elfogadott kisebbségi nyelvhasználati törvénymódosítási tervezetben sem jelenik meg a Charta által javasolt, nyelvhasználati jogosultság területi vonatkozásait érintő előírás. Ugyanez a helyzet a közalkalmazottak kisebbségi nyelv tanulására vonatkozó előírással.

Az államnyelvtörvénynek a Bizottság által törölni javasolt 3. § (5) bek. – az új törvényszöveg szerint: 3. § (4) bek. – első mondatával kapcsolatos problémáját a 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény nem orvosolja, a Fico-féle verziót változatlan formában őrzi meg.

3. Az államnyelvtörvény és a vallás (a Bizottság véleményének 66–72. pontjai)

A Bizottság megállapítja, hogy az államnyelvtörvény nem szabályozza az egyházak és vallási közösségek liturgiai nyelvhasználatát, ugyanakkor az egyházak és vallási közösségek a nyilvánosság számára szánt ügyirataikat államnyelven kötelesek vezetni, kiadni, megjelentetni⁷ – 3. § (3) bek. c) pont. A Bizottság álláspontja szerint mivel ennél a pontnál nem szerepel a „ha ez a törvény, külön rendelkezés vagy más törvényben kihirdetett nemzetközi szerződés nem rendelkezik másként” kitétel, úgy tűnik, az államnyelv használata ezen a területen kizárólagos jelleggel kötelező. A Bizottság szerint ez viszont nemzetközi egyezmények által biztosított jogokat sért, pl. az Emberi Jogok Európai Egyezségokmányát (9. és 14. §), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (27. §) és a Kisebbségvédelmi Keretegyezményét (10. §). A Bizottság elismeri, hogy a „közrend fenntartásának céljait szolgáló” iratok államnyelven is elérhetővé kell tenni, de a 3. § (3) bek. c) pontjának előírásai a „teljes hivatalos ügyvitel” mellett és a „nyilvánosságnak szánt teljes ügyvitelt” államnyelven, kizárólag államnyelven rendeli elkészíteni. De még ha az állam a „közrend fenntartásának céljaira” szükségesnek tartaná is bizonyos ilyen jellegű, nyilvánossággal fenntartott ügyvitelt szolgáló iratok államnyelvű elkészítését, az államnak kiegészítő pénzeszközöket kellene biztosítania ezen iratok államnyelvre való fordításának költségeire.

Megjegyzés: A 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény nem orvosolja a Bizottság által megjelölt problémát, a Fico-féle verziót változatlan formában hagyja – 3. § (2) bek. c) pontként.

7. c) „államnyelven vezetik az összes hivatali ügyiratot (anyakönyvek, jegyzőkönyvek, határozatok, statisztikák, nyilvántartások, mérleg, hivatalos feljegyzések, nyilvánosságnak szóló tájékoztatás stb.), valamint az egyházaknak és vallási közösségeknek a nyilvánosságnak szánt ügyiratait.”

4. Az államnyelv használata az oktatásügyben (a Bizottság véleményének 79–84. pontjai)

A Bizottság kritikája az oktatásügyre vonatkozó részben a pedagógiai dokumentáció és az egyéb dokumentáció államnyelvű vezetésének terjedelmére vonatkozik. Az államnyelvtörvény mindkét dokumentációcsoport esetében azok kötelező kétnyelvű vezetését írja elő a kisebbségi nyelvű oktatási intézmények számára. – 4. § (3) bek.⁸

A Bizottság véleménye szerint a kötelezően államnyelven is vezetendő „pedagógiai dokumentáció” és „egyéb dokumentáció” fogalmi az oktatásügyi dokumentációk túl széles körét öleli fel a kormányhatározat felsorolásában. Megállapítja, hogy ugyan a kisebbségi iskolák számára nyitva áll a kisebbségi nyelven való vezetés lehetősége (kötelezettsége), viszont a teljes dokumentáció két nyelven vezetése súlyos terhet ró a kisebbségi iskolákra, különösen a nem kisebbségi iskolákhoz viszonyítva. A diszkriminációmentesség és az arányosság elvének betartása végett szükséges, hogy a kötelező államnyelvűség „legitim cél” kövessen. A legitim cél ugyan teljesül azzal, hogy az oktatásügyi állami hivatalok ellenőrzése így könnyebbé válik, e cél azonban nincs adva azoknál a dokumentációfajtáknál, amelyek nem feltétlenül szükségesek az ellenőrzési tevékenység megvalósításához. A Bizottság ennek a szabályozásnak az újragondolását javasolja, konkrétan: szűkíteni javasolja a kötelezően államnyelven is vezetett oktatásügyi dokumentációk körét a kisebbségi nyelvű oktatási intézményekben. Ugyanakkor alternatív megoldásként több lehetőséget is megemlít: pl. a kisebbségi nyelvű iskolák számára plusz munkaerőt vagy pénzügyi eszközöket lehetne biztosítani a többletmunka elvégzéséhez, vagy az oktatásügyi ellenőrzést olyan alkalmazottakra lehetne bízni, akik bírják az adott kisebbségi nyelvű iskola tanítási nyelvét.

Megjegyzés: a 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény csak részben orvosolja a Bizottság által felvetett problémákat. Azon „egyéb dokumentációk” körét, amelyeket nem kötelező államnyelven vezetni, a Radičová-kormány minisztériumi rendeletben kívánja szabályozni (véltetően enyhítésre kerül sor), de a „pedagógiai dokumentációk” esetében nem kerül sor ilyen enyhítésre és a Bizottság alternatív megoldási javaslatait sem alkalmazza. Ugyanakkor a Bizottság által javasolt egyik megoldás, mely szerint az adott kisebbségi nyelvet bíró alkalmazottakra lehetne bízni a kisebbségi nyelvű iskolák ellenőrzését, már korábban is létezett. Az pedagógiai dokumentáció teljes körű kétnyelvű vezetésének kötelezettsége épp ezért még nagyobb ellentmondás.

5. Az államnyelv használata a kisebbségi rádiózásban és televíziózásban (a Bizottság véleményének 86–90. pontjai)

A Bizottság megállapítja, hogy az államnyelvtörvény szerint a rádiós és televíziós műsorszolgáltatást államnyelven kell közvetíteni. Ez alól a szabály alól kivétel az a más

8. „A teljes pedagógiai dokumentációt és a további dokumentációt az iskolákban és az oktatási intézményekben államnyelven vezetik. Azokban az iskolákban és oktatási intézményekben, melyekben a nevelés és az oktatás a nemzeti kisebbségek nyelvén folyik, a pedagógiai dokumentációt kétnyelvűen vezetik, mégpedig államnyelven és az adott nemzeti kisebbség nyelvén. Azokban az iskolákban és oktatási intézményekben, melyekben a nevelés és az oktatás a nemzeti kisebbségek nyelvén folyik, a további dokumentációt kétnyelvűen vezetik, mégpedig államnyelven és az adott nemzeti kisebbség nyelvén.”

nyelvű televíziós műsor, amelyet államnyelven feliratoznak vagy közvetlenül követve az adott televíziós műsort államnyelven újrásugároznak. A rádiózásban kivételt képeznek azok a más nyelvű műsorok, amelyeket közvetlenül követve az adott műsort államnyelven újrásugároznak, vagy az adott műsor a helyi vagy regionális rádiós műsorszolgáltatásban a nemzeti kisebbségek számára készültek. – 5. § (1) bek.

A Bizottság szerint a kétnyelvű műsorszórás lehetővé teszi a többségi nemzethez tartozók számára a kisebbségi nyelven sugárzott műsorok megértését, ami elvileg bővítheti a kisebbségi kultúrákkal kapcsolatos ismereteiket. A műsorszolgáltatásban a kisebbségi nyelv mellett kötelezően megjelenő államnyelv tehát legitim célt követ. Ugyanakkor ez a kötelezettség járulékos költségeket generál, de ez „nem vezethet a nemzeti kisebbségek műsorszórásának megakadályozásához vagy az attól való eltántorításhoz”.

A Bizottság üdvözli az a tény, hogy az államnyelvtörvény – a korábbiakhoz képest előrelépést elérve – a helyi és regionális kisebbségi rádiózásnál nem ró járulékos terhet a műsorszolgáltatókra. Ugyanakkor megállapítja, hogy a kisebbségi televíziózás esetében nem került sor ilyen kivételre, ami „aránytalanul súlyos terhet” ró a kisebbségi műsorszolgáltatókra. A Bizottság szerint ezzel kapcsolatban nem igazolható, hogy „a szlovák nyelvet oly mértékben fenyegeti a kisebbségi nyelv, ami ilyen radikális álláspontot követel a kisebbségi műsorszolgáltatással szemben”. A Bizottság javaslata: ha az állam mégis meg szeretné őrizni a teljes kétnyelvűséget, akkor magának az államnak kellene fedeznie a kisebbségi nyelvű műsorok szinkronizálásának és feliratozásának pluszköltségeit.

Megjegyzés: A 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény nem orvosolja a Velencei Bizottság által megjelölt problémát. Ugyanakkor, a jelen elemzés írásakor a parlament által harmadik olvasatban elfogadott kisebbségi nyelvhasználati törvénymódosítási tervezetben sem került sor a – Bizottság szerint – súlyosan diszkriminatív előírás enyhítésére. Ha az enyhítésre sor került is volna a kisebbségi nyelvhasználati törvényben, ahhoz az államnyelvtörvényt is módosítani kellett volna. Mindezt azért, az 1. pontban megfogalmazott probléma szerint, mert a kisebbségi nyelvhasználati törvény rendelkezései csak akkor érvényesülhetnek, ha az államnyelvtörvény „nem rendelkezik másként”. Ezen a példán is látható, hogy esetünkben a speciális jogszabály (kisebbségi nyelvhasználati tévé) csak akkor érvényesülhet az általa szabályozni hivatott speciális területen (kisebbségi nyelvhasználat), ha azt az általános jogszabály (államnyelvtörvény) külön engedélyezi.

6. Az államnyelv használata a bírósági és a közigazgatási eljárásokban (a Bizottság véleményének 102–106. pontjai)

A Bizottság megállapítja, hogy az államnyelvtörvény szerint a bírósági, közigazgatási és egyéb jogérvényesítő fórumok eljárásaiban az államnyelv használata kötelező (7. §). Ez alól törvény szerinti kivételt képeznek a kisebbségekhez tartozó személyek és a szlovák nyelvet nem bíró személyek, a külön törvényekben meghatározott terjedelemben. A Bizottság szerint azonban ezek a külön törvényekben rögzített jogok (tolmácsolás, fordítás) csak akkor vehetők igénybe, ha a büntetőeljárás vagy a közigazgatási eljárás résztvevője nem beszéli az államnyelvet. A Bizottság felhívja a figyelmet, hogy

Szlovákia nemzetközi vállalásai értelmében (Charta, 9. fejezet) a kisebbségi nyelv használata lehetőségeinek ennél jóval bővebbeknek kellene lenniük. Pl. a kisebbségek által lakott területeken a büntetőeljárásokban, polgári jogi és közigazgatási eljárásokban a kisebbségi nyelvet használók számára kérelemre biztosítani kellene a kisebbségi nyelvű eljárást, a kisebbségi nyelven benyújtott kérelmek és bizonyítás lehetőségét (szóban és írásban). A megállapítás szerint „ezek a jogok egyértelműen bővebbek a tolmácsolás lehetőségénél, és a szlovák nyelvtudástól függetlenül igénybe vehetők kisebbségi nyelvet használók részéről”. A Bizottság szerint ezért az államnyelvtörvény 7. §-a ellentétben áll Szlovákia nemzetközi kötelezettségvállásaival.

Megjegyzés: A problémát az államnyelvtörvény szövegében és a módosításra váró kisebbségi nyelvhasználati törvényben lehet megoldani. A Bizottság által bírált 7. §-ban megjelenő problémát a 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény nem orvosolja. A jelen elemzés írásakor a parlament által harmadik olvasatban elfogadott kisebbségi nyelvhasználati törvénymódosítási tervezetben előrelépés történt a közigazgatási eljárások területén. Ám a Bizottság által kritizált pontban, mely szerint a büntető eljárásban csak akkor lehet használni a kisebbség nyelvet, ha az eljárás résztvevője kijelenti, hogy nem beszéli az államnyelvet, nem történt előrelépés.

7. A magánszféra nyilvános kommunikációja (a Bizottság véleményének 124–126. pontjai)

A Bizottság megállapítja, hogy az államnyelvtörvény alapján „a nyilvánosság tájékoztatására szánt összes feliratot, reklámot és közleményt, főleg az elárusítóhelyeken, sportlétesítményekben, éttermekben, utcákon, utak mellett és felett, repülőtereken, autóbusz- és vasútállomásokon és a tömegközlekedési járművekben államnyelven tüntetik fel.” Ha más nyelvű szöveget tartalmaznak, ezek a szövegek csak az államnyelvű szöveg után következnek, és tartalmilag azonosnak kell lenniük az államnyelvű szöveggel. – 8. § (6) bek.⁹

A Bizottság véleménye szerint ez esetenként az államnyelv használatának súlyos többletkötelezettségét rója mindazokra, akik egyéni döntésük alapján más nyelvet kívánnak használni a nyilvános kommunikációjuk során. A Bizottság megállapítása szerint a törvény hatályos szövege „dermesztő hatással” lehet a szólásszabadságra. Ugyanakkor üdvözlendő, hogy az államnyelvtörvényt magyarázó kormányhatározat szerint a fenti szabályozást „megszorítólag kívánják alkalmazni”, azaz a kereskedelmi jellegű kommunikációkat (pl. reklámok) kivonják ez ellenőrzés alól (!). A Bizottság szerint ezt a szándékot azonban az államnyelvtörvény szövegében kellene megjeleníteni.

9. „A nyilvánosság tájékoztatására szánt összes feliratot, reklámot és közleményt, főleg az elárusítóhelyeken, sportlétesítményekben, éttermekben, utcákon, utak mellett és felett, repülőtereken, autóbusz- és vasútállomásokon és a tömegközlekedési járművekben államnyelven tüntetik fel. Ha más nyelvű szöveget tartalmaznak, a más nyelvű szövegek csak az államnyelvű szöveg után következnek, és tartalmilag azonosnak kell lenniük az államnyelvű szöveggel. A más nyelvű szöveg egyenlő vagy kisebb betűméretben kerül feltüntetésre, mint az államnyelvű szöveg.”

A Bizottság szintúgy felszólítja a megfelelő szerveket a kötelező kétnyelvűség e területen való megkövetelésének felülvizsgálatára, különösen olyan települések esetében, ahol szinte kizárólag kisebbségekhez tartozó személyek élnek.

Megjegyzés: A Bizottság általában véve kritikus a 8. § (6) bek. által előírt kötelező államnyelvhasználattal szemben. A kereskedelmi jellegű kommunikációk – vélt – kivételét e szabály hatálya alól pozitívként említi. A valóságos helyzet ezzel szemben az, hogy ez az előírás ugyanúgy vonatkozik a kereskedelmi jellegű kommunikációra is, bár nem a Kulturális Minisztérium jogköre ennek ellenőrzése, hanem a Szlovák Kereskedelmi Felügyeleté. A kereskedelmi jellegű kommunikációra tehát továbbra is vonatkoznak a 8. § (6) bek.-sel egyenértékű előírások, csupán az ellenőrzése került át egy másik szervhez – a Velencei Bizottság e pontnál tehát ténybeli tévedésben van. Ezt az is bizonyítja, hogy a módosított államnyelvtörvény alapján idáig összesen két pénzbüntetéssel végződő eljárást reklámhirdetések államnyelvű megjelentetésének hiánya miatt indítottak.

A 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény egyik esetben sem orvosolja a Bizottság által megfogalmazott problémát, csupán a kisebbségi nyelv és az államnyelv sorrendiségében történik enyhülés. Fontos körülmény ugyanakkor, hogy e törvényi előírások érintetlenül hagyásával az időközben „megszelídült” szankciókra vonatkozó rész a reklámok szankcionálhatóságát illetően nem eredményezett enyhülést. Pl. a nyilvánosan, kizárólag kisebbségi nyelven felhívást közlő egyesület a 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény szerint már nem szankcionálható (de továbbra is törvénysértést követ el), viszont ha egy gazdasági társaság közöl nyilvánosan kizárólag kisebbségi nyelvű reklámot, az továbbra is szankcionálható törvénysértés maradt. Ennek oka, hogy a reklámokról szóló törvény szerint az államnyelvtörvény e szakaszának be nem tartásával törvénysértés valósulhat meg, és bár az államnyelvtörvény szerint ilyen esetben már nem lehet szankcionálni, a reklámokról szóló törvény az említett törvénysértés esetén „saját pénzbüntetéssel” fenyeget. A törvénysértés lehetősége tehát megmarad a magánszféra területén, holott a Bizottság többször is kihangsúlyozza, hogy ezen a területen az államnak nem kellene beavatkoznia. Továbbá, egy a magánszférán belüli fontos területen – a reklámoknál – nemcsak törvénysértés valósítható meg az államnyelvre vonatkozó törvényi előírások be nem tartásával, hanem továbbra is súlyos pénzbüntetések vethetők ki a törvénysértésért.

8. Az államnyelvtörvény szankciói (a Bizottság véleményének 129–131. pontjai)

A Bizottság szerint nyilvánvaló, hogy nem helyes szankcionálni mindazokat az eseteket, amelyek a szlovák jogszabályok, valamint a Szlovákia által ratifikált nemzetközi szerződések által biztosított kisebbségi nyelvhasználati lehetőségekre alapoznak. Abban egyetért a szlovák hivatalokkal, hogy a szankciók nélküli törvény növeli annak esélyét, hogy a törvény rendelkezéseit figyelmen kívül hagyják majd. Ugyanakkor azt is tudomásul veszi, hogy a szlovák hivatalok szerint a törvény célja nem a büntetés, hanem az államnyelv megfelelő alkalmazása. A Bizottság szerint „ez a cél sokkal hatékonyabban érhető el együttműködő, bizalomépítő jellegű intézkedésekkel vagy a törvény céljának elérését biztosító más eszközökkel, mint szankciókkal. A szankciókkal csak a legextrémebb esetekben kellene élni, vagy egyáltalán nem kellene élni velük”.

Megjegyzés: Értelmezésemben a „legextrémebb esetek” fogalmilag a polgárok életének, egészségének, vagyonának veszélyeztetésével, veszélyeztetettségével kapcsolatos információkat fedik le. A 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény a szankciókat nemcsak ezen a területen, hanem a közigazgatási szervek összes nyilvános információja esetén is megőrzi (ha ezeket nem közzölték államnyelven), így a Bizottság által megfogalmazott problémát csak szűk körben orvosolja.

9. Az ún. irányelvek mibenléte (a Bizottság véleményének 26–32. pontjai)

A Bizottság megállapítja, hogy a szlovák kormány kormányhatározat formájában ún. irányelveket fogadott el az államnyelvtörvény rendelkezései egységes értelmezésének céljaira. Megállapítja továbbá, hogy az ún. irányelvek – megnevezésük ellenére – nemcsak alapvető és általános elveket, hanem „definíciókat”, több esetben pedig „a törvény hatályát szűkítő szabályokat”, „kiegészítő szabályokat” stb. is tartalmaznak. A Bizottság véleménye szerint mivel a törvény autentikus értelmezésére csak maga a törvényhozó képes, ez a kormányhatározat nem tekinthető a törvény rendelkezéseinek autentikus értelmezésének. Épp ezért a kormányhatározatnak nincs kötelező jogi ereje, legfeljebb a kormánynak alárendelt közalkalmazottak irányában rendelkezik kötelező erővel. A bírósági jogalkalmazásban már nem. A jelenlegi vagy egy későbbi kormány bármikor visszavonhatja a kormányhatározat rendelkezéseit. A fentiek miatt a Bizottság a törvényben fellelhető jelentősebb pontatlanságokat, félreérthető megfogalmazásokat a törvény szövegében javasolja orvosolni.

Megjegyzés: A 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény nem is utal az ún. irányelvekre. Ugyanakkor az ún. irányelveket tartalmazó kormányhatározat a Bizottság által kritizált formájában jelenleg is hatályban van. Azzal, hogy bizonyos részei a törvény megfelelő részeinek módosulásával természetszerűleg hatályon kívül helyeződtek.

Összefoglalás

A Velencei Bizottság véleményében megfogalmazott bírálatok jelentőségük és tartalmuk szempontjából három fő területre összpontosulnak. E bírálatokat különböző mértékben (nem) vette figyelembe a kormánykoalíció, illetve általában a törvényhozás. Ezek a fő területek a következők:

1. *Az államnyelvtörvény viszonya a kisebbségi nyelvhasználati törvényhez* – a 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény a minimális mértékben felel meg a Velencei Bizottság e területen megfogalmazott elvárásainak.
2. *Szlovákia nemzetközi kötelezettségeit sértő rendelkezések* – a 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény egy esetben módosította az Európai Bizottság nyomására a korábban hatályos törvényt, illetve a kormány által 2010. szeptember 24-én megállapodott törvénytervezetet. Legalább 3-4 esetben azonban nem.
3. *A pénzügyi szankcionálás törvényi lehetőségei és terjedelme* – a 2011. március 1-jén hatályba léptetett törvény ugyancsak minimális mértékben tesz eleget a Velencei Bizottság elvárásának.

A kormánykoalíció és általában a törvényhozás a fenti fontos területeken ignorálta a Velencei Bizottság ajánlásait.¹⁰ Az államnyelvtörvény kisebbségi nyelvhasználati törvényhez való viszonyában (1.), illetve a szankciók lehetőségének széles körű meghagyásával (3.) a kormány nem biztosította még a Fico-kormány hivatalba lépésekor fennálló status quót sem. A kormánykoalíció és általában a törvényhozás 3-4 esetben nem vette figyelembe a Velencei Bizottság bírálatát, mely szerint Szlovákia nemzetközi kötelezettségeinek megsértéséről van szó (2.).

Az előző bekezdés figyelembe vételével „különös fénybe helyeződnek” a Radičová-kormány programnyilatkozatának azon részei, melyek szerint a kormánykoalíció az államnyelvtörvény módosítását „a nemzeti kisebbségek jogai 2006. évi szintjének elérésével” hajtja majd végre, illetve „a Szlovák Köztársaság kormánya következetesen teljesíti majd az állam emberi és kisebbségi jogok területén vállalt nemzetközi kötelezettségeit”.¹¹

ATTILA LANCZ

„All the Well-Grounded Recommendations of the Venice Commission”

The Government of Iveta Radičová made commitments in its Manifesto of July 2010 to amend the intensively disputed Law on the State Language. They intended to implement the task by „keeping the 2006 status quo” and by „consistent fulfillment of international commitments” taken by the Slovak Republic. The Venice Commission, in its Opinion released shortly after the Manifesto, made recommendations that, if respected, could have helped the Government to fulfill its own commitments made in the Manifesto. However, this did not happen. What more, the government coalition declared a significant part of the Opinion – with some exaggeration – „unrealistic” and henceforth fully ignored it.

10. 2010 novemberében a Szlovákiai Magyarok Kerekasztala 22 pontból álló, paragrafizált törvénymódosító javaslatcsomagot készített, amelyet megküldött az összes kormánykoalíciós képviselőnek, Rudolf Chmel miniszterelnök-helyettesnek és Iveta Radičová kormányfőnek. A Kerekasztal törvénymódosítási javaslatokai kizárólag a Velencei Bizottság véleményének azon pontjai, kritikái alapján készültek, amelyeket a kormánynak a 2010. szeptember 24-én megállapodott törvényjavaslati szövege nem orvosolt. A Kerekasztal törvénymódosító javaslatokai a címzettek részéről érdemi visszhang nélkül maradtak. A Kerekasztal anyagába foglalt, a Velencei Bizottság által megfogalmazott kritikák teljes figyelmen kívül hagyásáról a Szlovákiai Magyarok Kerekasztala informálta az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlését, a Velencei Bizottságot, az EBESZ kisebbségügyi főbiztosát és az Európai Parlament néhány bizottságát, a 22 pontból álló törvénymódosítási javaslat angol nyelvű változatának megküldése mellett.

11. Idézetek a Radičová-kormány kormányprogramjából (<http://www.vlada.gov.sk/data/files/6257.pdf>)

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN

LISZKA JÓZSEF

POPULÁRIS KULTÚRA

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és megvalósulásának körülményei a szlovákiai helyi önkormányzatokban 1999 és 2011 között

CSABA CÚTH

81`242:352(437.6)"1999/2011"

Legal Framework of Language Use of National Minorities and Circumstances

35.077.92

of Application of Language Rights in the Local Governments in Slovakia

342.725

between 1999 and 2011

Keywords: legislation on the language use in Slovakia, the minority language law, the scopes of language use in the local governments.

Egy nyelv közösségen belüli presztízsét nagyban befolyásolja, milyen színtereken lehet használni. A hivatali nyelvhasználat a legfontosabb színterek közé tartozik, különösen ha kisebbségek nyelvhasználatáról beszélünk. A hivatali nyelvhasználatot a nemzeti kisebbség tagjai elsősorban a helyi önkormányzatokkal történő kommunikációjukban gyakorolják. A kisebbségi nyelvhasználati törvény eredeti szövege több helyen is külön kezeli az önkormányzati szerveket a többi közigazgatási szervtől, több kisebbségi nyelvhasználati jogot biztosítva a velük zajló kommunikáció során.

Írásomban a szlovákiai kisebbségi nyelvhasználat jogi kereteit és megvalósulásának körülményeit vizsgálom a szlovákiai helyi önkormányzatokban. A tanulmány lezárásakor, 2011. június 10-én már elfogadták a nemzeti kisebbségek nyelvének használatáról szóló 184/1999 sz. törvény (a továbbiakban „kisebbségi nyelvtörvény”) módosítását, annak kitűzött hatálybaléptetési időpontja 2011. július 1-je.

Annak ellenére fogom összehasonlítani ezt a módosított változatot az eredeti és a tanulmány lezárásának idején még hatályos szöveggel, hogy Ivan Gašparovič köztársasági elnök még nem írta alá a törvénymódosítást. Ha esetleg visszaküldi is újrátárgyalásra a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, a törvény szövege csak a köztársasági elnök által kifogásolt részében módosulhat. A törvény hatályba lépő szövege hosszú időre meghatározhatja a kisebbségi nyelvhasználat kereteit, ha mégsem lépne hatályba, érdekes kordokumentumként tekinthetünk rá.

Az egyes jogszabályi helyek tárgyalása során kitérek a szlovákiai magyar nyelvészek által írt elemzésekre, illetve a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesülésére. Ez utóbbiban segítségemre lesz Menyhárt József Nyékvárkony és Dunaszerdahely hivatalos ügyintézési nyelvhasználatáról írt tanulmánya (Menyhárt 2002), Mrva Mariannának és Szilvássy Tímeának a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Diákhálózat által 2010.

június elejétől szeptember közepéig megvalósított, a magyar nyelv hivatali használatát vizsgáló kutatás eredményeit feldolgozó tanulmánya (Mrva–Szilvássy 2011), illetve saját városi hivatali és önkormányzati tapasztalataim.

1. Röviden a szlovákiai nyelvhasználatot szabályozó jogszabályokról

A Szlovákia által 1998-ban ratifikált Kisebbségvédelmi Keretegyezmény 10. cikke kimondja:

1. A felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy minden valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek elismerik kisebbségi nyelvének szabad és beavatkozás nélküli használatát mind magánbeszélgetésben, mind nyilvánosan, szóban és írásban.

Az 1999-es kisebbségi nyelvhasználati törvény elfogadására részben az itt idézett nemzetközi szerződésből is következő jogi kötelezettség, részben az ország európai integrációját felgyorsítandó került sor. Legnagyobb jelentősége a Szlovák Köztársaság államnnyelvéről szóló 270/1995 sz. törvény (a továbbiakban: államnnyelvtörvény) által létrehozott jogi vákuum megszüntetése volt. Részletes értékelésére a tanulmány további részében kerül sor.

A kisebbségi nyelvtörvény elfogadását követő időszakban számos politikusi nyilatkozat és sajtóbeli kommentár utalt arra, hogy a nyelvi törvénykezés kérdését nem szabad lezártnak tekinteni (Lanstyák 1999, 80. p.). 2001-ben Szlovákia még ratifikálta a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját, amely 2002. január 1-jén lépett hatályba, azonban 2011-ig nem történt további előrelépés.

A kisebbségi nyelvtörvény 1999-es elfogadása után a nyelvhasználati jogok szempontjából viszonylagos nyugalom köszöntött Szlovákiára. Ez a nyugalom azt is jelentette, hogy a nyelvhasználati jogok háttérbe szorultak, a hétköznapiakban, a közbeszédben mintha meg is feledkeztek volna róluk. Menyhárt József 2002-ben (!) megjelent tanulmányában arról ír, hogy bár a törvény aktualitása a legutóbbi nyelvtörvény hatályba lépése óta egyre nő, a köztudatban egyre inkább elfelejtődnek a nyelvtörvény biztosította jogok (Menyhárt 2002, 34. p.).

Az események 2009-ben gyorsultak fel ismét. Ez év szeptemberében lépett hatályba az államnnyelvtörvény Robert Fico miniszterelnök nevéhez köthető módosítása, amely újra felhívta a figyelmet a kisebbségi nyelvhasználati jogokra és érvényesülésükre.

Ennek kapcsán jött létre a Szlovákiai Magyar Civil Kerekasztal mellett működő jogsegélyszolgálat, és jelent meg 100 000 példányban a jogsegélyszolgálat munkatársai által készített Anyanyelv-használati útmutató (Cúth–Horony–Lancz 2010).

A 2010-ben alakult Radičová-kormány előbb módosította az államnnyelvtörvényt, megszüntetvén legdiszkriminatívabb rendelkezéseit, majd a kisebbségi nyelvtörvény került terítékre.

A két törvény viszonyáról annyit el kell mondani, hogy bár az államnnyelvtörvénynek vannak a kisebbségi nyelvhasználatot érintő aspektusai, a kisebbségi nyelvhasználat jogi kereteit elsősorban a kisebbségi nyelvtörvény határozza meg. Az államnnyelvtörvény erről a következőképpen nyilatkozik:

1. § (4) Amennyiben jelen törvény nem rendelkezik másként, a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok nyelvének használatára külön jogszabályok vonatkoznak. (Lábjegyzetben:) Például a 341/2005 sz. törvénnyel módosított Polgári Perrendtartás 18. §-a, a 318/2009 sz. törvény által módosított, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 191/1994 sz. törvénye a községek megjelöléséről a nemzetiségi kisebbségek nyelvén, a 318/2009 sz. törvény által módosított, nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról szóló 184/1999 sz. törvény, a Szlovák Rádióról szóló, többször módosított 619/2003 sz. törvény 5. §-a 1. bekezdésének e) pontja, a Szlovák Televízióról szóló, többször módosított 16/2004 sz. törvény 5. §-a 1. bekezdésének g) pontja, a Büntetőeljárásról szóló törvény 2. §-ának (20) bekezdése, a periodikus sajtóról, hírügynökségekről és egyéb törvények módosításáról és kiegészítéséről szóló 167/2008 sz. törvény 2. §-ának (2) bekezdése (sajtótörvény), a nevelésről és oktatásról (közoktatási törvény), valamint egyéb törvények kiegészítéséről és módosításáról szóló 245/2008 sz. törvény 11. §-ának (2) bekezdése, 12. §-ának (3) bekezdése és 18. §-ának (3) bekezdése.

Az államnyelvtörvény 2009-es Fico-féle módosítása idején készült belső szakmai anyagok szerint a két törvényre a *lex specialis* és a *lex generalis* viszonyát kell alkalmazni. Az általános jogelv szerint a *lex specialis* lerontja a *lex generalist*, ami azt jelenti, hogy azokban az esetekben, ahol ugyanazt a helyzetet szabályozzák a törvények, a *lex specialis* rendelkezései az irányadók.

A fent idézett jogszabályi hely azonban nem ezt mondja, mivel eszerint a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok nyelvének használatára külön jogszabályok vonatkoznak, és ezeket akkor lehet alkalmazni, ha jelen törvény nem rendelkezik másként. De mivel e törvény rendszeresen másként rendelkezik, kétséges, hogy mely esetben lehet alkalmazni az említett jogszabályokat. Annyi kiolvasható azonban belőle, mely jogszabályok tartalmazzak még a kisebbségi nyelvhasználatot érintő rendelkezéseket.

A fenti szlovákiai jogszabályokon túl a kisebbségi nyelvtörvény 2011-es módosítása után kifejezetten hivatkozik azokra a nemzetközi szerződésekre, amelyeket Szlovákia is ratifikált:

1. § (1) A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának az államnyelv használata mellett 1) joga van a nemzeti kisebbség nyelvét (a továbbiakban csak a „kisebbségi nyelvet”) is használni. E törvény célja, hogy a Szlovák Köztársaság számára kötelező érvényű nemzetközi egyezményekhez és konkrét törvényekhez kapcsolódva rögzítse a kisebbségi nyelv hivatali érintkezésben és az ebben a törvényben szabályozott egyéb területeken való használatának szabályait.

Az önkormányzati kisebbségi nyelvhasználat kapcsán a legfontosabb rendelkezéseket a kisebbségi nyelvtörvény tartalmazza, további jogszabályokat a későbbiekben csak akkor fogok idézni, ha azok kifejezetten a témához kapcsolódnak.

2. A törvény hatálya

A kisebbségi nyelvtörvény meghatározza azon községek körét, ahol használni lehet a kisebbségi nyelvet:

2. § (1) Ha a nemzeti kisebbséghez tartozó szlovák állampolgárságú személyek egy adott községben az utolsó népszámlálás adatai szerint a lakosságnak legalább 20%-át alkotják, e településen a hivatali érintkezés során használhatják a kisebbségi nyelvet.

(2) Az (1) bekezdés szerinti községek jegyzékét a Szlovák Köztársaság kormánya kormányrendeletben állapítja meg.

A törvény elfogadásakor a magyarok számaránya 512 településen érte el a törvényben meghatározott küszöböt, a 2001-es népszámlálási adatok alapján ez a szám 501-re csökkent (lásd: Sčítanie 2001), azonban a (2) bekezdés szerinti kormányrendeletet nem módosították. A 2011-es népszámlálás becsült előrejelzései alapján még több település csúszik a 20%-os küszöb alá, ezért ebből a szempontból előrelépésként tekinthetünk a 2011-es módosításra:

2. § (1) Ha a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó, adott községben állandó lakhellyel rendelkező állampolgárai két egymást követő népszámlálás szerint a község lakosságának legalább 15%-át alkotják, e községben a hivatali érintkezés során joguk van a kisebbségi nyelvet használni.

(2) Az (1) bekezdés szerinti községek jegyzékét és a községek (1) bekezdés szerinti kisebbségi nyelvű megjelölésének jegyzékét a Szlovák Köztársaság kormánya rendeletben állapítja meg.

(3) A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának az (1) bekezdés szerinti községben joga van a helyi államigazgatási szervvel, a területi önkormányzati szervvel és a területi önkormányzati szerv által alapított jogi személlyel (a továbbiakban csak „közigazgatási szerv”) folytatott a szóbeli és írásbeli érintkezés során – ide számítva az írásbeli háttéranyagokat és bizonyítékokat – a kisebbség nyelvén kommunikálni, és a közigazgatási szerv a kisebbség nyelvén írt beadványra az államnyelv mellett kisebbségi nyelven is válaszol a közokiratok kiállítását leszámítva, miközben ez a kivétel nem érinti a (4) és (5) bekezdések szerinti közokiratokat.

7.c § (1) A 2. § (1) bekezdésben a két egymást követő népszámláláson azon népszámlálásokat kell érteni, amelyek eredményeit 2011. július 1. után hirdetik ki.

(2) A 2. § (1) bekezdés rendelkezései nem vonatkoznak azokra a községekre, amelyek a Szlovák Köztársaságnak a 2011. július 1-ig érvényes és hatályos 2. § (2) bekezdés szerinti kormányrendeletében meg vannak határozva, miközben ezek a községek akkor veszítik el jogukat a nemzeti kisebbség nyelvének használatára, ha a 2011. július 1. utáni egymást követő három népszámlálás eredményei alapján a Szlovák Köztársaság adott községben állandó lakhellyel rendelkező nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárai egyszer sem alkotják a község lakosságának 15%-át.

E rendelkezések alapján a jelenleg hatályos törvény szerinti kormányrendeletben felsorolt, azaz az 1991-es népszámlálási adatok alapján összeállított jegyzékben szereplő községek csak a 2011. július 1-je utáni egymást követő három népszámlálás eredményei alapján kerülhetnek ki a kétnyelvű községek köréből, azaz a 2041-ben tartandó népszámlálás alapján, ha azokon a kisebbség aránya a községben egyszer sem éri el a 15%-os küszöböt. Bekerülni szintén nehéz ebbe a körbe, hiszen ez legkorábban a 2021-ben tartott népszámlálási adatok alapján elért 15%-kal lehetséges.

Mindez azt jelenti, hogy a törvény a status quót őrzi. Több nemzetközi ajánlás a küszöb legalább 10%-ra való csökkentését jelölte meg kívánatosnak. Ez nem is a magyar, sokkal inkább a ruszin kisebbség számára jelentene előrelépést.

Az új szabályozás az állandó lakhellyel rendelkező polgárok számából indul ki, korábban kérdéses volt, hogy az önkormányzati választások mintájára az ideiglenes lakhellyel rendelkezőket is beszámítják-e.

Mivel nyelvhasználatot befolyásoló küszöbről beszélünk, célszerű lenne azt az anyanyelvű beszélők számához kötni. Mivel ezt az adatot a népszámlálás során ugyanúgy lekérdezik, mint a nemzetiséget, ezért nem lenne akadálya a kivitelezésnek. Ezzel a megoldással kivétel nélkül minden kisebbség esetében több község kerülne a törvényi küszöb fölé.

A kisebbségi nyelvhasználat színtereinek meghatározásakor a területi önkormányzatok szerveit és az önkormányzat által alapított jogi személyeket is említik. A törvény az önkormányzatok esetében csupán két szervet ismer: a polgármestert és a képviselő-testületet. A községi hivatalok a végrehajtásban, a szervekkel való kapcsolattartásban segítenek. Az önkormányzat által alapított jogi személyek bevonása ebbe a körbe fontos előrelépés lehet a mindennapokban. Községenként igen eltérő, milyen céllal hoznak létre jogi személyeket az önkormányzatok, de közös bennük, hogy a lakosok sokszor kerülnek velük kapcsolatba.

3. A nyelvi küszöb és a feltételek biztosítása

Az eredeti 1999-es törvény alapján a 20%-os küszöb fölött a közigazgatási szerv köteles megteremteni a kisebbségi nyelvhasználat feltételeit.

7. § (2) A 2. § (1) bekezdése szerinti községekben a közigazgatási szerv köteles a jelen törvényben és más törvényekben rögzített kisebbségi nyelvhasználat feltételeit megteremteni.

Mivel a 20%-os küszöb alatti községek esetében a törvény nem tiltja a kisebbségi nyelvhasználatot, ezért fel lehetett úgy is fogni a nyelvi küszöböt, hogy afelett a község köteles megteremteni a feltételeket, az alatt lehetséges ugyan, de a községnek nincs ilyen kötelezettsége.

A módosítást követően kifejezetten szó esik a nyelvi küszöb alatti községek nyelvhasználatáról, mégpedig a szóbeli kommunikáció kapcsán. Ez azt is jelenti, hogy a fenti gondolatmenet valószínűleg helyénvaló volt. A szóbeli kommunikáció érvényesülését feltételekhez kötötték ugyan – erre később szintén kitérek –, de a bizonytalanságokat orvoslandó legalább nevesítve lett ez a jog, hivatkozni lehet rá. Az írásbeli nyelvhasználatot a törvény továbbra sem említi a küszöb alatti településeken, s feltételeit sem köteles biztosítani a község. Ezek után a hivatalon múlik, hogy az idegen nyelvű beadványokkal, levelekkel mit kezd, lefordítja-e ezeket, vagy egész egyszerűen nem vesz rólok tudomást. Ha pedig lefordítja, válaszol-e rájuk, s ha igen, milyen nyelven.

A nyelvi küszöb feletti községeknél viszont egyértelműen teljesítendő kötelezettségekről van szó. A községek költségvetésében azonban erre nincs külön tétel, a rendszerváltás óta így is egyre több és több feladatot ruháztak rájuk, a források hozzárendelése azonban legtöbbször elmaradt. A Fico-kormány hivatalba lépésének egyik első intézkedése szerint a tengerszint feletti magasság alapján osztották szét az önkormányzati feladatok ellátásának költségeit. Ez alapot adhat ahhoz, hogy a kétnyelvű ügy-

intézés többletkötelezettségeit viselő, ezeket a feladatokat ellátó önkormányzatokat anyagilag is támogatni lehessen.

Sokszor felmerül a kisebbségi nyelvhasználati jogokról szóló tárgyalások során, vajon e jogok biztosítása milyen terheket róna az államra, a költségekre, és ez bizony le is rontott sok javaslatot, holott egyrészt nagy részük nem jelent nagyobb kiadást, másrészt alapvető jogok érvényesülésének biztosítása nem válhat kizárólag pénzkérdéssé.

A 2010-es felmérésben a polgármesterek, hivatalnokok több mint fele (64,2%) úgy nyilatkozott, hogy nincs gond a nyelvhasználattal. Pozitívan vélekednek a szlovák–magyar viszonyról, a polgármesterek többsége úgy véli, ha gondok akadnának, ők képesek ezeket megoldani (Mrva–Szilvassy 2011, 55. p.).

Az elfogadott 2011-es módosítás az eredeti törvénytervezet ellenére mégsem módosított ezen a rendelkezésen. A törvénytervezetben még szerepelt, hogy a fenti kötelezettségnek a község a kisebbségi nyelvet beszélő alkalmazott, illetve tolmács vagy fordítószolgálat segítségével tesz eleget, ám ez kikerült az elfogadott szövegből. Felmerül azonban a kérdés: ha nincsenek is nevesítve az eszközök, milyen más módon lehetne ezeket teljesíteni? Persze arra sincs ésszerű magyarázat, miért kellett kikerülniük ezeknek a rendelkezéseknek, ha már egyszer benne voltak az első olvasatban elfogadott változatban.

A módosítás egy fontos hangsúlybeli változást is hozott. Hiszen a közigazgatási szerv és alkalmazottai most már nem csak használhatják a hivatali érintkezésben a kisebbségi nyelvet, hanem használják.

7. § (1) A közigazgatási szerv és alkalmazottai a hivatali érintkezésben az államnyelvet kötelesek használni, e törvény és más törvények által meghatározott feltételek mellett a kisebbségi nyelvet is használják. A közigazgatási szerv és alkalmazottai nem kötelesek a kisebbségi nyelvet ismerni.

Az általános kötelezettség mellett új rendelkezésként bekerült a törvénybe sokat vitatott rendelkezés, a 2. § 3) bekezdés-ének 3. mondata:

A közigazgatási szerv adekvát módon megteremti az első mondat szerinti jogok érvényesülésének feltételeit, miközben meghatározhat egy időszakot az ügyek kisebbségi nyelvű intézésére.

Az idézetben említett első mondat a kisebbségi nyelv szóbeli és írásbeli nyelvhasználatát biztosítja. E kötelezettséget tehát adekvát módon kell teljesíteni, ennek értelmezési lehetőségei csak látszólagosak, hiszen a kötelezettség fennáll és kielégítő módon eleget kell neki tenni. Egy ilyen lehetőséget a törvény is nevesít, mégpedig egy „fogadóóra jellegű” ügyintézési módot. A fogadóóra csupán a szóbeli kommunikáció során kap jelentőséget – az írásbeli anyagot legtöbbször iktatóban adják le –, ezért erre a szóbeli kommunikációról szóló részben visszatérek.

Nagy előrelépésként értékelhető a 2. § (3) bekezdés 4. mondata:

A közigazgatási szerv látható helyen biztosítja a kisebbségi nyelv használatának lehetőségéről szóló tájékoztatást a közigazgatási szerv székhelyén.

Ez a rendelkezés orvosolhatja a kisebbségi nyelvhasználat egyik alapvető problémáját, azt, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai sokszor nem is ismerik nyelvhasználati jogukat, és ezért sokszor nem is élnek velük. Tovább erősítheti ezt a rendelkezést, hogy a 2011-es módosítást követően szankcionálni lehet, ha nem biztosítják a szóbeli és írásbeli kommunikáció feltételeit, illetve ha erről nem adnak megfelelő tájékoztatást.

7.b §(1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2.§ (1) bekezdés szerinti községben a) nem teszi lehetővé a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának a kisebbség nyelvén a kommunikációt szóbeli és írásbeli érintkezés során vagy erről a lehetőségről nem tájékoztatja (2. § (3) bekezdés).

4. Az önkormányzati nyelvhasználat szinterei

Az eredeti kisebbségi nyelvtörvény Szabó Mihály Gizella észrevétele szerint a kisebbségi nyelvek hivatali használatát csak magánszemélyek számára teszi lehetővé, a kisebbségi nyelv a jogi személyek (hivatal-hivatal, illetve hivatal-ügyfél) közötti kommunikációban nem jelenhet meg (Szabó Mihály 2002, 170. p.). Menyhárt József (Menyhárt 2002, 38. p.) is különbséget tesz az írásos ügyintézés során:

- a. a lakosság felől érkező, a községi hivatalnak címzett,
- b. a községi hivatal által írt, a lakosság felé irányuló
- c. és a községi hivatalnak a járási hivatallal folytatott írásos ügyintézése között.

Mindezek mellett ha önkormányzati nyelvhasználatról beszélünk, ide sorolhatjuk az ügyfél és a hivatal szóbeli és írásbeli érintkezésén túl a községek, hivatalok, földrajzi nevek, utcanévek kisebbségi nyelvű megjelöléseit, egyéb feliratokat, a nyilvánosság számára kötelezően közzéteendő információkat, illetve az önkormányzat működése során történő nyelvhasználatot.

Ez alapján a későbbiekben a színtereket a következő csoportosításban fogom tárgyalni:

1. Ügyfél és hivatal közvetlen kapcsolata – szóban
2. Ügyfél és hivatal közvetlen kapcsolata – írásban
3. Hivatali elnevezések, földrajzi nevek használata
4. A nyilvánosság számára kötelezően közzéteendő információk
5. Nyelvhasználat az önkormányzat működése során

Hozzá kell tenni, hogy a 2011-es módosítás ugyan nem teszi lehetővé továbbra sem a hivatalok egymás közötti kapcsolataiban a kisebbségi nyelv használatát, ám a belső ügyvitel esetében erre kifejezetten lehetőséget ad:

3. § (4) A hivatali ügyvitelt, különösen a jegyzőkönyveket, határozatokat, statisztikákat, nyilvántartásokat, mérlegeket, a nyilvánosságnak szánt információkat és az egyházak, illetve vallási közösségek nyilvánosságnak szánt ügyvitelét – az anyakönyvvezetésen kívül – a 2. § (1) bekezdés szerinti községben az államnyelv mellett kisebbségi nyelven is lehet vezetni.

Kérdés persze, hogy melyik önkormányzat fog élni a lehetőséggel, ha államnyelven is el kell készíteni ugyanazokat az anyagokat.

A 2010-es felmérés alapján a belső használatú dokumentumokat az önkormányzatok automatikusan csak szlovákul írják, az információk magyar fordítására úgy mond nincs kapacitás (Mrva–Szilvássy 2011, 58. p.).

4.1. Ügyfél és hivatal közvetlen kapcsolata – szóban

Az egyes szinterek közül azért is szerepel a szóbeli kommunikáció az első helyen, mert az önkormányzati hivatalokban – a falvakban mindenképp – az ügyintézés leginkább szóban történik (Szabó Mihály 2002, 169. p.). A szóbeli ügyintézésre az eredeti kisebbségi nyelvtörvénynek csupán az alábbi rendelkezése utal:

7. § (1) A közigazgatási szerv és alkalmazottai a hivatali érintkezésben az államnyelvet kötelesek használni²¹, e törvény és más törvények által meghatározott feltételek mellett a kisebbségi nyelvet is használhatják. A közigazgatási szerv és alkalmazottai nem kötelesek a kisebbségi nyelvet ismerni.

A törvényt a legtöbb kritika talán éppen az idézett bekezdés második mondata okán érte. Lanstyák szerint a kisebbségi nyelv hivatali használatát esetlegessé teszi, a jogot kegygyé változtatja (Lanstyák 1999, 76 p.), Menyhárt szerint ez a tény nyelvi jogok érvényesíthetőségét komolyan akadályozza (Menyhárt 2002, 39. p.).

Magában olvasva valóban leronthatja a törvény adta jogok érvényesülését és az egyes hivatalnokoknak, hivatalvezetőknek is kényelmes e mögé a jogszabályi hely mögé bújni. A közigazgatási szervnek azonban korábban már megtárgyalt kötelezettsége a kisebbségi nyelvű ügyintézés biztosítása, így azt szóbeli kommunikáció esetén a kisebbség nyelvét beszélő alkalmazottal vagy tolmács segítségével biztosítani kell.

Tolmács alkalmazása megfizethetetlen az önkormányzatok számára, a legegyszerűbben és a legköltséghatékonyabban úgy tudják biztosítani a feltételeket, ha alkalmazottaik ismerik a kisebbségi nyelvet vagy legalábbis minden osztályon, ügyfélfogadási részlegen dolgozik ilyen alkalmazott. Ez a magyar többségű községekben nem okoz különösebb gondot, azonban ott, ahol a magyarok részaránya 20% és 50% között van, ez problémát jelenthet.

Menyhárt József kutatásai szerint Nyékvárkonyban a személyes szóbeli ügyintézés az esetek 90%-ában magyar nyelven folyik, a maradék 10% pedig államnyelven. Ha nem falubeli személy fordul kérelemmel a hivatalhoz, akkor az ügyféllel az általa megválasztott nyelven folyik a hivatalos társalgás. Telefonon az alkalmazottak a „Községi hivatal: prosím-tessék” formulát alkalmazva jelentkeznek be, s a kommunikáció nyelvét újra az ügyfél nyelvválasztása határozza meg (Menyhárt 2002, 37. p.).

A Dunaszerdahelyi Városi Hivatal valamennyi osztályán, és ezek különböző részlegein az ügyfél nyelvhasználatához, ill. nyelvválasztásához igazodott. A *prosím-tessék* kérdésre magyarul válaszoló polgár magyar nyelven, a szlovákul reagáló államnyelven kap választ kérdéseire. A gazdasági és pénzügyi osztályon a szóbeli ügyintézés a hivatalnokok becslése szerint 95–97%-ban magyar nyelvű (Menyhárt 2002, 50. p.).

Hasonló tapasztalatokat gyűjtöttek össze a 2010-es felmérés résztvevői is. A megkérdezett polgármesterek 87,9%-a szerint az ügyfelekkel történő szóbeli kommunikációra jellemző a magyar nyelv használata. A hivatalok 88%-ában attól függ, hogy az ügyfél milyen nyelven szólal meg. A magyarul lakta településeken két magyar magyarul szól egymáshoz, ha viszont valaki szlovákul szólal meg, a hivatali dolgozó szlovákra vált és alkalmazkodik az ügyfélhez (Mrva–Szilvassy 2011, 58. p.).

A fent taglalt gyakorlat az ügyfél számára a legkedvezőbb, hiszen a hivatalnok felajánlja neki mindkét nyelvet, és az ügyfél választhatja ki, melyiket szeretné használni. Ezt a formulát felülírhatják a személyes ismeretségek.

Az általánosan kötelező érvényű jogszabályokról szóló kisebbségi nyelvű tájékoztatás jellegéből és terjedelméből eredendően általában írásban valósulhat meg, ezért az írásbeli nyelvhasználatnál tárgyalom.

A 2011-es módosítás annyi változást hozott, hogy a korábbiaktól eltérően kifejezetten rendelkezik a szóbeli kommunikációról:

2. § (3) A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának az (1) bekezdés szerinti községben joga van a helyi államigazgatási szervvel, a területi önkormányzati szervvel és a területi önkormányzati szerv által alapított jogi személlyel (a továbbiakban csak „közigazgatási szerv”) folytatott szóbeli és írásbeli érintkezés során, ide számítva az írásbeli háttéranyagokat és bizonyítékokat, a kisebbség nyelvén kommunikálni, és a közigazgatási szerv a kisebbség nyelvén írt beadványra az államnyelv mellett kisebbségi nyelven is válaszol a közokiratok kiállítását leszámítva, miközben ez a kivétel nem érinti a (4) és (5) bekezdések szerinti közokiratokat.

Ráadásul az önkormányzatnak lehetővé kell tennie a kommunikációt szóbeli érintkezés során, különben szankcionálhatják ennek elmaradását.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben a) nem teszi lehetővé a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának a kisebbség nyelvén kommunikációt a szóbeli és írásbeli érintkezés során vagy erről a lehetőségről nem tájékoztatja (2. § (3) bekezdés).

Az általános kötelezettség mellett sokat vitatott rendelkezés új rendelkezésként bekeült a törvénybe, a 2. § 3) bekezdés 3. mondata:

A közigazgatási szerv adekvát módon megteremti az első mondat szerinti jogok érvényesülésének feltételeit, miközben meghatározhat egy időszakot az ügyek kisebbségi nyelvű intézésére.

A mondat második felében található lehetőséggel feltételezhetően a magyar többségű községekben nem fognak élni, hiszen valószínűleg van a hivatalban magyarul tudó alkalmazott, ráadásul politikailag sem lenne felvállalható egy ilyen község polgármesterének, hogy korlátok közé szorítja a magyar nyelv használatát.

A szlovák többségű községekben azonban akár előrelépést is jelenthet egy ilyen megoldás, amely hangsúlyozandó, nem kötelező. Egy ilyen község alkalmazottai között könnyen előfordulhat, hogy lesz olyan alkalmazott, aki nem tud magyarul, és tegyük fel,

a magyarul tudó kollégája pedig éppen szabadságon vagy hivatalon kívül van. Amennyiben az ügyfél ragaszkodik a magyar nyelvű ügyintézéshez, könnyen járhat úgy, hogy megkéri őt, jöjjön vissza máskor, hiszen adott pillanatban nem tudnak eleget tenni kötelezettségüknek. Ez esetben előrelépés lehet, ha az ügyfél pontosan tudja, mikor jöhet magyarul intézkedni.

Természetesen mindez csak lehetőség; amennyiben a szlováktöbbségű községekben komoly igény mutatkozik a magyar nyelvű ügyintézésre és a megszabott időkeret nem elegendő, a hivatalvezetőnek el kell majd gondolkodnia azon, hogy más megoldást keres kötelezettsége teljesítésére, például több magyarul tudó alkalmazottat.

A községi rendőrség szolgálati érintkezésben történő nyelvhasználatát a törvény külön nem szabályozta. Mivel a községi hivatalhoz tartozott, ezért a hivatali nyelvhasználat általános szabályai voltak rá irányadók. A 2011-es módosítás ezt a területet kiemeli, és a kisebbségi nyelvhasználati jogot a jelenlevők egyetértéséhez köti.

7. § (3) A 2. § (1) bekezdés szerinti községben a községi rendőrségen szolgálati érintkezésben használni lehet az államnyelvtörvény mellett a kisebbségi nyelvet is, amennyiben a jelenlevők azzal egyetértenek.

Ez azt jelenti, hogy ezen harmadik személyeknek még csak az eljárás résztvevőinek sem kell lenniük, elég, ha jelen vannak a községi rendőrség eljárása során. Teljesen életidegen helyzethez vezethet, ha a községi rendőrök, esetleg maguk az ügyfelek először végigkérdezik a jelenlevőket, vajon egyetértenek-e azzal, hogy a kisebbségi nyelvet használják, majd ezután kezdik teljesíteni szolgálatukat.

Hasonló a megszorítás a nyelvi küszöb alatti településeken, ahol a kisebbségi nyelv használatához az alkalmazott, valamint az eljárás résztvevőinek egyetértése kell.

2. § (8) A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárai azon községben, amely nem teljesíti az (1) bekezdésben foglalt feltételeket, szóbeli kommunikáció során használhatják a kisebbség nyelvét, ha azzal a közigazgatási szerv alkalmazottja és az eljárás résztvevői egyetértenek.

Ez a megkötés indokoltabb és életszerűbb, mint a jelenlevők egyetértésének kikérése, de még mindig nem elég indokolt, ha abból indulunk ki, hogy az anyanyelvhasználat nem függhet harmadik személyektől.

A szóbeli kommunikáció biztosítására a legalkalmasabb eszköz egyfajta nyelvpótlék bevezetése lehetne. Ezt azok az alkalmazottak kapnák, akiknek munkakörébe tartozik az ügyfelekkel való kapcsolattartás és beszélnek az adott kisebbségi nyelvet. Természetesen ezek után elvárás is lenne, hogy ez az alkalmazott képes legyen a kisebbséghez tartozó ügyféllel a kisebbség nyelvén kommunikálni.

Nyelvészeti szempontból elmondható, hogy a szlovákiai magyar nyelvváltozat szóbeli hivatali használatát a „kevertnyelvűség” jellemzi, főként a szlovák, ill. szlovák eredetű szakszavaknak a magyar alapszövegbe való beépítése kódváltás, ill. közvetlen kölcsönzés útján (Lanstyák–Szabó Mihály 2000, 85. p.).

4.2. Írásbeli kommunikáció

A kisebbségi nyelvtörvény 1999-es elfogadásakor nagy előrelépésnek tekintették, hogy az addigi szabályozással szemben a szóbeli kommunikáción túl a kisebbségi nyelvek írásbeli használatával is számol (Lanstyák–Szabó Mihály 2000, 85. p.).

A szóbelihez képest az írásbeli érintkezés feltételeinek megteremtése sokkal kevesebb problémát jelent az önkormányzatok számára, hiszen az ügyet át tudják adni a kisebbségi nyelvet ismerő kollégának, aki megírja vagy lefordítja az adott szöveget. Erre lehetőséget ad az általános 30 napos elintézési idő is.

Az eredeti 1999-es szöveg az írásbeli kommunikáció négy módját rögzíti, amely 2011-ben kibővül egy ötödikkel.

4.2.1. Írásos beadványt kisebbségi nyelven is be lehet nyújtani, amelyre a szerv az államnyelvű válasz mellett kisebbségi nyelvű választ is küld, kivéve a közokiratokat

A kisebbségi nyelvhasználati törvényben ezt így rögzítették:

2. § (3) A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárai az (1) bekezdés szerinti községben az államigazgatási szervhez és a területi önkormányzati szervhez (a továbbiakban: „közigazgatási szerv”) címzett írásos beadványaikat kisebbségi nyelven is benyújthatják. Az (1) bekezdés szerinti községekben a közigazgatási szerv az államnyelvű válasz mellett kisebbségi nyelvű választ is küld, ez alól kivételt a közokiratok képeznek.

Az általános beadványi lehetőség mellett meg kell jegyezni, hogy az ügyfél a legtöbb esetben az adott szerv által rendszeresített űrlapon keresztül fordul a szervhez – erről később lesz szó.

A válasz esetében felmerül a kérdés, hogy az lehet-e több egyszerű kísérőlevélnél (Lanstyák 1999, 77. p.), hiszen a hivatal „válasz”-ként leginkább valamilyen közokiratot állít ki, amely kötelezően szlovák nyelvű, vagy valamilyen határozatot – erről később lesz szó (Szabó Mihály 2002, 170. p.).

A rendelkezés igazi jelentősége általánosságában rejlik, tehát a fenti eseteket leszámítva bármilyen más ügyben magyar nyelvű választ kaphatunk, ami elsősorban az információkérések esetén fontos. A közokiratok kizárólag államnyelvű változatát nem indokolja semmi, hiszen például az útlevelemben is több nyelven feltüntetik a szövegeket.

Dunaszerdahelyen 2000-ben a belüghöz 1221 beadvány érkezett, ezek között összesen 30 magyar nyelvű kérvény volt. A kultúrával és az iskolaügyi kérdésekkel foglalkozó részleghez 20 magyar és 16 szlovák nyelven írt kérvény, míg a szociális kérdéseket vizsgáló részleghez 10, az építés- és közlekedésügyi osztályon 1999-ben egy, 2000-ben csupán 3 magyar nyelvű beadvány érkezett. A városi hivatal minden, tehát a magyar nyelven írt kérvényre is szlovák nyelven válaszolt (Menyhárt 2002, 45. p.).

A nyékvárkonyi községi hivatal írásos ügyintézésére jellemző, hogy a lakosság részéről érkező kérelmekre a kérelem nyelvének megfelelően válaszolnak: tehát ha a kérvény magyar nyelven íródott, akkor magyarul, ha viszont szlovák a kérelem nyelve, akkor szlovákul (Menyhárt 2002, 42. p.).

A 2010-es felmérés szerint a hivatalok 70%-ához csak szlovák nyelvű beadvány érkezik. 28%-ukhoz szlovák és magyar nyelven is érkeznek, nem egész 2%-uk teszi ki a magyar nyelven fogadott beadványt. A hivatalok 72%-ának a beadványokra adott válasza szlovák nyelvűek, a fennmaradó 28% a válaszadás nyelvét a beadvány nyelvétől teszi függővé. Ez az arány nem változik a falvak, városok nagysága alapján sem, jársonként azonban különbségek tapasztalhatók. 40% fölött volt a szlovák és magyar nyelven is beadványokat fogadó hivatalok száma a következő járásokban: Tőketerebesi járás (47%), Dunaszerdahelyi járás (40,9%), Galántai járás (40,9%), a Komáromi járás (63%) (Mrva–Szilvássy 2011, 48. p.).

A 2001-es módosítás 2. §-a tovább részletezte ezt a lehetőséget, és nevesítette a kisebbségi nyelvű írásbeli háttéranyagok és bizonyítékok lehetőségét. Ez azt jelenti, hogy a közigazgatási eljárás során is fel lehet ezeket használni.

(3) A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának az (1) bekezdés szerinti községben joga van a helyi államigazgatási szervvel, a területi önkormányzati szervvel és a területi önkormányzati szerv által alapított jogi személlyel (a továbbiakban csak „közigazgatási szerv”) folytatott szóbeli és írásbeli érintkezés során, ideszámítva az írásbeli háttéranyagokat és bizonyítékokat, a kisebbség nyelvén kommunikálni, és a közigazgatási szerv a kisebbség nyelvén írt beadványra az államnyelv mellett kisebbségi nyelven is válaszol a közokiratok kiállítását leszámítva, miközben ez a kivétel nem érinti a (4) és (5) bekezdések szerinti közokiratokat. Kétség esetén a közigazgatási szerv válaszában államnyelvű szövege a döntő.

E jogok érvényesülését elősegíti, hogy szankció szabható ki, ha nem teszik lehetővé.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben a) nem teszi lehetővé a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának a kisebbség nyelvén a kommunikációt szóbeli és írásbeli érintkezés során vagy erről a lehetőségéről nem tájékoztatja (2. § (3) bekezdés).

1999-ben a közokiratok kisebbségi nyelvű kiállítását nem engedte a törvény, a 2001-es módosítás után a kisebbségi nyelvű írásbeli kommunikáció tulajdonképpen új móddal bővül:

2. § (5) Az (1) bekezdés szerinti községben a születési anyakönyvi kivonatot, házassági anyakönyvi kivonatot, halotti anyakönyvi kivonatot, engedélyeket, jogosítványokat, igazolásokat, nyilatkozatokat és rendelkezéseket kérésre kétnyelvűen is kiadják, mégpedig államnyelven és a kisebbség nyelvén. Kétség esetén a közokirat államnyelvű szövege a döntő.

Mivel a felsorolt közokiratok kötelezően szlovák nyelvűek is, rendezni kellett a kérdést, hogy ha a két változat értelmezése ellentétben áll egymással, melyik az irányadó. Természetesen a szlovák nyelvű határozat értelmezése a döntő.

7.c § (3) A 2. § (5) bekezdés rendelkezései szerint a kétnyelvű születési anyakönyvi kivonatok, házassági anyakönyvi kivonatok, halotti anyakönyvi kivonatok, engedélyek, joga-

sítványok, igazolások, nyilatkozatok és rendelkezések kiadását 2012. június 30. után lehet kérni.

7.d § A közigazgatási szervek 2012. június 30-ig kötelesek végrehajtani az intézkedéseket a 2. § (4)–(7) bekezdések és a 4. § (1) bekezdés rendelkezéseinek biztosítására.

A hivataloknak 2012. június 30-ig kell felkészülniük a kétnyelvű közokiratok kiadására. A terminológia kidolgozása és egységesítése miatt érthető a jog érvényesíthetőségének időbeli csúsztatása. Már csak azért is kell időt hagyni, mivel a kötelezettség nem teljesítése szankcionálható.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben b) a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának kérésére nem adja ki a kisebbség nyelvén a határozat hiteles fordítását és a születési anyakönyvi kivonatot, házassági anyakönyvi kivonatot, halotti anyakönyvi kivonatot (2. § (4) és (5) bekezdések).

4.2.2. A közigazgatási eljárás során hozott határozatot kérésre kisebbségi nyelvű hiteles fordításban is kiadják

A kisebbségi nyelvtörvény az alábbiakban rendelkezik erről a jogról:

2. § (4) Az (1) bekezdés szerinti községben a közigazgatási szerv a közigazgatási eljárás során hozott határozatát az államnyelvű szövegezés mellett kérésre kisebbségi nyelvű hiteles fordításban is kiadja.

A határozat kisebbségi nyelvű elkészítése a beadványokra adott válaszhoz hasonlóan eseti jellegű, a jog érvényesülését legfeljebb úgy lehet elősegíteni, hogy minták készülnek a tipikus határozatokra. Több ilyen mintát készítettek már, többek között a Kvarda–Gyuricsek szerzőpáros, illetve a Gramma Nyelvi Iroda. Kérdés azonban, hogy az önkormányzatok használják-e ezeket a mintákat (Szabó Mihály 2002, 172. p.).

Menyhárt arra hívja fel a figyelmet, hogy az ügyfélen áll vagy bukik a kétnyelvű határozat kiállításának lehetősége, hiszen az 1999-es kisebbségi nyelvtörvény szerint csak kérésre adják ki (Menyhárt 2002, 57. p.).

A 2011-es módosítás egy fontos aprósággal kiegészítette ezt a jogot. Immár nem csak kérésre, hanem akkor is kiállítják az adott határozatot a kisebbség nyelvén is, ha az eljárás kisebbségi nyelvű beadvánnyal kezdődött.

2. § (4) Az (1) bekezdés szerinti községben a közigazgatási szerv közigazgatási eljárás 3) során hozott határozatát kisebbségi nyelvű beadvánnyal kezdődő eljárás esetén vagy kérésre az államnyelvi mellett kisebbségi nyelvű hiteles fordításban is kiadja. Kétség esetén a közigazgatási szerv határozatának államnyelvű szövege a döntő.

A közokiratokhoz hasonlóan a hivataloknak 2012. június 30-ig kell felkészülniük a kétnyelvűsítésre, pedig ez a lehetőség már a törvény korábbi, jelenleg is hatályos változatában is szerepelt.

7.d § A közigazgatási szervek 2012. június 30-ig kötelesek végrehajtani az intézkedéseket a 2. § (4)–(7) bekezdések és a 4. § (1) bekezdés rendelkezéseinek biztosítására.

E jog érvényesülését szintén elősegíti, hogy szankcionálható, ha az önkormányzat nem tesz eleget kötelezettségének.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben b) a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárának kérésére nem adja ki a kisebbség nyelvén a határozat hiteles fordítását és a születési anyakönyvi kivonatot, házassági anyakönyvi kivonatot, halotti anyakönyvi kivonatot (2. § (4) és (5) bekezdések).

4.2.3. A területi önkormányzat a saját hatáskörében kisebbségi nyelven is kiadott űrlapjai

A kisebbségi nyelvtörvény ezt a jogot az alábbi módon rögzíti:

2. § (6) Az (1) bekezdés szerinti községben működő területi önkormányzati szerv a saját hatáskörében kiadott űrlapokat kérésre kisebbségi nyelven is az állampolgárok rendelkezésére bocsátja.

Lanstyák és Szabó Mihály a Gyuricsek és Kvarda szerzőpárosra hivatkozva írják, hogy a község hivatalos nyomtatványt egyedül az ingatlanadó esetében ad. Ez azonban központi nyomtatvány, vagyis kizárólag szlovák nyelvű (Lanstyák 1999, 77. p., Szabó Mihály 2002, 170. p.).

Szabó Mihály a szociális segélyekre vonatkozó kérelmekhez kötődő problémákról ír, ezeknek ugyanis integráns részét képezik azok az igazolások, melyeket intézmények, hivatalos szervek állítanak ki a kérelmező jövedelmi viszonyairól. Mivel a hivatalok, intézmények közötti kapcsolattartás csak államnyelvű lehet, a kérelmeknek ezek a részei csak egy nyelvűek lehetnek (Szabó Mihály 2002, 170. p.).

Űrlapok szolgálnak a kérelmek és más tipizálható beadványok leegyszerűsített kezelésére, ezekre is mintákat lehet készíteni. Az elektronikus ügyintézés sokat lendíthet a jog érvényesítésben, hiszen az elektronikus felületen az ügyfél számára fel lehet ajánlani a felület nyelvét, és a szövegdobozokba ugyanazon adatok kerülnek be. A szövegszerű részeket a kisebbségi nyelvet ismerő alkalmazott dolgozza fel, ugyanúgy, ahogy ez most is zajlik a gyakorlatban.

A törvény 2011-es módosítása ezt a jogot az önkormányzatokon túl kiterjeszti a közigazgatási szervekre is.

2. § (7) Az (1) bekezdés szerinti községben a közigazgatási szerv saját hatáskörében kiadott űrlapokat kérésre kétnyelvűen is rendelkezésére bocsátja, mégpedig államnyelven és a kisebbség nyelvén.

A hivataloknak 2012. június 30-ig kell felkészülniük az űrlapok kétnyelvűsítésére, pedig az önkormányzatok esetében ez a lehetőség már a törvény korábbi, jelenleg is hatályos változatában is szerepelt.

7.d § A közigazgatási szervek 2012. június 30-ig kötelesek végrehajtani az intézkedéseket a 2. § (4)–(7) bekezdések és a 4. § (1) bekezdés rendelkezéseinek biztosítására.

E jog érvényesülését szintén elősegíti, hogy szankcionálható, ha az önkormányzat nem tesz eleget kötelezettségének.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben, d) kérelemre nem bocsátja rendelkezésre a saját hatáskörében kiadott űrlapot a kisebbség nyelvén is (2. § (7) bekezdés).

4.2.4. Tájékoztatás saját hatáskörben az általánosan kötelező érvényű jogszabályokról kisebbségi nyelven is

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája szerint a legfontosabb törvények szövegét kisebbségi nyelven is hozzáférhetővé kell tenni.

9. Cikk

3. A felek vállalják, hogy kisebbségi vagy regionális nyelveken hozzáférhetővé teszik a legfontosabb állami törvényszövegeket, valamint azokat, amelyek különösen érintik e nyelvek használóit, feltéve, hogy e szövegek másként nem hozzáférhetők.

Kérdéses, hogy ez milyen más módon történhet, mint a törvény lefordítása.

A kisebbségi nyelvtörvény az általánosan kötelező érvényű jogszabályokról szóló tájékoztatásról az alábbiak szerint rendelkezik:

4. § (3) A 2. § (1) bek. szerinti településen a közigazgatási szerv saját hatáskörében az általánosan kötelező érvényű jogszabályokról kérésre kisebbségi nyelven is tájékoztatást nyújt.

A törvények mellett az önkormányzati rendeletekről szóló kisebbségi nyelvű felvilágosítás is kötelező, ha ezt az ügyfél kéri. A törvény meghozatala után fel lehetett úgy is fogni, hogy egy többoldalas jogszabályról néhány soros kisebbségi nyelvű összefoglalót készítenek (Lanstyák 1999, 77. p.). Szabómihály is úgy értékeli, hogy a kisebbségi nyelvhasználati törvény nem rendezte a jogszabályok kisebbségi nyelvű publikálásának kérdését (Szabómihály 2002, 173. p.).

Az információkhoz való szabad hozzáférésről szóló 211/2000 sz. törvény (továbbiakban csak információs törvény), ahogy arra a későbbiekben kitérek, kötelezővé tette az önkormányzati rendeletek kisebbségi nyelvre történő fordítását. A tájékoztatás így nem okozhat gondot az önkormányzat számára.

A 2011-es módosítás nevesíti az önkormányzati rendeletek kisebbségi nyelvre történő fordítását.

4. § (8) A 2. § (1) bekezdés szerinti községben a közigazgatási szerv saját hatáskörében kérésre az államnyelv mellett kisebbségi nyelven is biztosítja a tájékoztatást az általánosan kötelező jogszabályokról. A 2. § (1) bekezdés szerinti község saját hatáskörben kiadott általánosan kötelező rendeleteit az államnyelvű szöveg mellett kisebbségi nyelven is kiadhatja; ebben az esetben az államnyelvű szöveg a döntő.

A 2011-es módosítás szankciókat helyez kilátásba, ha az önkormányzat nem teljesíti kötelezettségét.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben g) kérésre nem biztosítja a tájékoztatást az általánosan kötelező jogszabályokról kisebbségi nyelven is (4.§ (8) bekezdés).

4.3. Feliratok, községek és földrajzi elnevezések használata, hivatali elnevezések

4.3.1. A községek kisebbségi nyelvű megjelölése

Erről a jogról a községek kisebbségi nyelven történő megjelöléséről szóló 191/1994 sz. törvény, közismert nevén táblatörvény rendelkezett. Ez lehetővé tette a törvény mellékletében felsorolt községek megjelölését a község elején és végén, de ezenfelül ragaszkodott a szlovák elnevezések használatához:

2. § Hivatalos érintkezésben, különösen a köziratokon, a települések pecsétjén, a kartográfiai művekben és a postai érintkezésben kizárólag a község hivatalos nyelvű elnevezését használják.

A magyar nyelvű hivatalos szövegekben eszerint a községek neve csak szlovákul szerepelhet. Azért is érthetetlen ez a rendelkezés, mert egy nyelv szókészletéhez hozzátartoznak a tulajdonnevek, így a községek elnevezése is. Jogszabállyal nem lehet beleavatkozni egy nyelv rendszerébe, tulajdonneveinek használatán keresztül sem. A szlovák jogszabályok egyébként a tulajdonnevek kapcsán a szlovák esetében megnevezésekről, a kisebbségi nyelvek esetében megjelölésekről beszélnek következetesen.

A 2010-es felmérések szerint még a helységnévtáblák esetében sem érvényesült a községek magyar nyelvű megjelölése, holott ez kötelező jellegű, 6%-uknál hiányoztak.

A magyarul lakta településeken szinte mindenhol üdvözlőtáblával köszöntik a község határát átlépőket. Az esetek több mint egyharmadában nincs magyar felirat ezeken a táblákon, a Pozsonyi, Szenci, Kassa-vidéki és Nagymihályi járás magyarul lakta településeinek több mint 50%-ában nincs magyar felirat az üdvözlőtáblákon.

A felmérésben részt vevő települések 33%-án már legalább egyszer előfordult, hogy a helységnév- és/vagy az üdvözlőtáblákon a magyar feliratot megrongálták, elsősorban a Dunaszerdahelyi, a Rimaszombati és a Lévai járásban történtek ilyen esetek (Mrva–Szilvássy 2011, 41. p.).

A 2011-es módosítás beépíti a táblatörvényt a kisebbségi nyelvtörvénybe, néhány helyen megengedőbb a korábbi szabályozásnál.

4. § A kisebbségi nyelvű megjelölések

(1) A 2.§ (1) bekezdés szerinti községben a község államnyelvű elnevezése mellett a község kisebbségi nyelvű megjelölését is feltüntetik, mégpedig a község kezdetét és végét jelző közúti jelzőtáblákon, a közigazgatási szerv épületein vagy a kisebbség nyelven kiadott határozatokon, amennyiben ez a megjelölés fel van sorolva a 2. § (2) bekezdés szerinti kormányrendeletben.

A módosítás értelmében tehát az önkormányzat épületein vagy a kisebbség nyelvén kiadott határozatokon is fel lehet tüntetni a község kisebbségi nyelvű megjelölését, illetve megszűnik az a megszorítás, hogy a szlovák nemzetébresztőkről elnevezett községek magyar megjelölését nem lehet feltüntetni.

7.d § A közigazgatási szervek 2012. június 30-ig kötelesek végrehajtani az intézkedéseket a 2. § (4)–(7) bekezdések és a 4. § (1) bekezdése rendelkezéseinek biztosítására.

Ezeket az intézkedéseket 2012. június 30-ig kell végrehajtani, pedig a korábbi táblatörvény szerint a kisebbségi nyelvű megjelöléseknek már kint kell lenniük. Új helységnév-táblákat csak a szlovák nemzetébresztőkről elnevezett községeken kell készíteni, az épületekre elhelyezett táblák lecserélése indokolhatja még az átmeneti időszak biztosítását. A határozatokon való kisebbségi megjelölésnek nincsenek különösebb nehézségei. Viszont a határidő lejárta után szankcionálni lehet a kötelezettség elmulasztását.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben e) nem biztosítja területén saját hatáskörében a község kisebbségi nyelvű megjelölését a 4. § (1) bekezdésben meghatározott esetekben.

A módosítás lehetőséget ad arra is, hogy vasútállomásokon, autóbusz-állomásokon, repülőtereken és kikötőkben szintén feltüntessék a község magyar nyelvű megjelölését. Az előző rendelkezésekhez képest azonban ez nem kötelezettség, csak lehetőség.

4. § (3) A község kisebbségi nyelvű megjelölését a 2. § (1) bekezdés szerinti községben fel lehet tüntetni a vasútállomások, autóbusz-állomások, repülőtér és kikötő megjelölésénél is. A község kisebbségi nyelvű megjelölését az államnyelvű elnevezés alatt kell megjeleníteni egyforma vagy kisebb betűtípussal.

Új rendelkezés, hogy ha a község kisebbségi nyelvű megjelölése megegyezik az államnyelvű elnevezéssel, akkor nem tüntetik fel külön.

7.c § (5) A 4. § (1)–(3) bekezdések rendelkezéseit nem alkalmazzák, ha a község kisebbségi nyelvű megjelölése megegyezik az államnyelvű elnevezéssel.

A táblatörvénnyel ellentétben a módosítás szerint már csak arról lehet helyi népszavazást tartani, hogy módosítsák a község kisebbségi nyelvű megjelölését. Korábban a táblatörvény lehetőséget nyújtott arra is, hogy a törvény mellékletébe ily módon azok a kisebbségi megjelölések is bekerüljenek, amelyek nincsenek benne felsorolva. Kivéve azokat a községeket, amelyek elnevezését 1867 és 1918, illetve 1938 és 1945 között módosították.

4.a § Helyi népszavazás a község megjelölésének módosításáról

(1) A 2. § (1) bekezdés szerinti a község lakosainak szavazásával határozhat a Szlovák Köztársaság kormányának rendeletében megszabott kisebbségi nyelvű megjelölése módosításáról.

4.3.2. A közigazgatási szervek kisebbségek nyelvén való megjelölése

A kisebbségi nyelvtörvény az alábbi módon rendelkezik erről:

2. § (5) Az (1) bekezdés szerinti községben működő közigazgatási szervnek az épületen elhelyezett megnevezését kisebbségi nyelven is feltüntetik.

Az önkormányzati szervek megjelölése kötelező az épületen, a községi hivatalok ugyan nem számítanak önkormányzati szervnek, a végrehajtásban vesznek csak részt, de az általános jogértelmezés szerint a hivatal feliratát is kétnyelvűen tüntetik fel a kisebbségi nyelvtörvény alapján.

A 2010-es felmérés szerint a hivatalok 76%-án feltüntették mind a hivatal, mind a település magyar nevét. A fennmaradó 24% megoszlik azon települések között, ahol sem a hivatal, sem a település neve nincs feltüntetve magyarul (10%), vagy csak a hivatal neve van magyarul (12%), esetleg csak a település neve (1%) (Mrva-Szilvássy 2011, 40. p.).

A községi hivatalok belső feliratairól a törvény nem rendelkezik. Az 1999-es eredeti szöveg alapján ezek felfoghatóak voltak mint kötelezően feltüntetendő fontos információkat tartalmazó feliratok – ezekről később lesz még szó. Bár a feladatok minden önkormányzatban azonosak, a hivatal belső felépítése községenként különböző. Az elnevezések ezért sok hasonlóságot mutatnak, de nem egységesek.

A 2011-es módosítás annyit tesz csak hozzá a korábbiakhoz, hogy ha a közigazgatási szerv kisebbség nyelvű megjelölése megegyezik az államnyelvű elnevezéssel, nem tüntetik fel a kisebbség nyelvű elnevezést. Ez a magyar nyelvű elnevezéseket nem fenyegeti.

7.c § (4) A 2. § (6) bekezdés rendelkezéseit nem alkalmazzák, ha a közigazgatási szerv kisebbségi nyelvű megjelölése megegyezik az államnyelvű elnevezéssel.

A hivataloknak 2012. június 30-ig kell végrehajtaniuk a rendelkezéseket, bár a korábbiakhoz képest új elem nem került a törvénybe.

7.d § A közigazgatási szervek 2012. június 30-ig kötelesek végrehajtani az intézkedéseket a 2. § (4)–(7) bekezdések és a 4. § (1) bekezdés rendelkezéseinek biztosítására.

A szervek kisebbségi megjelölésének elmaradása szankcionálható.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben c) nem biztosítja azon az épületen, ahol székel, a kisebbségi nyelvű megjelölését (2. § (6) bekezdés).

4.3.3. Az utcanevek és más helyi földrajzi jelölések kisebbségi nyelven való feltüntetése további lehetőség

A kisebbségi nyelvtörvény az utcanevekről és a helyi földrajzi kisebbségi nyelvű megjelöléseiről a következőképpen rendelkezik:

4. § (1) A 2. § (1) bek. szerinti községi önkormányzat saját területén az utcaneveket és más helyi földrajzi jelöléseket kisebbségi nyelven is feltüntetheti.

Lanstyák szerint ez a rendelkezés szentesítette a számos magyar többségű községben már 1999 előtt élő gyakorlatot, a közterületek kétnyelvű megnevezését. Lehetőség nyílt arra, hogy ez a gyakorlat az alacsonyabb magyar részarányú településeken is meghonosodjék. A nyelvi küszöböt meghaladó, de szlovák többségű önkormányzattal rendelkező településeken a helyi képviselő-testület nagyvonalúságán múlik a kisebbségi nyelvű megjelölések sorsa (Lanstyák 1999, 78. p.).

A 2010-es felmérés szerint ahol voltak egyáltalán utcanévtáblák, ott is csak az esetek 48%-ában vannak az utcanevek kiírva magyarul is. 13 községben vélekedtek úgy, hogy ha más település neve szerepel utcanévként, akkor nem vagy nem minden esetben lehet a magyar nevét feltüntetni, pl. Bratislavai út, pedig ennek nincs semmi köze a községek kisebbségi nyelvű megjelöléséhez (Mrva–Szilvássy 2011, 40. p.).

A 2011-es módosítás ezt a lehetőséget továbbra is fenntartotta, azonban a földrajzi nevek kisebbségi megjelölésének használatát tovább részletezte:

4. § (5) Szakmai publikációkban, a sajtóban és a tömegkommunikáció más eszközeiben, illetve a közigazgatási szervek hivatali tevékenységében, amennyiben használják a kisebbségi nyelvet, a standardizált földrajzi elnevezések mellett fel lehet tüntetni a földrajzi objektumok kisebbségi nyelvben meggyökerezett és használt megjelölését a kisebbség nyelvén is.

A tulajdonnevek használatáról már fentebb leírtak erre az esetre is érvényesek. A felsorolt területeken ugyanis a kisebbségi nyelvű szövegben is a szlovák elnevezéseket kell használni, és csak emellett lehet a pl. a magyar nyelvű megjelölést is feltüntetni.

4.4. Információk a nyilvánosság számára

4.4.1. A hangosbeszélő

A falvakon különösen fontos információszerzési forrás a hangosbeszélő. Ennek nyelvhasználatát eddig csak az államnyelvtörvény szabályozta:

5. § (3) A nyilvánosság tájékoztatására szánt, a helyi rádió vagy egyéb technikai berendezések által közzétett közleményeket államnyelven teszik közzé; ezeket a közleményeket az államnyelven való közzétételt követően más nyelven is közzé lehet tenni.

A 2011-es módosítás ugyanezeket a rendelkezéseket fogalmazta meg, pusztán az tekinthető előrelépésnek, hogy egyáltalán szabályozza a kisebbségi nyelvtörvény is.

A 2010-es felmérés szerint a települések 69%-ában először szlovák, utána pedig magyar nyelven hirdetnek. Az államnyelvtörvény ellenére a települések 18%-ában először magyarul, utána pedig szlovákul szólal meg a hangosbeszélő. A maradék esetben fele-fele arányban oszlik meg azon települések száma, melyekben vagy csak szlovákul, vagy az államnyelvtörvénnyel ellentétesen csak magyarul hirdetnek (ez az arány 5-5%-ot tesz ki). Néhol a nyelv használata mellett a sorrend és a zene is nemtetszést okoz (Mrva–Szilvássy 2011, 52. p.). A hangosbeszélőre vonatkozó rendelkezéseket lehet alkalmazni az önkormányzat által kiadott újságra, illetve a községek weboldalaire is.

4.4.2. Az információk szabadságáról szóló törvény szerint kötelezően nyilvánosságra hozott információk nyilvánosságra hozása a kisebbség nyelvén

Az információs törvény szerint meghatározott információkat az önkormányzat köteles a kisebbség nyelvén is nyilvánosságra hozni.

6. § (5) A külön törvényben meghatározott településeken a köteles személy ezeket az információkat a kisebbség nyelvén is nyilvánosságra hozza.

Az információs törvényben meghatározott községek megegyeznek a kisebbségi nyelvtörvény szerinti küszöb feletti községekkel. Ezeknek a községeknek a következő információkat kell nyilvánosságra hozniuk:

– létrehozásának módját, hatáskörét, illetékességét és szervezeti felépítésének leírását;

- hogyan kell a határozata ellen fellebbezni vagy megtámadni azt a bíróságon;
- hogyan kell a kérelmeket, javaslatokat és más beadványokat benyújtani;
- milyen jogszabályok alapján járnak el és melyek az ügyfél jogai és kötelezettségei;
- milyen illetékeket kell fizetni.

Ezek jó része általános, tehát egy központi minta alapján elkészíthető. A jogszabályi háttérnél az általános jogszabályok mellett fel kell sorolni az önkormányzati rendeleteket, ezért itt már minden községnek magának kell elkészítenie az információs anyagot. Az illetékek fizetését központilag szabályozzák, ezért ez is elkészíthető központilag.

A 2011-es módosítás sok elemet átemelt az információs törvényből, sőt új elemekkel is kiegészítette.

5.a § (2) A 2. § (1) bekezdés szerinti község a hivatali hirdetőtáblán, a község weboldala és a kiadott időszaki kiadványban megjelent fontos információkat az államnyelv mellett kisebbségi nyelven is közzéteszi, mégpedig: a) létrehozásának módját és a község önkormányzati szerveinek jogköreit; b) azoknak a jogszabályoknak, utasításoknak, útmutatóknak, értelmező rendelkezéseknek áttekintését, amelyek alapján a község eljár és döntést hoz, vagy amelyek a természetes személyek és jogi személyek községhez fűződő jogait és kötelezettségeit szabályozzák; c) az információszerzés lehetőségének helyét, idejét és módját, továbbá információkat arról, hogy a természetes és jogi személyek hol nyújthatnak be kérelmet, javaslatot, indítványt, panaszt vagy más beadványt; d) annak az eljárásnak a leírását, amelyet a községnek be kell tartania minden kérelem, javaslat és más beadvány intézése során, beleértve a betartandó határidőket is; e) a község által az egyes eljárási cselekmények és eljáró szervek eljárása után beszedendő eljárási illetékek díjszabását és az információkhoz való hozzáférés biztosítása után járó térítési illetékek díjszabását; f) a közösségi eszközökkel való gazdálkodással és a község vagyonával való rendelkezéssel kapcsolatos információkat.

Az új elem a közpénzekkel és a község vagyonával kapcsolatos információk kisebbségi nyelvű közzététele; a többi már eddig is kötelező volt.

Bár erről a 2011-es módosítás nem rendelkezik, az információs törvény szerint a Szlovák Nemzeti Tanács mintájára közzé kell tenni az önkormányzat működésével kapcsolatos következő információkat is:

- a képviselő-testületi és bizottsági ülések időpontjait;
- az ülések javasolt programját;

- a képviselők jelenléti ívét és a szavazások eredményeit;
- a nyilvános üléseken készült jegyzőkönyveket;
- az előterjesztett és az elfogadott rendeletek szövegét.

Ez a rendelkezés szinte betarthatatlan. Az időpontok, javasolt programpontok és a képviselők jelenléti íve még csak-csak lefordítható és közzétehető, de a jegyzőkönyvek lejegyzése magában többnapos munkát igényel, ezek fordítása szintén legalább ennyi időbe telne. A jegyzőkönyvek a magyar nyelven folyó ülésekről is szlovákul készülnek, a magyar nyelvű változat a szlovák nyelvű fordítása lehetne.

Képviselő-testületi üléseket kb. havonta egyszer tartanak, a bizottságok és a városi tanács előtte szoktak ülésezni. A bizottsági és a tanácsülések néhol nyilvánosak, másutt zártak. Ha nyilvánosak, a törvény rendelkezése ezekre is vonatkozik. Mindezen ülésekkel kapcsolatos fordítások komoly kihívás elé állítják az önkormányzatokat.

A 2010-es felmérés szerint az információk nyilvánosságra hozatala szlovák és magyar nyelven legmagasabb arányban a Galántai, a Nagymihályi, a Komáromi és a Dunaszerdahelyi járásokban biztosított. Az önkormányzati rendeleteket az önkormányzatok csak 15%-ban jelentetik meg magyarul (Mrva–Szilvássy 2011, 48. p.).

4.4.3. A fontos információkat tartalmazó szövegeket kötelező a kisebbség nyelvén is megjeleníteni

A Kisebbségvédelmi Keretegyezmény 11. cikke a következőket mondja a kisebbségi nyelvű feliratokról:

2. A felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy elismerik minden valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személy azon jogát, hogy saját kisebbségi nyelvén cégtáblákat, feliratokat és egyéb magántermészetű információkat tegyen közzé a nyilvánosság számára láthatóan.

A kisebbségi nyelvtörvény ezt a területet 1999-től a következőképpen szabályozta:

4. § (2) A 2. § (1) bek. szerinti községekben a fontos információkat, főként az óvó, figyelmeztető és egészségügyi tájékoztató szövegeket a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken kisebbségi nyelven is feltüntetik.

A feliratok kötelezettje bárki, aki a törvényben meghatározott tartalmú feliratot kiteszi. A fontos információkat a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken nem csak lehet, hanem kötelező feltüntetni a kisebbség nyelvén is, bár ennek a rendelkezésnek nem volt szankciója. Kérdés azonban, hogy mi számít fontos információnak. A törvény példálózik, amikor óvó, figyelmeztető és egészségügyi jellegű feliratokról beszél, de fontosnak értékelhetjük a kötelezett szervek működésével kapcsolatos feliratokat is.

A feltételek biztosítása a közigazgatási szervek feladata, kérdés azonban, hogy a helyi önkormányzat vagy más közigazgatási szerv hogyan tud rábírní más személyeket arra, hogy saját költségükön kisebbségi nyelvű feliratokat függeszsenek ki a hozzájuk tartozó, illetve tulajdonukban lévő, a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken (Lanstyák 1999, 78. p.).

A 2010-es felmérés szerint a települések 65,6%-ában magyar nyelven is feltüntetik a hivatal tájékoztató feladatait és hivatalos hirdetményeit. 20,2%-ában nincsenek fel-

tüntetve, 14,2%-ában pedig részben, attól függően, hogy miről van szó (Mrva–Szilvássy 2011, 51. p.).

Az önkormányzati hivatali hirdetőtáblára olyan anyagok is kikerülhetnek, amelyeket nem az önkormányzat készít, hanem más közigazgatási hivataloktól kapnak kötelező kifüggesztésre. Ezek fordítása sokszor nehézséget okoz az önkormányzatoknak, hiszen nem saját hatáskörükbe tartozó szöveget kell fordítaniuk.

Ennek a rendelkezésnek az a legnagyobb előnye, hogy elég tágran értelmezhető. A 2011-es módosítás azonban teljesen új alapokra helyezi a feliratok kérdését. Az államnyelvtörvény 2010-es módosításához igazítja és lehetővé teszi feliratok elhelyezését különböző helyeken.

4. § (6) A 2. § (1) bekezdés szerinti községben a Szlovák Köztársaság állampolgárai életének, egészségének, biztonságának vagy vagyonának fenyegetettségét érintő információkat a nyilvánosság számára elérhető helyeken az államnyelv mellett kisebbségi nyelven is feltüntetik. Minden feliratot és a nyilvánosság tájékoztatására szánt hirdetményt, különösen az árusítóhelyeken, sportlétesítményekben, a vendéglátó-ipari egységekben, az utcán az út mellett és felett, az autóbusz-állomásokon és vasútállomásokon fel lehet tüntetni a kisebbség nyelvén is.

Az általános „fontos” feliratok kategóriát a 2011-es módosítás után már nem lehet alkalmazni. Az új szabályozás viszont már szankciókat is fűz az általa meghatározott feliratok kétnyelvűségének elmaradása esetére:

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben f) nem biztosítja a 4. § (6) bekezdés első mondata szerinti információkat, feliratokat és hirdetményeket saját hatáskörében; (2) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a jogi személy vagy természetes személy vállalkozó, aki a 4. § (6) bekezdés szerinti feliratot vagy hirdetményt nem tünteti fel a kisebbség nyelvén is, amennyiben a Szlovák Köztársaság állampolgárai életének, egészségének, biztonságának vagy vagyonának fenyegetettségét érintő információkat tartalmazó feliratról vagy hirdetményről van szó.

4.5. Nyelvhasználat az önkormányzat működése során

4.5.1. A területi önkormányzati szerv tanácskozása kisebbségi nyelven

A kisebbségi nyelvtörvény a képviselő-testület üléseinek nyelvét a következőképpen szabályozza:

3. § (1) A 2. § (1) bek. szerinti településen a területi önkormányzati szerv tanácskozása kisebbségi nyelven is folyhat, ha azzal valamennyi jelenlevő egyetért. (2) A 2. § (1) bek. szerinti településen a képviselő-testület tagja e szerv tanácskozásain a kisebbségi nyelvet is használhatja. Tolmácsolásról az önkormányzat gondoskodik.

A kisebbségi nyelvtörvény 1999-es hatályba lépése előtt a magyar nyelv hivatali használatát számos községben önkormányzati rendeletek szabályozták. A törvény megfo-

galmazásának pozitívuma, hogy a kisebbségi nyelv használatának joga nem korlátozódik a kisebbségek tagjaira, tehát egy szlovák nemzetiségű képviselő is bátran beszélhet az ülésen magyarul, ha úgy látja jónak (Lanstyák 1999, 77. p.).

Az önkormányzati ülések Szlovákiában általában nyitottak, az 1999-ben hatályba lépett szöveg alapján bármilyen alkalmi látogató megíjíthatja az önkormányzat kisebbségi nyelvű ülésezését, még csak nem is szükséges, hogy az érintett község lakosa legyen (Lanstyák 1999, 77. p.).

A hatékony ügyintézés miatt a képviselők általában anyanyelvükön szólnak fel, és a magyar többségű községekben mindenki érti a másik mondanivalóját. Akkor adódhat gond, ha egy adott képviselő nem bírja a kisebbség nyelvét, mert akkor felmerül a törvény által is említett tolmács kérdése. Ha magyarul zajlik az ülés, akkor a magyarul nem tudók kérhetnek tolmácsot, ha szlovákul zajlik, akkor pedig a magyarul felszólalókat kell szlovákra tolmácsolni.

A 2010-es felmérés szerint kevés azon községek száma, ahol valamilyen módon fordításhoz folyamodnának az ülés során. Főképp rögtönzött fordításokról beszélhetünk, amikor a felszólaló mondja el mondanivalóját mindkét nyelven. Aválaszadók 13,8%-ának elmondása szerint az üléseken mindenki szlovákul beszél, s az ülést vezető személy mondja el a dolgokat két nyelven.

A községek 17,4%-ában folynak mindkét nyelven a képviselő-testületek ülései, ami abszolút számban 93 települést tesz ki. A 2010-es felmérések szerint a képviselő-testületek 22%-ában készítenek írásbeli anyagokat magyar nyelven, három járásban, a Komáromi (44,7%), a Dunaszerdahelyi (46,9%) és a Tőketerebesi járásokban (39,5%) (Mrva-Szilvássy 2011, 48. p.).

A 2011-es módosítás a 3. § (2) bekezdésébe beszúrt egy mondatot, miszerint:

A község képviselő-testületi tanácskozásának többi résztvevője akkor használhatja a kisebbségi nyelvet, ha azzal a község képviselő-testületének minden jelenlévő tagja és a község polgármestere egyetért.

A többi résztvevő nyelvhasználatát eddig nem szabályozta nyelvtörvény, a módosítás szerint feltételekhez kötötte, de szintén használhatják a kisebbségi nyelvet. Az egyetértést a jelenlévő képviselőktől – feltehetően azért, hogy értsék a felszólalást –, illetve a polgármestertől kell megkapniuk, akkor is, ha a polgármester esetleg nincs jelen. Ez a rendelkezés azért is tűnik feleslegesnek, mert a folyamatban lévő ülésen már tisztázni kell a nyelvhasználati kérdéseket, mire a tanácskozás többi résztvevője szót kaphat, így a kialakult gyakorlatot lehetne rájuk is alkalmazni, nem kellene további feltételekhez kötni jogukat.

A fenti szabályozás miatt érdekes végigtekinteni a sokszor idézett felmérésen, amely a 2010-es önkormányzati választások előtti helyzetet kutatta. Eszerint a 20%-os nyelvi küszöböt elérő községekben többnyire magyar nemzetiségű polgármesterek vannak. Az ilyen községek nem egész 3%-át vezeti csupán magyarul nem tudó polgármester (Mrva-Szilvássy 2011, 50. p.).

A törvény csak a önkormányzati szerv üléséről nyilatkozik, de még a 2011-es módosítás is csak közigazgatási szervek ülésezéséről beszél a 3. § (1) bekezdésében. A városi tanács és a bizottsági ülések tárgyalási nyelvéről nem szól a törvény.

4.5.2. A községi krónika a kisebbségi nyelvén is vezethető

A kisebbségi nyelvtörvény a községi krónikáról a következőket mondja:

3. § (3) A 2. § (1) bek. szerinti községekben a krónika kisebbségi nyelven is vezethető.

2010-ig az államnyelvtörvény úgy rendelkezett, hogy a krónika kisebbségi nyelvű változata csak a szlovák nyelvű fordítása lehet. Ma csupán annyi a megkötés, hogy tartalmilag azonosnak kell lennie, de hogy melyik nyelv a forrásnyelv, azt nem szabályozzák.

5. A kormányalelnök jogkörei

Az államnyelvtörvény mintájára a 2011-es módosítás alapján a kisebbségi nyelvekről is két évente jelentés készül. Ehhez a miniszterelnök-helyettes információkat és írásbeli háttéranyagokat kérhet a közigazgatási, így az önkormányzati szervektől is.

7.a § A Szlovák Köztársaság emberi jogokért és nemzeti kisebbségekért felelős kormányalelnökének jogköre (3) A (2) bekezdés szerinti célból a kormányalelnök jogosult a közigazgatási szervektől információkat és írásbeli háttéranyagokat kérni a kisebbségi nyelvhasználatról hatáskörükbe tartozó területeken.

Amennyiben ilyen információkat, háttéranyagokat kér a miniszterelnök-helyettes, az önkormányzatok kötelesek neki eleget tenni, különben szankcióval sújthatják őket.

7.b § (1) A kisebbségi nyelvhasználat területén közigazgatási szabálysértést követ el az a közigazgatási szerv, amely a 2. § (1) bekezdés szerinti községben h) nem nyújt információkat és írásbeli anyagokat a kormányalelnöknek a 7.a § (3) bekezdés szerint.

6. A szankciókról

Az szankcionálható szabálysértéseket az egyes jogoknál megtárgyaltuk. Annyit érdemes még megjegyezni, hogy a szankció mértékét az államnyelvtörvény szankcióihoz igazították. Kiszabására csak írásbeli figyelmeztetésben meghatározott határidő eltelte után van mód, amennyiben nem hárították el a jogellenes helyzetet.

A bírság megállapításánál figyelembe veszik a szabálysértés súlyosságát, következményeit, az elkövetés körülményeit, a jogellenes cselekmény ismétlését és időtartamát. Bírságot csak a hivatal szabálysértésről való tudomásszerzéstől számított egy éven belül, legkésőbb azonban az elkövetés napjától számított két éven belül lehet kiszabni.

7.b § (4) Amennyiben a hivatal olyan kötelességszegést állapít meg, amely az (1) és (2) bekezdések szerinti közigazgatási szabálysértés és az írásbeli figyelmeztetésben meghatározott határidő leteltét követően sem történik meg a megállapított hiányosságok kijavítása, a hivatal 50 eurótól 2500 euróig terjedő bírságot szabhat ki. A bírságot kiszabó eljárásra a közigazgatási eljárásról szóló általános jogszabály vonatkozik. (5) A bírság megállapításánál figyelembe veszik a szabálysértés súlyosságát, következményeit, az elkövetés körülményeit, a jogellenes cselekmény ismétlését és időtartamát. Bírságot a hivatal szabálysértésről való tudomásszerzésének napjától számított egy éven belül, legkésőbb

azonban az elkövetés napjától számított két éven belül lehet kiszabni. (6) A jelen törvény szerint kiszabott bírságok az állami költségvetés bevételei.

7. A kisebbségi nyelvhasználati jogok kihasználatlanságáról és ennek okairól

A gyakorlati kutatások és a hétköznapi tapasztalataink azt mutatják, hogy kevesen élnek a kisebbségi nyelvhasználati jogaikkal. Menyhárt azt a megállapítást teszi, hogy falu-város viszonylatban a nyelvtörvény falun, kisebb közösségben jobb megvalósulást eredményez a hivatalos kétnyelvűségnek. Ezzel szemben a nyelvtörvény érvényre jutása városon – legyen az akár az erősen magyardomináns Dunaszerdahely – szinte minimális hatású (Menyhárt 2002, 50. p.).

Menyhárt az eddig tapasztalt hatástalanság (feltételezett) okai közül a következőket sorolja fel:

- a nyelvhasználók nem tudnak a nyelvtörvényben megfogalmazott jogaikról;
- nem tudják, ill. nem biztosak abban, hogy milyen kérvényeket fogalmazhatnak meg anyanyelvükön;
- annak ellenére, hogy elkészültek a hivatalos dokumentumokat kisebbségi nyelven megszövegező minták, formanyomtatványok, a magyar ügyfelek nem élnek törvény adta jogukkal;
- magasabb szinten az ügyintézés nyelve úgyis szlovák (Menyhárt 2002, 51. p.).

A 2010-es felmérés értékelésében az önkormányzatok szempontjából problémának jelölték meg a magyar terminológia hiányos ismeretét, valamint azt, hogy nincs idő és pénz a fordításra. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a kutatott települések 90%-a nem költ pénzt fordításra. A terminológia hiányos ismerete a kérdőív kitöltése során is megmutatkozott, mikor a kérdezőbiztosoknak szlovákul is fel kellett olvasniuk egyes, főleg az ügyintézés során használt kifejezéseket, mivel a polgármester nem tudta, mire vonatkozott az adott kifejezés (Mrva–Szilvássy 2011, 56. p.).

A magyar szlovákiai nyelvváltozataiból hiányzik a közigazgatási, jogi és sok más szaknyelvi regiszter terminológiája, hiszen a hivatali szférában a kisebbségi nyelvek írásban már legalább fél évszázada nem vagy csak korlátozottan voltak használatosak (Lanstyák 1999, 79. p.).

Ez a probléma nem oldható meg a magyarországi szakterminológia egyszerű átvételével és elterjesztésével, mégpedig a részben eltérő reáliák, valamint a magyarországi és a szlovákiai szakszövegek stílusbeli-megfogalmazásbeli különbségei miatt. Annak eldöntéséhez pedig, hogy mely magyarországi terminusok alkalmazhatók szlovákiai kontextusban, s melyek nem, hosszadalmas előkészítő munkálatokra és szinte szavankénti mérlegelésre van szükség (Lanstyák–Szabó Mihály 2000, 85. p.).

A 2010-es felmérés során a polgármesterek egy része problémaként jelölte meg a hiányos szlovák nyelvtudást is (Mrva–Szilvássy 2011, 56. p.).

8. A fennálló problémák orvoslása

Mint azt már fentebb említettem, ha a 2011-ben elfogadott módosítások hatályba lépnek, hosszú időre meg fogják határozni a kisebbségi nyelvhasználat kereteit. Ez azt is

jelenti, hogy a már meglévő, illetve a meglévőkhöz most kapcsolódó nyelvhasználati jogok érvényesülését elő kell mozdítani.

A törvényben meghatározott szankciók, valamint a tájékoztatási kötelezettség biztosan hoz pozitív elmozdulást, de a nyelvi regiszterek problémáját nem oldja meg sem a kötelezett személyek, például önkormányzatok, sem pedig a jogaikat érvényesíteni kívánó kisebbségi nyelvhasználók részéről.

Menyhárt szerint nyelvtervezésünknek számos komoly nyelvészeti feladat megoldását kell megvalósítania:

- szükség van arra, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználó tudatosítsa: joga van kétnyelvű hivatalos ügyintézésre – mind szóban, mind írásban; a médiának továbbra is fontos szerepe van az eddig tapasztalt alulinformáltság megszüntetésében;

- további magyar nyelvű hivatalos formanyomtatványok (levelek, kérvények, beadványok) megszövegezése és azoknak a szlovákiai (magyar) ügyintézésben való népszerűsítése és alkalmazása;

- a közigazgatási-jogi szaknyelv terminológiájának megalkotása – gyakorlati probléma: egyszerűbb és praktikusabb az eddig használt szlovák nyelvű terminológia;

- központi nyelvi iroda létrehozása (feladatai: 1. nyelvtervezés – hiányzó szaknyelvek létrehozása; 2. fordítás – kétnyelvű hivatalos dokumentumok magyar változatának elkészítése; 3. nyelvi tanácsadás – helyi szinten folyó fordítási munkák szakmai segítése) (Menyhárt 2002, 53. p.).

E feladatokat részletesebben is szétírta Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella (Lanstyák–Szabó Mihály 2000). Szinte minden területen történtek előrelépések: létrejött a Gramma Nyelvi Iroda, készültek jogszabályfordítások, űrlapok, egyéb szövegminiták, rádióműsorok, anyanyelv-használati útmutató (Cúth–Horony–Lancz 2010) stb. Rengeteg tennivaló van azonban még ezen a téren, amihez komoly háttérrel adhat a kisebbségekre felelős miniszterelnök-helyettes, hiszen ő felülvizsgálja a kisebbségi nyelvek használatának érvényesülését.

Felhasznált irodalom

- Cúth Csaba–Horony Ákos–Lancz Attila 2010. *Anyanyelv-használati útmutató*. Somorja, Anyanyelvünkért Polgári Társulás és Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István 1999. Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. 2. sz. 75–83. p.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2000. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. 1. sz. 85–98. p.
- Menyhárt József 2002. Nyelvünk és törvénye. In Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 34–56. p.
- Mrva Marianna–Szilvássy Tímea 2011. Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 13. évf. 1. sz. 37–58. p.
- Szabó Mihály Gizella 2002. A kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazása és a szlovák hivatalos (jogi-közigazgatási) szövegek magyarra fordításának kérdései. In Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 169–200. p.
- Sčítanie 2001. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva. Bratislava, Štatistický úrad SR.

CSABA CÚTH

Legal Framework of Language Use of National Minorities and Circumstances of Application of Language Rights in the Local Governments in Slovakia between 1999 and 2011

Members of national minorities practice their official language use first of all in their communication with the local government. In this study, I examine the framework and circumstances of application of the minority language use in local governments of Slovakia. At the moment of the finalization of this study, on 10th June, 2011, the Amendment of Law No. 184/1999 on the Use of Minority Languages ("minority language law") was already adopted. The wording of the law to come in force can determine the framework of the minority language use in the long run, and if it would, for some reason, not come in force, we could regard it as an interesting testimony on the era. In the course of discussing the particular provisions, I touch upon the analyses elaborated by Hungarian linguists in Slovakia, as well as the assessments of minority language rights.

SIMON ATTILA

EGY RÖVID ESZTENDŐ KRÓNIKÁJA

A szlovákiai magyarok 1938-ban

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A kettéosztott város*

Az államhatár és az etnikumok közötti választóvonal által
kettéosztott Komárom a két háború között

ATTILA SIMON
The divided city

94(439)''19''
94(437.6)''19''
341.382''1920''

Keywords: Komárom divided into two cities by state borders and ethnic groups between the two world wars, coexistence of Hungarians and Slovaks between 1919 and 1938.

A Duna bal partján fekvő Komárom jelene – különösen a gazdasági helyzete – magán viseli a dél-szlovákiai régió minden problémáját. Pedig a város nem volt mindig periférikus helyzetben, hiszen hosszú és dicső múlttal rendelkezik, amelynek legszebb pillanatai az 1848-as szabadságharc előtti időszakra esnek. A szabadságharc bukását követően azonban a város fejlődése megrekedt, ami leginkább a vasút hiányának volt betudható. A dualista Magyarország városaira oly jellemző fejlődés Komáromot csak a 19. század utolsó két évtizedében érte el, miután a város (a jobb parti Új-Szőnyben felépült vasútállomásnak köszönhetően) rákapcsolódott a Budapest–Győr vasútvonalra, s miután megépültek a Pozsony–Dunaszerdahely–Komárom és a Komárom–Érsekújvár vasútvonalak is. A vasutaknak és az 1892-ben átadott Erzsébet hídnak köszönhetően a Duna bal partján fekvő város és a jobb parti ÚjSZőny is egyre inkább közelebb került egymáshoz, aminek betetőzéseként a jobb parti települést 1896-ban Komáromhoz csatolták, létrehozva így a Duna mindkét partjára kiterjedő Nagy-Komáromot.¹

A város fejlődése azonban ezt követően sem volt töretlen, amit az 1910-ben kimutatott csupán 18 ezres lakosságszám is jelez, s mint Kovács Éva is megállapítja a város-

* A tanulmány a Cseh-Szlovák Történész Vegyesbizottság 2011. június 1-jén a Selye János Egyetemen a Nemzetközi Visegrádi Alap támogatásával megrendezett A kettéosztott város c. konferenciáján elhangzott előadás írott változata.

A dolgozattal kapcsolatos kutatásokat a Szlovák Tudományos Akadémia és a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma tudományos kutatásokat támogató alapja VEGA 2/0117/09 sz. projektje támogatta.

1. Komárom 1918 előtti fejlődésével kapcsolatban lásd Mácza Mihály: *Komárom. Történelmi séták a városban*. Pozsony, Madách Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 1992.

ról írt tanulmányában,² az egyesítés még nem jelentette azt, hogy a Duna két partján lévő városrészek ténylegesen is egy településként kezdtek volna működni. Igaz, a város erre igazából időt sem kapott, hiszen a történelmi Magyarország első világháború végén bekövetkezett tragédiája és az 1918–1920-as impériumváltás az addig közgazgatásilag és nyelviileg is egynemű települést egy szigorúan őrzött államhatár által kettéosztotta, miközben a Trianon utáni fejlődés a bal parti Komárom–Komárnóban is meghasonlást okozott, hiszen a város lakossága mentálisan két egymással szemben álló etnikai táborba kezdett tömörülni. A jelen tanulmány ennek a kettős megosztottságnak néhány kiválasztott aspektusát igyekszik körüljárni.

Az államhatárok általi kettéosztottság

A Trianonban törvényesített új államhatárok olyan élő régiókat vágtak ketté, amelyek évszázadokon át szerves egészet alkottak, miközben figyelmen kívül hagyták az etnikai viszonyokat is. Ez a durva beavatkozás az érintett régiók életébe jelentős, mondhatni döntő változásokat hozott. Olyan térségek és egész megyék, amelyek korábban a történelmi Magyarország centrumához közel helyezkedtek el, s – gazdasági és kulturális értelemben egyaránt – természetes kapcsolódási pontot és közvetítői szerepet játszottak az Alföld és a északi hegyvidék között, 1919/20-ban saját államaik periferiájára kerültek, s a periférikus lét minden hátránya rájuk zúdult. Két olyan állam határövezévé váltak, amelyek ellenséges viszonyban álltak s szinte nem is kommunikáltak egymással. Ennek hátrányát az így létrejött Dél-Szlovákia és Észak-Magyarország egyaránt megérezte. Az olyan a dualizmus idején gyorsan fejlődő gazdasági központok, mint például Losonc vagy Rozsnyó fejlődése megtorpant, egyes városok elveszítették gazdasági és népesedési háttérüket, vagy fordítva, némelyik régió elveszítette addig természetes centrumát (például az Ipoly mente Balassagyarmatot).

A változás egyik legnagyobb vesztese épp Komárom volt, hiszen az új államhatár nem csupán a Duna két partján elterülő megyét vágta ketté, hanem magát a várost is, amely helyzettel Komárom lakosai – mindkét oldalon egyaránt – csak nehezen békültek meg, s azt kezdetben csak átmeneti állapotként fogták fel. Ennek szép példjaként a bal parti Komáromban megjelenő magyar nyelvű lapok (szlovák sajtó a városban ekkor még nem volt) 1919 nyaráig továbbra is külföldként érzékelték Prágát, a magyarországi eseményekről belpolitikaként tudósítottak, s továbbra is Budapestet tartották fővárosuknak.³

2. Kovács Éva: A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900–1940). In Horváth Zsolt–Lugosi András–Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet*. Budapest, Hermész Kör–Osiris, 2003, 371. p.

3. Azt, hogyan tudósított a komáromi sajtó az államfordulatról, két elemzés tárgya volt már. Az első Kovács Éva: Határváltó diskurzusok: Komárom 1918–22, 1938. In Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Európában. Technikák és hagyományok*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000, 181–212. p.; A második egyetemi tanítványom munkája: Besz László: Az államfordulat komáromi eseményeinek visszatükröződése a helyi sajtóban (1918–1920). *Eruditio-Educatio*, 4. évf. (2009), 4.sz. 7–26. p.

Az új államjogi helyzet első kézzelfogható hátrányaival a komáromiak és az érintett régiókban élő lakosság az államhatárok átjárhatatlansága kapcsán találkozott. Az államhatárok átjárhatósága a teljes szlovák–magyar határszakaszon komoly gondot jelentett, hiszen a két háború közötti időszakban a határátlépéshez útlevelet kellett, miközben ennek kiadását a csehszlovák hatóságok adminisztratív eszközök által nehezítették. A magyar nemzeti ünnepek idején például még az érvényes útlevelel rendelkezőket sem engedték át, nehogy részt vegyenek a Magyarországon szervezett ünnepségeken.⁴ Akik pedig ezekben a napokban Magyarországon tartózkodtak, azokat szigorúan számon tartották. Nem csoda, hogy a korabeli átlagpolgár, akár az olyan is, aki a határövezetben élt, az első köztársaság húsz éve alatt ritkán jutott át a határ másik oldalára.

Ez a fajta szigorú határörizet a határ mindkét oldalán lakók számára rossz és nehéz volt, nemzetiségre való tekintet nélkül, de különösen a szlovákiai magyarok esetében. Az itteni magyar polgárság és értelmiség – különösen Hont és Nógrád térségéből – ugyanis továbbra is természetes kulturális centrumaként tekintett Budapestre, s megpróbálta tartani vele a kapcsolatot. Ez főleg a gazdagabb polgárságnak sikerült, amely anyagi helyzetének köszönhetően le tudta győzni az előtte tornyosuló utazási nehézségeket. Jól példázza ezt az 1929-ben jómódú losonci zsidó polgári családban született Hidasi József visszaemlékezése, aki így írt arról, mit jelentett nekik Budapest: „Kezdtém a világot megérteni, és azt is, hogy miért beszélünk magyarul, amikor az országunkat Csehszlovákiának hívják. Megtudtam, hogy Budapest a főváros Losonc számára továbbra is, és mágikus vonzását nem csak azonos nyelvünk okozza. (...) A magyar nyelvű világváros életünk lényeges tartalmi része volt. Budapesttel állandó kapcsolatban álltunk, valaki mindig éppen Budapesten járt, valaki mindig valami újdonságot fedezett fel ott, valaki valamit mutatott, amit éppen Budapestről hozott. Mindenki oda járt, ünnepekre, színházba-operába, vásárra, futballmeccsre.”⁵ Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy mivel a tömegközlekedés még nehézkes és lassú volt, külön taxijárat kötötte össze Losoncot és Budapestet, s az összes Szlovákiába került város közül arányait tekintve épp az 1918 előtt Budapest elővárosaként számon tartott Losonc tartotta fenn a legélénkebb kapcsolatokat a volt fővárossal.

A szigorú határörizeti rezsimet a határ két oldalán élő lakosság a zöldhatáron való átjárással igyekezett megkerülni. Az illegális határátlépést az egymást látogató rokon családokon, a magyarországi iskolákban tanuló szlovákiai diákokon kívül leginkább a csempészek vették igénybe. Különösen erős volt ez a fajta tevékenység Nógrád és Gömör dimbesdombos, erdőkkel borított vidékein, ahol szinte lehetetlen volt megelőzni az illegális átkelést. Mint az egy a rendőrség által a harmincas években felgöngyöltett esete alapján kiderül, Tornalja térségében egy helyi boltos volt a központi szereplő, akinél a magyarországi csempészek rendszeresen vásárolták fel a cigarettapapírt, borsot, öngyújtókövet,⁶ s vitték át a zöldhatáron. Nógrádban gyakori volt az állatok: lovak, birkák áthajtása is.

-
4. Slovenský národný archív (a továbbiakban: SNA), fond (f.) Policajné riaditeľstvo v Bratislave (PR BA), kartón (k.). 520, Mat. 249/1. Maďarský národný sviatok 15. marca.
 5. Hidasi József: *Losonctól Losoncig. Egy város, egy család, egy túlélő története*. Budapest, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 2008, 40. p.
 6. Národní archiv České republiky, Praha (NA ČR), fond Presidium ministerstva vnitra (NA ČR, AMV-PMV), 225, k. 225-1478-7

Komárom lakosai számára, akik számára az új államhatár egyben városuk mester-séges kettévágást is jelentette, a határon való átkelés létszükséglet volt. Így azt, hogy 1919 februárjában először csak a két oldal közötti postaforgalmat szüntették be,⁷ majd február végén az akkor kezdődő pénzcserével összefüggésben teljesen lezárták a két partot összekötő hidat is, legalább olyan tragédiaként érték meg, mint a város csehszlovák megszállását. A helyieknek ez azt jelentette, hogy az orvosokon kívül, akik szabadon közlekedhettek, csak rendkívüli engedéllyel lehetett a hídon átkelni, s azt is szigorú motozás előzte meg. A nők viszont gyakorlatilag nem mehettek át a túlsó part-ra, mert nem volt olyan személyzet, aki megmotozhatta volna őket.⁸

A csehszlovák hatóságok eredetileg azt közölték, hogy csupán 8-10 napra zárják le a hidat (a lezárás egyébként az akkor lezajlott pénzcserével volt összefüggésben), de az még március közepén is zárva volt, majd miután a Magyar Tanácsköztársaság kiki-áltását követően Szlovákiában statáriumot rendeltek el, természetesen továbbra is megmaradt a hídzárlat, sőt az átkelést teljesen beszüntették. Ebben az időszakban ugyanis Szlovákia és Magyarország között csupán Pozsonynál, Szobnál és Losoncnál lehetett, de csak rendkívüli esetben, átkelni a határon.⁹

Miután a Tanácsköztársaság elbukott, a fegyveres konfliktus megszűnt, s a határokat is végleg kijelölték, 1919 nyaratól némileg könnyebbé vált a hídon való átkelés. Ekkor heti két alkalommal, szerdán és szombaton délután 3 órakor megnyitották a hidat, s aki rendelkezett a meglehetősen nehezen beszerezhető átkelési engedéllyel, az átkelhetett. De ha nem jött azonnal vissza, akkor 3-4 napot kellett várnia a vissza-téréssel.

Ez a lehetetlen helyzet csak 1920 elején enyhült ismét valamelyest. Ekkor már min-dennap át lehetett menni a túlpartra, de továbbra is csak hosszú engedélyezés után (s a legtöbb útlevélkérelmet visszautasították). Az hídon való átkelésre a nap meghatá-rozott órái voltak kijelölve: reggel 7 és 10 óra között, 12 és 14 óra között és 16 és 18 óra között volt nyitva a híd.¹⁰ Kivételt a szőlőtulajdonosok képeztek, vagyis azok, akiknek a magyarországi oldalon maradt a szőlőjük, ők reggel 5 és este nyolc között kelhettek át a hídon. Ezek az ún. kettősbirtokosok voltak az egyedüliek, akik állandó határátlépési engedéllyel rendelkeztek, ám ha a hatóságok kicsit kellemetlenkedni akartak, akkor időnként bevonták az engedélyeiket.

Ezt a határmizériát, hogy el voltak zárva a város túlsópartjától, ahol annak idején a budapesti vonatra felszálltak, a komáromiak nehezen élték meg, s bezártságként érzé-kelték, amely érzést az alábbi – egy a Komáromi Lapokban megjelent írásból száрма-zó – mondatok is igazolják: „Valóssággal foglyok vagyunk, nem lehet szabad mozgá-sunk abban az irányban, amely felé mozognunk kellene és lehetne. Itt a Duna-híd, amely normális időben a világ forgalmába bekapcsolt bennünket. 27 személy és gyors-vonat állt a nap 24 órájában rendelkezésünkre, amellyel 2 óra alatt Pestre vagy 4 óra alatt Bécsbe értünk...”¹¹

7. Komáromi Lapok, 1919. február 1., 5. p.

8. Komáromi Lapok, 1919. március 8., 2. p.

9. Komáromi Lapok, 1919. április 26., 3. p.

10. Komáromi Lapok, 1920. február 27., 3. p.

11. Komáromi Lapok, 1920. február 21., 1. p.

A nehezen átjárható és nemcsak országokat, hanem embereket és családokat egymástól elválasztó határok támadások egész sorának célpontjai voltak az adott korokban. Olyan akciókéi, amelyek olykor a határok érvényességét akarták megkérdőjelezni, máskor mulandóságát jelezni. Különösen sok ilyen történt a Csehszlovák Köztársaság megalakulását követő első két évben, valamint az első köztársaság utolsó évében, 1938-ban.

A komáromi Erzsébet híd a két háború között végig az egyik legfontosabb határátelőhely volt a két ország között, de leginkább két esetben került a figyelem középpontjába. Az első ilyen az 1919. május 1-jén a magyarországi komáromi, győri és tatábányai munkások által indított és tragikusan végződő támadás volt, amely a támadók valószínűs lemeszárásával végződött. A második ilyen eset 1938 októberben történt, ám ez szerencsésebben végződött. Az október negyedikén a katolikus templomból kiáramló és magyar himnusz éneklő tömeg ugyanis ösztönösen a számára sérelmes Trianont jelképező akadályokkal lezárt Erzsébet hídra vonult, s az a veszély fenyegetett, hogy a híd csehszlovák őrsége közéjük lő.¹² Ám néhány józanabb résztvevő visszafordulásra bírta a tömeget, és így a demonstráció nem fordult tragédiába. Egy akkori bencés diák, Füssy László később így rekonstruálta az eseményeket: *„A templom ajtajában megjelent Győri Vince diák a koronás háromszínű magyar zászlóval. A tömeg hangosan követelte: »hozd ki«, »hozd ki« – és elindultak a zászlóval a két országot összekötő híd felé. – Időközben megjelent a tömeg vonulása mentén a rendőrség és a csendőrség is. Akcióba akartak lépni, de a tömeg a magyar himnuszt kezdte énekelni. A himnusz éneklése alatt úgy a rendőrség, mint a csendőrség szolgálatában lévő egységei vigyázban állva, tisztelegve várták az éneklés végét, ami azonban nem akart a végéhez érni. A tüntetők azért mégis lassan elértek a hídfőhöz. Ekkor jelent meg előttük Csütörtöki Lajos rendőrségi alkalmazott, aki egyébként a lakásbejelentő hivatalban dolgozott. Csütörtöki figyelmeztette a tüntetőket, ne menjenek tovább, mert a hídrőrséget már felszerelték nagy teljesítményű fegyverekkel. Ne menjete tovább, kiabálta, ordította, majd könnyörgött a tömegnek: »Ne tovább« – és csoda történt. A tömeg megállt, és a magyar himnusz éneklése után visszafordult, és e napra befejezték a tüntetést.”*¹³ A komáromiaknak még egy hónapot kellett várniuk arra, hogy a hídon emelt útakadályok leomoljanak.

Ha összességében értékeljük, azt kell mondanunk, hogy a kettéosztott város két oldala a határ realitásából fakadó nehézségeket különböző módon élte át. A bal parti Komárom számára az új államjogi helyzet nagy visszalépést jelentett, hiszen a Csehszlovák Köztársaságban municipiális, törvényhatósági jogú városból¹⁴ nagyközséggé minősítették le. Még nagyobb gondot okoztak azonban számára a jobb part elvesztésének gazdasági vonatkozásai: hiszen azon az oldalon maradt a város számá-

12. SNA, f. KÚ BA, k. 255, 62165/1938.prez.

13. Számadó Emese – Turi Zsolt: *Komárom, 1938–1945. A Felvidék visszacsatolása és komáromi következményei a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében*. Komárom, Önkormányzat, 2008, 82. p.

14. A Trianonban Csehszlovákiához csatolt területeken csak négy város rendelkezett ilyen jogállással: Pozsony, Kassa, Selmecbánya és Komárom. Igaz, ebből kettő, Selmec és Komárom nem korabeli jelentősége miatt vívta ki ezt a megtisztelő jogállást.

ra legfontosabb vasútvonal és vasútállomás, miközben a megye déli, jobb parti része alapvetően iparosodottabb volt a bal parti résznél. Vagyis a város gazdasági hátszágának egy jelentősen részét is elveszítette, s jelentősen csökkentek a városi lakosság munkalehetőségei is. S mivel a bal parti rész legnagyobb üzemét, a lőszergyárat – ahol korábban 4 ezer fő dolgozott – már 1919 folyamán bezárták,¹⁵ Komáromban a két háború közötti korszakban a szlovákiai átlagot meghaladó szintű volt a munkanélküliség.

A gazdasági nehézségek következtében maga a város is állandó pénzügyi problémákkal küszködött, s a harmincas évek közepén teljes csődbe került, aminek következtében a Tartományi Hivatal döntése alapján 1935-ben a város képviselő-testületét feloszlatták, a város élére pedig az Ivan Dérerrel jó kapcsolatokat ápoló Nagy Jenő bankigazgató személyében kormánybiztost neveztek ki.¹⁶ Ez az állapot az 1938-as községi választásokig fennmaradt.

A jobb parti Újkomárom, amely 1918-ban tulajdonképpen falu volt, viszont paradox módon profitálni tudott a kettéosztottságból, hiszen néhány évig még megyeszékhely maradt, ahová hivatalok települtek, és amelynek infrastruktúráját erőltetett ütemben fejlesztették, lakosainak számát gyorsan felduzzasztották. Így az 1919-es szétváláskor csupán hét utcával rendelkező település 1938-ban már negyven utcával rendelkezett.¹⁷

A magyar–csehszlovák államhatár két különböző berendezkedésű államot választott el egymástól: a liberális színezetű csehszlovák demokráciát és a meglehetősen konzervatív, magyarországi autoritatív rendszert, s ennek a különbségnek a határ két oldalán élő lakosság gondolkodásában is nyoma kellett, hogy legyen. A szlovákiai magyarokkal foglalkozó szakirodalom egyik nagy s máig megválaszolatlan kérdése, hogy húsz év Csehszlovákiában való élet után, 1938-ra másokká váltak-e az itteni magyarok, mint a magyarországiak. Vagyis létezett-e az adott korszakban sokak által hangoztatott „felvidéki szellem”, amely alatt általában a szociálisabb kérdésekre érzékenyebb, a közügyek iránt elhivatottabb, demokratikusabb gondolkodású magyarokat értettek.

Erre a kérdésre a jelen dolgozat nem tud és nem is akar választ adni, azt azonban látni kell, hogy a szigorúan őrzött határok egyfajta elidegenedést, vagy úgy is mondhatnánk, szétfejlődést is megindítottak a határövezet két oldalán élő magyarok között. Ez a fajta differenciálódás már rögtön 1919-ben megkezdődött, leginkább abban, hogy a határ két oldalán élő magyaroknak olykor már eltérőek voltak az érdekeik, s ezért egyre inkább két külön közösségként kezdték egymást látni. Ennek az első nyomát a Komáromi Lapokban 1919 elején megjelent egyik írás jelenti, amelyben a gazdasági nehézségekkel küzdő bal parti komáromiak a következő mondatokkal fordulnak a jobb partiakhoz: „A Dunán át kiáltunk hozzátok, magyar testvéreink s kérünk titeket: ne tekintetek bennünket idegeneknek (...) Ma, amikor a szomorúság mardossa lelkünket,

15. Mácza Mihály: A politikai erőviszonyok alakulása egy dél-szlovákiai határvárosban az első Csehszlovák Köztársaság idején (Komárom 1919–1938). *Új Mindenes Gyűjtemény 1.*, Bratislava-Pozsony, Madách, 1981, 92. p.

16. Uo. 96. p.

17. Komárom város hivatalos honlapja. <http://www.komarom.hu/komaromrol.php>

miért fordultatok el tőlünk és miért hagytok minket magunkra? Egy kormányrendelet ugyan kimondja, hogy a megszállott területekre árut nem szabad szállítani. Igen, de kik vannak a megszállt területen? Kitől várunk mi élelmet, cukrot, tejet, tűzifát, gyufát és egyebet, ha nem tőletek?”¹⁸

A valódi szemléletbeli és világnézeti különbségek azonban csak lassan alakultak ki, s igazából csak az 1938. november 2-i bécsi döntés után váltak láthatóvá, amikor a szlovákiai és a magyarországi magyar, akik húsz éven keresztül elszigetelve éltek egymástól, közvetlenül is konfrontálódhattak egymással, s amikor a határ két oldalán élő magyarok között az öröm mellett itt-ott az idegenkedés érzése is felbukkant.

Ennek jelenti szép példáját az a leírás, amely azoknak a bal parti komáromiaknak az érzéseit örökíti meg, akik 20 év után először mehetek át a jobb parti Komáromba, ahol meglehetősen idegenkedéssel nézték az előző húsz év alatt ott emelt épületeket: „Barátságatlan göggel bámultak le ránk ezek az épületek, és mi farkasszemet néztünk az idegen cikornyáikkal. Valami a torkomat fojtogatta. Talán az idegen, áporodott levegő, ami ezekből az épületekből áradt. Sohasem éreztem annyira a spengleri igazságot, mint épen itt, hogy minden műalkotás szükségszerűen magán viseli a Zeitgeistnek, annak a kornak a bélyegét, amelyben fogantatott. A teret betöltötte az a lelkeség, amit Szekfű Gyula neobarokknak nevez: a magyar dekadencia (...) Mint élő anakronizmus meredt felénk egyre idegenebbül egy koncepció és mondanivaló nélküli kornak, az ún. 'konszolidációs', a 'keresztény kurzus' a 'kultúrfölény' korszakának bemerevedett pöf-feszkedő önáltatása. A háború utáni Csonkaország reprezentatív stílusa – állapítottam meg magamban, amit mi már nem ismerünk és ezért állunk érthetetlenül előtte (...) Ebben a városházatéri revelációban már csírában benne volt mindaz a csalódás és konfliktus, amit később a felszabadulás mámoros, önfeledten boldog napjai után a két-féle, húsz év óta egymástól elfejlődött lelkeség szükségszerűen felszínre hozott.”¹⁹ De hasonlóan kiábrándultan látták a bal parti komáromiak azt is, hogy a trianoni határok ledőlése utáni első napokban a magyarországi oldalról a bal partra áttóduló tömeget nem annyira a „visszatért magyarok érdekelték”, mint az olcsó csehszlovákiai iparter-mékek, különösen a Cikta-cipők.²⁰

Persze, ahogyan a szlovákiai magyarnak húsz év után bizonyos szempontból idegen volt néhány magyarországi jelenség, úgy csodálkoztak rá a magyarországiak az itteni viszonyokra és mentalitásra. Ez a rácsodálkozás még azt a Márai Sándort is jellemez-te, aki feltehetően jól ismerte az itteni életet, s aki egy bal parti komáromi vendéglőben szerzett tapasztalatai alapján írta le 1939 májusában az alábbi sorokat: „A vendéglők-ben sok ember, hangos szó, kirándulók és emlékezők: a felvidéki városokban most egy nemzedék keresi emlékeit. Az ebéd jó és olcsó, a kiszolgálás gyors és készséges, s mégis, az egészben van valamilyen árnyalati idegenség: ez még a másik stílus, ez az étterem, ez a modernség, ez az étlapnélküliség, ez az olcsó, kéretlen menürendszer...

18. Komáromi Lapok, 1919. január 25., 1. p.

19. Ikva László: Újkomáromi kontraszt (felszabadulási élmény). Új Élet, 1939, 5–6. sz., 321–322. p.

20. A Cikta tulajdonképpen Baťa-cipőt takar, csak a bécsi döntés előtti napokban az érsekújvá-ri üzemet átnevezték, hogy így mentsék át a termelést és az értékesítést.

valahogy más minden az étteremben, mint a Duna másik partján. A személyzet figyelmes, de másként, mint odaát, az egészben van valami gyárias, tömegre beállított, s azt kell mondanom, hogy ez a modor, ez a stílus, ez az egész változás, melynek már csak az életformákban találni ízt és nyomát, nem is ellenszenves. Itt húsz évig másként éltek az emberek, sok gond között, sok szenvedésben, s mindenestül tanultak egy újfajta életütemet, amely nem sokat kivételez. A demokrácia rejtélyes folyamat, s nem szabad összetéveszteni a rossz modorral. Ez a Bata-cipős demokrácia még rajtahagyta kézjegyét a visszakerült területek életformáin, s ha szelleme, hangja idegen is, azt kell mondanom, nem ez volt a legrosszabb, amit a csehek ellenünk elkövettek.”²¹

Az etnikailag megosztott város

Miközben Trianon élő régiókat vágott ketté, egy új régiót is létrehozott, amelyet máig Dél-Szlovákiának nevezünk. S bár Elena Mannová Dél-Szlovákiát olyan elképzelt régióként írja le,²² amelynek nem lehet kijelölni a határait, mégis létező és körülhatárolható régióról volt szó, amelyet etnikai alapokon lehetett kijelölni. Vagyis Dél-Szlovákia a korabeli – két háború közötti – közbeszédben (és tkp. ma is) azt az akkor még éles nyelvhatár által behatárolt térséget jelentette, ahol a magyar lakosság élt, s ahol abban az időszakban jelentős többséget alkotott.

A két háború között Dél-Szlovákia kettős képet mutatott. A falu világa – az ide beköltözött szláv telepések, csendőrök, postások, tanítók megjelenése ellenére – szinte érintetlen maradt, s őrizte etnikai magyar jellegét, a városok azonban jelentős átalakuláson mentek végig, s többnyelvű, többkultúrájú közeggé váltak. Nem mai értelemben vett multikulturális közegekről volt azonban szó, hanem sokkal inkább megosztott, egymással alig kommunikáló, párhuzamos struktúrákról. A városi magyar és „csehszlovák” világok ugyanis egymással nem nagyon érintkeztek, egymással alig keveredtek.

A megosztottság alapját jórészt az etnikai hovatartozás adta, de nem feltétlenül csak az, hiszen a válaszfalak nem mindig magyarok, valamint a kisebbséget képező csehek és szlovákok között voltak, az őslakosok és az új bevándorlók között is akadózhatott a kommunikáció. Hogy az őslakosok és az újonnan beköltözők közötti szakadék olykor erősebb volt, mint az etnikai csoportok közötti, azt a Dél-Szlovákia peremén elhelyezkedő Pozsony példája igazolja. Daniel Luther kutatásai szerint ugyanis noha a húszas évek Pozsonyában elsősorban a magyarok és németek az egyik oldalon, valamint a csehek és szlovákok a másikon álltak egymással szemben, az őslakos szlovákok pozíciója nem volt ennyire egyértelmű, hiszen a társadalmi konvenciók tovább éltek, és a szlovákok többet kommunikáltak a magyarokkal, mint a csehekkel.²³

21. Márai Sándor: *Ajándék a végzettől*. Budapest, Helikon, 2004, 181. p.

22. Mannová, Elena: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In Steven G. Ellis and Raingard Eßer (eds.): *Frontiers, regions and identities in Europe. Thematic work group*. 5. Frontiers and identities; 4. Pisa, Plus-Pisa University Press, 2009, 185–204. p.

23. Luther, Daniel: Polarizácia bratislavskej spoločnosti v prevrate roku 1918. In Salner, Peter–Luther, Daniel (eds.): *Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva 20. storočí*. Bratislava, Ústav Etnológie SAV, 2001, 29. p.

Daniel Luther Pozsony példáján négy olyan tényezőt sorol fel, amely a városi lakosság polarizációjához vezetett. Mégpedig az etnikai hovatartozást, az új, illetve a régi államhoz fűződő viszonyt, az őslakosok és bevándorlók közötti különbségeket, valamint a gazdasági érdekek közötti különbségeket.²⁴

Komárom esetében gyakorlatilag mind a négy tényező megfigyelhető, ám alapvetően mégis etnikai alapú polarizációról van szó, hiszen bármelyik tényezőt nézzük a négy közül, az egyik oldalon mindig a magyarok, a másikon pedig a csehszlovák lakosság állt, aminek elsősorban az volt az oka, hogy Pozsonnyal ellentétben Komáromban az őslakosok szinte kizárólag magyarok voltak. Ez a fajta hasadás pedig óhatatlanul oda vezetett, hogy a különböző közösségek differenciálatlanul látták egymást. Az egyik volt a *mi*, a másik az *ők*, függetlenül attól, hogy az egyes közösségek maguk is erősen rétegzettek voltak.

A Trianon előtti Komáromot egynyelvű magyar városként szokás elkönyvelni, s a statisztikák ezt igazolják is, hiszen az 1910-es népszámlálás szerint a város lakosságának 89,2%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 5,6%-a pedig németnek.²⁵ Az összmagyarországi trendekkel ellentétben a szlovákok száma 1880 és 1910 között nemhogy csökkent volna, hanem lényegében megkétszereződött, s 2,4%-ról 4,1%-ra emelkedett. Annak ellenére azonban, hogy a város lakossága nagyrészt magyar volt, a helyi magyarok mintegy negyede más nyelvet is beszélt. Főleg a németet, de a szlovák sem volt ismeretlen és idegen előttük, hiszen a városnak az országos kereskedelembe betöltött szerepe miatt szlovákok is gyakran megfordultak itt. Így azok a szlovák tutajosok is, akik a Vágon keresztül leúsztatott faárut egészen Pestig kísérték, s akikhez – Liszka József kutatásai szerint – a komáromi magyar kereskedők szlovák szóra küldték a gyerekeiket.²⁶ Ezek a szlovák tutajosok 1918 előtt időszakonként valósággal ellepték a várost, megvolt a törzskocsmájuk, templomuk, ahová jártak, s hozzátartoztak a városképhez. A Komáromi Lapok nagy rokonszenvvel ekképp írt róluk: „Ünnep és vasárnapokon a Szent András templomot népesítették be az ájtatos tót hívek. A borbélyműhelyeket is nagyban frekventálták. (Hogy is ne? Hiszen én szakálas talpas tótot nem láttam, bajszosat is csak ritkán.) Leginkább azokat, melyekben szívesen fogadták el – fizetés gyanánt – a dorongot. Ez volt a pénzegységük. A vörös hasú bankót már a pausz képviselte. Elég sűrűn keresték fel – bevásárlások végett – az üzleteket is. Legtöbbet csábított a híres komáromi fehér cipő. Kalács számba ment náluk (...) Sűrűn hangzottak fel utcáinkon – sokkal sűrűbben mint ma – az 'ablako-o-o-ót drótozni' no meg a 'borovicska borova' kiáltások.”²⁷ Ennek a „szlovák kapcsolatnak” paradox módon épp Csehszlovákia megalakulása vetett véget, hiszen a szlovák fa déli irányban való szállítása megszűnt, így mint a Komáromi Lapok egy fenti írása is jelzi, elmaradtak a városból, ahol emiatt egyre kevesebbszer lehetett szlovák szót hallani.

Komárom etnikai kettészakadását nem a „talpasok” s nem is a Komárom környéki őslakos szlovákság okozta, hanem az 1919 tavaszától ide meginduló imigráció. A

24. Uo. 31. p.

25. Az adatok forrása: Kepecs József (szerk.): *A felvidéki települések nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban (1880–1941)*. Budapest, KSH, 1996, 42. p.

26. Liszka József: *Populáris kultúra*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 407. p.

27. *Komáromi Lapok*, 1919. szeptember 20., 2. p.

bevándorolást a hadsereg egységei kezdték, hiszen nagyszámú helyőrség költözött a városba, majd hivatalnokok, kereskedők stb. folytatták, illetve a húszas években a Komárom körül létrehozott szlovák telepes falvakból is megkezdődött a beköltözés a városba. A telepítések egyik fő ideológusa, Ivan Daxner a város körül összesen 18 telepes falu létrehozását tervezte, amelyek gyökeresen megváltoztatták volna Komárom háttérjének etnikai viszonyait.²⁸ Ez a terv azonban csak részben valósult meg.

A városba irányuló bevándorlásnak köszönhetően az 1930-as népszámlálás idején a 21 ezer lakosú Komárom lakosságának már több mint egyharmada volt olyan személy, aki más járásban született. Ebből 5251 személy Szlovákia más járásából költözött ide, 2560 viszont Csehszlovákia más tartományaiból.²⁹ Ez utóbbi kategória a 71 Kárpátaljáról ide került – nemzetiségi szempontból nem behatárolható – személyen kívül gyakorlatilag cseheket és morvákat, főleg állami alkalmazottakat, illetve katonákat jelentett. De a más járásokból Komáromba költöző személynek is nagy része a magyar–szlovák nyelvhatár fölötti régiókból származott, ők feltehetően szlovákok voltak. Vagyis az, hogy az 1930-as népszámlálás alapján Komárom lakosságának immár 25%-át a csehszlovák elem tette ki, nagyrészt a migrációval magyarázható, s csupán elenyésző lehetett azok száma, akik nemzetiséget váltottak.

A városban élő őslakosok és bevándorlók a helyi társadalom különböző pozícióit foglalták el. Az őstermelők továbbra is szinte kizárólag az őslakosság közül kerültek ki, de nagy többséggel ők alkották az iparosok rétegét is. Az Elena Mannová által feltárt adatok szerint 1929-ben a komáromi iparosok 68%-a volt magyar, 27%-a zsidó (akik szintén magyar anyanyelvűek és őslakosok voltak) és csupán 5%-a csehszlovák.³⁰ Viszont a magántisztviselők között 37%, a városi köztisztviselők között pedig 54% volt a csehszlovák nemzetiségű.³¹

Az így létrejött két komáromi közösség egymás mellett élt ugyan, de egymástól jórészt izoláltan, ami különösen a kulturális életben, illetve a szimbolikus megnyilvánulások során vált jól érezhetővé. Mint a már említett Elena Mannová kimutatta, az elzárkózás abban is megnyilvánult, hogy a Komáromban működő 74 társulás közül csupán azok 19%-a rendelkezett vegyes nemzetiségű tagsággal, a többi vagy kizárólag magyar, vagy kizárólag csehszlovák tagságú és nyelvű volt.³²

A mindennapok és a munka szintjén természetesen szükségszerű normalitás volt a két etnikum közötti érintkezés, az ünnepek azonban már éles határt vontak közéjük. Különösen a húszas évekre volt jellemző, hogy a magyar lakosság teljesen elzárkózott a hivatalos csehszlovák állami ünnepeken való részvételtől: sem az október 28-i, sem

28. Daxner, Ivan: *Vnútorná kolonizácia na Slovensku*. Bratislava, 1924, 33. p., A telepítésekről részletesen lásd Simon Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.

29. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III. Ostatní data demografická*. Praha, Státní úřad statistický, 1937, 9, 204–211. p.

30. Mannová, Elena: *Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí*. [Maďari v Komárne a v Lučenci 1918–1938.] In Salner, Peter–Luther, Daniel (eds.): *Etnicita a mesto*. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001, 113. p.

31. Kóvágy József: *A szlovákiai magyar nyelvterület városai*. Budapest, [i. k.] 1946, 30–31. p.

32. Mannová, Elena: *Konštrukcia...*, i. m. 135. p.

a Masaryk elnök születésnapja alkalmából rendezett ünnepségeken nem vett részt, otthonmaradással tüntetett, s a csehszlovák nemzeti lobogókat sem rakta ki. A magyar nemzeti ünnepek (március 15., Szent István napja) meg egyenesen tiltva voltak, s így azokra való emlékezés a templomok és egyesületek zárt ajtaja mögé szorult vissza.

Bizonyosfajta enyhülés ebből a szempontból a húszas évek közepétől mutatható ki, amikor az állami ünnepek alkalmából már a magyar háztulajdonosok egy része is kirakta a csehszlovák lobogót, s amikor a helyi magyarság képviselői is megjelentek már a hivatalos ünnepségeken.³³ Sőt, mint Elena Mannová jelzi, 1928-tól már hivatalos részei voltak a magyarok a helyi állami ünnepségeknek, hiszen az ez évi október 28-i ünnepségen a bencés gimnázium diákjai is felléptek.³⁴ S fordítva is akadtak már gesztusok, hiszen Komárom nagy szülőfjének, Jókai Mórnak az 1925-ös évfordulós ünnepségén, ha a helyi csehszlovák lakosság nem is, de a kormányzat képviselőjében Method Bella ispán is részt vett. Az ünnepség fényéből azonban némileg elvett, hogy az akkori szokásokkal ellentétben a város nem öltözött ünnepi díszbe, amit a Slovenský denník így kommentált: *„Az nyilvánvaló, hogy a szlovák Komárnót nem lehet feldíszíteni magyar zászlókkal, s mivel csehszlovák vagy szlovák lobogókat sem lett volna helyes kirakni, így a várost inkább feldíszítetlenül hagyták.”*³⁵

Az ünnepek kérdése összefügg azzal, ahogy a két közösség (vagyis a komáromi magyarok és „csehszlovákok”) a történelmet, adott esetben saját városukét egymástól eltérően látta. Ennek jó példája az 1919. május 1-jei szigeti csata helyi utóélete, amelyet szakdolgozatában a Selye János Egyetem egyik hallgatója dolgozott fel.³⁶ Mint tudjuk, 1919. május elsején elsősorban győri, tatabányai és újszónyi munkások (a központi hadvezetéstől függetlenül magukat) abban hittben, hogy Csehszlovákiában is napirenden van a bolsevik forradalom, támadást intéztek a bal parti Komárom csehszlovák helyőrsége ellen. A megfelelően elő nem készített kalandor támadás tragikus következményekkel járt, a csehszlovák hadsereg az Erzsébet-szigetre szorította be a támadók egy részét, s ott máig pontosan fel nem tárt okok miatt mintegy 200-300 támadót egyszerűen agyonlőtt.

Ennek a tragikus eseménynek az emléke hosszú évekre meghatározta a két közösségnek az államfordulathoz és tulajdonképpen egymáshoz való viszonyát is. Mint az a két komáromi hivatalnok által összeállított anyagból is kiderül,³⁷ a város csehszlovák része a szigeti csatát a csehszlovák Komárno megteremtésének egyik legfontosabb mozzanataként, egyfajta alapmítoszként értékelte, s elsősorban a várost védő katonák hősiességét tartotta fontosnak előtérbe tolni: *„cseh és szlovák kéz a kézben, ha kellett,*

33. Uo. 126. p.

34. Uo. Egy volt bencés diákkal, Varga Imrével készített beszélgetés azonban azt is jelzi, hogy a magyar diákok csupán kényszer hatása alatt vettek részt ezeken az ünnepségeken, miközben saját nemzeti ünnepeiket nem ülhették meg. *Interjú Varga Imrével.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, Kéziratár.

35. Slovenský denník, 1925. február 24.

36. Bese László: *Egy komáromi május 1. A szigeti csata elfelejtett története.* Szakdolgozat. Komárom, Selye János Egyetem, 2011.

37. Novák, Emil–Bellák, Michal: *Obsadenie mesta Komárna a maďarský bolševický útok dňa 1. mája 1919.* Okresný úrad v Komárne, Komárno, 1929.

életét áldozta a drága haza oltárán Szlovákia felszabadításáért, melynek elválaszthatatlan része a mi Komárnónk is.”³⁸ Az említett írásban szinte büszkeséggel számolnak be arról, hogy a magyarok tömegesen ugráltak a Dunába, ahol vagy megfulladtak, vagy agyonlőtték őket. Sőt a hálás csehszlovák közösség emlékművet is emelt a harcokban elesett mintegy 17–19 csehszlovák katona emlékére. A Sokol és Legiónáriusok helyi szervezeteinek kezdeményezésére részben gyűjtésből felállított emlékmű avatása 1928. május 28-án, pünkösd hétfőjén zajlott a komáromi katolikus temetőben,³⁹ melyen több díszvendég és felszólaló gazdagította a programot. A csehszlovák hadsereg képviselőjében Miloš Žák tábornok is ott volt, és a helyi cseh és szlovák közösség szinte egy emberként vett rajta részt.

Komárom magyar közössége természetesen egészen másként látta az akkori eseményeket. S bár sokan úgy vélték, felelőtlen akcióról volt szó, az áldozatok – akik között 19 helybéli is volt – nagy száma miatt az esemény a komáromi emlékezetbe tragédiaként vonult be. Ezt jelzi a Komáromi Lapok egyik 1928-as írása: *Még nem száradtak fel az arcokon a könnyek, még nem fakultak meg a gyásznak fekete kendői Komáromban a legszörnyűbb május elsejének emlékéen, és nem szűnt meg a jajszó és az elfojtott zokogás, ha erről a napról beszélnek a dunaparti kisvárosban: május elseje örökre fekete marad az élők emlékezetében, akik tanúi voltak a borzalmak éjszakájának.*⁴⁰

A magyar áldozatok (az ott eltemetett mintegy 120 fő) szintén emlékművet kaptak a helyi temetőben, amely a húszas években a kommunista párt által szervezett május 1-jei felvonulások első fontos állomása volt.

A húszas évek megemlékezései azonban arra engednek következtetni, hogy az emlékü nem általános városi megemlékezések, hanem inkább csak a CSKP által szervezett koszorúzások helyszíne volt. Az azonban nyilvánvaló, hogy a csehszlovák emlékműnél szervezett ünnepségeken a helyi magyarok nem vettek részt, s a magyar elettek sírjánál sem voltak csehszlovák megemlékezők.

Mint a fenti példák is igazolják, a két háború közötti Komárom kétszeresen is kettéosztott város volt, amely teher ugyan nemzetiségre való tekintet nélkül a város mindkét részében élőket egyformán sújtotta, de amely legnehezebben mégis a bal parti magyarok vállára nehezedett. A komáromi magyarok két válaszfal közé került elszigetelt közösséggé váltak, amely a magyarországi oldallal nem tarthatta, a saját partjának szlovákjaival és cseheivel pedig nem nagyon akarta ápolni a kapcsolatokat.

Az államhatár jelenléte azonban azt is jelentette a bal parti Komárom számára, hogy nemcsak két ország, hanem két kultúra találkozásának helyszínévé is vált. Olyan helyé, ahol természetes módon lehet megismerni egy másik nemzet nyelvét, kultúráját, mentalitását. Ez pedig, ha élni tud vele valaki, olyan gazdagodást és lehetőségeket jelent, amely a kisebbségi lét számos hátrányát felül tudja írni.

38. Uo. 8. p.

39. Bese László: *Egy komáromi...*, i. m. 46. p.

40. *Komáromi Lapok*, 1928. május 1., 1. p.

ATTILA SIMON

The divided city

The study gives an insight to the interwar life of Komárom/Komárno, situated on the two banks of the Danube River, cut into two parts by the overturn in 1919/20. The Treaty of Trianon divided Komárom, the uniform city regarding administration and the language spoken into two parts. Local people perceived this as a severe trauma, as they were restricted from an important part of their living space. The division had brought decline for the Czechoslovakian part (left bank) and growth for New Komárom, on the Hungarian part (right bank). After 1919, the city of Komárno (on the left bank), with its decisively Hungarian-speaking citizens, became an ethnically and culturally divided city. Although the native Hungarians and the immigrant „Czechoslovaks” were able to cooperate in the everyday life, but holidays and other symbolic acts clearly indicated that there are two separated communities living side by side, but building their culture parallelly.

ISTVÁN MEZEI

URBAN
DEVELOPMENT
IN SLOVAKIA

Forum Minority Research Institute – CRR of the HAS

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. a gazdasági elitek példáján¹

ISTVÁN GAUČÍK

The Rimamurány-Salgótarján Iron Works PLC on the example of the economic elites

669.1

330.341.424(437.6)"19"

330.341.424(439)"19"

Keywords: economic history, economic elites, the history of the „Rima” iron works from 1881 to the imperial change, the consequences of the redefinition of state borders in the economic history of the works.

1. Kutatási irányvonalak, megoldáskeresés, dilemmák

A gazdasági elitek joggal tekinthetők az újabb társadalomtörténeti kutatások egyik kiemelt témájának. A kelet-közép-európai történetírásokban, ezek keretén belül a szlovák, cseh és magyar gazdaságtörténetre is gondolok, változó intenzitású érdeklődésnek örvendenek. Ami mégis hiányzik, az a közép-európai gazdasági elitkutatások helyzetének, eredményeinek és diskurzusainak tanulmányozása, külön tekintettel az egyes történeti koncepciókra és konstrukciókra. Kutatásaim egyik célja, hogy komparatív eszközökkel vizsgáljam három közép-európai történetírás gazdasági elitekkel foglalkozó munkáit. A kutatás további mozgatórugója: a tudományosság fejlődése érdekel, szűkebben véve a gazdasági elitekről való gondolkodás. A vizsgálatot másrészt az is indokolja, hogy a rendszerváltozást követően a szlovák történetírásban és azon belül a gazdaságtörténet-írásban többé-kevésbé, de mégis kitapintható egy – a többi kelet-európai történetíráshoz hasonlóan megkésett – paradigmaváltás (szerintem először 1997-ben, majd ezt „betetőzve” 2004-ben).²

1. Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával. A tanulmány, amely doktori disszertáció részét képezi, két fejezetből áll. Az első egy elméleti kérdéseket feszegető és a gazdasági elitkutatással foglalkozó fejezet. Ezt követi a vállalat első világháború utáni helyzetével, főleg szlovákiai érdekeltségeivel és az új vállalatvezetési stratégiával foglalkozó esettanulmány.
2. A paradigmaváltás fogalma alatt a szlovák történetírás új eredményeinek, értelmezéseinek és értékeléseinek színes skáláját értem. Ugyan egyes szerzők (Dušan Kováč) radikális fordulatról beszélnek, azonban az mégsem tekinthető „egy új kezdetnek” és a „rég” historiográfiai szemlélet végének. Inkább bizonyos elemek folytonosságáról beszélhetünk. Így a nemzeti tematikák előtérbe kerüléséről és a marxista kánonnal való kiegyezésről. Adam Hudek szerint éppen a szlovák nemzeti legitimizáció, illetve a cseh és szlovák nemzeti történelem mesterséges egy-

Úgy gondolom, hogy időszerű ezeket az eredményeket mérlegre tenni, összehasonlítani más történetírásokkal, illetve hogy jobban lássuk helyzetünket, tágabb, nemzetközi perspektívából tekinteni rá.³ Ehhez azonban az összehasonlítás, mely az önreflexiót, a módszerek és megközelítések átvételét és alkalmazását csak segítheti, elengedhetetlen. Azt szeretném bizonyítani, hogy a gazdasági elitek értelmezései egy olyan kommunikatív tudományos rendszerekben zajlanak, amelyekben az elméletalkotás és a minőségértékelés elvárt követelmények.⁴ Ezt a tudományos diskurzust, mely az intern

máshoz kapcsolása állt a csehszlovák kommunista államszervezés szolgálatában, még ha ez az irányvonal a deklarált internacionalizmussal szembekerült is.

Az „aktívák” közé a (korlátozott) önreflexiót, detabuizálást, deideologizálást és a külföldi eredmények iránti fogékonyságot sorolom. Ezek a szövegek a *Historický časopis*ben 1997-ben jelentek meg. A következő, már markánsabb váltásra 2004-ben került sor. Ekkor a *Historický časopis* és a Münchenben megjelenő *Collegium Carolinum* közölt tanulmányokat. A szlovák történetírás helyzetének legújabb elemzésére a *Česko-slovenská historická ročenka* 2006-ban vállalkozott. Vö. Kováč, Dušan: *Zamyslenie sa nad slovenskou historiografiou deväťdesiatych rokov. Česko-slovenská historická ročenka*, 2003, 225–231. p.; Hudek, Adam: *Vývoj konceptu československých dejín v slovenskej marxistickej historiografii*. In Mervart, Jan–Štředová, Veronika (szerk.): *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV. Ústí nad Orlicí, Historický ústav Fakulty humanitných studií Univerzity Hradec Kralové*, 2009, 109–116. p.; Uő: *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2010.; Górný, Maciej: *Miedzy Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. Warszawa, Trio, 2001.

3. Joggal állítható, hogy a gazdasági és vállalkozói elitek kutatása Szlovákiában még gyermekcipőben jár. Ennek hátterében két tényező áll: a szlovák történetírás jelenlegi kondíciója, illetve a gazdaság- és vállalkozástörténet perifériára szorultsága. A történetírásokat a múlt és a jelen történészei között zajló sajátos diskurzusnak is tekinthetjük. Ezen diskurzus folyamán vagy eredményeképpen elkészíthető a szlovákiai gazdasági elitkutatások mérlege. Fontos szempont a relevancia. Tehát hogy e szakterület eredményei milyen mértékben kapcsolódnak a külföldi kutatásokhoz, vagy éppen miért különböznek tőlük. Milyen a környező országok historiográfiáinak hatása, és milyen ezeknek az impulzusoknak a befogadóképessége. Ezenkívül hol jelölhető ki a nyugat-európai trendekkel szembeni lemaradás területe, és mi az oka a sarkított értelmezéseknek. Roman Holec és Ľudovít Hallon közelmúltban megjelent munkái immár kritikus vizsgálat alá vették az ilyen irányú szlovák publikációkat, ugyanakkor új történészi konstrukciókat alkottak. Holec, Roman: *Hospodárske dejiny na Slovensku – stav a problémy výskumu. Česko-slovenská historická ročenka*, 2006, 41–58. p.; Uő: „Neviditeľná ruka trhu” alebo „všadeprítomné ruky” manažmentu (k novým diskusiám a metódam na poli hospodárskych dejín). *Historický časopis*, 2006, 1. sz. 3–24. p.; Hallon, Ľudovít: *Problematika hospodárskych elit v slovenskej historiografii. Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*. Praha, Dokořán, 2007, 154–167. p.; Uő: *Úroveň spracovania tematiky hospodárskych elit v slovenskej historiografii. Česko-slovenská historická ročenka*, 2007, 51–74. p.
4. Az elméletalkotással kapcsolatban Richard Tilly szkeptikus álláspontot fogalmaz meg, amikor kijelenti, hogy az európai gazdaságtörténet-írásokban a történetiség (történettudomány) meghatározó súlya nem hagyja egy teoretizálási irányultság megerősödését. Ambrosius, Gerold–Dietmar Petzina, Dietmar–Plumpe, Werner: *Moderne Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung für Historiker und Ökonomen*. München, Oldenbourg Verlag, 2006, 13. p. A szlovák és a magyar gazdaságtörténet-írásban belül ez a probléma az irányadó nemzetközi eredmények recepciójának megkésettiségeivel, késésével és a nemzeti historiográfia kanonizálásával is szoros összefüggésben áll.

térben (kutatók, egyetem, kutatóintézet) és extern térben (nyilvánosság, szponzorok, állami intézmények) valósul meg és információs dimenziókat hoz létre, nálunk vagy semmisnek tekintik, vagy lebecsülik.⁵ Ez a nem is olyan régen még hagyományos diskurzus a (poszt)modern világban átalakult. Az immár kitágult, globalizált információs térben, új kommunikációs piacokon jelent meg, lásd például az elektronikus publikációkat az interneten, és ez a fajta diskurzus jól tapintható, kutatható jelenség. A szlovák történetírásban az intern térben folyó szaktudományos kommunikációk, így a tudósok egymás közti kommunikációinak, a személyes és intézményes interakcióknak, a publikált textusoknak mint ki- és befelé irányuló diskurzusoknak (itt a fogalom alatt a kutatási témákat és a problematizálás területeit értem) az értékelési háttérbe szorultak.⁶

Ezen a helyen kísérletet teszek a gazdasági elit fogalmának „árnyalására”. A gazdasági elit fogalmát az általános elitfogalomból vezetem le. A vállalkozástörténet legfontosabb irányzataival is foglalkozom, mert a gazdasági elitkutatásokhoz elengedhetetlen a tudományos háttér ismerete. A tanulmányban a Rimamurányi fejlődésének meghatározó „töréspontjával”, az 1918–1919-es államhatalmi változás gazdasági következményeivel foglalkozom. Részletesen áttekintem az óriásvállalat történetének szlovák és magyar recepcióit. Mérlegre helyezem a legfontosabb kutatási eredményeket. Az első világháborút követően előállt, teljesen új gazdasági helyzetnek a megérté-

5. A hagyományos nyelvészet a diskurzusra mint összefüggő szöveg- vagy beszédegységre tekint. A nyelvről való gondolkodást megújító és a társadalmilag ellenőrzött diskurzus teóriáját megfogalmazó, a történeszeket egyszerre zavarba hozó és inspiráló Michel Foucault szerint azonban a diskurzusok egy adott helyzetben elmondott, elmondhatott állítások halmazai, melyek a tudást a nyelv segítségével termelik ki. A diskurzus elindításában, megszületésében az eseménynek tulajdonított nagy jelentőséget, így a diskurzust diskurzuseseemények összességékként is felfoghatjuk. A diskurzusok határozzák meg a témát, és a jelentések is bennük konstruálódnak. Megszületésüket követően a tudományos szövegek is megőrződnek, olvassák és ismétlik, mások kommentálják őket, hivatkoznak rájuk, elemeiket és megállapításaikat transzformálják. Különböző diskurzusokat indítanak, azonban a nóvum nem az, amit a megjegyzésekkel mondunk, hanem a mindig visszatérő esemény. A másik oldalon a fontosabb, jelentősebb szövegeket gyakran elhomályosítják a megjegyzések. Úgy gondolom, hogy az írott (gazdaság)történeti munkák szintén ilyen típusú, mondhatni diszciplínaként kötött diskurzusok. Ezek, hangsúlyozni kell, különböző tudományos diszkurzív formációkban nyilvánulnak meg és sokféle változataik alakulnak ki, például a bővítés, rövidítés, kiegészítés, átrendezés, átirás következtében. Nem az igazmondás és „a nagy történetek” eszközei, hanem időfelettséggel rendelkező médiumok, melyek lehetővé teszik a múlt és a jelen, a generációk közti párbeszédet, a dekanonizálást és új kommunikációs csatornák kialakítását. A gazdasági elitkutatások eredményeit (szövegeit) a gazdaság- és társadalomtörténet találkozási (diskurzus)mezőbe kívánom helyezni. Foucault, Michel: *Rád diskurzu*. Bratislava, Agora, 2006, 16–21., 23., 33–36. p. Foucault hatását a történettudományra Bódy Zsombor vizsgálta. Bódy Zsombor: Michel Foucault és a történeti diszciplína ma. In Szekeres András (szerk.): *A történelem–Társadalomtudományok konferencia anyagai*. Budapest, L' Harmattan–Atelier, 2002, 37–50. p.
6. Hagenhoff, Svenja–Seidenfaden, Lutz–Ortelbach, Björn–Schumann, Matthias: *Neue Formen der Wissenschaftskommunikation. Eine Fallstudienuntersuchung*. Göttinger Schriften der Internetforschung, Band 4, Göttingen, Universitätsverlag, 2007, 4–28. p.

séhez elengedhetetlen a csehszlovákiai és magyarországi gazdaság fejlődési irányainak bemutatása is. A Rimamurányi 1920-tól datálható új vállalatirányítási stratégiáját és a kereskedelmi politika fő jegyeit szintén fontosnak tartom bemutatni. Végül a pozsonyi képviselő létrehozásának körülményeit és működését kívánom tisztázni.

2. Az elitek értelmezései és ideologizálási veszélyei

Ezen a helyen az elitek „fogalmi meghatározásának” csupán vázlatos kísérletére, és nem a historiográfiákban vagy a rokon társadalomtudományokban, főleg a szociológiában megjelenő, használt és elfogadott terminus technicusok elemzésére vagy éppen tudományokon belüli genezisük bemutatására vállalkozhatok.⁷ Ez a fogalom, értelmezési és viszonyítási területeinek behatárolatlansága következtében képlékeny, gyakran műhelyenként és szerzőként változó fogalomnak tekinthető, így az értelmezési köre is tág.

Az értelmezések alkotását megnehezíti, hogy a 20. század politikaelmélet-teoretizálási „versenyében” az elitelmélet a marxizmussal szemben az ideológiai konfrontáció egyik szereplője volt.⁸ Általában a politikai és gazdasági elitek ennek következtében pejoratív és antidemokratikus konnotációt kaptak, hiszen a hatalomszerzés erőszakosságát, a tőke- és erőforrások feletti korlátlan hatalom birtoklását kapcsolták hozzájuk.⁹ Ezen irányzat képviselői azt posztulálták, hogy az elitek „létezése” szükségszerű

7. Takács Károly szerint az eliteket négyféle mezőben értelmezhetjük. 1. A társadalmi tagolódás szempontja realista és nominalista nézőpontokat tartalmaz. A nominalisták a társadalmi csoportokat mesterséges kategóriáknak tekintik, statisztikai szereppel bírnak, így az elitek sem különülnek el a társadalomtól, azon belül a felső rétegeknek a szerves részét alkotják. A realisták tagolt társadalmat látnak. Ebben az elitek önálló entitásként vannak jelen. 2. Az elit szűkebb és tágabb fogalma. Szűkebben véve csak a politikai elit értendő alatta. A fogalmi tartomány kiterjesztésével beszélhetünk kulturális és gazdasági elitről vagy szakelitől (pl. katonai elit). 3. A személyhez való kapcsolás szerint természetes és szervezeti elitről lehet szó. A természetes elit tagjai képességeiknek, habitusuknak, személyes többleteiknek köszönhetően választódnak ki. A szervezeti elit tagjai számára az adott szervezet nyújt kiemelkedési lehetőséget. 4. Az elitfogalom irányultsága szerint hatalmi és pozicionális elitek különböztethetők meg. Ez utóbbi kategória rokon vonást mutat a harmadikkal. Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle*, 1998, 1. sz. 139–148. p. Vö. még Pecka, Emanuel: Sociologické teorie elity. In Koutská, Ivana–Svátek, František (szerk.): *Politické elity v Československu 1918–1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, 13–32. p.
8. Az elitelmélet „atyái” és legjelentősebb képviselői közé sorolható Macchiavelli, Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto, Max Weber, Robert Michels, C. Wright Mills, Harold D. Laswell. Ezen elmélet kritikusai között találhatjuk Robert Dahlt. Loužek, Marek: Sociologická teorie Vilfreda Pareta. *Sociológia*, 2010, 4. sz. 420–425. p. A szociológiai elitelméletek áttekintésére lásd Wasner, Barbara: *Eliten in Europa. Einführung in Theorien, Konzepte und Befunde*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004, 29–104. p.
9. Mindezeket az ideologizmusokat pregnánsan tartalmazza például a kelet-németországi marxista elitértelmezés egyik szócikke. Ezek szerint az elitelmélet (Elitetheorien) tudománytalan és reakciós tanítás, mely szerint a történelmet kis csoportok és kiemelkedő személyiségek alakítják. Az irányzat az imperialista filozófia és szociológia „játéka”. Erőszakosabb formáját a „fasiszta rasszizmus” képviseli. Az elitelmélet a politikai klerikalizmussal is szövetezik. Lásd Meyers *Neues Lexikon. II. Band*. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1962, 895. p.

és szerepük a politikai választási lehetőségek meglétében is hangsúlyos. Mindeközben kisebb hangsúlyt és figyelmet kapott a marxizmusnak mint elitista eszmeáramlatnak a kutatása, messianizmusra való „hajlama”, mely a választási lehetőségeket tagadta, azokat a determinisztikus haladás gondolatával helyettesítette.¹⁰ Az 1980-as évek nyugat-európai neELITIZMUSA, célirányosan politikai elméletként, már árnyaltabban tekintett az elitek társadalomban elfoglalt helyére, vélt és valóságos szerepére, valamint az elitcsoportok közti együttműködésre. Nagy figyelmet kaptak és kulcsfontosságúvá váltak a különböző társadalmi rétegekhez, a „tömegekhez” fűződő kapcsolathálók is, a szervezetek befolyása és az elitek mobilitása, körforgása, nyitottsága vagy éppen elzárkózása.¹¹

1989 után az elitek új diskurzusmezőbe kerültek. A kelet-közép-európai posztkommunista országok pártelitjeinek „átalakulása”, a régi és az új politikai elitek közti párhuzamok és az újkapitalista gazdasági elit tagjainak pályaképe, összetétele, karrierje, az elit újratermelődésének és körforgásának kérdései került a társadalomtudományok érdeklődésének központjába.¹² A térség történettudományai eközben kénytelen-kelletlen a szociológiából kölcsönzött vagy teoretizálási ütköztetések nélkül használt általános fogalmakkal operáltak. A marxista kánon osztályszemlélete és az elitelmélet szimbiozisa, illetve az elitfogalom megkérdőjelezése egyszerre jelentek meg. Az 1990-es évek a nemzeti elitek reneszánszát is hozták, mely kéz a kézben járt az elitista (úgy is nevezhetjük klánokat, kasztokat megjelenítő) vonások kiemelésével és a nemzeti elitek kizárólagosságának sugalmazásával. Az elitek ebben a kontextusban mint racionális, a megfelelő és alkalmazható tudás birtokában lévő, különlegesnek láttatott csoportokként, a hatalom predesztinált birtokosaiként jelentek meg. A tömeg vagy a nép ellenben képlékeny massa lett, irracionális jelzőt kapott, melyet az eliteknek szinte kötelességük irányítani és befolyásolni.¹³

A megközelítések sokrétűségénél fogva és az elitelmélet formalizmusa, egyoldalúsága, az elitképződés és -csere során a társadalmi mobilitás lebecsülése miatt egy köz-

10. A csehszlovák marxista irodalom elitkritikájára lásd Máchová, Jirina–Vaněk, Antonín: *Mýtus elit*. Praha, Universita Karlova, 1973. Nárta, Miroslav: *Teorie elit a politika. Ke kritice elitářství*. Praha, Svoboda–Pravda, 1975.
11. Highley, John–Pakulski, Jan: Elitelmélet a marxizmus után. *Századvég*, 1998, 9. sz. 71–88. p.; Highley, John–Pakulski, Jan: Elite Power Games and Democratic Politics in Central and Eastern Europe. In Michel Dobry (szerk.): *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Sciences*. Kluwer, Dordrecht, 2000, 109–130. p.
12. Szelényi Iván–Szelényi Szonja: *Elitcirkuláció vagy elitreprodukció*. Társadalmi riport 1996, 475–500. p.; Szalai Erzsébet: Az elitek metamorfózisa. *Educatio*, 1995, 4. sz. 585–597. p.; Uő: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest, Aula, 2001.; Bozóki András: Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 9–41. p.
13. Sládek, František: K dějinám sociálních elit první Československé republiky. *Soudobé dějiny*, 1995, 2–3. sz. 170–171. p.; Uő. *Elity v Československu 1918–1948*. In Koutská, Ivana–Svátek, František (szerk.): *Politické elity v Československu 1918–1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, 8. p.

megegyezéssel elitfogalom nem is alakulhat ki. A konszenzuálisan egységes elitekkel szemben jogos elvárás a demokratikus értékek képviselete és védelme, amely a demokratikus rendszert stabilizáló tényezőként működik. A nem egyetértő elit ellenben azt nem szilárdíthatja meg. Az ideológiai egységes elit pedig áldemokrácia irányába mutató útra léphet. Az erkölcsösség követelménye és az etikus ellenőrzés lehetőségei pedig szintén az elitekkel szembeni bizalmat erősítő források.¹⁴

3. Gazdaság- és vállalkozástörténeti irányzatok

A gazdaságtörténet és egyben a gazdasági elitkutatás elméleti „gyökereinek”, a tudományos és módszertani differenciálódás folyamatának bemutatása és az irányzatok áttekintése témaválasztásunk szempontjából megkerülhetetlen.¹⁵

A gazdaságtörténet 19. századra visszavezethető hagyománya, a logikai sterilitás és részletes tényfeltárást feladatul kitűző nemzetgazdaságtan történeti iskolája, mely a történeti leírást és az elméletet is elválasztotta, fokozatosan átalakult. A gazdaságtörténet határvonalai az 1950-es évektől két irányban változtak meg.

1. A történeti gazdaságtan (historical economics) vagy új gazdaságtörténet (new economic history) a neoklasszikus ökonómiaira támaszkodik. A neoklasszikus közgazdaságtan (neo-classical economics, Neoklassische Theorie) a 19. század utolsó harmadától az 1930-as évekig volt a közgazdaságtan meghatározó irányzata. A klasszikus közgazdaságtan néhány tételére – például az egyensúlyra törekvő, „tökéletes”, „öntisztító” piac, az állami beavatkozás ellenzése a gazdaságban – támaszkodik. A haszonra törekvő, gazdálkodó egyén (homo oeconomicus) a vizsgálati tárgya. Más vélemények szerint jelenleg „sem holt” irányzat, mert „résztudományai”, a mikro- és makroökonómia tovább élnek, külön közgazdasági részterületekké váltak. A mikroökonómia a piaci szereplőkkel (termelőkkel, fogyasztókkal) foglalkozik, akiket haszonmaximalizálás és költségminimalizálás jellemez. Fontos szerepet kap a háztartások fogyasztásának, a vállalatok termelési stratégiáinak és a piac jellegzetességeinek vizsgálata. A makroökonómiai szempont nemzetgazdaság-központú és a „realitásokkal” foglalkozik. Tárgyai az egyes gazdasági szektorok, a makrogazdasági mutatók, a növekedés, a munkanélküliség stb. A makroökonómia egyik központi gondolata, hogy az egyén racionális döntéseket hoz; hasznát és bevételeit, minél kevesebb befektetéssel, maximalizálni kívánja.¹⁶

Az új gazdaságtörténet ma is inkább angolszásznak jellemezhető irányzata az 1950-es évek végén keletkezett Amerikában.¹⁷ Megszületésének fő mozgatórugója az

14. Röhrich, Wilfried: *Eliten und das Ethos der Demokratie*. München, Beck, 1991, 110–122. p.

15. Ebben a részben a meghatározó történeti iskolák közül vázlatosan az amerikai és a németet mutatom be.

16. Felderer, Bernard-Homburg, Stefan: *Makroökonomika a nová makroökonomika*. Bratislava, Elita, 1995.; Reiß, Winfried: *Mikroökonomische theorie. Historisch fundierte Einführung*. München-Wien, Oldenbourg Verlag, 2007, 1–9. p.; Gabler Verlag (Herausgeber): *Gabler Wirtschaftslexikon*. Stichwort: Makroökonomik, online im Internet: <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Archiv/55461/makroekonomik-v6.html>, <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Archiv/55270/mikroekonomik-v4.html>.

volt, hogy mindjobban nőtt a gazdasági elméletek és a gazdaságtörténet közti szakadék, és a két terület között az átjárhatóság mind nehezebbé vált. Az új gazdaságtörténetet vagy más néven kliometria domináns módszertani jellegzetessége, hogy a matematikai közgazdaságtan egyik részterületére, az ökonometriára támaszkodik. Ez az irányzat „kvintesszenciája”, ezért ökonometrikai történetírásnak is nevezik, amely a gazdasági jelenségek matematikai elemzésével és modellezésével foglalkozik.¹⁸ A valószínűség-számítás, a statisztika és a címtárak tartoznak a kedvelt eszközei közé. Termelési és kereskedelmi adatokat használ, a szállítási költségek és a földtulajdon alakulása érdekli. A gazdaság növekedésének vizsgálatára kitüntetett figyelmet fordít.

A kliometrikus történetírás módszere, mely lépéseket tesz az eredmények verifikálására, a történeti ismeretszerzés tényeinek pontos ellenőrzésére törekszik. A nemzetközi és interregionális összehasonlítás a kedvelt terepe. A kliometria fő erejét az elméletek felhasználásával szembeni nyitottság alkotja. Általában elmondható, hogy kutatási alapját, a saját(os) feltevésalkotást és megnevezést követően a felállított modell elfogadását vita teszi lehetővé.¹⁹

A kliometria azonban módszertani nehézségekkel is küzd, melyeket a business history hívei előszeretettel támadnak. Az ellenérv az, hogy a kliometrikusok a gazdaságtörténeti alapkérdéseket tendenciózusan, ellentmondásoktól sem mentesen, szűk területen teszik fel, csak a neoklasszikus gazdaságelméletekre támaszkodva interpretálják, és mindent kvantifikálni akarnak (másképpen természetesen a kvantifikálás veszélyeit és a kritikát sem kell abszolutizálni). Olyan témák például, mint a nagyvállalkozók tulajdonstratégiái, az állami gazdaságpolitika ideológiai meghatározottságának szerepe vagy éppen a szociális változások jelentősége az életszínvonalra így „kilépnek” az új gazdaságtörténet területéről.

A kliometria, mely a közgazdaságtan logikáját „vitte be” a gazdaságtörténetbe, olyan formalizált modelleket használ, melyekben a piac irányítja a fogyasztókat. Ez az irányzat

17. A kliometria születését az 1957-ben a massachusettsi Williamstownban rendezett találkozóhoz kapcsolják, amelyen a kliometrikusok először mutatták be a módszertani eljárásaikat, melyek azután „szabványozott” eljárásokká váltak. A kliometrikusok az 1960-as évektől szervezték szakmai rendezvényeiket. Társulásukat (The Cliometric Society) 1983-ban hozták létre Deirdre N. McClosky és Samuel H. Williamson vezetésével. Első világkongresszusukat 1985-ben tartották. A szervezet közlönye a Cliometric Newsletter. Az egyesület vezetőségében döntően amerikai egyetemek és intézetek kutatói foglalnak helyet. Az irányzat elfogadottságát jelzi az is, hogy a *European Review of Economic History* közli a kliometrikus írásokat és például Nicholas Crafts és John Komlos is a szerkesztőbizottságban foglal helyet. <http://www.cliometrics.org>
18. A közgazdaságban az ökonometria kikezddhetetlennek hitt pozícióit a 2000-től kibontakozó új, a mérési problémákkal foglalkozó módszertani viták rendítették meg. Az 1960-as évektől öncélúnak (is) titulált ökonometria egyik szülőatyja, az 1969-ben közgazdasági Nobel-díjas Ragnar Frisch később playometrics névvel illette a módszert, mert az a realitásoktól elszakadt. Török Ádám: Társadalomtudományi tények és természettudományos módszerek. *Közgazdasági Szemle*, 2009, 12. sz. 1071. p.
19. Komlos, John–Stögbauer, Christian: Neue Wirtschaftsgeschichte/Kliometrie. www.econhist.vwl.lmu.de/cliometrics.pdf

a hosszú távú gazdasági növekedés nagy kérdéseire összpontosít, mint a nekilendülés vagy az elmaradottság, és kvantitatív eljárásokat használ. Például az új számítási módszerekkel – nem csekély vitákra adva alkalmat – az amerikai vasúthálózat költség- és haszonelemzését, a déli ültetvények rabszolgatartásának racionalitását (R. W. Fogel), az angol ipari forradalom hatásait, a növekedés és lassulás mértékét kutatták (J. Mokyr, R. Floud, D. McClosky). A legjelentősebb ipari országok (USA, Nagy-Britannia, Németország) két világháború közti gazdasági helyzetét és gazdaságpolitikáját (P. O' Brien, K. Borchardt), valamint az 1945 utáni gazdasági fejlődésüket vizsgálták (N. Crafts, A. Maddison). Az európai országok iparosodását nemzetközi összehasonlítás keretén belül vizsgálták (az Osztrák–Magyar Monarchiát J. Komlos, D. F. Good).²⁰

John Komlosról külön érdemes szót ejteni, mert munkássága szorosan kötődik a német és részben a magyar gazdaságtörténethez. John Komlos 1989-ben „alapította” az antropometrikus gazdaságtörténeti irányzatot, melyet ő szellemi mozgalomnak nevez. Az antropometria a gazdaságnak az emberi szervezetre gyakorolt hatásait vizsgálja és az ember biológiai vonatkozásaival történeti szempontból foglalkozik. A testmagasság, az életszínvonal és a táplálkozás jelennek meg új kutatási témaként. Az irányzat eddig figyelemre nem méltatott forrásokat vont be a történeti érdeklődésbe (katonai összeírások) és a történeti demográfia módszereit is használja. Komlos a szerkesztője az általa 2003-ban alapított, Münchenben megjelenő *Economics and Human Biology* című folyóiratnak.²¹

Joggal állítható, hogy két, kontinentálisan továbbra is elkülönülő (amerikai–európai) gazdaságtörténeti hagyományról beszélhetünk. Európában a német gazdaságtörténet rendelkezik erős pozíciókkal. A németországi akadémiai és egyetemi rendszer, melyben a gazdaságtörténet szoros kapcsolatban áll a társadalomtörténettel, eltérő fejlődési pályára állította a kutatásokat. Az 1990-es évektől, nem utolsósorban John Komlos és Scott M. Eddie tevékenységének köszönhetően, mindjobban kibontakoztak a német klometrikus gazdaságtörténeti kutatások, melyek főképpen a német iparosodásra és a weimari köztársaság gazdasági helyzetére irányultak, az irányzat bázisa azonban továbbra is az USA, illetve Anglia maradt.²²

20. Ambrosius, Gerold–Petzina, Dietmar–Plumpe, Werner: *Moderne Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung für Historiker und Ökonomen*. München, Oldenbourg Verlag, 2006, 13–18. p.; Benda Gyula: *New Economic History*. In *Történeti-statisztikai tanulmányok 1.*, Budapest, KSH, 1975, 261–277. p.; Fogel, R. William: *Tudományos és tradicionális történetírás. Világtörténet*, 1986, 3–4. sz. 7–40. p.; Scott, M. Eddie: *Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a klometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1996.

21. <http://www.econhist.vwl.lmu.de>; Komlos, John: Az antropometrikus történetírás jelentőségéről. *Aetas*, 1994, 3. sz. 5–16. p.; Uő: Hol tart az antropometrikus történetírás? Áttekintés a negyedszázados kutatás eredményeiről. *Aetas*, 2006, 2–3. sz. 268–283. p. Komlos pályafutására lásd „.... az emberek testén mintegy észlelni lehet a gazdasági folyamatok változását” Beszélgetés John Komlossal. *Aetas*, 2006, 2–3. sz. 257–264. p. Az antropometria németországi recepcióját jól példázza, hogy Komlos társszerzőként szerepel az egyik legújabb német gazdaságtörténeti szintézisben. Komlos, John–Schmidtke, Susann: *Bevölkerung und Wirtschaft*. In Ambrosius, Gerold–Petzina, Dietmar–Plumpe, Werner: *Moderne Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung für Historiker und Ökonomen*. München, Oldenbourg Verlag, 2006, 69–87. p.

Az eljárás támadható oldalát az ellenfelek korán felfedezték, ugyanis a kliometrikus munkák definitív információkat nem szolgáltatnak, kvantitatív mérlegeket vonnak (termelésben, pénzügyben), és így mint „történetellenes”, „kontrafaktuális” kísérletek, melyek kizárólagosságra törekedve a jelenségeket hozzák egyoldalú összefüggésbe az elmélettel, kritizálják. Az irányzat hívei hangsúlyozzák, hogy ugyan végleges válaszokat nem képesek adni és nem is akarnak, azonban a konszenzuson alapuló megállapításokat teszik mérlegre, a mítoszokat cáfolják, és ezzel segítik a gazdaságtörténet utkeresését.²³

2. A másik, a neoinstitucionalista közgazdaságtanhoz kötődő, amerikai gyökerekkel rendelkező, a német gazdaságtörténetet is megtermékenyítő, az 1960–1970-es évek-től kibontakozó, leíró modelleket alkalmazó kutatási irányzat, a business history főképpen a vállalat-történetben terjedt el.

A neoinstitucionalizmus (new institutional economics, Neue Institutionenökonomik) az 1970-es évek folyamán vált a közgazdaságtan meghatározó irányzatává. Nemzetközileg szervezett irányzat, külön egyesülettel rendelkezik (International Society for New Institutional Economics). Az irányzat különböző iskolái (német, osztrák, freiburgi, amerikai) az intézményes keretek hatásait és fejlődésüket vizsgálják. Az állammal, a bürokráciával, az állami intézményekkel (Neue Politische Ökonomie, Public-Choice-Theorie), a piaccal, a piaci hierarchiákkal (vállalatokkal) és tulajdonjogokkal (property-rights, Verfügungsrechte) vagy éppen a megbízó-ügynök kapcsolattal (Prinzipal-Agent-Theorie), tehát a legnagyobb tiszta haszon érdekében hozott racionális döntésekkel foglalkoznak. Az irányzat mint kritika a neoklasszikus gondolatok továbbfejlődésének tekinthető. A neoklasszikus ökonomia téziseit nem veti el, hasznosaknak tartja, felhasználja, azonban távolinak tartja az emberek valóságos viselkedésétől. A piac kerül piedesztálra, és a piaci mechanizmusok hiba nélküli működésében bíznak. Az egyén, ebben a rendszerben, cselekvőként nem láthatja át az összefüggéseket. A közérdeket kizárják, csupán a gazdaságilag érdekelttek összességéről beszélnek.²⁴

-
22. Tilly, Richard: Cliometrics in Germany. An Introductory Essay. In *Selected Cliometric Studies on German Economic History*. Stuttgart, Steiner Verlag, 1997, 17–33. p.; Scott, M. Eddie–Komlos, John: Deutsche Kliometrie. *Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, 1999, 2. sz. 293–311. p.
 23. Kövér György: A gazdaságtörténet-írás újabb útjai. In Bódy Zsombor–Ö. Kovács, József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 286–290. p.; Ránki György: *Közgazdaság és történelem – a gazdaságtörténet válaszútjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 46–53. p. A kontrafaktuális történetíráshoz lásd Sládek, Ondřej: O historiografii a fikci. Událost, vyprávění a alternativní historie. In Sládek, Ondřej–Bláhová, Kateřina (szerk.): *O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie*. Praha, Academia, 2007, 134–155. p.
 24. Vö. Halmos Károly: *Közgazdaságtan és történelem – a narratív és neoinstitucionalista fordulat után*. Korall, 2001, 5–6. sz. 206–220. p.; Ambrosius, Gerold–Petzina, Dietmar–Plumpe, Werner: *Moderne Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung für Historiker und Ökonomen*. München, Oldenbourg Verlag, 2006, 21–22. p.; Erlei, Mathias–Leschke, Martin–Sauerland, Dirk: *Neue institutionenökonomik*. Stuttgart, Schäffer-Poeschel Verlag, 2007, 26–40., 103–167., 294–304. p.; Gabler Verlag (Herausgeber): *Gabler Wirtschaftslexikon*. Stichwort: Neue Institutionenökonomik, online im Internet: <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Archiv/1470/neue-institutionenoeconomik-v11.html>

Az irányzat vizsgálódási alapja tehát az egyén és az egyének társulásai, az intézmények. Az irányzat fő jellemzője, hogy képviselői mikroszintű vizsgálatokat folytatnak, a „legfőbb mozgatót” nem a piacon, hanem a vállalat belső szervezetének irányítóiban, a menedzserekben látják. Ez az iskola nyitott más társadalomtudományok irányába és előszeretettel alkalmazza a szociológiai technikákat. Olyan új értelmezések fűződnek az irányzathoz, mint a hálózatelemzés szemléletével a bank-iparvállalat viszony átértékelése, az ún. összekapcsolódó igazgatósági helyek (interlocking directorship) azonosítása és a multinacionális vállalatok terjeszkedésének elméletei.²⁵

Kiemelkedő amerikai képviselője Norman S. B. Gras, aki a business history tárgyat a nyereség elérésére szakosodott vállalkozók kutatására szűkítette. Tanítványa, Henrietta M. Larson szerint az irányzat a vállalkozók múltban lezajlott üzletirányításával (administration) és működésükkel (operation) foglalkozó tudományág. Kezdeté Amerikában a 20. század elejére vezethető vissza, és a nagy gazdasági válság idején dolgozták ki téziseit. Az irányzat előfutárai a 19. század 40-es éveitől kibontakozó első, még nem tudományos érdeklődésből keletkeztek, hanem üzleti profilt prezentáló amerikai vállalat-történetek, melyek a csatornázási és vasúttársaságokkal, illetve az ezeket a vállalatokat irányító vállalkozókkal foglalkoztak. A történeti megközelítések a 19. század közepétől jelentkeztek (1850: American Railroad Journal, 1855: Elazar Lord New York-i vasúttörténete és további vasúttörténetek a század végéig). Számos amerikai pénzintézet az 1870-es évektől nagy érdeklődéssel fordult saját története felé. Az első bank-történetet Davis Rich Whitney publikálta a Suffolk Bankról (1878), melyet továbbiak követtek. Az ipari vállalatok és biztosítók történetének feldolgozásai is ekkor jelentek meg. Az első vállalkozástörténeti tudományos társaságot (Business History Society) 1925-ben alapították. Ezt követte a Journal of Economic and Business History szakmai folyóirat indulása 1928-ban. A 19. századi „tudomány előtti hagyományra” a 20. század második felében, immár tudományosan megalapozott, az 1940-es évek végétől vállalkozói biográfiákat felmutató és publikációs fórumokat kiépítő, elsősorban Gras és tanítványai munkásságának eredményeképpen akadémiai szinten intézményesült vállalkozástörténet támaszkodott. Az amerikai publikációs fórumokat az Explorations in Entrepreneurial History (1949–1969), a Business History Review (BHR, 1954-től) és az Explorations in Economic History (EEH, 1963-tól) jelentette-jelenti. A folyóiratok a nem amerikai vállalat-történeti kutatásoknak is teret szentelnek. A BHR az elmélet és az empiria közti középutat képviseli, az EEH a gazdaságtörténet nehéz fajsúlyú kérdéseivel foglalkozik.²⁶ Az amerikai vállalkozástörténet „aranykora” a második világháború után köszöntött be. Számos kutatóintézet, egyetemi tanszék jött létre, és nagymértékben megnőtt a hézagpótló vállalatmonográfiák és esettanulmányok száma.

A Gras-féle iskola a 30-as évek végén definiálta a vállalkozástörténet őáltaluk viszonylag szűkre szabott tárgyát, melyet a vállalkozói üzletpolitika fogalma (Business

25. Kövér György: Elmélet és módszer a legújabb gazdaságtörténet-írásban. Aetas, 1999, 1–2. sz. 285–294. p.

26. Pierenkemper, Toni: *Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2000, 49–50. p.; Jaeger, Hans: Business History: Die wichtigsten Zeitschriften. *Geschichte und Gesellschaft*, 1980, 3. sz. 456–463. p.; <http://www.hbs.edu/bhr/>

Administration) alkotott. Az irányzat felfogásában az üzletpolitika a tudományág központi és lényeges kutatási problémája. Az üzletpolitika meghatározásához az üzleti célok megnevezése, az üzletemberek által megfelelő eszközök alkalmazása és gyakorlatba való átültetése, a lehetőségek közül való választás, a vállalkozói magatartás és a mindennapi rutinintézkedések vizsgálata fontos. Szerintük az üzleti-kereskedelmi élet tudományos kutatása nem kerülheti meg azt a tényt, hogy a vállalkozót a haszon érdekli és ez a tényező jelentősen befolyásolja üzletpolitikáját.²⁷

Toni Pierenkemper három megjegyzést fűzött a Gras-féle tézishhez. Először is teljesen helyénvaló, hogy az üzleti tevékenység képezi a kutatás tárgyát, azonban mégsem lehet semmiféle társadalmi jelenséget a priori előre kizárni és csak egy szűk területen vizsgálni a vállalkozói tevékenységet. Másodszer a fenti kutatási program hasznáról is szólt. A nagy számú vállalkozástörténeti munkák kétségkívül a történeti tudásunkat gazdagítják. Ezek a feldolgozások a történeti tudatot rögzítik és tudományos hozadékok pótolhatatlan. Harmadszor a business history szűkre szabott tárgyválasztása nem kielégítő. A vállalkozót nemcsak mikroökonómiailag egyedi egységként lehet felfogni, hanem a nemzetgazdaság „részeként” is. A korai vállalkozástörténet monográfiaközpontú, „álizolált” szempontját ezért már korán kritika érte. Gras kritikái felröpték, hogy a vállalkozói üzletpolitika korlátozott modellje (a vállalkozó haszonközpontúsága) az autonóm tudományos álláspont kialakítását veszélyezteti. Pierenkemper szerint végül is természetes a tudósok féltékenysége, hogy csak ilyen módon, behatárolt alapon fogalmazzák meg mondanivalójukat. A korlátozott témaválasztás az összehasonlításokat nehezíti, és számos tanulmány szenved attól, hogy a közgazdaságtan kínálatából semmiféle megfelelő elméletet nem vesz át. Kezdetben, főképpen a diszciplína kialakulásakor, az esettanulmányok új területeket világítottak meg, majd a rendszerezés és az elméletalkotás következett. A történések az egyedi, elszigetelt esetekből indultak ki és a szemléletes elméletekig jutottak el. Az esettanulmányokkal a modellalkotást finomították és a problémakört immár társadalmi kontextusban vizsgálják.²⁸

A vizsgálati perspektívát Arthur H. Cole munkássága szélesítette ki, aki 1948-ban hozta létre a Harvard Egyetemen működő vállalkozástörténeti kutatóintézetet (Research Center in Entrepreneurial History), melyet a Rockefeller Alapítvány támogatott. Vezetése alatt az amerikai business history új fejlődési irányt vett az „entrepreneurial approach” szemlélettel. A vállalkozónak azt a képét vezette be, aki szervezi, menedzseli a vállalatot vagy a vállalkozást (enterprise) és az akadályokat leküzdve kockáztat. Ez az irányvonal a vállalkozók személyére és alapvető társadalmi funkcióikra orientálódott.²⁹ Ez a kép a schumpeteri vállalkozói modellel rokon, amelyben a vállalkozó a központi szereplő, aki dinamikus, kreatív, innovatív és az üzleti kockázatot vállalja, és aki a hosszú távú gazdasági fejlődés motorja, egyben a kapitalizmus evolúciójának segítője.³⁰

27. Pierenkemper, Toni: *Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2000, 40–44. p.

28. Uo. 44. p.

29. Uo. 47. p.

30. Schumpeter, Joseph: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Berlin, 1964. Schumpeter munkásságáról és elméletéről I. Reiss, Winfried: *Mikroökonomische theorie. Historisch fundierte Einführung*. München–Wien, Oldenbourg Verlag, 2007, 307–309., 312–317. p.

Cole kísérletet tett egy pontosabb vállalkozómodell leírása. Rámutatott, hogy számos esetben ellentétes koncepciók állnak rendelkezésre a többarcú üzleti életben tevékenykedő vállalkozók leírására. Az őáltala javasolt, egységesnek tekinthető koncepció lényege, hogy alapjában véve az üzleti tevékenységet számos „tényező” biztosítja. A vállalkozók által megszerzett tudás és tapasztalat nemcsak az üzleti normákra és értékekre volt hatással, hanem a gazdasági intézmények (bank, börze) működésére is. A vállalkozói étosz nemcsak a gazdaság működtetésében és az anyagi javak előállításában játszott fontos szerepet, hanem a nem anyagi „szolgáltatások” biztosításában is. Cole a vállalkozók következő feladatait határozta körül: 1. az üzleti célok meghatározása, 2. a szervezet megtartása-megőrzése, 3. pénzügyi eszközök biztosítása, 4. alkalmazkodás a technikai fejlődéshez, 5. a termékek „alkalmazkodása” a piac fejlődéséhez, 6. a közéletben jó kapcsolatok ápolása a többi vállalkozóval. Az irányzat a vállalkozói tevékenységet befolyásoló ideákkal és ideológiákkal is foglalkozik, azok közül elsősorban azokra koncentrál, melyek az innovációs teljesítményt „növelik”.³¹ A business history cole-i kutatási programját Pierenkemper négy tételben foglalta össze: 1. az egyes vállalkozókkal, vállalkozói csoportokkal vagy ágazatokkal foglalkozó vállalat-történet, 2. vállalkozóbiográfiák, egyéni és kollektív csoportok, az egyes üzleti eszközök (bankjegyek, jelzálogkölcsonők, részvénytársaságok) kutatása, 3. az üzleti „eszmék” fejlődésének vizsgálata, 4. az üzleti rendszerek fejlődésének kutatása meghatározott régiókban vagy ágazatokban, 5. különféle szociális csoportok üzleti tevékenységének vizsgálata, illetve a tevékenységükben beállt változások vizsgálata és értékelése.³²

Nem állítható, hogy ezzel a business history kutatási területe az előzőekben vázoltakkal lezárult vagy behatárolódott volna. Az elméletdeficitet felhánytorgató kritikák ellenére éppenhogy a területei kiszélesedtek és sokrétűek lettek. A tanulmányokban a „konzervatív stílus” visszatért, az egyedi esetekből való általánosra következtetés uralkodott el. A gazdasági intézmények és vállalatok hosszú távú stratégiáinak bemutatása került előtérbe. Az 1962-ben rögzített Cole-féle kutatási területek jelenleg is adekvátak. Ezek azok a súlypontok, melyek köré a business history kutatásai szerveződnek: 1. az ún. case study, mint rendszerszerű-elemző vizsgálat (gyakorlat) és hipotézisalkotás, melynek eredményeiből a jelenlegi üzletpolitikák profitálhatnak, 2. egy kvázi társadalomtörténeti perspektíva, nevezetesen az üzleti életet befolyásoló szociális és politikai változások folyamatainak vizsgálata, 3. a gazdasági fejlődés mozgató erejének gazdaságtörténeti vizsgálata.³³

31. Hughes, Johnathan: Arthur Cole and Entrepreneurial History. *Business and Economic History*, 1983, vol. 12, 133–144. p.; <http://www.h-net.org/~business/bhcweb/publications/BEHprint/v012/p0133-p0145.pdf>

32. Pierenkemper, Toni: *Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2000, 48–49. p.; Arthur H. Cole tanulmánya: What is Business History? *Business History*, 1962, 2. sz. 98–106. p.

33. Pierenkemper, Toni: *Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2000, 50. p.

4. Mit értek gazdasági elit alatt?

A gazdasági elit fogalma általános elitdefiníciókból vezethető le, és ezzel egy átjárhatóság is rögzíthető, hiszen a gazdasági hatalom gyakran átváltható politikaivá és fordítva. A fogalom pontosításához elsődlegesen gazdasági alrendszert kell feltételeznünk. Ennek az alrendszernek a határait nem tekinthetjük szilárdaknak. Éppen hogy átfedésekkel van dolgunk. A gazdaság nyilvánvalóan társadalmi jelenség és a politika, kultúra, a társadalmi élet legkülönbözőbb formái felé talál utakat és átjárókat: beágyazódik a társadalomba és további alrendszerekkel kerül kölcsönhatásba.³⁴

A gazdasági elit fogalma alatt ebben a tanulmányban a vállalkozó elitet értem.³⁵ Ez belsőleg tagolt halmaznak tekinthető, melyben a csoportok egymáshoz való viszonya,

34. Parsons, Talcott: Elméleti tájékozódás. In *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről*. Szociológiai füzetek 45. kötet, Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 1985, 84–111. p.

35. A 20. század második felében a gazdaságielit-kutatás négy nagy területe határolható körül: menedzserializmus, bank(ár)uralom, osztálykohézió (rétegidentitás) és erőforrás-függőség. John Scott hálózatelemzési vizsgálatokkal foglalkozott, ami napjainkban az egyik legsikeresebb irányzatnak mutatkozik. Lásd tőle: *Social Network Analysis. A Handbook*. London–Newbury Park–New Delhi, 2000. A nagyvállalatokban működő menedzserek befolyásának vizsgálata a két világháború közötti időszakra nyúlik vissza. Ez a kutatási irányzat amerikai gyökerekkel rendelkezik (Adolf A. Berle, Gardiner C. Means, James Burnham). Burnham a későbbiekben a menedzserek „hatalmát” nemzetközi trendként magyarázta, a „menedzserek forradalmáról” beszélt, ezért is lett ez a tézis népszerű, ösztönző és kritizált. Konceptióját John Galbraith fejlesztette tovább, aki szerint a vállalatokat technokraták (menedzserek, szakemberek) irányították és működtették. Ezek a csoportok ennek lebonyolításához megfelelő információkkal rendelkeztek, és a tevékenységüket szakterületek is segítették. Ezek az értelmezések a menedzserek befolyásának túldimenzionálását jelentették. Ezzel szemben Ralf Dahrendorf a karrierutakra, képzettségre, a társadalmi-kulturális környezetre és értékrendre fektette a hangsúlyt. Ezekkel a menedzser egészen más legitimitációval rendelkezett, mint a tulajdonos, akinek a pozícióját és elismertségét a vagyona biztosította. A menedzser szakembernek a vállalatban belül a tulajdonrész csak részben állt a rendelkezésükre. Fontos szempontként ismerték fel a vállalatban belüli konszenzus jelentőségét, tehát az alárendeltek és társak együttműködési hajlandóságát. A menedzser elismertségét a tudás, munkateljesítmény és a disszonáns jelenségek kezelése szilárdíthatta meg. Részletesebben lásd Lengyel György–Bartha Attila: Bankárok: a magyar gazdasági elit domináns csoportja? *Replika*, 1997, 25. sz. 71. p., <http://www.replika.hu/archivum/25/7>. Az iparvállalatok feletti bankuralom tézisének 1909-ben Rudolf Hilferding alkotta meg (*A finánc-tőke*. Budapest, 1959). A finánc-tőke kategóriájába az „idegen, káros és veszélyes” tőke és bankár fogalmát is beleértette. Szerinte a legjelentősebb gazdasági jelenséget a termelés központosítása jelentette, amely kartellizációhoz vezetett. Hilferdingnél az expanzív finánc-tőke és a banktőke kapott kiemelt szerepet. Ezeket a kategóriákat a szlovák marxista történetírás is átvette és alkalmazta. Lásd Horváth, Štefan–Valach, Ján: *Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918*. Bratislava, Alfa, 1975. Uő: *Peňažníctvo na Slovensku 1918–1945*. Bratislava, Alfa, 1978. A problémakörhöz lásd Tomka Béla: *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon 1892–1913*. Debrecen, Multiplex Media–Debrecen U. P., 1999, 21–56. p. Kövér György: Bank és ipar Magyarországon 1914 előtt. In Uő: *A felhalmozás éve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2002, 309–320. p.

a csoportok tagjainak privilegizált vagy domináns helyzete képezi kutatások tárgyát. A kiváltságok vizsgálata kiterjedhet a jövedelmi-vagyoni helyzetre, életmódra és -stílusra, a társadalmi nyitottságra-zártságra, szaktudásra, presztízsre. A dominancia elemzését a döntési kompetenciák, stratégiaalkotás, befolyásolás és pozícióhalmozás, a hierarchiában elfoglalt hely, illetve a szociális hálózatok témái biztosítják.³⁶

5. A Rima a szlovák történetírásban³⁷

Tény, hogy a Rima a szlovák gazdaságtörténet perifériáján található. A tematizálás, koncepcióalkotás és módszertani megoldások keresése megkésett. A problémák a szlovák gazdaságtörténet-írás nemzeti és marxista, illetve pozitivistá hagyományaiban, jelenlegi helyzetében, irányultságában, a szakosodás és intézményesülés elmaradásában keresendő.³⁸

36. Lengyel György–Bartha Attila: Bankárok: a magyar gazdasági elit domináns csoportja? *Replika*, 1997, 25. sz. 71. p., <http://www.replika.hu/archivum/25/7>

37. A szövegben a vállalat korabeli, közhasználatban lévő rövidítését, a Rimát és a Rimamurányit párhuzamosan használom.

38. Szlovákiában a jelenlegi szemléletet alapvetően meghatározzák az 1948–1989 közötti marxista üzemtörténet diskurzusának utózőngéi, módszertani hagyománya és néhány jelenleg kiemelten kezelt téma (főleg a zsidó vagyon árjásítása). Nincsenek ismereteim arról, hogy Csehszlovákiában az 1960-as évek első felének „ideológiaiilag szabadabb” légkörében a business history és Firmengeschichte új meglátásai mennyire hatottak ösztönzőleg a szlovák gazdaságtörténészekre. Milan Myška a cseh adaptációval részletesen foglalkozik, felsorolja a módszertani pluralizmust képviselő munkákat is, de a szlovákiai befogadás címzettjei hiányoznak. Így Ludovít Hallon újabban megfogalmazott véleménye a szlovák gazdasági elitkutatások 1961-es kezdetéről vitatható. Ľubomír Lipták ekkor tette közzé tanulmányát, melyben a „szlovák burzsoázia” két világháború közti fogalmát definiálta. Nem az elitelméletre támaszkodott, hanem a marxista osztályelméletre és nem is adaptálta a vállalkozástörténeti irányzatok meglátásait. Liptáknál a burzsoázia egyszerűen a munkásosztály antitézise, eltűnésre ítélt, emellett „változékony entitású” és „parazita” osztály. Egyébként is többek között Lipták nem a bankszektor vállalkozóival, hanem a szlovák pénzintézetekkel, és nem az agrárelittel, hanem a mezőgazdasággal foglalkozott. A gazdasági változásokat pedig egyoldalúan a politikai földindulások következményeiként tárgyalta. A különböző nemzetiségű tőkecsoportok tevékenységét nemzetpolitikailag károsnak tartotta. Az idegen érdekeltségek meglétében veszélyforrást látott. Hallon a szlovák gazdasági elitkutatások „alapító atyái” közé sorolja még a politikatörténettel foglalkozó Ivan Kamenecet és Michal Barnovskýt. Kamenec 1977-ben a szlovák burzsoázia gazdaságpolitikájával, azon belül az árjásítás gazdasági céljaival foglalkozott. Egyáltalán nem elitként tekintett a burzsoázia fogalmára. Gondolatmenete szerint a zsidó vagyon elkobzásából a burzsoázia mindegyik csoportja profitált, csak a szlovák nép széles tömegei nem. Szerinte éppen ez bizonyítja az árjásítás osztályjellegét, és a burzsoázia kompromittálódását. Hallon szerint a szerző a normalizáció kellős közepén nyúlt ehhez a témához, és a burzsoázia „differenciált” képének bemutatásával „különleges helyet” foglalt el a korszak történetírásában. Ezt annak ellenére állítja, hogy Kamenecnek nem a gazdasági szféra a szakterülete, hanem a politika- és párt-történet, illetve a szlovákiai zsidóság 20. századi története. Michal Barnovský az 1945–1948 közötti társadalmi és gazdasági átalakulás kérdéskörének szentelte 1978-ban megjelent könyvét. A szerző optikája egyáltalán nem különbözött a korszak cseh és szlovák

Ezek mellett a felső-magyarországi régió történetének nacionalizálása zajlott. A történészek a gazdasági életet egy gazdaságilag „elkülönülő” szlovák etnikai térre, „piacra” korlátozták, miközben az 1918 előtti állami kontextus kiesett. A szlovák pénzintézetek és vállalkozások feltérképezése, a nemzetfejlődésben játszott szerepük ki- és túlhangsúlyozása, a nemzeti identitás „nyomon követése” és általában a gazdasági nacionalizmus felszínes jegyei kerültek előtérbe. A történelmi Magyarország gazdasága, az uradalmi gazdálkodás, a nagybirtokrendszer, a „nem szlovák” tőkecsoportok vállalkozói tevékenysége vagy a nemzetközi kartellek, szindikátusok máig hiányzó fejezetei a szlovákiai gazdaságtörténet-írásnak. A Koburgok, Andrássyak, Esterházyak, a zsidó nagyvállalkozók gazdaságszervezése mellett a Rima is ebbe a csoportba sorolható.³⁹ A szlovák gazdasági elitkutatások számára „a kitörési utat” az etnikai szempontok háttérbe szorítása és a „szlovákiai territóriumon” túlra tekintés, általában a szlovák vállalkozók és vállalkozások országos kontextusba való helyezése jelentheti.⁴⁰

A szlovák megközelítések a szűkebb gazdaságtörténet mezsgyéjén maradtak. A gazdasági szereplőket kizárólag marxista szempontok szerint értelmezték. A szlovák gazdaságtörténet „kirakatszekrényévé”, máig alig elemzett okok (érték- és ideológiasemlegesség, tényközpontúság, új pozitívizmus?) miatt a bányászattörténet vált.⁴¹ Ez a részdiszciplína számos fontos, a történelmi Magyarország bányászat- és technikatörté-

feldolgozásaitól. A nemzeti és demokratikus forradalom, magyarán a nemzeti célokat szolgáló társadalomszervezés „eszmei” területein mozgott. Barnovský sem kivétel az osztályszemlélet alól, és a háború alatti („alibista burzsoázia”), illetve a háború utáni „új” szlovák gazdasági elit önkényes meghatározása (100 ezer korona nyereség feletti vállalkozók, akik ugyanakkor „névtelenek”) tudománytalan. A magyar és német gazdasági elitiek pedig szintén névtelen vesztesekként jelennek meg. Hallon konstrukciója, és ezzel a szlovák gazdasági elitkutatások múltjának és állítólagos eredményeinek utólagos megkonstruálása – emellett az árjásítás során, majd a háború után „kialakult” új szlovák elitréteg felvetése – azért bizonytalan és megkérdőjelezhető kísérlet, mert ahogy a nála említett történészek, ő sem tesz különbséget politikai és gazdaság osztály, valamint elit között. Empirikus vizsgálatok pedig nem folynak (Milan Myška ezeket a publikációkat meg sem említi). A fogalmi magyarázat hiányzik, ehelyett ad hoc jellegű megállapítások születnek, melyek a historiográfián belüli diskurzust tévutakra viszik. Vö. Lipták, Ľubomír: Vývin slovenskej buržoázie za predmníchovskej ČSR. *Historický časopis*, 1961, 256–274. p.; Kamenec, Ivan: K hospodárskej politike slovenskej buržoázie v rokoch 1939–1945 (Arizačný proces a jeho triedny charakter). *Historické štúdie*, 1977, (22.) 34., 36., 61. p.; Barnovský, Michal: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Bratislava, Veda, 1978.; Myška, Milan: Business History in der Tschechischen Republik. In Teichova, Alice–Matis, Herbert–Resch, Andreas (szerk.): *Business History. Wissenschaftliche Entwicklungstrends und Studien aus Zentraleuropa*. Wien, Manz, 1999, 69–70. p.; Hallon, Ľudovít: Úroveň spracovania tematiky hospodárskych elit v slovenskej historiografii. *Česko-slovenská historická ročenka*, 2007, 51–53. p.

39. Holec, Roman: Hospodárske dejiny na Slovensku – stav a problémy výskumu. *Česko-slovenská historická ročenka*, 2006, 41–43., 48. p.

40. Az új értelmezések lehetőségére legjobb példa Holec, Roman: In Zářícký, Aleš (szerk.): *The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914*. Ostrava, Ostravská universita v Ostravě/University of Ostrava, 2009, 25–35. p.

41. Uo. 45. p.

netére vonatkozó adattal gazdagította ismereteinket, technológiai és fejlesztési irányvonalakra mutatott rá, a szerzők a bányászati és kohászati mutatókat értékelték, ellenben a megalapozott üzemtörténeti kutatások hiányoztak.⁴²

A szlovák összefoglaló jellegű, alapvetően még mindig politikaközpontú „szintézisekben” a Rima gyakorlatilag nem jelent meg, bár a kisebb tanulmányok hangsúlyozzák, hogy „kétségtől” a legnagyobb bányászati és vasipari vállalat volt a mai Szlovákia területén. Ezek a munkák az üzemet csupán érintőlegesen említik, főképpen a „szlovákiai gazdasági tér” jellemzésekor, az állami gazdaságpolitikának mint elnyomó nemzetiségpolitikának az ábrázolásakor, régebben egy gazdaságilag önálló terület vízióját is felvetve, a bányászat és vasipar fejlettségének, a nyersanyaglelőhelyek gazdagságának a bemutatásakor.⁴³

42. A szlovák gazdaságtörténet talán legsikeresebb területe a bánya- és kohásztörténet. Vö. Novotný, Ján: *Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici XIX. storočia*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961.; Hapák, Pavol: *Dejiny železiarskeho priemyslu na Slovensku*. Bratislava, 1962.; Šarudyová, Mária: *Topografia železiarní na Slovensku*. Košice, Slovenské technické múzeum, 1989.; Mazúrek, Jaroslav: *Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854–1938. Hospodársky, sociálny a politický vývoj*. Martin, 2000.; Zámora, Peter (szerk.): *Dejiny baníctva na Slovensku*. I. kötet. *Využívanie nerastných surovín, ťažba rúd, vybraných nerudných surovín a výroba kovov na území Slovenska od počiatkov do roku 1945*. Košice, Zväz hutníctva, ťažkého priemyslu a geológie SR, 2003. Színes a szerzői paletta. Megkerülhetetlenek Paulínyi Ákos munkái a zólyombrézói hengerműről, a kispárami vasgyárról és további gazdaság, illetve technikátörténeti tanulmányai. Lásd Založenie valcovne v Podbrezovej. *Historický časopis*, 1959, 3. sz. 340–419. p.; K dejinám hroneckých železiarní v rokoch 1855–1865. *Historické štúdie* VI., 1960, 7–47. p. Paulínyi publikációinak bibliográfiáját lásd Aetas, 2002, 2–3. sz. http://www.aetas.hu/2002_2-3/2002-2-3-22.htm. Jozef Gindl a „közép-szlovákiai” bányavidékre és Selmezbányára szakosodott. Gustáv Frák gömöri kutatásokat folytatott. Az utóbbi témaválasztása nem lépte túl a helytörténeti és munkásmozgalmi kereteket. Gindl szakmai pályafutására és publikációinak bibliográfiájára lásd *Acta Historica Neosoliensia*, 2007, 10. sz. 9–57. p.; Frák, Gustav: Zánik železiarskeho priemyslu na Gemeri. *Obzor Gemera*, 1973, 4. sz. 142–143. p.; Uő: *Železiarne v údolí rieky Čremošnej (Dnava a Lúčka)*. Vlastivedné štúdie Gemera 7. Rimavská Sobota, Vydala Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1989, 47–78. p.; Uő: *Štyristo rokov železiarskej výroby v hornom toku rieky Slanej*. Vlastivedné štúdie Gemera 8. Rimavská Sobota, Vydala Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1990, 61–99. p. Lásd még *Dejiny Slovenska III.*, Bratislava, Veda, 1992, 432., 433. p. Az újabb szlovák bányásztörténeti kutatások a vállalkozástörténet területére is beléptek és az arisztokrata családok által alapított bánya- és vasipari üzemekkel foglalkoznak. Vö. *Prínos Andrassyovcov pre baníctvo a železiarstvo v okolí Rožňavy*. Rožňava, Roven, 2008. A felvidéki bányászat és kohászat jelentős személyiségeinek arcképalbuma szintén hiánypótló munka. Paponová, Mária–Berger, Michael: *Portréty komorských grófov a osobností baníctva a hutníctva na území Slovenska v 17.-19. storočí*. *Porträts der Kammergrafen und Persönlichkeiten des Berg- und Hüttenwesens auf dem Gebiet der Slowakei im 17. bis 19. Jahrhundert*. Košice, Banská agentúra, 2007.

43. Vö. Tibenský, Ján (szerk.): *Slovensko. Dejiny*. Bratislava, Obzor, 1978, 562–564., 568. p.; Marsina, Richard–Čičaj, Viliam–Kováč, Dušan–Lipták, Ľubomír: *Slovenské dejiny*. Martin Matica Slovenská, 1992, 170–205. p.; Kováč, Dušan: *Dejiny Slovenska*. Praha, Lidové noviny, 1998, 140–145. p.; Čaplovič, Dušan–Čičaj, Viliam–Kováč, Dušan–Lipták,

A Rima elődállalatai és az 1881-es létrejötte, általában a pozicionális csoportok (arisztokraták, tisztviselők, bankárok, pénzügyi tanácsadók, kereskedők, jogászok; családi és rokoni kapcsolatok) nem kaptak megkülönböztetett figyelmet, csupán helyiel-közzel a Rimamurányvölgyi Vasművelő Egyesület 1851-es alapítását említik, de ebben az összefüggésben a Murányvölgyi Unió és a Rimai Coalitio sem szerepel.⁴⁴ A vállalat gazdasági elitjéről pedig ezekből a publikációkból semmit sem tudhatunk meg. Az első világháború után Csehszlovákia területére került Rima-érdekeltségek, így a zólyomi Unió Vas- és Bádoggvár Társaság, a korompai Hernádvölgyi Magyar Vasipari Rt. történetét és a csehszlovák/szlovák gazdaságban elfoglalt pozícióikat is homály fedi vagy csak általános technikatörténeti adatok állnak a rendelkezésre.⁴⁵ A Rima szlovákiai érdekeltségeinek 1923-tól kezdődő nosztrifikálása és felszámolásuk részletei, ugyanúgy a nagy kiterjedésű erdőbirtok sorsa sem ismert, illetve csak elszórt információkkal találkozhatunk.

Lubomír–Lukačka, Ján: *Dejiny Slovenska*. Bratislava, AEP, 2000, 203. p.; Mannová, Elena (szerk.): *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava, AEP, 2003, 223–225. p.; *Od revolúcie 1848–1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku. Počiatky politickej emancipácie Slovákov a formovania modernej spoločnosti. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. X. kötet*. Bratislava, Literárne informačné centrum, 2009, 216–217. p. A legújabb szlovák gazdaságtörténeti szintézisben a „szlovákiai” regionális bányaterületek és nyersanyaglelőhelyek kiaknázásának folyamatát, az állam és magánszféra vállalkozásait mutatják be. A Murányvölgyi Unió 1808-as alapítását szlovák kezdeményezésnek tartják és a „túlnyomóan” szlovák nemzetiségű részvényeseket emelik ki. A Réti-féle monográfia etnikai szempontokat nem említ. Ellenben a vállalkozás elnökének, Sturmán Mártonnak a szerepét tartja fontosnak. A szlovák kötetben a Rimai Koalíció csak rövid jellemzést kap, pedig Koroknai Ákos már 1977-ben közölt tanulmányt a Rimai Koalícióról. Éppen ez a munka szolgáltatja a legjobb példát az egymás melletti elírásra. Koroknai a „felvidéki arisztokraták”, földbirtokosok, vaskohutulajdonosok és Rimaszombat részvételével 1810-ben alakult vállalkozás szervezeti felépítésén, tisztviselőgárdáján és a hivatalnokok szolgálati hatáskörein kívül az ügyviteli nyelvvel is foglalkozott. Ez a nyelvhasználat egy többnyelvű társadalmi közeget közvetít. A napi beszámolók, számadások és egyéb iratok „vagy Magyar, vagy Deák, vagy Tóth nyelven készültek.” Vö. Kohútová, Mária–Vozár, Jozef (szerk.): *Hospodárske dejiny Slovenska 1526–1848*. Bratislava, Veda, 2006, 119. p.; Réti László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 13–14. p.; Koroknai Ákos: Egy feudáliskori részvénytársaság (Rimai Coalitio) szervezete és működése. *Levéltári Szemle*, 1977, 3. sz. 457–487. p.

44. Kivételt képez Paulinyi Ákos, aki a kiscgarami vasgyár történetével foglalkozó, szélesebb látókörű tanulmányában a Rimamurányi Vasművelő Egyesületet mint konkurens vállalatot említi és árpolitikájával foglalkozik. K dejinám hroneckých železiarní v rokoch 1855–1865. *Historické štúdie* VI., 1960, 17., 20., 29–31. p.
45. A Rima gömöri telepeit (Rozsnyó, Alsósajó, Rákosbánya, Luciabánya, Dernő) a szlovák ipar- és bányászattörténet számon tartja, és foglalkozik is velük. http://www.minerality.sk/files/hist/074_1918-38_rimamuransko_salgotarjanska_spol.htm. Gustáv Frák a Rima vashegyi bányájával kapcsolatban közöl adatokat: *Banictvo v Železníku. Dejiny baníctva a triednych bojov*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 1987. Rákosbányával foglalkozik Kladivík, Eugen: *Železorudná baňa v Rákoši vo vlastníctve Rimamuránsko-šalgótarjánskej železiarskej účastinnej spoločnosti. Montánna história*, 2009, 314–327. p.; Batta István: A gömöri bányászat múltjából. *Gömörország*, 2004, 1. sz. 16–25. p. Luciabánya dokumentációját lásd Národní archiv, Báňské hejtmanství, Praha, 783. doboz.

6. A Rima a magyar történetírásban

A magyar gazdaságtörténetben a Rima nem tartozott és nem tartozik az elfelejtett fejezetek közé. A vállalat rövid történetével, tevékenységével, üzletpolitikájával és gazdasági vezetőrétegével, eltérő szempontrendszerek alapján, számos szerző foglalkozott.⁴⁶

Részletesebben elsőként Réti László, 1972-ben, a magyarországi kartellfejlődés kontextusán belül, „osztályerő-összetevőket” figyelembe véve, nem utolsósorban a kartell történelmi szerepére keresve választ, vizsgálta a Rimát.⁴⁷ A vállalat érdekérvényesítését és piaci pozícióinak megszilárdítását a vasiparon belüli kartelltevékenység marxista sablonjaiba helyezte. Ezek posztulátumai közé tartozott az ipari és banktőke „érdekegysége”, „a finánc-tőke és fináncoligarchia gazdasági és politikai befolyásának megszilárdulása”, és ellentmondásos módon, az egymással „harcban” álló burzsoá csoportok „egységes frontja” is. A szerző ezen vezérfonalát azonban mégis átszőtték olyan evidenciák – az elhúzódo válságra adott válaszokként –, mint a Rima ipari komplexumának termelésracionizálása, a fejlesztési tervek, a kereskedelmi-értékesítési politika rugalmassága és „az ésszerű centralizáció”. Réti részletesen elemezte az osztrák–magyar kartelllegyezmény felmondásának következményeit, az egyeztetéseket, és a Rima piacbővítő lépéseit. Mondanivalójának lényegét azonban a magyar vaskartell tisztességtelen árpolitikájának, saját „önző”, „profitszerző” érdekeinek bizonyításával és a finánc-tőkéhez való kapcsolódásával a társadalmi kizsákmányolásban játszott szerepének bizonyítása alkotta.

Réti nevéhez fűződik a máig egyetlen, aránytalanságai és ideológiai ballasztjai ellenére is megkerülhetetlen Rima (rész)szintézis, bár a kötet 1919-ig taglalja a vállalat történetét, és a magyarországi vasipar és kohászat fejlődésének csupán vázlatát nyújtja. A vállalat elődüzemeinek történetével és az 1881-es fúzióval részletesen foglalkozik. A vállalkozásokban szerepet vállaló, irányító-szervező feladatokat ellátó birtokosok, bankárok és műszaki értelmiségiek pályaképeit sem hagyja figyelmen kívül. Szembetűnő a kötet szerkezeti és tartalmi egyoldalúsága, hiszen a Tanácsköztársaság időszaka és a

46. A 19. század végi és 20. század eleji memoárjellegű munkákra és ipartörténeti feldolgozó-sokra nem térek ki. A közelmúltban megjelent elsőrt adatokat és rögzült sémákat felvonultató szakirodalomból lásd Vö. Berend T. Iván–Ránki György: *Magyarország gyáripára 1900–1914.* Budapest, Szikra, 1955, 131. p.; Berend T. Iván–Ránki György (szerk.): *Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX–XX. századi történetéből.* Budapest, Magvető Kiadó, 1974, 148. p.; Berend T. Iván–Szuha Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogí Kiadvány, 1975, 87., 91., 97–99., 105., 113. p.; Katus László (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 1. kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 573., 1027. p.; Vö. még Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002, 185., 244. p. A Rima egyik bányájának történetére lásd Nagy Károly: *Somsálybánya története 1900–1980.* Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 1985.

47. Réti László: *Adatok a magyar vasipari kartell fejlődéséhez, különös tekintettel a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaságra, 1900–1906.* Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Komplex földrajzi és történelmi kutatások újabb eredményei a Dunántúlon” c. kötetéből. Budapest, 1972, 157–177. p.

munkásmozgalmi szerveződések, megmozdulások, bérharcok kiemelt szerepet kaptak. A munka egyik fő üzenete, hogy a tőkés csoportok hatalma a világháború éveire csökkent, és a „rimai munkásság” „kilépett elszigeteltségéből, szervezettsége előrehaladt”. A Rima történetének a forradalmi néphatalom így válik „legfontosabb időszakává” és „integráns részévé”. A szerző javára írandó, hogy ipartörténeti munkáját a vállalati levéltári archívumában végzett alapos és körültekintő kutatásokra alapozta.⁴⁸

A magyar üzemtörténeti kutatások egyik jelentős alakja, Koroknai Ákos Rétiivel szinte egy időben foglalkozott a Rima-csoportosulással.⁴⁹ Az immár szocialista nagyüzemmé átalakított ipari komplexumnak, az egykori Rimának a létrejöttét a magyarországi vasipar történetében méltán nevezte korszakhatárnak. Rétihez képest ugyan a Koroknai-féle interpretáció új elemet nem hozott, hiszen a már hagyományos ipar- és technológiatörténeti látásmód mellett az üzem érdekeltségi köréről, annak kompetenciáiról és az irányító testületeken belüli erőviszonyokról többet nem tudhatunk meg, azonban a menedzseruralom tézisének nyitott utat. Ellenben azt nem tudhatjuk meg, hogy a Borbély Lajos és Bíró Ármin nevével fémjelezhető „menedzseri vezetésnek” milyen külföldi párhajzai voltak, és mihez képest alakult ez ki „egyidejűleg”. A hasonlóság-ra is csak összehasonlítás útján lehetett volna rávilágítani.⁵⁰

Az utolsó két évtized hozta meg a Rima új megközelítéseit. Lengyel György 1989-es máig fontos alapművében a magyarországi vállalkozó elit profilját rajzolta meg.⁵¹ Ez a kötet a magyar historiográfiában elsőként tisztázta a társadalmi és gazdasági elit fogalmát. Ezzel túllépett a marxista osztályszemléleten és megszüntette az elit körüli terminológiai zavart.⁵² Lengyelnél jelent meg a Rima elődüzemeinek szakértelmisége

-
48. Réti László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. Réti további munkái: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság időszakában (1918–1919)*. *Acta Universitatis Szegediensis*, 1973, 29–70. p.; *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. a második világháborúban*. *Történelmi Szemle*, 1973, 1–2. sz. 170–187. p.; Az ózdi vasmű sorsának alakulása az I. világháború után. *Bányászati Kohászati Lapok-Kohászat*, 1974, 11. sz. 494–501. p. Réti előtt ugyan született egy tanulmány, de teljesen ideologizált szempontokat képviselt. Lásd Birta István–Kende János: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. vas- és fémmunkás-képviselőinek 1918. február 2–3-i értekezlete*. *Borsodi Szemle*, 1970, 4. sz. 48–55. p.
 49. Koroknai Ákos: Az óriásvállalat kibontakozása (1881–1900). In Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Művek története*. Ózd, Ózdi Kohászati Művek, 1980.
 50. „A vállalat élén, annál is inkább, mivel a részvénytulajdonosok jórészt külföldi érdekeltségek voltak, a korszerű vállalatirányítás legújabb fejlődési szakaszának megfelelően szakértő menedzserek álltak. A régi, patriarchális tulajdonosi üzemvezetés itt már nem létezett. Az operatív termelésirányítás mellett a hosszú távú vállalatstratégiai döntések is a szakértő alkalmazottak hierarchizált vezetőgárdájának kezében voltak. A századforduló körül, főként az amerikai ipari vállalati fejlődés termékeként kialakult ún. menedzseri vezetés tehát az általunk vizsgált vállalat esetében egyidejűleg és hasonló formában jött létre.” Uo. 116. p.
 51. Lengyel György: *Vállalkozó, bankárok, kereskedők*. Budapest, Magvető Kiadó, 1989.
 52. Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 221–247. p. A marxista és kapitalista vállalat-történet közötti szemléletbeli különbségekkel, illetve a tipologizálás kérdéseivel foglalkozott Koroknai Ákos: *A magyarországi tőkés vállalkozók típusai*. In Incze Miklós (szerk.): *Az üzem-történet-írás kérdései. Elméleti és módszertani tanulmányok*. Budapest, 1979, 137–171. p.

(Heincz Frigyes), kereskedelmi és műszaki igazgatói (Bíró Pál, Borbély Lajos, Quirin Leó Lipót), és a vállalatokhoz kapcsolódó arisztokraták (Andrássy Manó, Andrássy Géza). A gazdasági elit előző tagjait származásuk, karrierútjuk, kivívott-elért pozícióik és iskolai végzettségük alapján csoportosította.⁵³

Tomka Béla tisztázta a magyarországi bank-ipar problémakörbe ágyazva a Rima és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB) kapcsolatát. Többek között a bank és iparvállalat közti erőviszonyokra, a bankuralomra és annak kiterjedtségére, valamint az ipar tőkeellátottságára keresett válaszokat. A Rima esetében annak önfinanszírozó és saját tőkefelhalmozó képességére, egyben pénzügyi önállóságára mutatott rá. Kiterjedt ipari komplexuma mind nagyobb mozgásteret tett számára lehetővé és a vállalati vezetés cselekvési szabadságát terjesztette ki. A nagyméretű ügyleteket, köztük a Rima alaptőke-emeléseit több bank együttműködése biztosította. Tomka a vállalat vezető testületeiben helyet foglalók személyi összeköttetéseit megvizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy a Rima kereskedelempolitikai és fejlesztési döntéseinél a menedzserek rendelkeztek nagy befolyással. Ez nem jelentette a bankérdekek háttérbe szorulását. Kellő alkalmakkor az érdekvényesítéstől és nyomásgyakorlástól nem álltak el. Az igazgatóságon belül a szabályozó és ellenőrző mechanizmusok szerepét hangsúlyozta. Kutatásai bizonyították, hogy a Rima nem volt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vállalata.⁵⁴

Kövér György a magyarországi ipari nagyvállalatok rangsorolásának statisztikai és koncepcionális újraértékelését végezte el. Tanulmányában egyszerre foglalkozik forráskritikával, főképpen a korabeli foglalkozási és vállalatstatisztika adataival, fogalommagyarázattal, elsősorban a „gyár”, „ipartelep” fogalmának eltérő meghatározásaival, ami a munkáslétszám eltérő adatait és a későbbi történelmi értékelések elkanyarodó útjait eredményezte. Külön elemzi az 1980-as évek elején, Berend T. Iván és Ránki György nevéhez fűződő tézist, mely szerint a 19–20. század fordulóján a magyarországi ipart nagyfokú koncentráció jellemezte. Ennek a tézisnek a gyengéjét a következőkben látja. Egyrészt problémákat okozott az ipari koncentráció bizonyítása a monopolkapitalizmus tetőpontjának tartott 1900–1910 közötti időszakban, másrészt a magyarországi iparvállalati szerkezetet sajátosnak tekintő Berendék kis- és nagyüzem arányaiban, eltolódásaiban gondolkodtak. Eközben az ún. „kitöredezett” középüzemek kategóriája továbbra is elemezhetetlen maradt. A nagyüzemet, annak vezetési-igazgatási formáinak és vállalati szervezetének kialakulását a külföldi, főleg osztrák tőkecsoportok tevékenységének tulajdonították.⁵⁵

53. Lengyel György: *Vállalkozó, bankárok, kereskedők*. Budapest, Magvető Kiadó, 1989, 32., 35., 38., 47., 66–67., 88. p. Lásd még uő: *Die ungarische Wirtschaftselite im 19. und zum Anfang des 20. Jahrhunderts: Lebensbahnen der Generationen*. In Bácskai Vera (szerk.): *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa. II. Band*. Budapest, Akademisches Forschungszentrum für Mittel- und Osteuropa an der Karl Marx Universität für Wirtschaftswissenschaften, 1986, 591–694. p.

54. Tomka Béla: *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarorszáján 1892–1913*. Debrecen, Multiplex Media–Debrecen University Press, 1999, 99., 102–103., 117–118., 140–142., 177. p. Vö. még uő: Személyi összefonódás (interlocking directorates) bankok és iparvállalatok között a századforduló Magyarorszáján. *Replika*, 1997, 25. sz. 37–46. p. Közölve még: *Business History*, 2001, 1. sz. 25–42. p.

55. Erre lásd bővebben Berend T. Iván: A vállalati fejlődés útjai és sajátosságai a XX. századi magyar iparban. Kutatási koncepció. *Valóság*, 1974, 2. sz. 29–41. p.

Kövér rámutatott arra a tényre, hogy az üzem fogalmával a marxista politikai gazdaságtan és üzemtörténet a kapitalista vállalatot dehonesztálta. A vállalkozási típus fogalmi zavarainak és a korabeli statisztika történeti értelmezéseinek gordiuszi csomóját vágta szét, amikor azzal érvelt, hogy üzem és vállalat kategóriáit a kortársak felváltva használták, de következetesen ipartelepnek értették alatta. Az 1910-es vállalatstatisztika esetében az ezer főnél többet foglalkoztató nagyüzemek rangsorának használhatatlanságát hangsúlyozta, mert azok a vállalatot nem mint gazdálkodási egységet, hanem a gyártelepet mint termelő üzemet tartották nyilván.⁵⁶ A következő konklúziót vonta le: „Summa summárum: ilyen típusú (ipartelep) adatokból épp a modern vállalati formák térhódítására nem lehet következtetést levonni, ez láthatóan különösen igaz a csúcson található óriásvállalatok esetében.”⁵⁷ A kiutat egy új forráscsoport, az 1912-es és 1937-es budapesti árjegyzékek bevonásával találta meg. Ezek a szelektált, de tényleges piaci pozíciókat mutató jegyzékek ugyan nemzetközi vizsgálatokkal is lehetővé tették az összehasonlítást, de ez újabb módszertani gondokat vetett fel (a szerző ezek taglalására már nem tért ki). Kövér tehát az iparvállalati koncentráció fogalmát árnyalta. Véleménye szerint a koncentráció reális jelenség volt, de arányairól, mélységéről lehet vitatkozni. Ugyanakkor szemmel látható, hogy nemcsak a magyarországi, hanem a Lajtán inneni tartományokból is csak egyedi esetekben kerülhetett be egy-egy ilyen típusú nagyvállalat a nemzetközi mezőnybe. A hazai piacokon természetesen meghatározó szerepük és befolyásuk volt. A Rima is ezen kritériumok fényében rangsorolható. Az 1917-es adatok szerint a vas- és acélgyártás terén az első helyet foglalta el. A vállalatot az államkincstár és az államvasút-társaság követte. Az 1937-es árfolyamérték-adatok alapján a hatodik helyre került, a mérlegfőösszeg tekintetében negyedik volt.⁵⁸ Mindezek mögött az első világháborút követő gazdasági felbomlás, a területváltozások okozta piacvesztés és a magyar gazdaság átrendeződése, a könnyűipar előtérbe kerülése húzóódott meg.⁵⁹

Vass Gergely az előzőekben bemutatott kutatási stratégiáktól eltérő irányt választott, miközben a Rima forrásadottságait hasznosította. A vállalatirányításban részt vevő és azt befolyásoló csoportokat (bankárok, menedzserek) és szerepüket vizsgálta a döntéshozási folyamatokban. Két problémára keresett választ: a banki befolyás milyensé-

56. Kövér György: Ötven óriás. Iparvállalati toplisták Magyarországon a 20. század első felében. *Múltunk*, 2000, 3. sz. 86–92. p.

57. Uo. 96. p. A Rima és vállalatai az 1910. évi rangsorban a következő helyeket foglalták el. Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. Ózdon 2769 munkással 105. A Hernádvölgyi Magyar Vasipar Rt. Korompán 1907 munkással 105. A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjában 1260 munkással 106.

58. Uo. 101., 103., 117., 120. p. Kövér az ipari koncentrációt szemmel láthatónak, de erőtlennek tartotta. Az új kutatási szempontokra is felhívta a figyelmet. Így például a nagyvállalati belső struktúra megismeréséhez, valamint az üzem- és vállalatszerkezet közti lényeges különbségek megállapításához esettanulmányok szükségesek.

59. Az új gazdaságpolitikának és gazdasági rekonstrukciónak a gazdaságföldrajzi tér beszűkülésével, a közlekedési hálózat megcsonkításával, a külföldi piacok átrendeződésével, a külföldi tőkeközpontok áthelyeződésével, a nyersanyaglelőhelyek és gazdasági központok elvesztésével, a munkaerő összetételének átalakulásával és a gazdasági ágazatok arányváltozásaival kellett számolnia.

gére – mely befolyást nem értelmezett alárendelő célzattal, egyfajta meghatározó pénzügyi hegemoniaként, hanem részvételnél – és a menedzserek, valamint a nem menedzserek befolyására (hatalmára), illetve a köztük feltételezhető „hatalommegosztás” arányaira. Az igazgatósági tagok (bankok képviselői, arisztokraták, politikusok) pozicionális megoszlásával és a vállalati igazgatók (Borbély Lajos, Bíró Ármin) hatáskörével, menedzserképével részletesen foglalkozott. Arra a következtetésre jutott, hogy a Rima legfontosabb stratégiai döntéseinél ugyan a menedzserek jelentős mozgásteret kaptak, azonban a bankárok kijelölték a mozgástér határait, és adott esetben jogaik érvényesítésétől sem riadtak vissza.⁶⁰

Pogány Ágnes 2005-ben a több mint három évtizeddel korábban Réti által felvetett kartellkérdéshez nyúlt vissza és helyezte a témát új értelmezési mezőbe, nem mellőzve a komparáció lehetőségét sem – miközben Réti 1972-es munkájára nem is reflektált –, hiszen az osztrák, cseh és magyar kartellek közötti együttműködést vizsgálta. A kartell és szűkebben véve a magyar vaskartell fogalmát tisztította meg az ideológikus és elítélő címkéktől. Ezekben a gazdasági szervezetekben az együttműködés, az erőforrás-elosztás és piaci konszolidáció hatékony eszközt látta. Történeti jelentőségüket növelte, hogy a vállalatközi információcserét és a vállalkozók, menedzserek közti kapcsolatokat, együttműködésüket és a megállapodások megszületését is segítették. A konfliktuskezelés terén szintén pozitív szerepet játszottak.⁶¹

Az osztrák és a magyar vaskartell példáján, Rétire is támaszkodva, szemléltette a kooperáció és a rivalizálás jelenségeit. A 19. század 70-es és 80-as éveiben a kartell-alapítások fő szempontjait az áringadozások kivédése és az átlátható árszabályozás alkotta. Az üzleti partnerek közti együttműködés a piaci verseny korlátozása nélkül elképzelhetetlen lett volna. A közös, osztrák–magyar kartell megszületését 1886-ban a német vasipar expanziója hívta életre. A kartell rövid működése kudarcot vallott, hiszen az olcsóbb német árukat nem voltak képesek kiszorítani a monarchia piacáról, de közvetlen okát a Rima különutas gazdaságpolitikája okozta, amely a szállítási kvóta emelését akarta elérni, és áruit a kartell tudta nélkül az osztrák piacon is értékesítette. Pogány ellenben a piaci egyensúly „megbomlásának” hatásaira nem tér ki, melyek a Rima üzletpolitikáját a fenti irányba terelték. A Rimának az 1902-ben újrászervezett magyar kartellben döntő szava volt, hiszen nemcsak a legnagyobb országos vasipari vállalkozásról volt szó, hanem a kartell nyolc tagja közül három tartozott az érdekeltségi körébe (1900-tól Hernádvölgyi Magyar Vasipari Rt., Unió Vas- és Bádoggvár, 1906-tól Kaláni Kohó- és Bánya Rt.).⁶²

60. Vass Gergely: Bankárok és menedzserek. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű igazgatótanácsa a századelőn (1892–1914). *Korall*, 2003, 14. sz. 135–158. p.

61. Pogány a magyarországi kartellszerződések legelső kezdeményét, Rétire hivatkozva, a Rima elődvállalatához, a Rimai Koalícióhoz kapcsolja, amely 1828-ban kötött eladási egyezményt a Koburg-művekkel. A Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület közreműködésével 1876-ban megalakult felvidéki vasiparosok jogi és hitelügyi szervezetét a későbbi magyarországi vaskartell előzményének tekinti.

62. Pogány Ágnes: Kartellek és menedzserek. Vállalatközi együttműködés a vas- és acéliparban (1886–1931). *Aetas*, 2005, 1–2. sz. 144–159. p. A Rima 1886–1900 között a magyar kartellben a szállítási kvóta döntő hányadával, 45%-kal rendelkezett.

Pogány Ágnes érdeme az 1902-től 1917-ig fennállt közös osztrák–magyar vaskartell méltó történeti értékelése (melyet Réti korábban elhalasztott).⁶³ A kartell szervezeti működésével, a végrehajtó bizottság hatáskörével, az egyeztetések mechanizmusai-val és a kooperáció elveivel részletesen foglalkozik. A kartell működését sikeresnek és eredményesnek jellemezte. Egyrészt az osztrák és magyar vasipar érdekegyeztetését és értékesítési piacok rögzítését segítette elő, másrészt nemzetközileg is komolyabb pozíciókat sikerült kivívnia, mint az első közös kartellnek.

A szerző elsőként foglalkozott a Rima első világháború utáni helyzetével is. Ezzel a nagyvállalatot közép-európai összefüggésrendszerbe helyezte. Kiemelte, bár bővebben nem elemezte „a csehszlovákiai modus vivendi”, tehát az 1922-es államközi egyezmény jelentőségét, a szlovákiai nyersanyagforrásokhoz és ipartelepekhez való szabad hozzáférést. A szlovákiai Rima-érdekeltségek irányításában a pozsonyi képviselőt pótolhatatlan szerepére szintén rámutatott. Ezeket a Bíró Pál nevéhez köthető új vállalatirányítási stratégiához kapcsolódó lépéseket „a felerősödő gazdasági nacionalizmus időszakában nem lebecsülhető eredményként” jellemezte.⁶⁴

A szakmai köztudatban hagyományozódott kép szerint a két világháború közti két évtizedet, melyet a dualista gazdaságszervezet felbomlása, a nemzetállami autarkia, a nemzeti tőkeközpontok megerősödése, valamint a politikai ellentétek terheltek, kizárólag a gazdasági elitek konfliktussorozatai érhetők tetten. Ellenben a legerősebb csehszlovák, osztrák, magyar vas- és acélipari vállalatok jó példái az együttműködésnek (még ha rövid ideig tartónak is), az érdekszférák és piacok (újra)elosztásának. E kiegyezések sikerességében nem utolsósorban az 1918 előtti személyes – ma még alig ismert – kapcsolathálóknak is fontos szerepük volt. Az 1925-ben megalakult „szövetség” Közép-Európai Csoport név alatt működött, és az öt legnagyobb cég alkotta.⁶⁵ A külön-külön szétforgácsolódó csehszlovák, osztrák és magyar vasgyárak egy integrált csoportként jelentősebb termelési arányt képviselhettek, és így az európai piacokon is számításba vehették őket. Emellett a belföldi piacaikról a külföldi vetélytársakat kizárhatták. Az elvárások azonban nem teljesültek. A német–francia viszony elmergesedése, a térségben tapasztalható kismemzeti bizalmatlanság és a beköszöntő világgazdasági válság következtében ez az együttműködési forma felbomlott.

63. Uo. 149–152. p. Vö. Réti László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 65–70. p. A kartellekkel röviden foglalkozott Berend T. Iván–Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975, 125. p.

64. Uo. 153. p.

65. A csehszlovák cégek: Witkowitz Bergbau- und Hüttengewerkschaft (Vítkovice), Prager Eisenindustrie-Gesellschaft, Berg- und Hüttengesellschaft (Třinec). Az osztrák vállalat: Österreichische Alpine-Montangesellschaft. Magyar képviselő: Rima. Pogány Ágnes két évszámot szerepeltet a Közép-Európai Csoport megszűnésére vonatkozóan (1928, 1932). Vö. Pogány Ágnes: *Kartellek és menedzserek. Vállalkozói együttműködés a vas- és acéliparban (1886–1931)*. Aetas, 2005, 1–2. sz. 154., 156. p.

7. Két ország, két gazdaság

Az első Csehszlovák Köztársaság a felbomlott Monarchia gazdasági potenciáljának kb. 70%-át örökölte, az utódállamok között a legfejlettebbnek tekinthetjük. A cseh ország-részek már a 20. század kezdetén a nyugat-európai gazdaságfejlődés jegyeit mutatták. Csehország a Habsburg Birodalom gazdasági motorjának számított. Ez az országrész a háború előtt, az egy főre jutó nemzeti jövedelmet tekintve, az osztrák tartományok mögött a második helyet foglalta el. Ezen a területen az összbirodalmi nemzeti jövedelem 42,8%-a keletkezett, emellett az ipar az agrárszférában dolgozó munkaerő jelentős hányadát a növekvő termelékenység következtében képes volt felszívni. Az ún. történelmi tartományokban több fontos iparágazatot találhatunk (kőszén- és barnaszén-bányászat, vas-, ill. vegyipar), amelyek döntő hányaddal, 60–75%-os aránnyal kerültek az új utódállamhoz. Olyan fontos, régi hagyományra visszatekintő termelési ágazatok összpontosultak területén, mint az üveg- és porcelángyártás, a cukorgyártás, a kohászat vagy a textilipar. Ezenkívül a csehországi mezőgazdaságot európai szinten jelentős intenzifikáció és versenyképesség jellemezte.⁶⁶

Ezek ellenére a masaryki köztársaság a kettős Monarchia felbomlását követő gazdasági dezintegrációból fokozatosan lábalt ki. A Habsburg Birodalom a cseh ipari termékek számára nagy felvevőpiacot jelentett, de 1918-at követően az ipari termelés beszűkült lehetőségek között keresett kitörési utakat.⁶⁷ Főképpen az 1924–1929 közötti gazdasági konjunktúra hozott komoly gazdasági sikereket. Ezt nem utolsósorban az iparilag fejlett cseh-morva-sziléziai területek ipari kapacitásai és egy céltudatos gazdaságpolitika alapozta meg.⁶⁸

A volt felföldi területek öröklött ipari kapacitása azonban a cseh- és morvaországi, illetve a sziléziai területekkel összehasonlítva kevésnek bizonyult. Az 1918 utáni szlovákiai régió a magyar ipari kapacitás 8,5%-val rendelkezett és 1913-ban, a bányászatot kivéve, az összmagyarországi termelésnek mintegy 18,6%-át állította elő. Magyarország legfejlettebb területének tekinthetjük, mely a 19. század utolsó két évtizedétől az iparfejlesztés súlypontja volt.⁶⁹ A mai Szlovákia területe több iparágban domináns szerepet játszott. A papírgyártásból 53,7%-kal, a textiliparból 33,7%-kal részesedett, emellett 20% fölött részesedett a vasgyártásból és vaskfeldolgozó iparból,

66. Kosta, Jiří: Die tschechoslowakische Wirtschaft im ersten Jahrzehnt nach der Staatsgründung. In Lemberg, Hans-Heumos, Peter (szerk.): *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und der Ostmitteleuropa. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. november 1989*. München, Oldenbourg, 1989, 63–66. p.

67. Teichová, Alice: *Kleinstaaten im Spannungsfeld der Großmächte. Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit*. München, Oldenbourg, 1988, 19. p.

68. Lacina, Vlastislav: *Hospodářství české země 1880–1914*. Praha, Historický ústav ČSAV, 1990, 87. p. Uő: *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*. Praha, Historický ústav AV ČR, 2000, 14. p.

69. Az ipartámogatás 1881–1914 között elérte a 16,2 millió koronát, mely az összes magyarországi befektetés 33,6%-a volt. A textilipar fejlesztésére 9,5 millió korona jutott. Ez az országos támogatás 39,8%-át tette ki. Kardos Béla–Artnér L. László: A Felvidék ipari népességének alakulása a háború előtt és után. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1935, 10. sz. 865. p.

a faiparból és a bőrfeldolgozásból.⁷⁰ Szlovákia részesedése Magyarország nemzeti jövedelméből kb. 16,3%-ra becsülhető.⁷¹

Szlovákiában az 1921–1923-as gazdasági válságot az új államhatár, amely elvágtatta a hagyományos déli piacokat, az új és kiélezettebb versenyhelyzet, a cseh vállalatok kormányzati támogatása, a volt felföldi régió ipari vállalatai számára az állami támogatások elvesztése, a magas szállítási díjak, a közlekedési, szállítási, kiviteli és elhelyezési, valamint az értékesítési akadályok mélyítették el. Ez a válság valójában megmutatta a szlovákiai ipar gyenge pontjait és az addigi (magyarországi) iparosodási folyamat aránytalanságait.⁷²

A második világháború küszöbéig Magyarország gazdasága a szlovákiaitól eltérő fejlődési pályát futott be. A magyar gazdaság a két világháború között a trianoni békeszerződés megszorító gazdasági következményeivel, a monarchiabeli közös vagyon és

70. Faltus, Jozef–Průcha, Václav: *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Bratislava, VPL, 1969, 9–18., 291–308. p. Az általános fejlődésképre lásd Kropilák, Miroslav (szerk.): *Dejiny Slovenska V. (1918–1945)*. Bratislava, Veda, 1985.; Vadkerty Katalin: *A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–1938)*. In *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 1993, 175–215. p.; Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 265–270. p.

71. Frič, Milan: *Neutešený hospodársky vývoj na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava, 1932, 6. p.

72. Az ipar szerkezetváltását a régi birodalmi munkamegosztási rendszer felbomlására adott válasznak tekinthetjük, amely során a veszteséges iparágakat felszámolták, az elavult technikai parkot vagy megszüntették, vagy átszervezték, és a veszteségesen működő termelési kapacitásokat likvidálták. Ugyanakkor a vállalkozók az új bel- és külföldi piaclehetőségekhez alkalmazkodtak. A szlovákiai iparban gyökeres változások mentek végbe. Az új állam a külföldi központokból irányított termelői és közlekedési vállalatokat arra kötelezte, hogy székhelyüket és gazdasági ügyeik vezetését helyezték át csehszlovák területre. Az üzemek egy része áthelyezte székhelyét Szlovákiába (például Pozsonyba a Dynamit-Nobel, a Siemens, a Stollwerk). A politikai okok miatt későn, csak 1927-ben tető alá hozott csehszlovák–magyar kereskedelmi megegyezés rendelkezett a csehszlovák területén található magyar vállalatok nosztrifikálásáról. A cégek döntő többsége (90%-a) tette át a székhelyét Csehszlovákiába. Národní archiv, Ministerstvo průmyslu, obchodu a živnosti, 337. doboz; Nostrifikace slovenských průmyslových podniků, 38.643/20. Uo. 627. doboz; Jednání s Maďarskem o smlouvě o nostrifikaci podniků (1921–1927), 16.556/27. A válság pénzügyi összetevőire lásd Faltus, Jozef: *Povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921–1923 v Československu (Priemysel a peňažníctvo)*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, 156–180. p. A nosztrifikáció kérdéskörére az ipar és a bankszféra területén vö. Faltus, Jozef: *Nostrifikácia po I. svetovej vojne ako dôležitý nástroj upevnenia českého finančného kapitálu. Politická ekonomie*, 1961, 1. sz. 28–37. p.; Romportlová, Marta–Sládek, Zdeněk: *České obchodní banky a jejich úloha při tvorbě finančních a kapitalových vztahů ve střední Evropě, zejména vůči Maďarsku. In Měnove systémy na území českých zemí 1892–1993. Sborník z konference v Opavě 22. a 23. března 1994*. Opava–Praha, Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity Opava, Česká národní banka Praha, 1995, 143–155. p.; Holec, Roman: *Dinamitos történelem. A pozsonyi Dynamit-Nobel vegyipari konszern a közép-európai történelem kereszttúján 1873–1945*. Pozsony, Kalligram, 2009, 29–42. p.

terhek megosztásának politikai és gazdasági kérdéseivel, illetve a vagyonesztés hatalmas volumenével szembesült.⁷³ Az új gazdaságpolitikának és gazdasági rekonstrukciónak a gazdaságföldrajzi tér beszűkülésével, a közlekedési hálózat megcsönkítésével, a külföldi piacok ártrendeződésével, a külföldi tőkeközpontok áthelyeződésével, a nyersanyaglelőhelyek és gazdasági központok elvesztésével, a munkaerő összetételének átalakulásával és a gazdasági ágazatok arányváltozásaival kellett számolnia.⁷⁴ Az ipar és alapanyagok bázisaként szolgáló, főképpen volt felső-magyarországi peremterületek leszakadásával a feldolgozóipar koncentráltódott a magyar területeken. A mezőgazdaság termelékenységét a csallóközi, bánáti területek elvesztésén kívül olyan öröklött problémák akadályozták, mint a tőkehiány, a gépesítés elmaradása vagy a földbirtok-szerkezet előnytelen összetétele és a gazdaságok alacsony fokú termelékenysége. Az ország a nyersanyagok (érc, fa) tekintetében erőteljes behozatalra, a mezőgazdaság-

73. Az 1910-es statisztikai adatokhoz viszonyítva Csehszlovákia területére az őstermelésben, bányászatban, iparban és kereskedelemben dolgozók 16–19% közötti aránya jutott. Az 1913-as adatok szerint a magyarországi gyáripari termelés 18,6%-a és a munkáslétszám 20,7%-a került csehszlovák területre. A pénzintézetek 14,3%-a került határon túlra. A magyar államot a jóvátétel fizetése és az elcsatolt területek pénz- és adóügyi viszonyainak (hadikölcsönök, jogi és fizikai személyek tartozásai, adósságok, ingatlanok, értékpapírok és részvények nosztrifikációja, bankok és szövetkezetek budapesti letétei), valamint a devizaforgalomnak a rendezése állította komoly feladat elé. A szomszéd országokkal folytatott tárgyalásokat a nemzeti valuták eltérő árfolyamai és az elzárkózó nacionalista gazdaságpolitikák nehezítették. Magyarország pénzügyi összeroppanását csakis külföldi kölcsönfelvétel akadályozhatta meg. A Bethlen-korszak pénzügyi stabilizációs intézkedéseinek, a magyar állam szanálásának, a Magyar Nemzeti Bank 1924-es létesítésének és a pengő 1927-es bevezetésének köszönhetően állt talpra a magyar gazdaság. Vö. A háború előtti Magyarország statisztikai adatai a megmaradt és elvesztett területek szerint részletezve. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1923, 78. sz. 291., 300., 301–302. p.; Madarassy-Beck Gyula: Az átcsatolt területekkel szemben fennálló pénztartozási viszonyainak kérdéséhez. *Békejog és békegazdaság*, 1921. november, 2. füzet, 33–38. p.; *Jelentés a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének 1919–1922. évi működéséről*. Budapest, 1923, 14–19., 34–35. p.; Ormos Mária: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.; Bácskai Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993, 501–581. p.; Hornyák Árpád: Adalékok a magyar jóvátétel rendezésének és az 1924. évi népszövetségi kölcsön megszerzésének jugoszláv és angol vonatkozásaihoz. In Dévényi Anna–Rab Virág (szerk.): *Receptek válságra. Pénz és gazdaság a 20. század első felében*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2007, 43–64. p.; Szávai Ferenc: A Monarchia felbomlásából adódó vitás elszámolások. Uo. 160–180. p. Bethlen politikai pályafutására és gazdaságpolitikájának bemutatására lásd Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991, 150–167. p.

74. Az utódállamok politikai vezetői tisztában voltak a magyarországi vasúthálózat katonai, gazdasági és szállítási jelentőségével. A vasúti csomópontok és szárnyvonalak katonai birtokbavétele a nemzeti territórium határait is kicövekelte. A csehszlovák követelések esetében a magyar-szlovák etnikai határ vagy a nyelvhatár ebből a szempontból alig kapott súlyt. Vö. Majdán János: A vasút szerepe a határok kialakulásában. In Pásztor Cecília (szerk.): *„...a hol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár–Nagy Iván Történeti Kör–Szindbád Kht., 2002, 100–115. p.; Palotás Zoltán: *A trianoni határok*. Budapest, Interedition, 1990, 45–47. p.

gi termények értékesítése terén pedig kivitelre szorult, tehát a külkereskedelemtől szorosan függő, annak kiszolgáltatott gazdasággá változott. Az exportképesség biztosítása tőkebefektetéseket, így a külföldi tőke importját igényelte.⁷⁵ A protekcionista vámpolitikát, saját nemzetgazdasága megerősítése végett, az európai és a szomszéd államokhoz hasonlóan Magyarország is következetesen alkalmazta. Erre 1925-től került sor, miután az államháztartás stabilizálódott. A békeszerződés rendelkezései különösen sújtották a nehézipari termelést, kohászatot, szén- és vasércbányászatot. A nyersanyaglelőhelyek és erdők nagyjából a határon túlra kerültek, ellenben a feldolgozóipar a megkisebbedett magyar területeken maradt.

8. A Rimamurányi útkeresése a gazdasági dezintegráció örvényében (1918–1922)

1919 novemberében a Horthy vezette Nemzeti Hadsereg csapatai bevonultak „a bűnös” és „bűneiért vezeklő” Budapestre. Az optimista vélemények szerint ezzel a belpolitikai zűrzavarnak és a gazdasági kilátástalanságnak is végérvényesen vége szakad. Ellenben a Rimamurányi budapesti székházában november 15-én üléselőigazgatótagok továbbra is gondterheltek voltak, hiszen az új határok és a magyar állam felbomlása hosszú távra meghatározta a vállalat helyzetét, egész ipari rendszerét, rentabilitását és tőkéit.

Az óriásvállalat anyagi veszteségei a forradalmak időszakában, a csehszlovák és román katonai intervenció, illetve a szepes-gömöri régió megszállása következtében többszöröződtek.⁷⁶ A Rimamurányit 1919 januárjától a demarkációs vonal elvágtatta a Rima és a Sajó völgyében elhelyezkedő telepeitől. Az ózdi, salgótarjáni és nádasdi iparvidéket védő munkásezredek május folyamán nem tudták feltartóztatni a csehszlo-

75. A magyar gazdaság fejlődésének problémáira vö. Berend T. Iván–Ránki György: *Magyarország gazdasága az első világháború után (1919–1929)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, 28–31. p.; Berend T. Iván–Szuha Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975, 198–253. p.; Honvári János–Draskóczy István: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula Kiadó, 2000, 315–324. p.; Kaposi, Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002, 271–300. p.; Ormos Mária: Trianon és a magyar gazdaság. In Pásztor Cecília (szerk.): *„...ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár–Nagy Iván Történeti Kör–Szindbád Kht., 2002, 47–58. p.

76. A Rima felett, hadiüzemként, 1919. január 30-ig a katonaság felügyeletet gyakorolt. A kormány ilyen formában a termelés folyamatosságát akarta fenntartani. A vállalat a feszültségek enyhítése érdekében szociálpolitikai intézkedéseket fogantatosított. A munkaerő-problémán és a szociális gondokon igyekezett javítani, kevés sikerrel. 1918 végén a munkásság baloldali radikalizálódása fokozódott. A fiatal munkások „teljesen a kommunizmus” hívei lettek. 1919 januárjában a munkásokkal bérmegállapodás született. A nyugdíjas alkalmazottak jövedelmeit is újraszabályozták. Lásd Réti László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 147–155. p.

vák előrenyomulást. A csehszlovák legionárius egységek a stratégiai fontos Bánrévét foglalták le. A román hadsereg augusztus 16-án szállta meg Ózdot és Nádasdot.⁷⁷

A termelés 1918. november 1-jén leállt és csak 1919 februárjában indult újra.⁷⁸ A kohók hosszabb ideig nem dolgoztak, nem kaptak sem kokszot, sem szenet. Az acélgyártás visszaesett. A cég a nyersvas- és féltermékkészleteit kezdte felhasználni. A Rima vezetőségét az 1919. március 22-én létrehozott négytagú direktórium ellenőrizte, amelynek feladatai közé tartozott a ki- és bejövő posta, valamint a vagyonkezelés felügyelete. A tantiémek kifizetéséhez is a direktórium hozzájárulása kellett. A munkásbérek nagy teherként, kb. évi 2 millió koronaként jelentek meg. A nyugdíjügyek rendezésére „felsőbb” nyomásra kötöttek kollektív szerződéseket. A másik oldalon a munkateljesítmény csökkent.⁷⁹ Zorkóczy Sámuel⁸⁰ műszaki igazgató a következőkről számolt be: „Mindenütt a 8 órai munkaidőre tértünk át, kénytelenek voltunk a munkásoknak mindinkább terjedő beavatkozását az üzemek vezetésébe türelemmel elviselni és a háború folyamán már megduplázott munkabéreket még egyszer megkészszerezni és ezen felül a munkanélküliek támogatása címén óriási összegek kerültek kifizetésre. Mindezen akadályok és nehézségek dacára sikerült a február elején felvett üzemet fenntartani és a március hó folyamán egy javuló tendenciát mutató emelkedő termelési eredményt elérni, amikor a március végével beállott változás minden eddigi fáradozásaink eredményét egyszerre tönkretette és miután a munkásság a hatalmat teljesen magához ragadta, minden befolyásunk teljesen megszűnt.”⁸¹

Az üzem nyersanyagtartálékai, telepei, fióküzemei és erdőbirtokai Csehszlovákiában maradtak. Az ózdi, nádasdi és salgótarjáni kohók a nyersanyaghiány következtében leálltak. A korompai és zólyomi gyárakkal megszakadt a kapcsolatuk. A romániai kaláni vállalatnál ugyanez történt. A politikai összeomlás válságos helyzetbe sodorta a vállalatot. A vállalat működésének fenntarthatósága, az ipari komplexum széthullása Damoklész-kardként lebegett mindenki feje felett. A legfontosabb döntéseket hozó testület tagjai immár egy éve nem is ültek össze teljes számban. Az előző 1919-es márciusi ülésre a

77. Réti László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 182–183. p.

78. A Rimamurányi a csehszlovák katonai hatóságoknál 1919 februárjában elérte, hogy a vashegyi, rákosi és Sajó-völgyi ércet magyar területre szállítsa. Réti László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 168. p.

79. Magyar Országos Levéltár (MOL), Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (RMST), Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1919. március 26. jkv.

80. Zorkóczy Sámuel (1869–1934) bányamérnök, tanár. Besztercebányai születésű. A selmecbányai bányászati akadémián tanult 1887–1890 között. Tanulmányai befejeztével ott lett segédtanár. 1894-ben került a Rimához. 36 évesen, mivel „feltűnt rendkívüli képességeivel” az ózdi gyár üzemigazgatója lett. Borbély Lajos 1912-ben maga mellé veszi és a vállalat műszaki vezetését bízta rá. MOL, RMST, Z 368, 4. csomó, 1. tétel, 1934. április 25. jkv.

81. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1919. november 15. jkv.

Wiener Bankverein képviselőjét, Popper Bernátot⁸² és egy másik bécsi tagot, Márkus Hugót⁸³ „az idő rövidsége” és az utazási nehézségek miatt meg sem hívták.

Bíró Pál⁸⁴ novemberi helyzetértékelésének bevezetőjében a következőképpen fogalmazott: „Ez a pesszimizmus természetesen a legközelebbi néhány évre szól, mert a későbbi jövőbe tekintve mégiscsak túlsúlyba fog jönni az emberi megfontolásba vetett hit; ha majd az anyagtermelésnél és -elosztásnál a szociális szükségletek és a nemzeti különlegességek mellett ismét a gazdasági kérdés is szerephez fog jutni, akkor a természetes gazdasági összetartozás nem lesz figyelmen kívül hagyható, akkor ismét természetes lesz, hogy a gömöri vasércnek ismét az ózdi kohó felé és nem Vitkovic vagy Kladno felé fognak gravitálni, minekünk nem fog kelleni koldulni vagy koksztól nehéz ellenszolgáltatásokat nyújtani, ellenkezőleg kohóink újból az osztrau-karvinai szénmedence természetes fogyasztási területének fognak tekintetni.”⁸⁵

A vezérigazgató „váteszi” beszédének számos eleme a későbbiekben nem valósult valószínűsített meg. Az üzem normális működése előtt tornyosuló anyagbeszerzési és -ellátási problémákkal sürgősen meg kellett birkóznia, valamint az üzemi forgótőke biztosítása is elodáztatlan feladat volt. Bíró éppen ezen az igazgatósági ülésen vázolta a válságos helyzetből kivezető utakat. A „minimális verzió” szerint a Rima vagy felszámolt volna, vagy ha a részvényesek fenntartják, akkor is tetemes veszteségekkel kellett számolniuk. A vállalat termelése a békebeli évekhez viszonyítva nagymértékben visszaesett. A nyersvas előállításánál 16%-ot, acélingónál 18%-ot, készárúnál 18%-ot értek el. A készáru elszállítása 22%-ot tett ki, és a termelési költségek mindjobban növekedtek.

82. Artbergi Popper Bernát, a Vaskorona-rend lovagja, a Wiener Bankverein vezérigazgatójaként 1905-től „súlyos egyénisége” volt a Rima igazgatóságának. Borbély Lajos távozásakor 1910-ben a vállalat végrehajtó bizottságának tagja. Ennek a testületnek 1919 után is a tagja. A Rima alelnökeként 1931. október 7-én hunyt el. MOL, RMST, Z 368, 2. csomó, 1. tétel, 1905. október 26. jkv., 1910. július 2. jkv. Uo. Z 367, 1. csomó, 2. tétel, A Rima üzleti jelentése és zárszámadása (1910–1911).
83. Márkus Hugó 1917-ben került az igazgatóságba. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1917. február 13. jkv.
84. Bíró Pál (1881–1955?) a Rimamurányi legjelentősebb személyisége volt. Bíró Ármán fia. Apja 1917-es halála után került a vezérigazgatói székbe. Budapesten és németországi egyetemeken (Berlin, Freiburg) joghallgató volt. Államtudományi doktori oklevelet 1902-ben szerzett. Rá egy évre lépett be a vállalathoz tisztviselőként. A kereskedelmi igazgató posztját 1912-től látta el. Elnök-vezérigazgatóként működött 1927–1938 között. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének alelnöki pozícióját is betöltötte. Az első világháború alatt a közös hadügyminisztériumban a vasipari bizottság tagja volt. A magyar delegáció vasipari bizottságának tagjaként részt vett a párizsi béketárgyaláson. Politikailag is aktív volt. Az ózdi választókerületből 1927-ben került be egységes párti programmal a parlamentbe. Bethlen Istvánnal együtt 1935-ben kilépett a kormánypártból és párton kívüli ellenzéki programot képviselt. Képviselői mandátumáról 1938-ban lemondott és máig tisztázatlan okok miatt elhagyta az országot. Prágában (1938), Amszterdamban (1939), majd 1940-től Zürichben élt. *Új Magyar Életrajzi Lexikon. 1. kötet.* Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, 750–751. p.
85. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1919. november 15. jkv.

Bíró stratégiájában a csoportosulás pénzügyi szanálása kiemelt jelentőséget kapott. Ezt a lépést a hirtelen megnövekedett bankadósság, a pénzváltozás, a kialakuló szomszéd államok vámterületei és az anyagáruk változásai idézték elő. Az önálló csehszlovák vámterület létrejötte, a pénzelkülönítés szlovákiai lebonyolítása 1919. március 3. és 12. között, a csehszlovák korona törvényes fizetőeszköznek nyilvánítása és a pénzforgalom szabályozása a határozattal együtt átmenetileg a Rima-központot elválták az érdekeltségeitől.⁸⁶ A Rima 1918 közepén a PMKB-kal szemben 25 millió korona értékben halmozott fel hitelt. A Wiener Bankverein és a brünni Morva Agrár- és Iparbank⁸⁷ 1918 október végén 37 millió korona hitelt nyújtott.⁸⁸ A hitelfelvételt az akut csehkrona-hiány kényszerítette ki, mert 1919 február végéig csak a legnagyobb nehézségekkel voltak képesek ellátni a csehszlovákiai területre került affiliált vállalkozásokat készpénzzel. A kapcsolat, elég gyorsan, áprilisra helyreállt. A cseh koronában történő eladásokat még nem akarták realizálni, mert a kitermelt ércet a magyarországi kohókban szánták feldolgozni.

A stabilizálás sikeressége érdekében a rövid távú hiteltörlesztés nem jöhetett szóba, így Bíró a részvénytőke emelését javasolta, még a nyilvánvaló kockázatok (vesztések, bizonytalan jövő) ellenére is. Ez azt jelentette, hogy a részvénytőkét 10-ről 50 millió koronára emelik. A tervet az 1919. december 13. rendkívüli közgyűlés hagyta jóvá.⁸⁹ Az átállás egyik „kombinációját” a csekélyebb hozamú nyereségesség megőrzése jelentette. Ennek alapját a vasérc- és széntermelés bevételei és az érdekeltségi vállalatok részvényjövödelmei biztosíthatták. A közgazdasági viszonyok rosszabbodásával pedig, ha kohók bezárására kerülne sor, a bevételt más iparágak megvásárlására fordítanák.

A Hernádvölgyi helyzetéről a források szerint egyedül Bíró rendelkezett naprakész információkkal.⁹⁰ A korompai üzem számára sok fejtörést okozott. Nemcsak a kiforratlan és változékony politikai helyzet, a valutakérdés, hanem a szanálás módja és a mind valószínűbbnek látszó cseh tőkebevonás és a helyi munkásság mind radikálisabb bérkövetelései miatt is. A cég 10 millió koronával „tartozott” az anyavállalatnak, és a hadikölcsön-tartozásai elérték a 3,34 millió koronát. Csupán a Wiener Bankverein gyorshi-

86. Šouša, Jiří: Rašínova měnova reforma v roce 1919(1920). In *Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993*. Sborník z konference v Opavě 22. a 23. března 1994. Opava–Praha, Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity Opava, Česká národní banka Praha, 1995, 53–61. p.; Kačkovičová, Mária: Menové reformy v 20. storočí. In *Ludia, peniaze, banky*. Zborník z konferencie 6–8. novembra 2002. Bratislava, Národná banka Slovenska, 2003, 386–391. p.

87. A pénzintézet cseh cégneve Moravská agrární a průmyslová banka volt.

88. Az anyavállalat 16 milliót, a Hernádvölgyi Magyar Vasipari Rt. 19 milliót, az Unió Vas- és Bádoggár Társaság Rt. 2 millió koronát kapott.

89. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1919. december 13. jkv. Bíró már 1919 szeptemberében az alaptőke-emelésben gondolkodott, de ekkor még sem a Wiener Bankvereint, sem a PMKB-t nem értesítette. A vasércbányák eladásának ötletét elutasította. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 928/Titk. 1919. szeptember 27.

90. Bíró Pál 1920 végén úgy fogalmazott, hogy a válság ellenére elért, a kedvező árszponyoknak köszönhető nyereség elérése csak „autoritativ vezetés és szigorú munkafegyelem mellett lehetséges”. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1920. szeptember 12. jkv.

tele segített ideig-óráig. Az igazgatóságot a cseh koronában való mérlegkészítés és a veszteségek feltüntetése vagy kozmetikázása dilemmák elé állította. Abban az esetben, ha az eladási értékeket tüntetik fel, de azokat alacsonyan állítják be, egy esetleges kisajátítás esetén a reális értékeket nem kapják vissza. Ha pedig az adatokat magasabban tüntetik fel, a vagyondézsma ró többletterheket a vállalatra.⁹¹ Egyébként „egy teljesen helyes becslés nem eszközölhető”.

Bíró Pál az üzemet őrző csehszlovák katonaság szerepére pozitívan tekintett, mert jelenlétükben a közbiztonság és a polgári vagyon megőrzésére látott esélyt: „[az emberek] mikor látták, hogy tulajdonképpen mindent megtehetnek büntetlenül, túlkapásaikban nem ismertek határt.”⁹²

Az üzem szén- és kokszellátása akadozott, majd teljesen leállt. Így kudarcot vallott az a terv is, mely szerint a korompai vállalat „egyfajta önellátással”, átmenetileg képes biztosítani a két Martin-kemence működését. A problémát tetézte, hogy 1919 őszén a csehországi széntermelés is akadozott vagy éppen szünetelt, így ettől a vásárlási lehetőségtől is elestek. A Rima vezetősége már 1919 nyarán tájékoztatta a csehszlovák kormányt az üzem helyzetéről, és a szakszervezettel is tárgyalt a foglalkoztatási kérdésekről. Ezzel meg kívánták előzni az esetleges represszív csehszlovák lépéseket.

A zólyomi Unió helyzete, a problémák ellenére, összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a Hernádvölgyié. Pénzfőlősleggel rendelkezett, és 7 millió koronát „hitelezett” is a Rimának. A gazdasági mutatói kedvezőek voltak, ami 7%-os osztalékfizetést is lehetővé tett. A valóságban, a kedvezőtlen értékesítési körülmények között, szintén holtpontra jutott az eladási üzlete. Az Unió irányítása, főleg 1919 tavaszán ütközött akadályokba, mert a telephely Zólyomban volt, de a székhelyét Bécsben jegyezték.⁹³ A Rima igazgatósága ideiglenesen nem foganatosított intézkedéseket, a további fejleményekre várt.

A román fennhatóság alá került Kaláni Lemezgyár Rt. maradt az egyedüli olyan érdekeltiség, mely 1918 és 1919 fordulóján meg tudta tartani aktivitását, önfinanszírozó képességét, és pénzügyi helyzete is kedvező maradt. Az igazgatóságnak a közeljövőben román részvénytöbbséggel kellett számolnia (amit a románok már félhivatalos utakon jeleztek is). Ennek „beköszöntét” mindenesetre késleltetni akarták.

91. Végül a magasabb értékek kerültek be a mérlegbe. A vagyonaadó nagy terheket rótt a vállalatra. Számításaik szerint a Rimamurányinak 10,8 millió, a Hernádvölgyinek 6,5 millió és az Uniónak 2 millió koronát kellett fizetnie. Erre osztrák és magyar hadikölcsönöket nem használhattak fel. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1920. szeptember 12. jkv.

92. A salgótarjáni és ózdi üzemek eltérő helyzetben voltak. A Rima 1919 augusztusában interveniót a csehszlovák megszállás miatt. Attól tartottak, hogy a cseh katonaság leszereli a gyárakat és a berendezéseket elszállítják. Arra hivatkoztak, hogy „a szlovenszkoí üzemeink összefüggnek ezen gyárral és közvetve cseh érdekek is szenvednek”. Nehezményezte, hogy a salgótarjáni üzemben a cseh katonai parancsnokság a gyárvezetőséggel nem kommunikált, hanem a kinevezett bizalmiakkal tárgyaltak a gyár működésének kérdéseiről. Ahogy fogalmazott: „ha jogilag nem is, de lényegileg egész bolsevista gazdálkodás folyik.” A csehszlovák kivonulás után sem következett békésebb időszak. A bevonuló román csapatok 1919. szeptember elején rekvirálás céljából vették számba a Rima berendezéseit és készleteit. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, A budapesti központ levele Pozsonyba (1919. augusztus 20.), 826/Titk. 1919. augusztus 26.; 901/Titk. 1919. szeptember 1.

93. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1919. március 26. jkv.

Prosperitása miatt nem gondoltak az üzem eladására, mert „a jövő Romániájában” nagy lehetőségeket láttak a terjeszkedésre.

Az 1920-as üzleti év Bíró jóslatai szerint alakult: az üzemek nyersanyagellátása nem javult, a kokszellátás sem rendeződött és a tartalékolt készleteiket használták. Kedvező jelként értelmezte, hogy a csehszlovák törekvések és nyomásgyakorlás ellenére a Rima megőrizte szervezeti egységét. A vállalat szempontjából létfontosságú gömöri érckészletekhez még mindig nem jutottak hozzá. A vezérigazgató kereskedelempolitikai értékelésében úgy látta, hogy egy év alatt bebizonyosodott, a gömöri ércet csak a borsodi kohókban dolgozhatják fel. A gömöri terület ebben a helyzetben „torzszülötté” vált. Önálló vasipart a csehszlovák állam ezeken a területeken, megfelelő tüzelőanyag hiányában nem tudott létrehozni, emellett a gömöri bányák kihasználatlansága a régióban növekvő munkanélküliséget eredményezett (a szakképzett szlovák munkaerő pedig Salgótarjánban és Ózdon hiányzott). Tehát a Rimának továbbra is arra kell törekednie, hogy jelen legyen a térségben. A cseh konkurencia, a morvaországi és sziléziai vasművek a gömöri nyersanyag-tartalékok iránt nem érdeklődtek. Számukra a sokkal magasabb svéd vasércvásárlás is megfelelt (a Rima-bányák fuvardíjához képest négy- és ötszörös áron!).

Az érdekeltségi vállalatok mind súlyosabb helyzetbe kerültek. A Hernádvölgyi esetében a csehszlovák kormány nem engedélyezte a bécsi székhely áthelyezését. Bíró egy pozsonyi székhely kialakítását a fennálló pénzügyi helyzet (pénzszűke és az üzem adósságai⁹⁴) miatt nem látta kivitelezhetőnek. Ez a lépés az igazgatóság átalakításával és a részvénybirtok egy részének eladásával járt volna. Legfontosabb célként a két Martin-kemence üzembe helyezését és a termelés elindítását jelölte meg, de az 1919. október–novemberi munkássztrájk ezt késleltette. Ezenkívül a magnezittégla hiánya mutatkozott.⁹⁵ Az Unió gyakorlatilag 1920-ban nem üzemelt és mérsékelt hasznót hozott. Székhelyét Zólyomból Pozsonyba tervezték áthelyezni. Romániában a kaláni gyár tüzelőanyag-ellátása vált kritikussá, ezért ideiglenesen a költségesebb faszéntüzelésre kellett átállniuk. Nyersanyaghiány miatt 1919. június 1-je óta szünetelt a termelés.⁹⁶ A Wölkersdorfi ipartelep, mely 1912-től nem üzemelt, 3,5 millió osztrák korona értékben adták el.

Összességében a fennálló problémák ellenére a Rima likviditása nem rendült meg, de anyagi helyzetére a csehszlovákiai és magyarországi pénz- és árvizonyok kedvezőtlen hatást gyakorolhattak.⁹⁷ A pénzszűke beállta pedig „kellemetlen” helyzetet eredményezett volna. Bár az adósságokat a Rima képes volt fedezni, mert az anyagkészle-

94. Ekkor a vállalat 49,8 millió koronával tartozott a Wiener Bankvereinnak és a Morva Agrár- és Iparbanknak.

95. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 265/Lr. 1919. október 7. 1010/I.Titk. 1919. október 10. 1919 szeptemberében bércsökkentésről folytak eredménytelen tárgyalások a korompai munkásokkal, lásd MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, Bíró Rudolf levele Bíró Pálnak (1919. szeptember 5.)

96. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, Pavlovits levele (1919. augusztus 2.)

97. Ez a pénzügyi egyensúly a világháborús években sem rendült meg. A vállalatvezetők jelentős belső, titkos tartalékok felett rendelkeztek. Réti László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 109. p.

tei és kintlevőségei kellő fedezetet nyújtottak, a vezérigazgató azonban el akarta kerülni a kockázatokat. A csehszlovákiai bankokkal szemben az adósságállományukat végtelenségig nem növelhették, a magas hitelkamat is csak negatívan befolyásolta az üzleti eredményeket. A bankhitelre azonban szükség volt, főleg a nehezen beszerezhető csehszlovák koronára, hiszen a saját vagyon elégtelen volt az üzletek lebonyolítására. Elsősorban a gömöri bányák költségei és a kitermelt érc feldolgozatlansága következtében nőtt meg a kiadások. 1920-ra már 41,5 millió csehszlovák korona bankkölcsönt vettek igénybe. A tartozások tetemesek voltak. Az 1919 szeptemberi adatok szerint 40 millió magyar koronáról és 5,2 millió magyar korona értékben lombardírozott hadikölcsönről volt szó. Az adósság nagysága október folyamán megnőtt: osztrák–magyar koronában kb. 75 millió magyar koronára és 2 millió csehszlovák koronára.⁹⁸

8.1. Az új vállalatsszervezési és kereskedelempolitikai koncepció kibontakozása

Ebben a fejezetben két kérdésre keresek választ. Mikor és milyen céllal fogalmazódott meg Bíró Pálban a vállalat működésének új alapokra helyezése és a kereskedelmi politika átértékelése? A Rimamurányi kiszolgáltató helyzetét képes volt-e egy új innovációs program megváltoztatni?

Az első kérdés megválaszolásához érdemes részletesebben bemutatni az 1919 elején lezajlott koncepcionális vitát Bíró Pál és a kereskedelemügyi minisztérium osztálytanácsosa, Ferenczy Móric között a világháborút követő magyar gazdaságpolitikáról, a vasipari termelés és kohászat kitörési irányairól. Mindkét tanulmány a béketárgyalásokra való felkészülést kívánta segíteni. Ferenczy a kormány felfogását képviselte. A földrajzi, szállítási és elosztási nehézségek ellenére a magyar vasipar helyzetét nem találta reménytelennek. Becslései szerint az 1913-as vasérctermelés 20%-a, a nyersvas- és acélgártás 30%-a maradhat a megkisebbedett államterületen. Az alapanyagok kitermelése és a kohászat kapacitása közti aránytalanságot nem találta olyannak, amely alapjaiban veszélyeztetné az ágazat jövőjét. A vasércellátásra neki is válaszokat kellett keresnie. A határokon túlra került nyersanyagbázisok tekintetében a szepes-gömöri bányavidéket tekintette elsődleges fontosságúnak. Ha ezzel a régióval nem sikerül kapcsolatot létesíteni, akkor a boszniai és szerbiai lelőhelyek felé kellene orientálódni. A Ferenczy-féle elképzelés, mely a megcsonkított országterület beszűkült piacára kísérelte meg adaptálni a vasipari kapacitásokat, nem számolt a piacthelyeződések és az utódállamok saját vasipari fejlesztéseivel, melyek rövid időn belül átrajzolják a közép-európai gazdasági erőviszonyokat és a kartellmegállapodásokat is átértelmezik.

98. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1920. szeptember 12. jkv., 1920. október 27. jkv. A Rimamurányi a későbbiekben is igénybe vette a csehszlovák bankokat. Az Allgemeiner Böhmischer Bankverein brünni fiókjával 1922. szeptember 30-án kötött hitelmegállapodást. A Pozsonyi Általános Bankkal pedig 1924 őszén 2,5 millió korona értékű hitelmegállapodást írt alá. A hiteleket anyagvásárlásra, fuvardíjakra, az elbocsátott munkások végkielégítésére, üzleti partnereknek és a budapesti központ pénztárának történő átutalásokra fordították. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 10352/Bog (1924. szeptember 10.), 60912/Secr. (1924. szeptember 12.), 1000/D, 1205/D, 1474/D.

Bíró koncepciójának lényegét alkotta a környező államokkal, különösen Csehszlovákiával való megegyezés elérése. A Rima nyersvastermeléssel kapcsolatos gondja egyben a magyar ipar problémájaként is jelentkezett. A vasérctermelés kapacitásainak 57%-a és a vasfélgyártmányokat előállító korompai, zólyombrezói és pohorellai üzemek, melyek 1913-ban az össztermelés 20%-át adták, kerültek csehszlovák államterületre. A nyersvasat, a korompai, nyustyai, likéri és tiszolci kohók elkerülésével, csupán az ózdi biztosíthatta. Bíró a balkáni vasércartalékokkal nem számolt, mert szerinte azokra a kibontakozó jugoszláv vasipar tart majd igényt. Az egyedüli kivezető utat a bilaterális egyeztetésekben látta.⁹⁹

A másik kérdés esetében az 1920-ban indított új beruházási programot kell elemezni, melynek legfőbb célját a vállalat termelésének stabilizálása alkotta. Ez a program négy pilléren nyugodott. A szénbányászat fejlesztésén, melyet nyolc év alatt láttak megvalósíthatónak. Ezeket a munkákat Gyürky Gyula¹⁰⁰ bányagazgató irányította. A farkaslyuki bánya kapott prioritást, emellett feltárásokat kezdtek a Sajó-völgyi, rozsnyói és luciabányai vasérclelőhelyeken. A második pillért a salgótarjáni kohóüzem fejlesztése jelentette (egy „vilamos acélkemence” már régi terv volt). A harmadikat a bányamunkások lakóházainak építése, melyekre a fokozott széntermelés érdekében nagy szükség volt. A negyedik egy együttműködésről szólt a Salgótarjáni Köszénbányával a borsodi szénmedence közös kiaknázásáról. Erre a célra egy közös vállalatot alapítottak volna 20 millió koronás alaptőkével.¹⁰¹

A vállalat alaptőke-emeléseit a pénzügyi helyzet javítása és a fejlesztések finanszírozása érdekében valósították meg.¹⁰² 1921 márciusában a kiadások növekedése és a nagyarányú hitelszükséglet váltotta ki az újabb tőkeemelés tervét 70-ről 100 millió koronára. Ekkor újabb koksztvasárlási szerződéseket kötöttek (összesen 180 ezer q mennyiségben), hogy az ózdi kohókat minél hamarabb üzembe helyezzék. A gömöri

99. Réti László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 162–167. p. A gömöri bányákhoz való hozzájutás azonban távlatilag nem oldotta meg a vasércellátás problémáját, mert a szállításuk drága volt. Az ózdi kohók vasércszükségletének nagyobbik részét Rudabányáról és Prijedorból fedezték. A gömöri vasércbányák termelését ezért csökkentették 70%-ról 30%-ra. RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1923. szeptember 28. jkv.

100. Gyürky Gyula (1860–1949) a Nógrád megyei Pusztaberkin született. Középiskoláit Léván, Esztergomban és Körmöcbányán végezte, ahol 1877-ben érettségizett. A selmecbányai bányászati akadémián 1877–1880 között tanult. Aknasugaton két évig gyakornok, majd önkéntes vártüzér volt. Selmecbányán 1882–1883 között a Ferenc József-aknán gyakornok. A bányászati államvizsgát 1883-ban tette le. Két évig tanársegédként működött. A Szepes megyei szlovinkai bánya üzemvezetője volt 1884-től. A Köszénbánya és Téglagyár Társulat dorogi szénbányájában dolgozik 1887-től. A Rimamurányihoz 1892. február 1-jén került. A vállalatnál 1897-ben főmérnök, rá három évre bányagazgató-helyettes, 1905-ben ózdi bányagazgató. 1910-ben bányatanácsosi címet kap. Az Országos Magyar Kohászati és Bányászati Egyesület borsod-gömöri osztályának volt a választmányi tagja. Lásd *Jó szerencsét!*, 1910. május 1. 31. sz. 603–604. p.; Uo. 1910. július 24. 41. sz. 827. p.; *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1949, 5. sz. 212. p.

101. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1920. szeptember 12. jkv., 1921. június hó 6. jkv.

102. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1920. november 12. jkv., 1921. február 19. jkv.

üzemek pénzzüksége is megnőtt, ezért majdnem 300 millió csehszlovák korona bankhitelt kellett felvenniük. A likéri kohót is újraindították.¹⁰³ Az új kereskedelmi politika az érdekeltségi hálózat növelésére és a nyersanyagbázis kiszélesítésére támaszkodott. Ezt a célt szolgálta a Romeiser és fiai cég átalakítása, mellyel a Rima a Szerbiába és Bulgáriába irányuló vasexportot vette a kezébe, valamint a Bánvölgyi Szénbánya Rt. alapítása.¹⁰⁴

A Rimamurányi tervezett tőkeemeléséhez a „közvetlen lökést” az 1920 októberében a prágai kormánnyal folytatott tárgyalások adták meg. A cseh kormány „elvileg” hozzájárult, hogy a gömöri bányáikból kitermelt ércet és meszet üzeimbebe szállítsák, illetve – még ha nem is kellő mennyiségben, de – kokszkiutalást is eszközöltek. Ez egy rövid távú kompenzációs üzlet lehetősége volt.¹⁰⁵ A vállalat cserébe lisztet szállított. Havonta 200, esetleg 600 vagon kokszot kellett a Rimának kapnia (amúgy az igény békebeli időkben havi 1500 vagon volt). Az élelmiszerárak és munkabérek, valamint az acélgártás kiadásainak finanszírozása is megkövetelte az alaptőke-emelést.¹⁰⁶

8.1.1. A Rima pozsonyi képviselte

A Rimamurányinak Pozsonyban létrehozott képviselte (kezdetben Zentralbureau, Központi Iroda név alatt) a csehszlovákiai érdekképviselte, a prágai és pozsonyi kormány-, illetve szakmai körökkel való kapcsolatépítés és a szlovákiai ipartelepek, bányák, kohók működésének biztosítása szempontjából fontos szereppel bírt. A két világháború között, cégnévként, szlovák–német–magyar megjelölést használtak.¹⁰⁷

Ez az iroda, később képviselte, 1919 tavaszán kezdte meg tevékenységét. „Gyökerei” 1919 áprilisára nyúltak vissza. A hivatal státusa 1923 februárjáig, a csehszlovák–magyar egyezmény ratifikálásáig iroda volt. Ezután szervezték képviselte-t. Vezetője, Bíró bizalmi embere, Wilhelm Radwaner kereskedelmi tanácsos lett. Az

103. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1921. március 1. jkv., 1921. április 25. jkv.

104. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1921. október 12. jkv., 1922. június 20.

105. Bíró Pál a kompenzációkban látta a gazdasági problémák áthidalásának átmeneti megoldását. A pozsonyi Rima-tisztviselők ebben nem a megoldást, hanem az akadályoztatást látták. Bíró erről így fogalmazott: „Különb is úgy látom, hogy Urbán és Radwaner nem lát-szanak tisztában lenni avval a különiséggel, ami a Csehországhoz tartozandó és a Magyarországhoz tartozandó területek okkupációja között van. Ez utóbbi egy ideiglenes politikai rendszabály, tehát nem jelenti azt, hogy ott kizárólag a saját érdekeik szerint gazdálkodhatnak, pld. a salgótarjáni szén továbbra is Magyarországnak jut és csak kompenzációs alapon történnek be- és kivitelek.” MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 829/Titk. 1919. augusztus 29.

106. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1921. október 27. jkv. Národní archiv, Ministerstvo zemědělství, 1524. doboz, Dovož zboží pro Rimavsko-muránské podniky.

107. A szlovák változat: Zastupiteľstvo Rimamuránsko-Salgótarjánskej železopriemyselnej úč. spoločnosti pre Československo, de még a másik forma is használatos a cégpapírokon: Československé podniky Rimamuránsko-Salgótarjánskej železárskej účastinnej spoločnosti. Az iroda székhelye 1919 folyamán a Kossuth tér 18. 1919 őszén a Híd utcában volt, az év végén a Vödric utca 42-ben. A képviselte 1924 elejétől a Lőrinc-kapu utca (Lorenzthorgasse) 14 alatt volt.

1920-as években a pozsonyi „csehszlovákiai képviselőiség” két szervezeti egységből állt, az igazgatóságból és titkárságból. A Hernádvölgyi és az Unió felszámolásával, 1923. július 1-jével feloszlott a pozsonyi műszaki igazgatóság, és a szlovákiai üzemek irányítását a budapesti központ végezte.¹⁰⁸ Rozsnyón, a hatékonyabb irányítás végett, külön bányai igazgatóságot szerveztek.¹⁰⁹

Urbán Dávid Lipót¹¹⁰ és Wilhelm Radwaner, a cég kereskedelmi igazgatói 1919 tavaszán már Pozsonyban tartózkodtak (és szobaproblémákkal küszködtek).¹¹¹ Ez annál is fontosabb eredmény, mert 1918 és 1919 fordulójára, 1919 elejére, a Pozsony és Budapest közti szárazföldi, vasúti, vízi összeköttetés szünetelt. Bécs irányából is nehéz volt a beutazás. A posta késve, 4–6 vagy 10–12 napos késésekkel kézbesítette a leveleket. A két város közti hajóközlekedés 1919 augusztusára állt helyre. A postai levélküldemények cenzúrájával is számolniuk kellett, ami a vállalat bizalmas jellegű információinak kiszivárgásával fenyegetett. Bíró és a Marienbadban tartózkodó családtagok egymással való kapcsolattartása is akadályokba ütközött. A pozsonyi iroda gyakorlatilag elszigetelve működött, a magyarországi politikai eseményekről nem voltak híreik. Az 1919 második felében tervezett „Direktor-konferenzt”, melyen a vezérigazgató is részt vett volna, és első kézből tájékozódott volna a szlovákiai helyzetről, többször elhalasztották.

Ebben a helyzetben, a bécsi Eisen- und Blechfabriks Gesellschaft Union központi irodája értékelődött fel, melyen keresztül a levelezés egy részét lebonyolították. A sürgősebb vagy magánjellegű leveleket megbízható ismerősökön keresztül továbbították. A banki átutalások is rendszertelenné és megbízhatatlanná váltak, ezért ezeket is bizalmi személyekkel oldották meg. Bíró Pál, az utazási lehetőségek legteljesebb kihasználásával, egyszerre intézte cégi és családi ügyeit. A Rimát támogató Wiener Bankverein is bécsi irodáján keresztül levelezett Budapesttel.¹¹²

108. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1921. szeptember 28. jkv. A pozsonyi képviselői munkatársai voltak 1936-ban: Bokor Gyula (helyettes igazgató), Heller János (cégvezető), dr. Neurad Ernő (ügyész). Mindegyikük tisztviselői besorolását ekkor „emelik”: Bokor igazgató, Heller helyettes igazgató, Neurad jogtanácsos lesz. MOL, RMST, Z 368, 4. csomó, 1. tétel, 1936. október 30. jkv.

109. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1924. március 27. jkv.

110. Urbán 1923-ban kilépett a Rimától. Lásd cégjegyzési jogosultságának megszüntetését. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1923. október 9. jkv.

111. Az 1919. december 13. levélben a pozsonyi képviselői létrehozását 1919 elejére datálják. Lásd MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, Csehszlovákiai és osztrák levelezés.

112. A két bizalmi személy Fröhlich Pál és Bokor Gyula volt. Fröhlich Bírónak közeli bizalmasa lehetett, mert kereskedelmi ügyekről, a cseh gyárak áráiról, bécsi nagykereskedők eladási áráiról, különböző ajánlatokról, pénzmozgásról, a hivatalnokok „megkönyékezésének” módjáról, az áruvásárlás lehetőségeiről informálta, útlevelet szerzett neki, és családjának is szállást intézett Bécsben és Hinterbrühlben. Egyik levelében „mélyen tisztelő igaz híveként” jellemzi önmagát. Bíró Fröhlichet 1919 őszén rendelte vissza Budapestre. Nem véletlenül lett 1922-ben igazgató. 1926-ban hunyt el. Bokor a 20-as években a pozsonyi iroda cégvezetője volt. A levelek átadásában a családtagokon kívül báró Hatvany Endre és báró Kornfeld Pál is segített. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1926. október 30. jkv. Uo. Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 60920/Titk. (1924. szeptember 20.); Bokor Gyula levele Bíró Pálnak (1919. augusztus 21.); Fröhlich Pál levelei Bíró Pálnak (1919. augusztus 19., 22., 25., szeptember 1., 2., 24.), Bíró Pál levele Fröhlich Pálnak (830/Titk. 1919. aug. 29.)

Bíró igyekezett naprakész információkat szerezni a politikai és gazdasági helyzetről. A külföldi, főleg bécsi és prágai német napilapokon keresztül figyelemmel követte az eseményeket, a csehszlovák kormány és vasgyárak lépéseit. A kereskedelmi politika szempontjából a vastermékek eladási adatai osztrák és csehszlovák koronában, a devizaátszámítás árfolyamai és a nagykereskedelmi árak változásainak ismerete döntő fontosságúak voltak. Ezek mellett, a gyors lépések megtétele ügyében, bizalmas forrásokat is szerzett. Például a felső-sziléziai kokszzállítás biztosításához vagy bármilyen ügy elintézéséhez protekció és kenőpénz kellett. A kommunikációzavarral kapcsolatban Bíró Pál levelet intézett Urbánnak egy prágai „kapcsolat” (megfelelő egyén) kiépítése tárgyában, mert a prágai hivatalok lassúsága a Rima üzleteit akadályozta. Ez a kapcsolat valószínűleg nem valósult meg.¹¹³

A pozsonyi csoporthoz júniusban Bíró Pál testvére, Bíró Rudolf¹¹⁴ csatlakozott. A három személy közötti munkamegosztás a következőképpen festett. Urbán, együtt Radwanerrel – úgy tűnik, hogy ő szerepelt fő üzletkötőként –, ritkán Bíró Rudolfal, a prágai kormánykörök és gazdasági vezetők felé épített kapcsolatokat. A cseh vasiparral a Rima nevében kötöttek üzleteket. Heidler minisztert a munkáskérdéssel és Hampel minisztert a szénellátással kapcsolatban 1919 augusztusában keresték fel. Tárgyaltak a Bondy, Bruckmer és Podjebrad cégekkel és Vítkovicére látogattak.¹¹⁵ Urbán, a csehszlovákiai konjunktúra kezdetét és a cseh vasgyárak felvevőképessége csökkenését tapasztalva tárgyalt egy holland–cseh szindikátussal 300 vagon hengerelt áru eladásáról, melyet részben le is kötöttek. Urbán szervezésének köszönhetően hívták meg a Rimát 1919. szeptember 10-re a prágai vasgyári értekezletre, melyen az ócskavasárakat vitatták meg. Az értekezleten a Prager Eisenindustrie Gesellschaft, a Witkowitz Bergbau und Eisenhütten Gesellschaft, a bécsi Firma C. T. Petzold és Österreichische Berg&Hütte vettek részt. Urbán látta el információkkal a vezérigazgatót a Rima vevő- és közvetítőkörének állapotáról is. A helyzetértékelés szerint ez a kör megmaradt, így Szlovákiában a Graber&Hecht cégek, illetve a cseh, osztrák és német piaci jelenlét is.¹¹⁶ Radwaner szerepe szintén fontos volt. A kereskedelmi ügyek intézése mellett a terepre is kiutazott. Figyelemmel kísérte a szlovákiai gazdasági helyzet alakulá-

113. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 928/Titk. 1919. szeptember 27. A prágai kapcsolatok megteremtéséhez és fenntartásához egyéb problémák társultak. A vas-, bánya- és faiparra vonatkozó mérlegek elkészítését nehezítette, hogy a „fő elveket” nem ismerték, ezért merült fel, hogy kikérjék egy cseh kereskedelmi jogász véleményét. A prágai hivatalok központosítása és átszervezése szintén hátráltató tényezőt jelentett. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 1919. szeptember 30., 1008/I. Titk. 1919. október 8.

114. Bíró Rudolf 1916-ban került a műszaki igazgató pozíciójába, a 31 év után nyugdíjba vonult Lázár Zoltán helyére. Az érdekeltségi vállalatokkal foglalkozott, ezért is került 1919-ben a pozsonyi irodához. 1944-ben törölték az igazgatósági tagok sorából. A felszabadulás után, az 1945. július 5. igazgatósági ülésen már teljes jogú tagként vett részt. MOL, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1916. február 26. jkv., 1916. július 11. jkv., 4. csomó, 1. tétel, 1945. június 6. jkv., 1945. július 5. jkv.

115. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, Urbán levele Bíró Pálnak (1919. augusztus 25.)

116. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, Urbán levele Bíró Pálnak (1919. december 23.)

sát, és a korompai, illetve zólyombrézói vállalat finanszírozását felügyelte.¹¹⁷ Bíró Rudolf 1916-tól a Hernádvölgyi és Unió ügyeivel is foglalkozott. A hatalomváltás után a két érdekeltség súlyos gondjai, így a szén- és kokszellátás nehézségei, a készletek hiánya mellett a munkásság gyakori sztrájkjai magas termelési költségeket eredményeztek. Csak az új béremelés 1920-ban 1,2–1,5 millió korona többletkiadást okozott. Ezenkívül fel kellett készítenie a dolgozókat a leépítésekre, a bérek csökkentésére. A gömöri bányavidéket többször meg kellett látogatnia. Tehát Bíró Rudolf vállára ez a munka komoly többletteherként nehezedett.¹¹⁸

A képviselő az üzletkötések előtt Budapestre továbbította az információkat a kereskedelmi cégek tevékenységéről és pénzügyi helyzetéről.¹¹⁹ Alapelv volt, hogy az alsóbb szintű csehszlovák katonai hatóságoknak nem szolgáltatott ki üzleti és kereskedelmi adatokat.¹²⁰

A fentiek nyilvánvalóan jelzik Bíró Pál üzleti kezdeményezéseinek irányát és lényegét. A kereskedelmi célok mellett, a politikai és gazdasági zűrzavarban, a felvidéki területekről érkező korlátozott, ellentmondó információk és a demarkációs vonal ellenére Bíró Pál az új prágai, részben pozsonyi döntéshozók felé már 1919 kezdetén, legkésőbb az év első felében megtalálta az utakat. Minden bizonnyal korábbi ismeretségeit mozgósította és új kommunikációs csatornákat létesített. Adatolható, hogy kapcsolatban állt Milan Hodžával,¹²¹ aki a salgótarjáni csehszlovák kivonulásról tájékoztatta. „Ma reggel találkoztam Hodzsával, ki különben szintén ma utazik a hajóval Pozsonyba és onnan valószínűleg Prágába. Figyelmébe ajánlottam neki a tarjáni, illetve losonci állapotokat, amiket ő megjegyzett magának. Ő különben azon a nézeten van, hogy a Tarjánhoz nekik semmi közük és azt hiszi, hogy az onnan való újbóli kivonulás csak napok kérdése lehet. Hogy úgy lesz-e, nem tudom.”¹²² Emil Stodolánál¹²³ a felszámolási mérlegek elkészítésének elhalasztását kérte és az ipari komplexum tűzbiztosításügyeit intézte. Egon Bondytól, a prágai behozatali és kiviteli bizottság elnökétől, gyárostól tudta meg a kiviteli árakat.¹²⁴

117. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 1919. augusztus 27. 515/Bo.

118. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, Bíró Rudolf levele Bíró Pálnak (1919. augusztus 19., 1919. szeptember 5.). Bíró Rudolf ekkor így írt: „Hogy mit kezdek én a familiámmal, nem tudom még, mert nem jutok hozzá, hogy a magam dolgaival foglalkozzam.”

119. Lásd például a düsseldorfi Blasberg&Co. esetét, melyhez a Szlovák Általános Hitelbank nyújtott „átvilágítást”. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 8866/Bog. (1924. május 26.)

120. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 2927/3 1919. december 3., 1213/Titk. 1919. december 13.

121. Hodža, Milan (1878–1944) a szlovák agárizmus legjelentősebb alakja. A két világháború között oktatásügyi és mezőgazdasági miniszter. Miniszterelnök 1935–1938 között.

122. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 901/Titk. 1919. szeptember 1.

123. Stodola, Emil (1862–1945) jogász és politikus. Közigazgatási és önkormányzati témákkal foglalkozott.

124. MOL, RMST, Z 371, 129. csomó, 337. tétel, 1919. szeptember 26., 1919. december 23. A drótygyártásra szakosodott L. G. Bondy cég 1919-ben jelent meg a szlovák piacon. A Ferra AG-val együtt alapította a FOZ Eisenhandels Gesellschaftot.

A pozsonyi tisztviselők a szlovákiai területre jutott ipartelepek, bányák és erdők ügyeit intézték, nem éppen kedvező politikai légkörben: „Elégtelen személyzettel, idegen viszonyok között, egy részben ellenséges, de mindenesetre bizalmatlansággal megtöltött légkörben, és egy határozott közigazgatási anarchia közepette ezen urak csak nehéz és hálátlan munkát végeztek.”¹²⁵ Alkalmazkodniuk kellett a csehszlovák törvényekhez, és peres ügyekben alá kellett vetniük magukat a csehszlovák bíróságoknak.

Kezdetben a hivatali körök magatartása nem volt „barátságosan” a Rimával szemben, vagy még a nemzetesítő tendenciák felerősödését nem tapasztalták. A szlovákiai és romániai hivatalok Rimához való viszonyulásában kisebb különbségek voltak. Bíró úgy tapasztalta, hogy a prágai és pozsonyi minisztériumok felé az érintkezés „simán folyik”. Ugyanakkor érezte, hogy „a cseh kormány szívesen látná, ha a társaság jobban alkalmazkodnék az ő nemzeti kívánalmaikhoz”. Tagadhatatlanul jelen volt azonban, hogy a csehszlovák hatóságok bármikor képesek voltak kellemetlenségeket okozni, hiszen néhány Rima-hivatalnokot figyeltek és alkalmazottakat utasítottak ki. A prágai parlamentben ellenben nyílt Rima-ellenesség uralkodott. A vállalatban a magyarosítás gazdasági eszközét látták. A kaláni gyárnál a hivatalnokokat a román hatóságok még nem zaklatták, és a források politikai nyomásgyakorlásról sem tudósítanak.¹²⁶

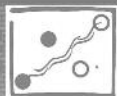
ISTVÁN GAUČÍK

The Rimamurány-Salgótarján Iron Works PLC on the example of the economic elites

I make an attempt „to tone” the notion of the „economic elite”. I deduce the notion of an economic elite from the general notion of elite. I also deal with the most important streams of history of enterprise, as the knowledge of the scientific background is essential regarding the research of economic elites. In this study, I deal with the decisive breaking point in the development of the Rimamurány-Salgótarján Iron Works PLC, the consequences of the change in the state power in 1918–1919. I review the Slovak and Hungarian perceptions of the history of the giant company in detail. I put on balance the most important research results. For understanding the completely new economic situation occurring after World War I, it is essential to show the trends in the development of the economy in Czechoslovakia and Hungary, too. I also find important to present the main attributes of the new corporate governance and the business policies of the iron works from 1920. Finally, I clarify the circumstances and operation of the establishment and the operation of their Bratislava agency.

125. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1919. november 15. jkv.

126. MOL, RMST, Z 368, 3. csomó, 1. tétel, 1920. szeptember 12. jkv.

Fórum
Kisebbségkutató
Intézet
Etnológiai
Központ

Lokális és regionális monográfiák 6.

Alsó- és Felsőszeli a 20. században I.

Társadalomrajz két magyarlakta
településről Szlovákiában

Szerkesztette
Szarka László, Tóth Károly

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A népfogyatkozás történelmi okai*

Nem tudom, hogy a történelem groteszk fintoaként vagy tragédiájaként értelmezsem a tényt, hogy a 21. század második évtizedének első tavaszán egy magát demokratikusnak deklaráló európai uniós országban – nemzeti kisebbségként – veszteségeinket felmérve konferencián kell keresnünk megmaradásunk lehetőségeit.

Asszimiláció: a kisebbségbe kerülésünk, vagyis 1918 ősze óta szótárunk legfélelmetesebb fogalma, veszteségeink szóbeli szimbóluma.

Az asszimiláció nem újkori találmány, talán egyidős az emberiséggel. Beismerjük, mi, magyarok is megtettük, nem is egyszer, s az asszimiláció jelen volt a történelmi Magyarország mindennapjaiban is. Elismerjük, hogy a 18. század utolsó harmadától modern polgári nemzetté alakuló magyarság saját nemzeti államának tekintette a Kárpát-medencét. A szintén nemzetté alakuló szlovákok elleni, a 19. század utolsó harmadától felerősödött asszimilációért Magyarország, a magyar kormány és a történettudomány többször is bocsánatot kért. Tény, hogy megtörtént, de ez az asszimiláció nem volt végzetes. A szlovákság az „ezeréves elnyomás”-ból életképesen, a középkori szállásterületénél kiterjedtebb etnikai területen élte meg az 1918-as évet.

Gazdaságtörténeti kutatásaimmal igazoltam, hogy az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően – kiemelten a kilencvenes évek közepétől – a magyar–szlovák nyelvhatár a Nagyszombat–Nyitra–Kékkő–Losonc vonaltól délre tolódott, s több helyen elérte az Ipoly völgyét.

A szlovák történettudomány kiemelten kezeli az oktatás elmagyarosítását. Ezzel kapcsolatban nem említik, hogy az állami rendeletek nem érintették az egyházak s más nem állami intézmények által fenntartott iskolákat, így pl. a magyarellenességükről ismert evangélikus és katolikus egyházi iskolákat. A rendeletek négy-öt évi türelmi idővel számoltak.

1918-ban megfordult a történelem kereke, s elkezdődött a Kárpát-medencei magyarság történetének legtragikusabb szakasza. Az első világháború győzteseinek ún. „nemzetállamokra” darabolták a történelmi Magyarországot, s a – ténylegesen nem létező – csehszlovák nemzetnek ajándékoztak egyes magyar etnikai tömböket. Ezzel kiszolgáltatották őket a számukra idegen nyelven beszélő, idegen kultúrát terjesztő államhátnak.

* Elhangzott a Népszámlálás és asszimiláció című konferencián Érsekújvárott, 2011. március 5-én.

Az új, demokratikusnak deklarált Csehszlovák Köztársaság első tervei a német és a magyar nagybirtokosok kisemmizését alapozták meg. Földreformjában elvette tőlük, majd kiosztotta a földjeiket szláv – cseh, morva, szlovák – kolonistáknak, miközben – ez 1928-ig volt érvényben – megtiltotta a nem szláv nemzetiségűek – vagyis a magyarok – földszerzését. A földreform keretében tervet dolgoztak ki a magyar etnikai tömbök szétDarabolására. Telepes falvakat létesítettek, s a jelentősebb magyar községek határában kolóniákat szerveztek.

Az új hatalom képviselői, a kolonisták magabiztosan viselkedtek, s megrettentették a nyelvüket nem ismerő falusi magyar lakosságot. Mivel jelentősebb erőszakra nem került sor, a falu lassan felocsúdott a hatalomváltást követő zsidbadságból, s élte a maga – többé-kevésbé – megszokott életét.

A városokban más volt a helyzet. Az új államot képviselő, zömükben csehül beszélő, a magyart nem ismerő családok betelepítésével megváltozott a nemzetiségi egyensúly. A magyar–szlovák nyelvhatár közelében fekvő városokban a szlovák származású, de magukat magyarnak jelentő személyek újból szlovákok lettek. A Szlovák Liga jelentése szerint az 1923–1936-os években megközelítően 80 ezren éltek ezzel a lehetőséggel, de ezek zöme szlovák etnikai területen élt.

A magyar többségű városokban élő magyarok a kultúrában éltek ki magyarságukat. Összetartó erőt jelentettek a színjátszás, a magyar nyelvű és témájú előadás-sorozatok, közös kirándulások.

Ilyen helyzetben találta a csehszlovákiai magyarokat 1938 ősze, amikor is újból átlépett felettük a határ, s Magyarország állampolgárai lettek. Tagadhatatlan örömet a történelem nem tartósította, majd 1945 tavaszán végleg el is temette. A magyarok 1943-tól tudták, hogy a győztes nagyhatalmak 1918-as határai között visszaállítják a Csehszlovák Köztársaságot, de a magyarok nem mozdultak. Szerették a szülőföldjüket, s az új hatalmat az 1938 előttivel azonosították.

Csalódtak. Az új kormány alaptulajdonsága a kollektív bűnösséggel megvádolt németek és magyarok kormányprogrammá emelt gyűlölete, nemzeti, emberi és anyagi kisemmizése lett. Központi kérdés lett a kitoloncolásuk, s a hátrahagyott vagyonuk szlovák betelepülők közötti szétosztása. A potsdami konferencia a magyarok esetében a kitoloncolást megtagadta, s az 1938-ban Magyarországhoz csatolt, a cseh és a szlovák hivatalos iratokban csak „betelepítési övezetként” szereplő területen élő magyarok kérdésének rendezését a két fél belügyének tekintette.

Ettől pedig nem lehetett semmi jót várni, hisz Vladimír Clementis külügyi államtitkár – nemcsak a kormány ülésein – többször is kijelentette: „a vesztes magyarokkal mi, győztesek úgy viselkedhetünk, ahogyan csak akarunk, hisz mögöttünk áll a Szovjetunió. Tehetünk akármit, csak a nyugat meg ne tudja.”

Nyugat megtudta. Felszólalt az általa törvénytelennek tartott közmunka, a csehországi deportálások végrehajtásával kapcsolatban, elítélte az embertelen kitoloncolásokat, de nem ítélte el az irányított gyűlöletet s a magyarok megfélemlítését, tízezrek megfosztását minden tisztességesen megszerzett tulajdonuktól. A lakosságcserébe rejtett vagyonyszerzést, őshonosok kitelepítését pedig törvényesnek tekintette. Rezzenéstelenül vette tudomásul a magyar etnikai terület szlovákokkal való észak–déli irányú betelepítését, amiből a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) és a Szlovák Telepítési Hivatal (SZTH) még az 1920 után betelepített morvákat és cseheket is kizárta, s „haza-

térésre” kényszerítette őket. Így a Csehszlovák Köztársaságban élő, de már saját törvényhozói és végrehajtói hatalommal rendelkező szlovák szerveket a magyar- és németgyűlölet mellett a csehek „nemszeretettsége” is jellemezte. Pedig nekik köszönheték, hogy nem kerültek a legyőzöttek, a háborús bűnösök csoportjába, amire a Hitler által működtetett szlovák kirakatállam elegendő okot adott.

A magyarellenesség, a gyűlölködés, a hivatalos és más jellegű önkényeskedés melegágya volt az SZNT utasítására kidolgozott A magyarkérdés végleges megoldásának terve. 1945–1946-ban gyakori volt, hogy a magyar falvakban megjelentek kisebb-nagyobb partizán- és más felfegyverzett csoportok. Kezdetben raboltak, vittek, amit csak láttak, később csak végigszáguldoztak a községen, a levegőbe lövöldöztek, majd eltűntek, s visszahagyták a rémülettől megdermedt lakosságot.

A cseh és szlovák törvényhozás az 1945–1946-os években – erkölcsileg és anyagiilag egyaránt – olyan mértékben semmisítette ki és aláta meg a magyarokat, hogy a kialakult helyzetet Karel Kaplan cseh történész a genocídiumot megelőző állapotként jellemezte.

A magyar lakosság megfélemlítésének és kisémmizésének további forrása volt a népbíróság. A kollektív bűnösség alapján minden magyar vádolható volt, s ezt meg is tették. Voltak olyan települések – s nem csak a magyar–szlovák etnikai határ közelében –, ahonnan beidézték és megvádolták az összes tizennyolc évét betöltött férfit. Az ok: „a fasizmus, Nagymagyarország visszaállítására való törekvés, a magyar hadsereg üdvözlése s általában a magyar nemzetiség.” A vádak célja a megfélemlítés mellett a vádlottak vagyonának az elkobzása volt, esetleg a reszlovakizálás elfogadása.

Az 1945–1948 közötti magyarüldözés, a tervezett kitelepítés – aminek a lakosságcsere nevet adták –, a kitoloncolások, a szlovákság észak–déli irányú, tervszerű betelepítése megváltoztatta a háború végén még magyar etnikai terület nemzetiségi képét, s besorolhatták a vegyes lakosságú kategóriába. Az itt élő magyarok és szlovákok aránya az 1948-at követő években, az „internacionalizmus” mögé bújtatott fékezett nacionalizmus korában sem javult, s az iparosítás, a szövetkezetesítés keretén belül tovább folyt a szlovákok betelepítése. Megszűnik viszont a hivatalosan irányított nyílt s brutális magyarellenesség – ahogyan napjainkban nevezzük –, a magyarhisztéria, a felszín „nyugalmi” állapotba került. De az alsóbb rétegekben szinte állandó volt a magyarellenes mozgás. Az idősebb generáció még emlékszik a szinte ciklikusan ismétlődő „az alternatív oktatás, a szlovák nyelvű oktatás és a biztos jövő” jelszók alatti akciókra. Szinte állandósult a magyar nyelv elleni támadás, s az elvtársak jól tudták, hogy a nyelv elhagyása a nemzetiség elhagyását is jelenti.

Átéltük, erősek maradtunk. Az íróink írtak, a pedagógusaink nemcsak oktattak, hanem neveltek is, színjátszó csoportokat, énekkarokat, szakcsoportokat vezettek. A Csemadok biztos fedelet adott még a konspirálóknak is. A magyar népdal, néptánc, a magyar nemzeti történelem központja volt. Tartottuk magunkat, s füttyölve az anyagiakra, „tettük a magunkét”.

Aztán elérkezett az, amire álmainkban vágytunk, s betört – a Szlovákiában speciálisan értelmezett – szabadság, a demokrácia, s megkezdődött a nyílt magyargyűlölködés, ami a határok eltörlését követően olyan méreteket öltött, hogy szlovák polgárként szégyenkezni. Ebben a légkörben élünk napjainkban is. Sokan nem bírják az állandó

nyomást, beolvadnak a többségbe. Számunk folyamatosan csökken, bár sok a „kis” magyar–szlovák megértés, szomszédbarátság.

Ki a hibás, kit hibáztathatunk, hogy idáig jutottunk? A gyerekeik, unokáik anyanyelvi nevelését elhanyagoló, anyagiakat hajkurászó felnőtteket, a közélet iránt érdektelen magyarokat? Miért nem vették ezt észre a nemzetiségünk „örzésével, védelmével” megbízott politikusaink, a magyarságunk megmaradását ígérők, politikai és kulturális életünket vezetőik, akiket a tényekre a tudomány nemegyszer figyelmeztetett is?

Tisztelt politikusaink, kulturális életünk vezetői! Szavazatainkkal önöket kértük fel, képviseljék az érdekeinket. Bízunk önökben, s ehelyett megbontották a sorainkat, meggyengítettek bennünket. Akkor jöttek közénk, amikor – saját szempontjukból – éppen jónak tartották, általában a választások előtt. Sohasem tárták eléink a valós helyzetet, nem számoltak el a munkájukkal. Ha meg akarunk maradni, akkor ezen változtatni kell! Legyen a választónak joga a felelősségvonásra!

Most pedig, kérem, engedjenek meg egy rövid összefoglalást.

Napjaink szlovákiai magyarságának életét felfokozott szorongás jellemzi. Úgy élünk, mint vad a vadászon, sokunkban állandósult a félelem, a szorongás. Félünk országunk politikai vezetésének magyarellenes megnyilatkozásaitól, szenvedünk a bennünket megalázó kijelentéseiktől. Teszik ezt velünk talán azért, mert szegényebben vagyunk, mint ők? Mert csendben vagyunk? Tény, hogy az ország legtermékenyebb régiójában élünk, amely az ország gazdaságilag legelmaradottabb területe. Milyen is ez a magyarlakta régió? Kevés a munkalehetőség, keleten nincs is, s a munkanélküliek aránya meghaladja a szlovákiai átlagot. Nincs korszerű vasúti közlekedésünk, s a Pozsony–Komárom vasútvonal ennek paródiája. Nincs gyorsforgalmi úthálózatunk, nincs vagy kevés az ipari parkunk, s ha vannak is ilyenek, zömmel a magyar–szlovák nyelvhatárra lokalizálták őket úgy, hogy inkább észak felé legyenek nyitottak. Még „szerencse”, hogy több ezer magyarnak ad munkát az észak-dunántúli gyárakban az anyaország.

Felvetődik a kérdés, felróhatjuk-e ilyen körülmények között a kialakult helyzetet már nem tűrő, gyengébb idegzetű nemzettársainknak, hogy mindettől meg akarják menteni a gyermekeiket, unokáikat, s bizonyos fokig „délibábos álmokat” kergetve beolvadnak a szlovákságba, asszimilálódnak?

Szeretném, ha ez a konferencia utat mutatva megválaszolná a legfontosabb kérdéseinket, vázolná megmaradásunk lehetőségeit.

Az a világ nem az én világom volt

Rendhagyó pályakép a 75 éves Koncsol Lászlóról

Koncsol László nevéhez több jelző párosult: polihisztor, humanista, egyszemélyes katedra. Valószínűleg mind igaz a maga módján. Pályáját akár a tipikus (cseh)szlovákiai magyar entellektüel életútjának is tarthatnánk, de még annak is atipikus. Miközben iskolát teremtett, mértéket szabott, műveltségével kimagaslott kortársai közül, s emberi tartása is példát jelenthetett, tökmagjankók üldöző hordái előtt volt kénytelen menekülni. Aki egész életében másra sem vágyott, mint múzsákkal társalogni, másokat gyámolít, holott bárki másnál több teher alatt kell görnyednie.

Tanár, kiadói és folyóirat-szerkesztő, költő, műfordító, kritikus, irodalomtörténész, nyomdász, helytörténész, kényszerű szabadúszó, de elsősorban Ember. Népének, néhány évig a Szlovákiai Református Keresztény Egyház főgondnokaként egyházának szolgája. Pályám egy hosszúra nyúló periódusában volt szerencsém néhány hónapig együtt dolgozni vele egy nyomdában. Jómagam korrektorként, ő egy kategóriával feljebb – minő paradox! – revizorként. Furcsa társaság volt: kirúgott tanítók, elcsapott szerkesztők, a paranoiás rendszer beilleszkedni és megfelelni képtelen alakjainak afféle hrabali gyülekezete. Koncsol még a nyomdai munka gályapadján is azt figyelte, honnan jöhet a lötytyedt vitorlát megrebbentő fuvallat, miközben húztuk a képzeletbeli evezőt. Hasáb- és oldalkorrektúrák olvasása közt (akkor éppen) vajdasági szlovák költőket fordított és görögül tanult. Cédulázni kezdett egy majdani magyar-szlovák nagyszótárhoz. Vagy csak úgy, egyszerűen mesélt, s én arra gondoltam, ennek az elcsapott és megtúrt embernek bárhol a világon katedra járna. Máig hálás vagyok neki ezért, de sosem mondtam neki. Hetvenöt évesen is megbocsátással emlékszik üldözőire, akik megkeserítették az életét. Összegez és mérlegel, és nehéznek találta. Károlyfalui lakásán faggattam.

Somogyi Tibor felvétele

1936-ban, az első Csehszlovák Köztársaság jobblétre szenderülése előtt két esztendővel születél.

– Június elsején, a gyermeknapon. Katicám, a hitvesem mondogatta, hogy soha nem nő be a fejem lágya, örökké gyermek maradok. Volt is benne valami, mert elég élehetetlen ember vagyok; a hivatásom is erre predestinált, akivel mindenki könnyen

kibabrál, aki nem tud harcolni az érdekeiért. Na de itt vagyok, megértem a hetvenötödik évemet, és nincs panaszom az életre.

Szellemi harcokat vívtál, ami messze nem azonos az ügyefogyottsággal.

– Így is lehet mondani. Ez fennkölt változata annak, amit az ember egész életében csinált, mert a hivatásom félig indifferens, társadalmon kívüli hivatás. Mert ugyan kit érdekel a költészet, irodalom? Egy kisebbséget. De ugyanakkor érintkeznek a társadalmi mindennapokkal is, az emberi társadalom – ha úgy tetszik, a politika – érdekszféráival, tehát olykor óhatatlan az ütközés. Különösen a bukott rendszerben volt így, amikor a rendszer mozgatói, éltetői árgus szemmel figyelték, mit ír, mit mond az ember. Jóllehet soha nem akartam harcos tagja lenni a társadalomnak, mégis kénytelen voltam belemenni konfliktusokba. Nem én akartam, belerángattak és beletuszkoltak. Sajnos, ezek a konfliktusok egzisztenciálisan is sújtottak, egész életemen végigkísértek. Adott volt már csak azért is, mert édesapám református lelkész volt, magyar ember, egy csehszlovák nacionalista, sovinszta, olykor fasisztoid, magát ugyan demokratikusnak nevező, ráadásul deklaráltan ateista, egyházellenes rendszerben, amelynek olykor a papok meg a papok gyermekei, hozzátartozói is áldozatul estek. Nekem szerencsém volt, mert édesapámat a falum vezetői szerették, tisztelték, nem akartak neki rosszat. Nekem sem, jó kádervéleményeket írtak rólam, így majdhogynem akadálymentesen tanulhattam, végezhettem el a középiskolát, majd az egyetemet.

Azért ez biztos nem volt ilyen egyszerű.

– 1942-ben kezdtem iskolába járni, a deregnyői református elemi iskolába. Deregnyő túlnyomó többségében magyar ajkú település, akkor Magyarország része volt. Aztán jött a front, majd a háború után csehszlovák iskolába kellett járni. Két évig küszködtem, nem tanultam, nem értettem a sűrűn cserélődő tanító nének nyelvét; ők nem tudtak magyarul, mi nem tudtunk szlovákul. 1947 nyarán édesapám megelégedte a dolgot: Fiam, ennek semmi értelme, nem tanulsz meg semmit. Mit szólsz Sárospatakhhoz? Mit szólhattam volna? Nálunk Pataknak kultusza volt. Egyrészt közel esett, légvonalban negyvenöt kilométerre, másrészt édesapám, nagybátyám, sőt minden ősöm vagy debreceni, vagy pataki diák volt. Ez volt a mi forrásvidékünk. Persze hogy föllelkesültem. De akkor szökdösni kell ám, át a határon (mert útlevelet természetesen nem kaptunk)! Hát akkor szökdössünk, feleltem.

Ebbe már korábban is belekóstoltál.

– Igen, 1945 késő tavaszán. Kiszállt hozzánk két csendőr a szomszédos Budkáról (ott volt az őr), és közölték, egy óra múlva visszajönnek, addig csomagoljunk össze ötven kilót, visznek bennünket Csehországba. Ők elmentek a cigánysorra valami tyúklopásügyet elintézni, mi meg gyorsan összekaptuk azt a bizonyos ötven kilót, és neki-vágtunk az útnak – természetesen Magyarország felé. Édesapám, édesanyám, nővérem, jómagam meg Kismama, édesanyám nevelő mamája, nekem nevelő nagymamám később, mert édesanyám meghalt 1946-ban. Árkon-bokron, erdőn, Laborcon át. Kiszeli bácsi, az erdész vitt át bennünket a csónakjával. Minden pillanatára emlékszem az útnak. Fejfájós kisfiú voltam, akkor is kegyetlenül fájt a fejem. A folyó bal partján pihentünk le egy fa alá, az iski kertek alatt, amelyek lefutnak a Laborcig, édesapám pedig

ment Abarára, Erdélyi Mihály tiszteletes úr parókiájára, Erdélyi Géza barátom, püspök testvérem édesapjához, hogy valamiképp biztosítsa az utunkat Bodrogszerdahelyig, a szlovák–magyar határig. Az éjszakát Erdélyi Mihály bácsiéknál töltöttük, az abarai parókián, és másnap átszöktünk a határon. Pontosabban a magyar határőrök vittek át bennünket, akik lovas szekérrel jöttek értünk a vonalra. Két mozzanatra emlékszem tisztán. A két határőr közül az egyik azt mesélte a társának, hogyan szedett le egy puska-lövéssel egy magasban keringő golyát. Ez engem, kilencéves gyereket, megdöbbenett, mert a golya szent állat, nem szabad bántani. A másik, amikor a nővérem, a 17-éves Éva megkérdezte a határőröktől: „Tessenek mondani, már Magyarországon vagyunk?” „Igen, már Magyarországon vagyunk.” „Itt már szabad magyarul beszélni?” „Persze, hogyné! Tessék nyugodtan magyarul beszélni.” S a nővérem elsírta magát, ott zokogott hátul a szekérkasban. Nálunk akkor a magyar szóért pofon járt. A Kisvárda melletti Gyulaházára mentünk (ahol a dédapám református lelkész volt, ott is van eltemetve). Ott élt és gazdálkodott a nagybátyám, édesanyám bátyja, Szeles Gábor. Náluk töltöttük az egész nyarat. Nyár végén visszajöttünk, legálisan, mert akkor még a szovjet–magyar és szovjet–csehszlovák demarkációs vonalat nem zárták le, s át lehetett járni. Igaz, édesapámat kissé „feltartották” az oroszok, de másnap ő is hazajött. Kisvárdáról elvonatoztunk Csapra, onnan Ungvárra, majd Nagykaposra. Kaposról Kismamával gyalog vágtunk neki a tizenkét kilométeres útnak, amely szétbombázva, harckocsik láncfalpától felmarva szinte járhatatlan volt. Arra vonult két hétig Dargó felé a második ukrán hadsereg. Mégis, egyszer csak szekérszörgést hallunk, s mögöttünk feltűnik egy deregnyői ember. Koporsót szállított. Kismama felszállt a bakra, én meg beültem a kasba, és a koporsóba kapaszkodva rázódtam Deregnyőig. Megérkeztünk, meglátogattuk a halotyat, ott volt kiterítve szegény.

Korán, gyerekfejjel kerültél közel a halál és az élet misztériumához, hiszen édesapád temetett, keresztelt, esketett. Milyen volt az élet Deregnyőn?

– Nekem mindig ott kellett lennem a temetéseken. Deregnyő? Gazdagon rétegzett falu volt, minden vonatkozásban. Éltek ott jó gazdák, kevésbé jómódú, de a gazdálkodásból megélő, aztán szegény emberek, reformátusok, római katolikusok, tíz zsidó család, zsellérek, s körülbelül kétszáz cigány a falu keleti végében. A falu nyugati végén az „amerikások” módos, csinos házai álltak, és hát ott székelte a Lónyay család. Ők a 19. században még csak földbirtokosok voltak, Lónyáról jöttek, a Felső-Tisza vidékéről, és szép kastélyokat építettek a környéken. Deregnyői klasszicista kastélyukat Lónyay Gábor építtette 1836-ban, a templommal egy időben, száz évvel a születésem előtt. Ő reformpárti politikus volt, országgyűlési képviselő, Zemplén megye küldötte, a sátorlajújhelyi megyeházán szolgált Kossuthal és Kazinczyval együtt. Kazinczy volt a megye levéltárosa, szekéren járt be Széphalomról Újhelyre. Kossuth és Lónyay Gábor olyan jó barátságban voltak, hogy Kossuth egy időben Deregnyeyként írta alá a cikkeket. Nyilván látogatták egymást, és Kossuth többször megfordult Deregnyőn. Lónyay aztán Kazinczy egyik leányát vette nőül, s hozta Deregnyőre. Kazinczy számos levelet írt nekik, huszonhat kötetben megjelent levelezésében olvastam őket. Később, miután Lónyay Elemér elvette Rudolf trónörökös özvegyen maradt leányát, a belga főhercegnőt, Ferenc József hercegi rangot adott neki, magát a családot grófi rangra emelte. 1944-ig, amíg el nem mentek a front elől, gyakran találkoztam velük. Az öreg grófnő, Sztáray kontesz minden

csütörtökön délután szertartásosan lejött édesapámhoz a parókiára, és eltöltött ott egy órát. Olyankor nekem is be kellett mennem, kezet csókolnom a grófnőnek, aki nagyon kedves botozó öreg néni volt, mindig megsimogatta a fejem, és mindenfélét kérdezett. 1944 húsvéta előtt a szokásos viziten azt mondta, kisfiam, remélem, eljössz, és megöntöződ húsvétkor a kisunokám, Marikát. Erre nem lehetett nemet mondani. Húsvétkor lejött értem a nevelőnő, előállították a négy-ötéves kis Marikát, én borzasztó zavarban voltam, elrebegtem a verset, és annak rendje-módja szerint a kölnivízzel szembelocsoltam a kis konteszt, aki üvöltött, mint a sakál. Majd összeestem szégyenemben, mindenki eltűnt, csak az öreg grófnő maradt ott vigasztalni.

Már hatévesen olvastál, s minden arra rendelt, hogy szellemi pályára lépj.

– Persze, sokat olvastam. Édesapámnak volt vagy két-háromszáz kötetes könyvtára, ott sorakoztak az Erdélyi Szépmíves Céh kötetei, Tamási Ábel-trilógiája, Kós Károly, Nyíró József. Petőfivel kezdtem, majd a Toldit olvastam el, s persze Benedek Elek meséit. Azokat imádtam, s a barátaimnak is felolvastam őket. S persze Móriczot, Kodolányitól a Julianus barátot, ki tudja, hányszor. Ezzel kapcsolatban is van egy emlékem. Pataki diák voltam, tizenhárom-tizennégy éves. A kisdíákok mendikások voltak, a nagydiákkal, aki már prédikált sátoros ünnepeken. Hejőbábára mentünk Bögdői Dezsővel, aki nyolcadikos gimnazista volt, s őneki kellett prédikálnia Szendrey László keresztapám templomában. Utazunk, a nagydiák meg a kisdíák. Beszélgetünk. Mit olvasol, kérdi Dezső. A Julianus barátot, nem tudok betelni vele. Te Kodolányit olvasol?, csodálkozott. Kodolányi nekünk jó barátunk! Kodolányi az ő falujában, Balatonfőkajáron volt lelkész (ma az általános iskola az ő nevét viseli), s a front alatt, mivel nekik volt tehenük, ők látták el a Kodolányi családot tejjel. Szoros kapcsolatban voltak. S mit ad isten, vagy tíz éve ott vagyok Patakon a nővéremnél, jövünk ki a templomból, a szokásos beszélgetés a templom előtt, s azt mondja a nővérem: Dezső, hadd mutassam be neked az öcsémet, Koncsol Lacit Pozsonyból. Rám néz, s azt mondja: te voltál a kisdíákom! Te voltál a mendikás 1949-ben, amikor Hejőbábán prédikáltam. S te olvastad Kodolányit. Nos, ez a Bögdői elvégezte a teológiát Debrecenben, lelkész lett. Péter János volt a püspöke, aki később Kádár külügyminisztere volt, és teljesen beállt a kommunista vonalba. Bögdőinek valami konfliktusa támadt vele. Fölment Péter Jánoshoz a püspöki hivatalba. Összevesztek. A végén Bögdői az arcába vágta: Te nem vagy az én püspököm! És lekent Péter Jánosnak egy hatalmas pofont. Péter János rendőrkézzre adta, beperelte, elítélték, megfosztották a palástjától.

Lépjünk át ismét a határon, Sárospatakra.

– 1947-ben édesapámmal átszöktünk a határon Újhelynél, ő otthagytott engem a Humán Internátusban, én meg bőgtem egy sort. Tizenegy éves kis kölyök voltam! De hát ez volt a szokás, így neveltek a gyerekből embert. Rengeteget szökdöstünk, csapattól, szőlőban, mikor hogy alakult. Ha jól emlékszem, Sárospatakon akkor 65-70 felvidéki diák tanult a gimnáziumban, illetve a tanítóképzőben, Gömörtől keletig. Huszonnyolc alkalomból sikerült huszonhétszer úgy átszöknöm, hogy nem csíptek el. Ez nem jelenti azt, hogy nem találkoztunk határőrrel vagy fináncsal, de behunyták mindkét szemüket. Tudták, mi zajlik nálunk.

Sárospatak meghatározó volt az életemben.

– Patak csodálatos volt. Ott erősödtek fel azok az impulzusok, amiket hazulról hoztam. Ötszáz éves intézmény, amely röptette az emberek ezreit a világba, nemcsak Magyarországra, de szó szerint a nagyvilág minden szegletébe. Kisdiák voltam, amikor kiszakadtam onnan, az ötödik–hetedik osztályt végeztem ott (az ötödiket kétszer, egyszer szlovákul, aminek semmi értelme sem volt). Kitűnő tanuló voltam. Kiváló angoltanárunk volt, Dévay Jenő, aki belénk préselte az angolt. Olyan kiejtést trenírozott belénk, hogy négy évvel később, miközben már nem tanultam angolt (Komáromban franciát), az egyetemen, ahol volt fakultatív angolom, az angoltanárunk, született angol, azt kérdezte, mikor jöttem el Angliából. Én? Soha életemben nem jártam Angliában. Maga angol? Dehogyan, magyar vagyok. Nem létezik! Honnan ez a tökéletes oxfordi kiejtése? Kiváló tanáraink voltak Sárospatakon. Hol van az a Sárospatak? Ez volt Patak öröksége. A másik a zene. Én akkor muzsikusnak készültem. Kiváló zongora- és orgonatanárunk volt. Tóth Kari bácsi a tanítóképző tanára volt, mellesleg orgonaművész, s átjárt hozzánk órákat adni. Anyák napján, madarak és fák napján, egyéb alkalmakkor a pataki református templomban kis hangversenyeket rendeztek. Azt mondja Kari bácsi: na, Laci, akkor felkészítelek, egy Bach-prelúdiumot fogsz játszani a templomi hangversenyen. Teli volt a templom. Kari bácsi beállította a manuált, a regisztereket, adott egy-két tanácsot, és zenéltem. De furulyáztam, énekeltem az énekkarban, rengeteget gyakoroltam. S olvastam. Nehéz egzakt módon megfogalmazni az egészet: a hagyományok, a légkör, a környék, a hegyek, a szőlők, a kirándulásaink, a Bodrog – egy mesevilág.

Sárospatak után, amikor lehetőség adódott, itthon folytattam a tanulmányaidat.

– Dunaszerdahelyre kerültem, mert egyedül ott volt teljesen kiépített magyar polgári iskola, ott sikerült annyi magyar pedagógust összehozni. Elvégeztem a negyedik polgárit, s mert égető hiány volt magyar pedagógusokból, jelentkeztem a pozsonyi tanítóképzőbe. Elvégezték az összes orvosi vizsgálatot, jól látok, jól hallok, nem bicegek, nem vagyok bandzsa satöbbi. Alkalmas. Jött a válasz: nem vehetnek fel (édesapám ugye, pap volt), de a jelentkezésemet továbbítják a komáromi magyar tannyelvű gimnáziumba. Itt Turczel Lajos tanár úrnak köszönhetően fölvettek. Az igazgató kézbe vette a jelentkezési lapomat, s közölte, ez a gyerek ideológiai ellenség, nem vesszük fel. Klerikalizmusával megfertőzi a többieket. Erre Turczel: de hát ez kitűnő tanuló, Sárospatakon járt iskolába, kitűnően végzett Dunaszerdahelyen. Hiszen ez egy kincs, igazgató elvtárs! De hát papgyerek! Na és? Hát nem tudod, igazgató elvtárs, hogy a magyar református papok mindig a nép fiai voltak, és mindig a nép szeretetére nevelték őket? Na de a klerikális szellem, replikázott az igazgató. De igazgató elvtárs – így Turczel –, bízol-e te a mi szocialista iskolánk nevelő hatásában? Persze, hogy bízok. Na hát, akkor felvesszük, s majd mi átneveljük! Fölvettek. Nemcsak engem, vagy hét papgyereket; az én példámra hivatkozva jött Erdélyi Géza, Borza Dani, Nagy Erzsike, a Czókoly tanár úr későbbi felesége, meg mások. Komárom érdekes iskola volt, a tanárok olyanok, amilyenek, kiválóak, gyengébbek, orvosok, mérnökök tanítottak, de voltak jók is. Turczel Lajos volt a ragyogó példa. Volt két kiváló történelemtanárunk, Koval bácsi meg Dušek, aki archeológus volt, Czókoly tanár úr fenomenális matekos, aki még velem is meg tudta szerettetni a matematikát. Ott ment tönkre viszont a zongoratudá-

som. A Népesből érkezett Takács Bandi vezette a tánckart. Erdélyi Géza, a püspök például szőlőt táncolt. Én meg zongoráztam, én voltam a korrepetitor. Kegyetlen dolog volt, egy sémára ment minden, kotta nélkül, s ez a zenei favágás teljesen tönkretette főleg a bal kezem. De egészében véve hálás vagyok Komáromnak, mert elvezetett az egyetemig.

Ahová főleg a magyar kedvéért felvételiztél.

– Szlovákul nem is tudtam, de mivel magyarból és történelemből megfelelttem, fölvettek. Oroszból csak ragozni tudtam, meg szövegeket mondani, amit bemagoltattak velünk Komáromban, Puskintól, Lermontovtól. Azt mondja a felvételiztető tanár: mondjon még valamit Puskinról. Nem tudok többet, én magyar vagyok. Maga magyar? Akkor beszéljen magyarul, én a kolozsvári egyetemen végeztem. Ruszin gyerek volt. Nekem az orosz klasszikusok a kisujjamban voltak, Tolsztojt, Dosztojevszkijt, Csehovot, Turgenyevet, Lermontovot, Mereskovszkijt olvastam. Szárnyra keltem. A tanár bámult: miféle könyvtár volt ez a komáromi? Megjegyzem, a többiek akkor olyanokat olvastak, mint A távolban egy fehér vitorla, Az acélt megedzik, Csendes Don (utóbbi még hagyján), vagyis szovjet irodalmat. Szlovákul az öreg Ondrušnál felvételiztem. Csodálatos ember volt. Később elmesélte, hogy amikor Okáliék szervezték a bandájukat, hogy meggyőzzék a magyarországi szlovákokat, hogy „matička ich volá” (hívja őket anyácska), őt is beszervezték mint nyelvészt, de hamar átlátta, mekkora gazemberség az egész, és ezt a pofájába is vágta Okálinak, aki azonnal hazaküldte. 1956 decemberében vizsgáznom kellett nála szlovák nyelvtanból. Azt mondja, menjek fel a lakására. Meglepődtem. Leültetett, megkínált, elkérte az indexem, beírta a vizsgát. Mit szól ehhez a szörnyűséghez, ami Budapesten zajlik?, kérdezte. Tudja, mi van ott? Persze, állandóan hallgatjuk a rádiót. Megbeszéltük, milyen szörnyűség, hogy Magyarország már megint vérzik. Ez volt a vizsgám. Abszolúte magyarpárti volt.

Ha nem itt és most, rosszkor és rossz helyen, akkor – említed – zenész lettél volna.

– A nővéremnek volt otthon zongorája, amit a nagybátyjától kapott ajándékba, de azt magával vitte Sárospatakra, amikor áttelepült. Tehát zongora nélkül maradtam. Dunaszerdahelyen még erős zenei ambícióim voltak, de egyrészt nem volt megfelelő tanárom, másrészt nem volt hol gyakorolnom. Komáromban pedig jött a tánckar, úgyhogy erről lemondtam. Már csak nosztalgiáim voltak, egészen addig, amíg a fiam hét éves nem lett, s 1967-ben vettem egy pianínót. Vettem kottákat, főleg Bachot, mert Bach a mindenem, és elkezdtem újra gyakorolni. Szereztem egy kiváló zongoratanárnőt, aki fél évig foglalkozott velem, s a végén már azt kérdezgette, mikor akarok fellépni nyilvánosan. Nevettem rajta. Köszönöm, de én csak a magam gyönyörűségére akarok muzsikálni. Aztán abbahagytam ezt is; az Irodalmi Szemlét szerkesztettem, s ott aztán volt feladatom bőven.

1959-ben szereztél magyar-szlovák szakos bölcsészdiplomát. Utána egy gömöri „kitérő” következett.

– Nyáron nőül vettem a nógrádi Perséről szerelmem, Nagy Katicát, s miután őt Feledre helyezték, mentem utána. Akkor még ez volt a szokás. Engem nem helyeztek el sehova, de a rimaszombati járási tanfelügyelő – legyen áldott az emléke – elfogadott

engem, és beküldött Csontos igazgató úrhoz a rimaszombati iskolába, aki összekapart nekem annyi órát, minden szinten – negyedik elemitől az esti gimnáziumig –, hogy megkaphattam a hatalmas, 920 koronás fizetésemet. Feleden laktunk egy kúriában, Póloséknál, a színész Pólos Árpi szüleinél, onnan jártam be Rimaszombatba. A hadsereg huszonnégy hónapja után két évig tanítottunk Katicával Harkácson. A községnek pár éve díszpolgára lettem. Persze, ott is megkeserítették az életünket igazgatók (szlovák igazgatók, sajnos), akiknek valamilyen okból nem tetszettem, talán féltették tőlem a pozíciójukat. Pedig hát nem volt mit félteniük, nem törtem karrierre, s nem is törhettem volna, nem voltam párttag, édesapám okán tudtam, hogy abban a rendszerben esélytelen vagyok ilyesmire. Meg nem is érdekelt, nem akartam soha vezetni, dolgozni akartam tisztességesen.

Hogyan lettél kritikus?

– Mindig voltak bennem szépírói ambíciók, de... Még egyetemi hallgató koromban kezdtem verset írni, de rájöttem, hogy nem vagyok szinkronban a korral, idővel, a problémákkal. Az a világ, amiben éltem, nem az én világom volt. Aztán belegondoltam: édes istenem, hát én rossz káder vagyok! Bármikor belém köthetnek: ahá, a piszkos osztályellenség! A piszok ideológiai diverzáns! Ilyeneket ír. Erre, sajnos, néhány alkalommal sor is került. Másokkal, munkás- és parasztszármazású pályatársaimmal ellentétben „karámon kívül” voltam. Ők leírhatták, „Nem hajlok se új, se régi úrnak”, én nem. Viszont van az emberben egy ösztön. Elkezdtem sündörögni Cselényi, Tózsér (a Nyolcak), az Irodalmi Szemle körül. Majd egyszer Dobos László a kezembe nyom egy könyvet, Szőke Jóska első könyvét, Az asszony vár-t: fiú, írdál róla kritikát! Huszonnégy éves voltam. Elolvastam, átgondoltam, jegyzeteltem, s megírtam róla a véleményem. Dobos közölte a Szemlében. S akkor kapok Fábrytól (Fábrytól, az idoltól!) egy levelet, hogy hát ilyet! Ki ez a Koncsol? Telitalálat, ezt ő is írhatta volna! Nekibuzdultam, s írtam néhány kritikát. Turczel is biztatott: írdál, fiú, kritikusokra van szükség. Én ezt, sajnos, komolyan vettem. Akkor lettem kritikus, amikor még irodalom sem volt.

De azért megkerested magadnak a terepet: Weöres-, Pilinszky-, Vörösmarty-elemzéssiddel, vagy amit Bartók zenéjéről írtál, iskolát teremtettél.

– Ez már nem kritika volt, hanem valahol az irodalomelmélet és a zeneelmélet határterületeit kezdtem kutatni. Később ugyanis úgy tértem vissza a zenéhez (három évig a református egyház pozsonyi kántora is voltam, szívességből, mert helyettesítettem az Amerikába kiruccant kántorasszony, és megint Bach), hogy újra érdekelni kezdett a zeneelmélet, a polifónia, formatan, meg egyéb dolgok, s rájöttem, hogy a zenének és a költészetnek, mivel időben zajlik – egy szonáta tíz-tizenöt perc, egy vers tíz-tizenöt perc, szemben a festészettel, szobrászattal, mert arra ránézel, és azonnal abszorbeálsz – közös az eredete. A geneziséük is azonos. Ergo, kell, hogy legyen valamiféle rokonság, affinitás a zenemű mélystruktúrái és a nagyjából korabeli költők műveinek a mélystruktúrái között. Mert ugyanabban a korban éltek, tehát kell, hogy a maguk eszközeivel azonos módon reagáljanak az adott korra és problémáira. Megvizsgáltam, és rájöttem, igazam van. Beethoven forradalmár volt. Köztudott, hogy az Erocát a francia forradalom hatására írta. Petőfi meg át volt itatva ezekkel a forradalmi eszmékkel. Tehát Beethovennél a fő téma és a melléktéma úgy feszül egymás-

nak, hogy a főtéma kemény, kopogó, a melléktéma pedig lágy. A kettőt egymásnak ereszti, a kettő birkózik egymással, hol egyik, hol másik kerekedik felül, összefonódik, szólásokban lent, fönt, kevereg, kavarog, s egyszer csak kikristályosodik belőle a megoldás. Petőfinél ugyanez van: „Te a tavaszt szereted, Én az őszt szeretem.” És találkoznak középen, a forró nyárban. S ha végigmegy Petőfi versein, mindig ezt az antinómiát találod. A te és az én ellentétét. Amit Beethovennél. Az egész irodalomban és zenetörténetben megtalálod ezeket a párhuzamokat. Erre döbbsentem rá, és demonstráltam négy-öt verselemzésen, hogy Pilinszky is, Bartók is egy gyökerű az építkezésmódban. De ez már egy új irányzat, új megközelítése az egész problémakörnek. Mondhatnám, zenei-lírai összehasonlító elemzés, amely valahol már az esztétikát súrolja, vagy abba szánt bele.

A normalizációs évek aztán végképp nem kedveztek a magadfajta gondolkodónak.

– Nézd. Duba, aki kétségtelenül a szlovákiai magyar próza legnagyobb alakja, ötvennyolc táján kezdett kibontakozni, de az igazán nagy műveit 1966–67 táján kezdte írni. Sosem felejttem, amikor a Szemlébe behozta az első igazán nagy novelláját. Azt hiszem, ez volt A sánta nyúl. Akkor kezdett tulajdonképpen kibontakozni a szlovákiai magyar irodalom. Akkor már lehetett volna valamit csinálni, de ugye, jött hatvanhét s annak következményei. Ott vergődünk a Szemlében. Szegény Gyula mint főszerkesztő közölte a Petrőci, a Szabó Béla hülyeségeit, Lovicseknek a felkelési rémálmát, ahol valami felvidéki magyar partizán nő dolgozott a szovjet ejtőernyősöknek fent, a szlovák hegyekben. Megrendítő volt, soha el nem felejttem. Gyula ezt nekem már meg sem mutatta. Tudta, hogy ott üt meg a guta, ha elolvasom. Mentem a nyomdába, kezembe nyomta a kéziratot, én betettem a táskába a többi közé. Komárom felé buszozva olvasni kezdtem. Uramisten, ezt a marhaságot! Ezt nem lehet! Nem adtam le Lelkes Rudinak, a szedőnek, hanem visszahoztam. Másnap mondom Dubának, akit értettem, tiszteltem és szerettem, szeretek máig: Gyula, ne haragudj, én ezt elolvastam a buszon, ez egy marhaság. Erre Duba: Értsd meg, közeleg a szlovák nemzeti felkelés évfordulója, és nekünk valamit le kell adnunk a Szemlébe. De Gyula, mondom, ezzel nem lehet kompromittálni a „szent ügyet”, a szlovák nemzeti felkelést, a lapról, rólunk, az irodalomról nem is szólva! Hozni kell, és kész. Elküldte, megjelent. Na erre azt mondtam, én ehhez tovább nem asszisztálok. Megyek.

Ekkor léptél ki az Irodalmi Szemléből?

– Akkor kezdtem a szabadúszást. Visszakanyarodva: 1974-ben bejött Gyurcsó Pista a Szemlébe (ő már akkor ki volt nyírvá, a Csemadokban dolgozott), azzal az ajánlattal, hogy a Csemadok országos vetélkedőt szervez a szlovákiai magyar irodalomról. Volna-e kedvem összeállítani egy tetszőleges kérdéssort? A Csemadok megfizeti. Igent mondtam, s elkezdtem újraolvasni az egész csehszlovákiai magyar irodalmat. Akkor döbbsentem rá, hogy ez már egy eleven, élő irodalom. Itt már megvannak a korrespondenciák az egyes komponensek között, itt már a múlt előrevetít valamit a jövőnek, a jövő visszaüzen a múltnak, a prózában megvannak az ívek és így tovább. Ez az irodalom már élő szervezet. Azt mondtam, eljött az ideje megírni a szlovákiai magyar irodalom történetét. Mit ad isten, jön Görömbei Andris a debreceni egyetemről, vendége a pozsonyi egyetemnek, megkeres, beülünk a Krymbe, s közli: azért vagyok itt, hogy megírjam a

szlovákiai magyar irodalom történetét. Bandi, ez fantasztikus, mondom neki, ha megengeded, ez kihívás, mert én is pár hónapja határoztam el, hogy megírom. Legalább lesz két irodalomtörténet. Ő is elkezdte, én is elkezdtem írni.

Ebből született az Ívek és pályák?

– Ebből jöttek az elemzések, ívek és pályák, meg két-három hossz- és keresztmet-szet. S ekkor kezdtem rákészülni arra, hogy szétnézek az egész magyar horizonton, tehát elkezdtem foglalkozni vajdasági írókkal, erdélyiekkel, sőt már nyugatiakkal, már amihez hozzájuthattam barátaim révén. Például Gömöri Gyuri küldött nekem könyveket Cambridge-ből. Aztán kezdtem szétnézni, hogy legyen egy olyan háttér, közeg, amibe ezeket az irodalmi mozgásokat belehelyezhetem. Ezt csináltam mindaddig, míg csak meg nem jelentek a színen a különböző fedőnevű emberek, sajnos, ismerőseim, akik révén alapos fordulatot vett az életem.

A dolgok logikusan vezettek ide, hiszen megvádoltak, hogy Duray Miklós szövegei a te lektorálásoddal jutottak ki az „imperialista” Nyugatra, és téged is bevitt a „fekete autó”.

– Egy apró sofőrrel és egy nagydarab, súlyemelő alakú tiszttel érkezett, és szállított a Február (Récsei) úti nagy épületbe, ahol Duray Miklós tetteivel kapcsolatban, második letartóztatása előtt kihallgattak. Orvoshoz készültem, nem voltam jól, kértem, halasszák el a műveletet, de azt felelték, nem lehet, mert az államügyész sürgeti őket. A másfél-két óra alatt egy polgári ruhás századossal társalogtam. Csak ő volt a szobában, s állítólag egy asztalba épített mikrofon, amely a szomszéd helyiségben dolgozó magnóba és néhány figyelő fülbe szállította szavaimat. A százados, aki jogot végzett, és később, látom, főtiszt – őrnagy – lett, úri módon bánt velem, és viszont. Halkan, nyugodtan beszélgettünk, a hosszú, részletes jegyzőkönyv is, amelyet Duray tárgyalásán mint tanúvallomást felolvastak, megfelelt annak, amit Miklós védelmében jónak találtam elmondani. A százados látszólag elhitte nekem, hogy nincs tevőleges kapcsolatom Durayval, s ettől fogva, miután ezt felismertem, őt mentettem és magyaráztam. Azt persze tudtam, hogy Miklós mindent magára vállal. Feleségem halálos rémülettel fogadta a dohánybűzt árasztó polgári ruhás hadnagyot (?), én viszont végig nyugodt és összeszedett maradtam. Beszervezni nem akartak, nem is céloztak rá, csak tanúvallomáso-mat írárták velem alá oldalanként, ahogy az ilyenkor szokás. Elolvastam, pontos volt, aláírtam. A százados lekísért a főkapuhoz, kezét fogtunk, s átadott a friss pozsonyi levegőnek. Bevillamosoztam a Cukor utcai tüdőrontgenre, fölmentem Doboshoz a Madáchba, és beszámoltam neki a történetekről. Este a feleségemmel kibuszoltunk Tőzsérhez, s neki is elmondtam, hol ütöttem el délelőtti unalmamat. Ő ebben több tapasztalatot gyűjtött be, diákkorában be-bevitték és kihallgatták. Az utolsó esti busz-szal indultunk volna haza, amikor láttam, hogy a nagy, füves térségen egy férfi és egy nő lohol a duruzsoló jármű felé. Szóltam a sofőrnek, várja meg őket; így is tett, s az Úr, a drága Gondviselő éppen Miklóst és feleségét, Zsuzsát terelte hozzánk; Zsuzsa édes-
apja, Szabó Antal nagytiszteletű úr lakott a közelben. A húszpercnyi utazás alatt beszámoltam neki délelőtti kalandomról, s mindent kiszórtam, ami az ő számára fontos lehet. Pár nap múlva letartóztatták, s következett a hosszú ügyési huzavona.

Az akták szerint nacionalistának tartottak a megfigyeltetőd.

– Aki magyarként nemzete irodalmáról és az írásbeliséget illető valóságról nyíltan, nem a pártzsargon és az éppen érvényes ideológiai vonal szerint beszélt és írt, szerintük nacionalista volt. Ha szlovákként vagy románként beszélt nyíltan nemzetéről, az illetőt jó szlovákként vagy jó románként minősítették. Nem Okáli, Husák, Clementis volt a nacionalista, sőt annál is rosszabb, aki a szlovákiai magyarok likvidálására törekedett, hanem az, aki ezt szavá tette. Ilyen primitív rugókra járt az ideológia kollektív elméje. Nézem a tartótisztek névsorát, és forog tőle a gyomrom. Ennyi léhűtőt tartott a rendszer, s mint egyetlen nap alatt kiderült, minden értelem nélkül.

Hogyan zajlott le mindez?

– Vissza kell térnem Gyurcsó ajánlatához. 1984-ben tehát elkezdtem olvasni a költőket. Rácz Olivértól: Álunk a sorban (1946), Gyurcsó Istvántól: Köbölkúttól jöttek a katonák, Csontos Vili bácsinak a 46-os, 47-es verseit a Zalaba környéki deportálásokról. Mondom: úristen, de jó versek ezek! Meg Dénes Gyurka, meg Bábi, Ozsvald. Hiszen ezek jól megírt versek, és kirajzolják az egész szlovákiai magyar történelmet! Kezdtém őket kigépelni, s a végén összeállt egy antológia. Ha összeállt, és megvannak a kötdések, azok a bizonyos korrespondenciák a szövegek között, meg kell írni hozzájuk a bevezető tanulmányt, ahol a versek magyarázzák a tanulmányt, a tanulmány magyarázza a verseket, és ez egységet alkot. Megcsináltam, 80 gépelt oldalon, és leadtam a kiadónak. Előtte megbeszéltem F. Z.-vel, aki igazgatója volt a Madáchnak. Z. Zs. volt a főszerkesztő egyébként. Szerződést kaptam a bevezetőre is, versválogatásra is. Kaptam egy előleget, valami tízezer koronát. Szabadúszó voltam, nagy szükségünk volt erre a pénzre, két növekvő gyerek, feleség, megélhetés, egyebek miatt. Megszülettek a belső és külső lektori vélemények, mindenki lelkendezett, fantasztikus, csodálatos, mindenki ajánlotta. Ültem a babérjaimon, lesz végre egy nagyszerű antológia, mindent bizonyítok, és mindenki ujjong. Eltelik pár hónap, kapok egy táviratot, menjek be a kiadóba. Sejtettem, hogy baj van. Megyek Hubik Pistához, ő szignálta a táviratot, kérdem: Pista, mi van? Menj be Z.-hez, mondja. Szegény Z. fészeng, majd kiböki: F. azt mondta, hogy a bevezetőt meg kell húzni húsz flekkel, aláhúzta azokat a részeket, amiket ki kell dobni, a periodizáció nem jó, a Fábry-féle periodizációhoz kell ragaszkodni (tehát első, második és harmadik virágzáshoz – pedig, tisztelet, becsület Fábrynak, bebizonyítottam, hogy ez nem igaz). Aztán Fábryt ki kell dobni (A vádlott megszólal-ra hivatkoztam), azonkívül az első korszak, tehát 1945–48 nem létezik, csak azt az irodalmat lehet korszakolásnál számításba venni, ami akkor (in statu nascendi – a keletkezés pillanatában) megjelent könyv alakban. Te Zs., mondom, jól tudod, hogy akkor nem jelenhettek meg könyvek, de ezek a szövegek akkor születtek! Ez egy kriptokorszak. Zs. folytatta: ezt és azt a verset kidobni, szocialista verseket kell bevonni, traktort, szövetkezetet, téeszt, mit tudom én, mit. Mondtam, ne haragudj, én ezt nem tudom megcsinálni a meggyőződéselem ellen. Ezen az én nevem lesz, azt pedig torzszülötthöz nem adom. Azt megtettük, hogy négy-szer-ötször bementem, kurtígtattuk a szöveget, újra legépelték, az én költségeimre. Belenyugodtam. Kaptam újra egy táviratot, menjek be. Közölték, hogy az egész előszó tanulmányom úgy, ahogy van, nem mehet. Egy évig hiába dolgoztam. Se könyv, se honorárium. Akkor azt mondtam nekik: a bevezető tanulmány és a válogatás egymást magyarázzák, tehát ha a bevezető nem mehet, az egész válogatás az

értelmét veszíti. Vissza kell fizetnem az előleget. Szerződésünk van rá, ez jogtalan, s ez az egész tőlem függetlenül történt! Igen, mondta F. Z., de akkor én Z. Zs.-n hajtom be. Mire azt mondtam: visszafizetni nem tudom, mert az a pénz már elkelt a családomra, de ledolgozom. Adjatok lektorálandó kéziratokat, s azok béréből fizetem vissza nektek az előleget. Így történt.

De még nincs vége a történetnek...

– Igen, mert a könyv, az én válogatásom megjelent, válogatója: F. Z. és Z. Zs. És íratlak elé Csandával egy formális előszót. Egyébként így jártam a Duba-válogatással is. Velem az égvilágon mindenki kitolt, én ilyen balek voltam.

S így lettél az, aminek sosem készültél: helytörténész.

– Danáš őrnagy elrendelte a megfigyeltetésem, és ez természetesen nem maradt annyiban. Leadta a drótot a szlovák pártközpont illetékesének, Pezlár elvtársnak, Pezlár pedig kiadta az ukázt Sárkánynak, a Madách Kiadó akkori igazgatójának meg az embereinek. Leállították a folyamatban levő könyvem, a Nemzedékem útjain mintegy hatszáz oldalas anyagát. Amikor Dubának leadtam a kéziratot, azt mondta, ez lesz az 1984-es esztendő nagy könyve. Exkluzív borítót terveztek neki a portrémmal, lektorálták bent és kint, fantasztikus lektori vélemények voltak, Turczel Németh Lászlóval és Illyés Gyulával példálózott. Megint csak jött a távirat, és tíz hónapi cirkusz után kimondták a végső ítéletet, hogy nem jöhet a könyv. Duba mint főszerkesztő még azt ajánlotta, próbálkozzam Rácz Olivérnél. Elvittem Ráczhoz a könyvem. Lacikám, ez óriási, lelkesedett, megcsinálom, ne félj! Megyek a Tátrába gyógykezelésre, viszem magammal, két hét alatt elolvasom, és küldöm. Mayer Judit behívott, ismét távirattal, Laci, jöjjön be. Azt mondja: Laci, nem tudom, hogy ez a gazember mit akar még elérni, hiszen már mindent megkapott! Miért, Juditka, mi történt? Jöjjön be, megmutatom, mit írt magáról. Megmutatta. Kiderült, hogy Sárkány megtudta, a kéziratom Ráczhoz került, aki fent van a Tátrában. Bevágta magát a szolgálati kocsiba, felrohant Ráczhoz, és közölte vele: Rácz elvtárs, pártunk és kormányunk azt követeli tőled, hogy ezt a kéziratot vágd el. És Rácz megtette. Csak egy példát mondok. Weöres Sándor kapcsán értekeztem a magyar nyelv ritmikai lehetőségeiről. Weöres lefordított egy bonyolult ritmikájú szanszkrit szöveget, s amikor Orbán Ottó Indiában volt, és elolvasta a magyarul nem tudó hinduknak Weöres fordítását, azok elájulva kérdezték, hogyan lehetséges ez? S ezt kifejttem Weöressel kapcsolatban. Erre Rácz: minden nyelvnek megvannak a kifejező eszközei, s ha ezek a ritmikai lehetőségek nincsenek, vannak mások. Ergo: rossz nyomon járok, nacionalista vagyok. És csupa ilyen, nyolc oldalon keresztül.

Az Ütemezőt szintén igyekeztek elvágni.

– Egyszer az Új Szó szerkesztőségébe vittem valami recenziót, s Bodnár Gyulának elárultam, hogy van egy régi tervem: írok egy rendhagyó magyar verstant. Verstannal az emberek egy-két órában találkoznak az iskolában, azt sem tudják, eszik-e vagy isszák. Én meg elég sokat foglalkoztam a dolognak a művelődéstörténeti, mitológiai, zenei és egyéb vonatkozásaival, s gondoltam, vonzóbbá teszem az egészet. Bodnár fellelkesült, most indul egy gyermekrovat a Vasárnapban, csináljam meg oda. Legyen nekik tartalék, én is elakadhatok, megírtam hát vagy nyolc-tíz részt, kisesszét, szemléltető verset.

Bevittem, rövid bevezetővel ellátva. Gyula telefonált, hogy elfogadtatta a szerkesztőbizottsággal, mindenki örül, megtervezték a fejléct. Megjelenik a Vasárnapban az első beharangozó, két nap múlva szól a telefon, menjek be. Kérdem, miért? Csak menjek be. Mi van, Gyula, kérdem. Baj van. A főszerkesztő az egészet leállította. Ők sem értik, mindenki fogja a fejét, de Rabay azt mondta, vissza az egész. Akkor én bemegyek a főszerkesztőhöz, s megkérdem. Megyek a titkárnőhöz, mondom, ki vagyok, ő leültet, bemegy a főszerkesztőhöz, majd jön ki, csorog a könnye. Koncsol elvtárs, főszerkesztő elvtárs azt üzeni, hogy nem fogadhatja önt. Miért? Azt nem mondta. Rabayt én nem is ismertem, életemben nem láttam. Ez már a Danás elvtárs műve volt. De ez csak a történet eleje. Leállítottak minden kéziratot, ami a különböző szerkesztőségekben volt. Közben az Ütemezőből már megcsináltam vagy tíz kisesszét, változatokat egy témára. Nem hagytam annyiban. Az Új Szóból kirúgták, elviszem a Nőbe. Örültek, két hét múlva közölték, hogy ez nem nekik való. Elvittem Tóth Elemérnek a Tábortűzbe. Miért nem rögtön nekünk hoztad? Ezt az isten is nekünk teremtette! Két hét múlva megyek: Testvér, sajnos, szó sem lehet róla, azt mondja a főszerkesztőnő, adjam vissza az egészet. Fogtam az egész anyagot, már más lehetőségem nincs, viszem a Szemlébe, Varga Erzsinek. Elindulok az YMCÁ-tól gyalog a Mihály-kapu alá, ami cirka húsz perc. Bemegyek Erzsikehez, mondom, itt van ez az anyag, sajnálnám, ha elveszne, sokat dolgoztam vele. Igaz, nem szépirodalom, csak részben, inkább művelődéstörténet, hátha érdekelné a Szemlét. S ebből nem sokára könyv lesz reményeim szerint. Az egész verstant szeretném feldolgozni, a rímeket, formákat, mindent. Azt mondja, jó. Ő klasszika-filológus volt, konyított a dologhoz. Ez valamikor szeptemberben volt, miközben nekem semmi jövedelmem. A lányom éppen kivándorlóban Jugoszláviába, a fiam nőülőfélben, feleségem sírt, az ő fizetéséből éltünk. Nézem a Szemlét, októberben nem jött, novemberben nem jött. Nem szoktam követelőzni, én is voltam lapszerkesztő, tudom, hány szempont van, valami közbejött. Közeledett a karácsony, bementem Erzsikéhez. Megmondtam kerek-perec: ha a decemberi számban nem jelenik meg az anyag, nem tudok a feleségemnek és a gyermekeimnek karácsonyi ajándékot sem venni. Tíz hónapja semmi irodalmi jövedelmem nincsen, szabadúszó vagyok, és semmim. Azt mondja Erzsike: megpróbálom. De azt tudnod kell, hogy amikor idehoztad Tóth Elemértől az anyagot, amíg az ő szerkesztőségükből ideértél, már jött a telefon: Koncsol elindult Tóth Elemértől az Irodalmi Szemlébe hozzád, Varga elvtársnő. Vigyázz, mert Koncsol és az anyag veszélyes! Végül, Tózsérnek köszönhetően, aki leteremtette Sárkányt, megjelent. Közeledett a rendszerváltás, s Annus Jóska barátom, a Tiszatáj későbbi főszerkesztője éppen a Móra Könyvkiadó szegedi fiókjának főszerkesztője lett. Levelet kaptam tőle, pár éve olvasta a Szemlében a verstani sorozatot, nagyszerű dolog, azonnal vigyem el neki. Visszaírtam, Jóska, nagyon kedves vagy, de nincs befejezve, nem tudom vinni. Azóta helytörténész lettem. Jön a válasz: Laci, azonnal hozd! Visszaírtam: Jóska, ez bonyolult dolog, nem tudom összecsapni. Addig rágta a fülem, míg félretettem mindent, és nekiültem. Jött a rendszerváltás, 89 decembere, Tőkés kirobantja a romániai forradalmat, én meg írom a leszbuszi polgárháborút, a világgtörténelem első ismert polgárháborúját (nemesség kontra polgárság), ennek szociológiai gyökereivel, lecsapódásával a költészetben, amikor a homéroszi mondatkör megy a francba, és megszületik a líra. Írom a leszbuszi meg az alkaiozi strófát és annak történelmi hátterét, ott meg dül a polgárháború, Tőkessel, Ceausescu vére ott folyik a laktanya udvarán, állandóan be van kapcsolva a tévé, permanens ingajarat-

ban vagyok az íróasztal meg a tévé között. Egy örület volt. Így is dedikáltam Lászlónak a könyvet. Tökéssel főgondnok koromban jöttem össze, nagyon jó barátok lettünk, együtt csináltuk, három évig építgettük ezt az egész egyetemes magyar református egyházat.

Így utólag evidensnek tűnik, hogy nem véletlenül üldözött a hatalom. De végül is megcsináltad a könyvet.

– Úgy csináltam meg az egészet, hogy a kiszedett, meglevő szövegrészt korrigáltam, kiegészítettem, bővítettem, megírtam a bevezető tanulmányt, és elküldtem Jóskának. Később megtudtam Csűrös Miklóstól, hogy például Bozay Attila a budapesti Zeneművészeti Főiskolán az én Ütemezőmből tanította, s tanítják mindmáig a verstant, verslábakat. A Színművészeti Főiskolán ebből tanítják a prozódiaát. Nemrég Keszthelyen volt előadásom a Berzsenyi Társaságban a felvidéki irodalomról, s ott mondták többen is, hogy ez az egyetlen használható magyar verstan. De jönnek a levelek: ön írta az Ütemezőt? Egyik fiam gimista, másik egyetemista, mindketten ebből tanulnak.

Érzel valamiféle elégtételt az ilyen visszajelzések hatására?

– Mit mondjak? Az ember örül neki. Ugráljak a plafonig? Sajnálom, hogy torzóban maradt, szerettem volna megcsinálni a rímeket, meg a magyar versformákat is.

Mikor betelt minden, bezárult minden ajtó, mi következett?

– Duba Gyula, a Madách akkori főszerkesztője behívott, és közölte, hogy befellegzett. Akkor összeomlottam. Addig megvolt a reménységem, hogy valami mégiscsak lesz belőle, kétharmada, fele, akármennyi megjelenik, és lesz valami honorárium. Attól féltem, hogy majd ezt az előleget is vissza kell fizetnem. Szédelegtem vagy két hétig, aztán arra gondoltam, hogy még elég fiatal vagyok (ötven sem voltam), van még bennem elég erő, nyakamba veszem a világot, de már nem szlovák közegbe megyek, mint annak idején nyomdász koromban. Magyar író vagyok, a fenébe is! Eszembe jutott a Csallóköz, az ottani barátaim, Bereck Jóska, Szigeti Laci, Barak Laci meg mások. Nyilvánvaló, hogy ideológiai kötődésű munkára nem vállalkozhatom, de valami fizikai feladat csak vár ott rám. Lehetek kocskísérő, betonkeverő, segédmunkás, bármi. Nem félek a munkától. Elmentem Szerdahelyre, Szigeti Laci lakására, ahol együtt találtam Szigetit, Berecket, Barakot, s ott volt Filep Tamás is, aki később egy kismonográfiát is írt rólam. Mintha a jóisten rendelte volna oda az egész társaságot. Elrebegtem nekik, miről van szó, hogy kinyírtak, nincs állásom, jövedelmem, valami kellene. Bereck Jóskának jutott eszébe, hogy három napja találkozott a dióspatonyi tanácselnökkel, Lelkes Vincével, aki jó barát, újságot is csinált velük, s ő említette, hogy falusi könyvtárosra volna szüksége. Igaz, magyar–szlovák szakos filológus vagyok, csak megfelelek egy falusi könyvtárban. Barak Laci beültetett a kocsjába, Patony hat kilométerre van, kivitt. Lelkes Vincét nem ismertem, csak a keresztanyját, keresztapját, velük jártam Szerdahelyen iskolába. Ez persze később derült ki. Nagy örömmel fogadott, tudta, ki vagyok. Járt neki az Irodalmi Szemle, Tiszatáj, Nagyvilág, Kortárs, Élet és Irodalom, mindent olvasott, neki minden Koncsol-könyv megvan, el is olvasta. Most már nem engedem el magát, mondta. Keresse meg a falu múltját, és mi megvédjük. Nekünk hatalmunk van ahhoz, hogy megvédjük. Valószínűleg ők mondták meg Danáshnak – egyszer majd rákérdezek, így volt-e –, hogy leálltam a Duray támogatásával. Így kerültem oda.

S így lett az egészszöböl egy alapozó helytörténeti könyvsorozat.

– Az lett, hogy nemcsak Patony múltját dokumentáltam pár könyvben, hanem kike-rekedett belőle a Csallóközi Kiskönyvtár, amelynek eddig harminckilenc kötete jelent meg, s további három kötet vár kiadásra; ha a magas minisztérium megadja a támo-gatást a Kalligram Kiadónak, akkor december végéig 42 kötete lesz készen. Az érde-kesség az, hogy amit Patonyról először írtam, azóta kétszer-háromszor átfutottam, és újabb ismereteim azt mondják, hogy mindössze egy apró tévedésem volt benne. Ez azt jelenti, hogy nagyjából tisztán látom Patony történetét. Persze rengeteg dolgot kellene még hozzáírnom, ha isten éltet, ezeket még kiegészítem, találtam ugyanis még vagy tizenöt-húsz oklevelet, főleg tulajdonváltásokat. Érdekes, sajátos világ ez a csallóközi. Ha jól emlékszem, csak a dióspatonyi határban vagy százhusz dűlőnevet találtam 1836-ból, amikor a Pálffy birtokosok egy nagy felmérést végeztek. Nyolcvan százaléuk a vizekhez kötődik. Ilyenek: Lapsár (lápsár), Kígyóstóhát meg hasonlók. Nagyon kicsi települések voltak ezek.

Ahány zsombék, annyi falu.

– Persze, tóhátaikon, vízpartokon, pár vályogház, hat-nyolc falunak egy kis temploma, s ha kiöntöttek a vizek, csónakokon jártak. Ismerem a Mária Terézia-féle kilenc kér-dőpontra adott válaszokat, mindenütt az áll: hát igen, terem valami, ha a Duna ki nem önt. Nézem a benkepatonyi határban készült felmérést 1854-ből, ahol eskü alatt mondják az előjárók, hogy a *diarhani* dűlőben soha nem terem semmi, mert mindent elönt a víz, s jönnek a hajósok a Kis-Dunán (akkor még az volt a főág), mindig ott köt-nek ki, és ami kukorica meg krumpli terem, azt mind-mind letörik, kiássák, megsütik. Csupa panasz. Felkapom a fejem: micsoda? Diarhani dűlő? Utána gondolok: hiszen ez egy görög szó! Diarrhoea! Az pedig hasmenést jelent. Nézem a görög szótáram, hát per-sze, hasmenés meg áradás. Árvíz, kitörés. A hasmenés úgy tör ki az ember fenekéből, mint a Dunából a víz. Hát ott szakított mindig a Duna, erről kapta a dűlő a nevét. A nevet egy tudós földmérő adta nyilvánvalóan. Ez egyfelől gyötrelmem volt, mert mi közöm nekem a helytörténethez? Meg Dióspatonyhoz, meg a Csallóközhöz? Hányszor kérdez-ték tőlem, hogy miért nem az én vidékemet kutatom? Hát tehetek én arról, hogy a sor-som ide vetett? Az Úr ebbe a lébe verte bele az orromat. Ugyanakkor rendkívül érdekes, mert olyan mélyen belelátok ennek a régióknak az életébe, hogy elképesztő. És még hat-nyolc kötet itt van a fejemben és a fiókjaimban. Nem beszélve arról, hogy megismertem a Szigetközt, a Mátyusföldet. A Szigetköz és a Csallóköz egyébként hajdan egy volt; kisebb és nagyobb sziget, melyek határai sosem voltak szigorúan meghúzva, mert a Duna mindig új ágakat tört magának.

Rengeteg szépirodalmat fordítottál, részben vonzalomból, részben a megélhetés kényszerétől ösztökélve.

– Amikor Pozsonyba kerültünk, már megvolt mindkét gyermekünk. Ha jól emlékszem, ezerkétszáznegyven korona volt a kezdő fizetésem a Tatra Kiadónál mint fele-lős szerkesztőnek. Feleségem nem dolgozott, a kislányunk picit volt, a fiam hároméves, nyakunkon egy csomó kölcsön. Kölcsönlakásban laktunk Csizmár Miklósnál. Fizettük a lakbért, emellett szövetkezeti lakásra kellett gyűjtenünk. Kuporgattunk. Elképesztő anyagi helyzetben voltunk, csodálom, hogy nem örültem bele. Akármikor

hazamentem a munkából, feleségem sírva fogadott, a szó szoros értelmében egy vasunk sincs, nem tud kenyeret sem venni. Mentem Turczel tanár úrhoz, aki a szomszéd házában lakott. Tanár úr, négy nap múlva lesz előlegem. Mennyit adjak, fiam? Kétszáz koronát. Volt egy notesze, amibe mindig felírta, majd törölte a tartozásokat. Nem én voltam az egyetlen, aki ismerte ezt a noteszt. Így éltünk. Más megoldás nem volt, mint fordítani. Először Roman Kaliskýt fordítottam (Obžalovaný, vstaňte! – Vádlott, álljon fel!). Ez azért volt jó, mert tudtam, hogy ha mondjuk fél évig fordítok, és megcsinálom a könyvet, akkor a célban vár mondjuk tízezer korona, ami akkor elég tisztességes pénz volt, ebből lehetett ruházkodni, kicsit félretenni a lakásra. Tőzsér Árpi kérdezte a minap, valamit olvasott tőlem nyilván, hogy miért nem írtam én prózát?

Nyilván nem maradt rá idő.

– Írok egy regényt két évig, s a családom éhen hal, velem együtt. És ha megírtam, még nem biztos, hogy megjelenik, ha igen, egy-másfél évig várni kellett, míg a kiadói bürokratikus, szovjet rendszerű procedúrán átmegegy. Három-négy év, míg egy kötet megjelenik. Ezt nem lehetett az adott helyzetben megcsinálni, két gyerekkel és egy nem kereső feleséggel. Hát fordítottam, és néha élveztem is. Nezval bájos történeteit például (Věci, květiny, zvířátka a lidé pro děti), ami olyan, mint Kosztolányinak a Képtelen természetrajza. Megyek egyszer Patakra a nővéremhez, aki mindig kisiskolásokat tanított, s lelkesedve fogad: Te, Laci, képzeld, a kis elsőseimnek az olvasókönyve a te Nezval-fordításaidal van tele! A magyar tankönyvszerkesztőknek megtetszettek ezek a kis történetek, és telepötyögtették velük a tankönyvet.

Még nyomdász korunkban mesélted, mennyire szeretted Milan Rúfus esszéit. A költő hangja címen fordítottál és állítottál össze tőle fordításkötetet.

– Rúfust nagyon szerettem. Fordítottam, válogattam, megcsináltam vagy háromszáz oldalt az esszéiből. Leadtam, már a nyomdába ment, amikor szól a telefon. Fónod Zoli hívott, hogy Rúfus azt üzeni, keressem fel. Tudtam, hogy baj van. Pán Koncsol, je zle (baj van). Nagyon magas helyről telefonáltak, hogy ezek és ezek az esszék nem mehetnek. Rúfus legszebb esszéit, amelyek kedvéért csináltam az egész kötetet, a Nagy provizóriumot, meg nem is tudom melyeket, mind kiszórták. El sem árurom, ki hívott, mondta. Pezlár? Husák? Ki tudja? A maradék megjelent, de a legszebbek kimaradtak. A Nagy provizórium megjelent az Irodalmi Szemlében, 1968-ban, a Romboid után. Már akkor baj volt vele, mert lefordítottam, betettem a Szemlébe, és egyszer csak hív a cenzor (nem emlékszem, hogy hívták, börtönben is ült valami gépkocsi-machinációért), hogy Rúfus esszéit ki kell dobni a lapból. Hogyhogy, kérdem. Ki kell dobni és kész. De hát ez abszurdum! A Romboidban megjelenhet, nálunk, a Szemlében nem? Erre azt mondja fickó: a kolléga, aki leengedte a Romboidban, már megkapta a magáét, én nem akarok ilyen büntetést. Kérdem, mi a baj? Hogy az esszé végén ott van a béka, aki kiiszsa a forrásból a vizet. Ez rólunk szól, a cenzúráról. Mi vagyunk a béka! Aztán kibunyóztam, hogy megjelenhetett, de a békát ki kellett hagyni. S képzeld, mi történt! Volt Kormos Pistának egy sorozata, A világirodalom gyöngyszemei, s az egyikhez Csoórral íratott előszót. Csoórnak annyira megtetszett éppen ez az esszé, hogy idézett belőle. Rúfus ugyanis leírja gyermekkori élményét, amikor fönt, Liptóban, a havas éjszakában a faluban egyszer csak megjelennek a szarvasok. Jönnek a szarvasok, be a faluba.

Éhesek. Jönnek a hulladékra. Felséges kép, ahogyan leírja a csodálatos állatokat, hatalmas agancsaikkal vonulnak az éjszakai faluban, kotorásznak a hulladékban. Aztán megjelent a megcsonkított kötet, amit még tovább csonkoltak. Mivel már ki volt szedve, ráparancsoltak a nagyszombati nyomdára, és egy egész bekezdés matricáit – akkor még ólomszedés volt – megreszeltették. Így lett majdnem olvashatatlan.

Ján Johanidesnek két kötetét fordítottad.

– Ő évfolyamtársam volt az egyetemen, aztán három év után otthagya az egészet, de igen jó barátok voltunk végig. Nagyon szeretett bennünket, magyarokat. És hitelesen szeretett, tehát ismerte Adyt, Petőfit, József Attilát. Egyszer behívott a kollégiumi szobájába: Brat Konsol, pod' do izby (Koncsol testvér, gyere a szobámba). Bemegyek. Kit rajzoljak le neked? Adyt, Attilát, Petőfit? Aranyt? Tökéletes portrékat rajzolt, csak úgy, egy vonással. Művészettörténetet hallgatott, zongorázott, csembalózott, rajzolt, festett, de le sem tojtta az egész iskolát, ivott, nőzött. Annyira imádták a tanárai, hogy ők jártak utána, kávéházakban vizsgáztatták. Szegénynek sosem volt pénze. Fordítom a második kötetét, a Varjakat, telefonál, könyörög, siessék már, fordítsam le, nincs pénze. Mondom neki, te Jano, olyan átkozottul nehéz a stílusod, ezzel borzasztó nehéz megbirkóznom. Már harmadszor írom át, és ne adj úristen eltalálnom a hangot. Jó, jó, mondja, de találkozzunk. Találkozunk a Korzóban. Megyünk kifelé, megáll: Brat Konsol, milyen felekezetű vagy? Református, apám kálvinista pap volt. A nyakamba borul, átölel, csókol jobbról, balról: Tudom már, miért szerettelek mindig is annyira! S benyúl a zsebébe, előhúzza egy picit könyvet a tizenhetedik század elejéről. Ján Johanides kálvinista pap imádságait. A szépapijának a szépapija morva kálvinista pap volt, aki ide menekült a jezsuiták elől Észak-Szlovákiába, Magyarországra. Ötvenhatban hangosan ordított a kollégiumi folyosón: Brat Konsol, ez az! Magyarok, üssétek az oroszokat! Ez volt Johanides.

Vajdasági szlovák költőket is fordítottál.

– Az ottani szlovák költőkkel a kanizsai írótáborban ismerkedtem meg, s őszintén szólva nem sokra tartottam őket. Hetven-nyolcvanezres kis nyelvsziget ott, lent, ki tudja, hány száz kilométerre Szlovákiától. Ugyan milyen költők lehetnek ezek? Nyilván hazafias kolorit. Elkezdem olvasni őket, s rádöbbenem, hiszen ezek fantasztikus költők! Hamar összeállt a Mélyföld című antológia. Paľo Bohuštól, aki Csehszlovákiában „titóista kém” volta miatt végigjárta a börtönöket, például fordítottam-válogattam egy egész kötetet. Egyébként orvos volt, Szegeden kezdte az egyetemet, és Pozsonyban fejezte be. Ótátrafüreden volt tudóorvos, onnan vitték egyenesen Lipótvárra, és gróf Esterházy Jánossal raboskodott. Nem ezért érdekelt, hanem valóban megrendítő verseket írt.

Appendix

A szlovák kommunista ideológiának valószínűleg egyik legnagyobb tévedése volt, amikor 1985 szeptemberében Koncsol László kezéből kiverte a tollat. Azt hitte, elhallgattat egy izgága, veszélyes embert. Őt évvel ezelőtt így vallott erről: „Elmondhatatlan, mennyi áldással áldotta meg munkámat az Úr; jöttek a könyveim és a könyveink, Patonyról, a Csallóközről, s lett belőle sok minden egyéb, magyarságművelés, pedagógia-

gusképzés Győrött és a Csallóközben, végül egyetem és a Kiskönyvtár. Nem így tervezték a dolgot, akik megfigyeltek, de ez lett belőle. Az Úr jó dolgokat súgott, s mosolyogva köszönöm meg nekik, hogy ezt tették.”

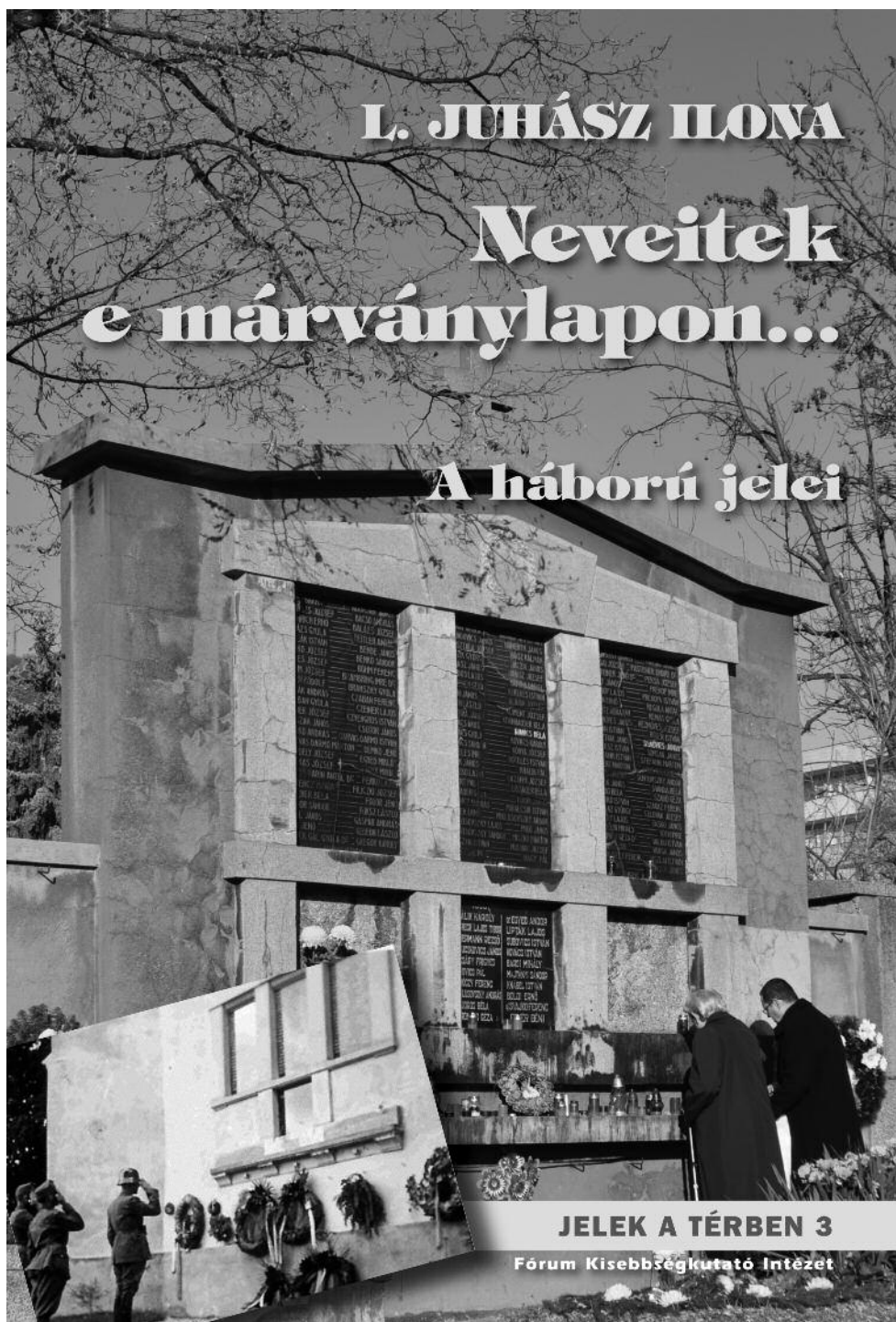
Az interjút Kövesdi Károly készítette

Koncsol László fontosabb művei:

Kísérletek és elemzések. Tanulmányok. Pozsony, Madách, 1978.; Ívek és pályák. Tanulmányok. Uo. 1981.; Színmuzsika, fényvarázs. Gyermekversek. Uo. 1981.; Vizesnapló. Gyermekversek. Uo. 1984.; A Barátság Kórus 1971–1985. Uo. 1986.; Nemzedékem útjain. Esszék, tanulmányok. Uo. 1988.; Ütemező. Uo. 1990.; Diósörgepatony I–II. Uo. 1991–1993.; Törmelék. Uo. 1992–1993.; Kacska, Kacska, boszorkány vagy! Csallóközi boszorkányperek. Pozsony, Kalligram, 1993.; Válogatott kritikai dolgozatok. Pozsony, Madách, 1995; Patonyföld I. Pozsony, Kalligram, 1996.; Kemény a föld a patonyi határba. Ág Tiborral és Barsi Ernővel. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1997.; Csontok. Versek. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000.; Csiribik. Gyermekversek. AB-ART, Pozsony 2000.; Vallató. Interjúk, cikkek 1968–2001. Uo. 2002.; A Csallóköz városai és falvai. I–II–III. Pozsony, Kalligram, 2002, 2003, 2005.; Ütemező. Pozsony, Madách-Posonium, 2003.; Tegnap a holnap után. Pozsony, Madách-Posonium, 2006.; Csallóközi merülések. Tanulmányok, esszék a régió múltjáról I–II. Pozsony, Madách-Posonium, 2007–2008.

Főbb díjai, kitüntetései:

Madách Imre-díj (1979, 1991); Fábry Zoltán-díj (1993); Bethlen Gábor-díj (1994); A Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (2001); A Szlovák Köztársaság Ezüstplakettje (2002); Posonium Irodalmi Díj Fődíja (2004); Pro Probitate – A Helytállásért Díj (2005); Posonium Díj Életműdíja (2006); József Attila-díj (2008); Tőkés László-díj (2009)

L. JUHÁSZ ILONA

Neveitek e márványlapon...

A háború jelei

JELEK A TÉRBEN 3

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Interdiszciplináris konferencia a romantikus tudományfelfogásról

A 18. és a 19. század fordulóján bekövetkezett változások a kulturális, az irodalmi és a művészeti élet területén az utóbbi évtizedekben újra a figyelem előterébe kerültek, s különféle szempontú kutatások tárgyát képezik. Új kutatási aspektusok jelentek meg az irodalomtörténet, de a filozófiatörténet területén is, s ez utóbbi esetében elsősorban a német klasszikus idealizmus keletkezésének lehetséges okairól van szó.

A *Tudósok a megismerés színterein* címmel a Tessedik Sámuel Egyetem szarvasi pedagógia karán 2011 áprilisában megrendezett konferencia a romantika egy aspektusára fókuszált, mégpedig a romantikus tudományfelfogás és a tudóssztereotípiák kérdésére a 18. és a 19. században.

A konferencia már a negyedik a sorban a hasonló jellegű rendezvények közül, az előzőek az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményrendszereinek témájával, a göttingeni egyetem szerepével foglalkoztak. E három konferencia anyagából két kötet már napvilágot látott *A romantika terei (Az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményei a romantika korában. Budapest, Gondolat, 2009)* és a *Göttingen dimenziói (A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában. Budapest, Gondolat, 2010)* címmel.

Mindkét kötet összeállítója Gurka Dezső, aki a konferenciasorozat életre hívója is egyben. A romantika tereiben a szerzők a kora romantika intézményrendszerének kialakulásán és alakulásán keresztül vizsgálják az egyes tudományterületek kölcsönhatását, interdiszciplinaritását, mégpedig filozófiai, irodalmi, nyelvészeti, természettudományi, képzőművészeti, sőt kertművészeti vonatkozásokban.

Gurka szavai szerint is a magyar tudományos térben mindeddig szokatlan, nem teljesen elfogadott és ritka kezdeményezésről van szó, amely azonban éppen a sokat támadott tudományköziségnek köszönhetően lehetőséget nyújt a tudományos gondolkodásnak túllépni saját határain, átlépni árnyékát, és új szempontok (tudományos eredmények) figyelembevételével összefüggéseiben látni és láttatni az egyes korok és korszakok eszményeit.

Az intézménytörténeti és a konstellációkutatás magyar művelői eltérő tárgyú kutatási eredményeinek kölcsönös felhasználása képezi a konferenciasorozatot előhívó alapgondolat tárgyát. S ezzel együtt – mivel a romantika korának kutatásáról van szó

– természetesen figyelembe veszik a romantika korának kutatásában bekövetkezett változásokat is.

Az 1990-es években a Nicholas Jardin nevével fémjelzett cambridge-i tudománytörténeti iskola a változások lényegét a megismerés színtereinek (scenes of inquiry) fogalmában összegezte. A cambridge-i vonaltól elkülönülő megközelítések a kora romantikáról kialakult képet átalakítják, mint ahogy teszi ezt például Theodore Ziolkowski; az ő koncepciója képezte a konferencia és a kötet alapját is.

Visszatérve az idei év konferenciájára, amelynek témája a romantikus tudományok és tudós-sztereotípiák fogalma volt, három témakört jártak körül az előadók. Az első a romantikus tudományok fogalmának filozófiatörténeti háttere, a második a romantika korának tudósai, a harmadik pedig a romantikus tudós alakja az irodalomban és a művészetekben.

A sort BÉKÉS VERA tanulmányának bemutatásával érdemes kezdeni, amely a romantika tudásestményéről szól *Minden tudomány a közvetlen tudás hiányából sarjadt* címmel, s folytatva a Schelling-idézetet: „El fog jönni az idő, amikor megszűnik a tudomány, s helyét a közvetlen tudás foglalja majd el.” Békés Vera kifejti, hogy Schelling itt arra mutat rá: a tudományos tudás csakis közvetett lehet, a tudás útja tehát a közvetetten keresztül jut el a közvetlenig.

MÉSZÁROS ANDRÁS *Ki lehetett filozófus az 1830-as években?* című előadásában egy esettanulmányt vázolt fel, amelyen belül arra kereste a választ, hogy Petőcz Mihály orvos és filozófus bölcséleti teljesítménye – amelyre még Németországban is reagáltak – miért maradt visszhang nélkül Magyarországon. A magyarázatot a megelőző irodalmi vitákban (Pirker-pör, „Athenaeum miatti zajgások”) kialakult befogadástratégiában találta meg, amely a magyar nyelvűséget alapvető kritériumként fogadta el.

WEISS JÁNOS Novalis matematikai filozófiájáról tartott előadása egy Novalis-fragmentumból indul ki: „A matematika igaz tudomány, mert általunk megkonstruált ismereteket tartalmaz, a szellemi öntevékenység produktumait, mert képes arra, hogy módszeresen zsenializáljon. ...A matematika művészet, mert a zseniális eljárást szabályokba foglalja, mert arra tanít, hogy zsenik legyünk, mert a természetet az ésszel helyettesíti.” Novalis szerint a művészet és a tudomány romantikus eszményét teremti meg, amikor ezeket a gondolatait továbbfűzve végül arra az eredményre jut, hogy „az egyik tudomány semmi a másik nélkül, és így létrejönnek a tudományok misztifikációs kísérletei, és a filozófia csodálatos lényege mint tisztán ábrázolt a tudományok szimmetrikus alapfigurájává alakul át”.

GYENGE ZOLTÁN Schelling 1810-ben a stuttgarti egyetemen tartott magánelőadásainak szövegét vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy Schelling gondolatai egy meglepő tudományfelfogást is tükröznek, mégpedig azt, hogy „a legmagasabb értelemben vett tudomány, vagyis az a tudomány, amelyet közvetlenül a lélekre vezethetünk vissza – a filozófia”.

FERENCZ SÁNDOR Hegel filozófiatörténetéről szóló előadásában a német filozófus által kevésre becsült filozófiatörténet-írók védelmében fogalmazta meg mondanóját.

MESTER BÉLA A „tudós” mint társadalmi szerep a 19. század magyarországi vitáiban című hozzászólásában megállapította, hogy a tárgyalt korszakban válik el egymástól világosan a filozófia és a tudomány világa, ami lehetővé teszi, hogy a filozófia művelői a tudományt, a tudósok pedig a filozófiát mint olyat ítéljék meg. Az előadás kimutatta,

hogy a hegelianusok a tudományosság kritériumának tekintették a hegeli fogalmiságot, azonban szembekerülnek az éppen kialakulóban lévő szaktudományok képviselőivel. A másik oldalon Szontagh éppen mint tudományellenest utasította el ugyanezt a hegeli fogalomrendszert. A kétféle – hegelianus és antihegelianus – tudománykép az előadás szerint úgy vált tudóssztereotípiák forrásává, hogy összetetalálkozik a nyilvánosság szerkezetének átalakulásával. Az új, nem tisztázott szabályrendszerű térben bizonytalanul mozgó tudós figurája lesz a sztereotípiák alapja, amelyek először a betegség romantikus metaforáival írják le azt a jelenséget, amely valójában a polgári nyilvánosság normáihoz való alkalmazkodás tömeges kulturális sokkja.

GURKA DEZSŐ *Ørsted korai munkásságának természetfilozófiai aspektusai* című előadása azt vizsgálta, hogy hogyan értékelhetők Ørsted munkásságának természetfilozófiai aspektusai a romantikus tudományok fogalmának aspektusából. Az előadás amellet érvelt, hogy e hatásmechanizmust a már említett „megismerés színterei” fogalommal lehetne legpontosabban leírni.

A romantika korának tudósai című témakörben TANÁCS JÁNOS *Valóban univerzális-e egy univerzálisnak hitt matematikai probléma? A párhuzamosok problémájának státusza a 18–19. század fordulóján* című szövege a Bolyai János-féle nemeuklideszi geometriához vezető Párhuzamosok Problémájának státusában a 18. század végén bekövetkező változást vizsgálta.

KRÁSZ LILLA előadása (*Orvosi felvilágosítás, felvilágosító orvosok a 18/19. századforduló Magyarországon*) megállapította, hogy az orvosok felvilágosító tevékenységükkel egyrészt hosszú távon átalakították a korabeli „egészségügyi piacot”, maguknak szerezve meg az egészségügyi szolgáltatások jelentős területeit, másrészt az anyanyelven megfogalmazott, sok műfajú (katekizmus, ritmusos versek, egylapos táblák stb.), hosszabb-rövidebb kiadványaik terjesztése révén maguk jelölték ki a tudás társadalmi exkluzivitásának végpontját.

CSORBA F. LÁSZLÓ (*Korai evolucionizmus*) tanulmánya szerint a korai, Ch. Darwin előtti evolucionizmusban „evolúción” – a szó eredeti jelentésének („kitekerés”) megfelelően – a már meglévő, „preformált” csíra kibontakozását értették. A szexualitás lényegét fölismerve a preformált utódot a 18. századtól az ivarsejtbe helyezték, ezért alapozta Linné növényrendszerét (1735) az ivarszervek, a virág szerkezetére. Leibniz Monadológiájában hivatkozott a preformációra, Goethe pedig az „őslevél” variációiként értelmezte az összes növényi szervet (1798). Hasonló elképzelés nyilvánult meg William Herschel Kozmosz-virágoskert leírásában (1789). A visszafordíthatatlan kibontakozás eszméje először a történetfilozófiában és nyelvészetben jelent meg (így Bárány Péter Jelenséges Lélek-ményében, 1790), majd a természettudományokban a geológiában (W. Smith rétegtana), csak ezt követően a biológiában (Lamarck, Darwin) és a fizikában.

BOTH MÁRIA felvilágosult világjárókról szóló előadásában megállapítja, hogy a kor gyakorlati kutatásait nemzetközi felfedezőexpedíciókkal kapcsolták össze, melyek kormányok és/vagy tudós társaságok megbízásait teljesítették. Adatgyűjtéseik egyszerre voltak gazdasági, kereskedelmi célúak és tisztán természettudományos kérdésfölvetéseket tisztázók. Az utazási naplók e kor gondolkodásának sajátos tükörképei. A hazai olvasóknak Molnár János Magyar Könyv-ház 1784-ben kiadott folyóiratának első négy kötete ad szinte teljes áttekintést az Európában megjelent útleírásokról.

MARTINÁS KATALIN *Adam Müller, a romantikus gazdasági iskola kiemelkedő alakja* címmel a német filozófus, diplomata, újságíró, közgazdász és az államelmélettel foglalkozó tudós munkásságát foglalta össze. A tudó nevével fémjelzett német romantikus közgazdaságtant a főáramlat, a liberális közgazdászok zsákutcának, értelmetlennek találták, az előadás viszont éppen amellel érvel, hogy a lenézett romantikus elmélet újrafelfedezése megtermékenyítő lehet, az új paradigmának a romantikusok kritikáit, az általuk felvetett problémákat be kell építenie az elméletbe.

KURUCZ GYÖRGY (*Göttingentől Keszthelyig – Asbóth János és Romy Károly György szerepe a magyarországi agrárszakoktatásban*) a Festetics György által alapított felsőfokú mezőgazdasági szakoktatási intézmény, a Georgikon oktatási rendszerét, illetve az iskola gyakorlati gazdasági háttérét biztosító mintagazdaságának működésében részt vállaló ökonómiaprofesszor, Asbóth János és az egykori késmárki evangélikus líceumi tanítványa, Romy Károly György keszthelyi ténykedését mutatta be.

A romantikus tudós alakja az irodalomban és a művészetekben elnevezésű szekcióban BARTHA JUDIT előadása a *Tudósok, mágusok, kuruzslók E. T. A. Hoffmann elbeszéléseiben* címet viselte. Témája a magnetizmus volt, amely az előadó megállapítása szerint központi szerepet töltött be a romantika népszerű tündérmeséiben és rémtörténeteiben. Hoffmann elbeszéléseiben a magnetizmus tudományos és művészi magyarázatainak keveredése figyelhető meg. A dolgozat néhány jellegzetes hoffmanni elbeszéléstípust mutat be, amelyekben a magnetizmus megjelenik mint orvoslás-kuruzslás, alkímizmus-kabbalizmus, mérnöki mechanika és varázsló tudomány. A valódi művészmágia Hoffmann esztétikai teóriája szerint annak a lehetőségnek a kifejezése, hogy az aranykortól elszakadt jelenkori világ művészetében még hiteles formában megelevenedhet a természet ősi varázslata.

SOMHEGYI ZOLTÁN Carl Gustav Carus sokoldalúságáról tartott érdekes beszámolót, akinek tevékenységében a tudomány és kultúra mai kategóriái szerint igen távoli területek művelése kapcsolódik össze: természettudomány, pszichológia, művészetelmélet és aktív művészeti tevékenység, művészet- és tudományszervezési munka, kiterjedt levelezés és útleírás. Összefogni, összefoglalni, áttekinteni, szintetizálni igyekezett mindezt, s a különbségek összehasonlítása révén valami új, magasabb egység elérésére törekedett.

ZEMPLÉN GÁBOR látványában is gazdag előadása Goethe optikai tanulmányait tárgyalta, és sok érdekes adalékkal szolgált a költő színelméletével kapcsolatban.

VALASTYÁN TAMÁS Novalis műveiben, nyelvezetében mutatta be a természettudomány és az irodalom szoros kapcsolatát *Fémfák és kristályfüvek (Krízis, episztémé, poézis Novalis költészetében)* című előadásában.

A négy multidiszciplináris konferencia alapján, amelyeknek résztvevői között találunk filozófust, művészettörténészt, irodalomtörténészt, természettudóst, nyelvészt, elmondhatjuk, hogy a szervezőnek s munkatársainak köszönhetően a 18–19. század fordulójának bizonyos holisztikus képe kezd kialakulni tartalmas szakmai munkájuk nyomán, amelyet a jövőben is folytatni terveznek.

Schmidt Mária: Politikailag inkorrekt. Esszék diktatúráról és demokráciáról. Budapest, XX. Század Intézet, 2010, 312 p.

Az esszékötet Schmidt Mária, a Terror Háza Múzeum főigazgatója, történész és egyetemi tanár 2002 és 2010 között megjelent, válogatott publikációit tartalmazza. A történelemtudományi, történelemfilozófiai, morálfilozófiai és aktuálpolitikai jellegű tanulmányok kavalkádja többé-kevésbé egy központi gondolat köré csoportosul: a totalitárius 20. század kollektív emlékezetének és hagyatékának problematikája köré. Arról a súlyos hagyatékról van szó, amelynek lényegét a szerző szerint a 21. században is csak politikailag inkorrekt módon lehet megfogalmazni.

A hosszabb-rövidebb esszék négy nagyobb egységbe, fejezetbe rendeződnek.

Az első (*Európa ébredése*) túlnyomórészt történelemtudományi és történelemfilozófiai írásokat sorakoztat fel. A Szovjetunió és a kommunista világ születését, virágzását és hanyatlását felölelő, sokatmondó címmel ellátott nyitótanulmány (*A jövő végérvényesen megbukott*), valamint a diktatúra fojtogató hétköznapijait, embertelen körülményeit és következményeit bemutató esszé (*Hétköznapi kommunizmus*) szépen keretbe foglalja ennek a fejezetnek a különböző történelmi eseményekre (pl. a Rákosi-rendszer kiépülésére, 1956-ra vagy a prágai tavaszra) reflektáló darabjait. Ezek közül a legizgalmasabb, leginkább vitára ingerlő a 30-as évek és a második világháború meghatározó diplomáciai eseményeit elemző esszé (*Két pogány közt – Münchenből Jaltáig*), amely bővelkedik az ún. politikailag inkorrekt, vagyis a hagyományos szemléletekkel gyökeresen ellentmondó nézetekben, megállapításokban. Az egyik legmarkánsabb: „*Chamberlain Münchenben egy, a nyilvánosság előtt zajló, a nagyhatalmak között folytatott konferencián mondott le Közép- és Kelet-Európáról, és adott szabad kezet Hitlernek és Mussolininak a térség felett. Nyilvánvalóvá tette, hogy nem képes és nem is akar beleszólni a jövőjükbe. Hat évvel később Churchill cinikusan, suttymban adta el a tér-*

ség országait a másik diktátornak, Sztálinnak. 1938-ban Mussolini tekintélyes államférfiúnak tűnt, Hitler sem követett el akkor még semmi megbocsáthatatlant (!). Sztálin 1944-re már ártatlan áldozatok millióit mészároltatta le.” (51. p.)

Figyelemre méltó még e fejezetben belül a Kádár Jánosról és a róla elnevezett korszakról írott rövid elmélkedés (*Mit kezdünk vele?*). A szerző itt utal először a kettős történelmi emlékezetre, amely ennek a kornak a felidézésére és megítélésére hatványozottan jellemző: „*Kádár tehát egyrésztől a kegyetlen és kíméletlen gyilkos, másrésztől a puha diktatúra kacsingatós népezésére, akinek országlása alatt a szocializmus ellenére is aránylag kibíráhatóvá vált az élet.*” (88. p.) A tanulmány második felében nem mulaszt el szót ejteni a Kádár-rendszer hagyatékáról és továbbéléséről a rendszerváltás után, amely a következő fejezet („*Nem kicsit, nagyon*” – A Gyurcsány-korszak) központi témája is: „*A pártot és az apparátusokat ellepték a karrieristák, akik számára a közérdek neveltség tárgya volt, ami számított: az a személyes érdek és haszon és az ennek eléréséhez szükséges hatalom birtoklásának vágya volt. Ennek a késő kádári nómenklatúrának egy része kormányozza ma, több mint másfél évtizeddel a rendszerváltoztatás után, Magyarországot.*” (91. p.) A második fejezet zömében aktuálpolitikai jellegű esszéiben Schmidt a baloldali pártok legfőbb hibájaként éppen az előző rendszerrel való teljes szakítás, a hiteles önmeghatározás és a megújulás elmulasztását rója fel. A Kádár-kor legsúlyosabb társadalmi hagyatékaként pedig a „*depolitizációs beidegződést*”, az állampolgárok széles körének politikai érdektelenségét említi.

Az *Esztétika, politika, kultúra* címet viselő harmadik nagy egység legérdekesebb darabjának rögtön az első tanulmány tűnik (*Az emlékezéspolitika esztétikája*), melyben a szerző az egykori buchenwaldi koncentrációs tábor helyén létesített múzeumban tett látogatásáról számol be, majd ennek kapcsán tér ki a totalitárius múlt felemás, személytelenné torzult kollektív emlékezetére. E gondolatok jelen világunk súlyos kritikáját is hordozzák: „*A látogatót elárasztják a tárgyak és az információk, eligazodását nem könnyíti meg semmi. Sorsok, sze-*

mélyes tragédiák nem fejlődnek fel kellő hangsúllyal. A tárgy és információtétele maga alá gyűri az embert. Története nem domborodik ki, tragédiája eljelentéktelenedik ebben a poszt-kulturális, deszakralizált, elidegenített világban.” (179. p.) „Acélrudakat műanyag rózsával csak ott állíthatnak az áldozatok tetemeit őrző földbe, ahol meghalt a hit, ahol olyan fokú az érzelmi sivárság, hogy már nem rendülnek meg semmitől. Az acél egy eltárgyasult, technika-központú, hipermaterialista, deszakralizált világ jelképe. A halál azonban ezek felett áll.” (187. p.) A szerző szerint annak a múltnak a feldolgozása, amely „nem akar elmúlni, és fogva tartja a jelen” (186. p.), különösképpen nehezíti az emlékezet és ítélet kettős mérceje is. Ennek szomorú példája, hogy a szovjet „felszabadítók” által 1945 és 1950 között a buchenwaldi lágerben fogva tartott rabok életével foglalkozó tárlatot az eredeti, náci által létesített táborból messze, egy a közelmúltban emelt, jellegtelen épületbe száműzték. Holott a szovjetek a legyőzött ország náciitlanítása jegyében ugyanabban a táborban dolgoztatták és kínozták fogvatartottaikat, ahol pár hónappal korábban még a náci diktatúra áldozatai szenvedtek. Az efféle, kettős mérccével mérő megközelítés szerinte leginkább a német értelmiségi elit egy részére igaz, annak ellenére is, hogy az ország keleti fele megtapasztalta és átélte a múlt század mindkét totalitárius rémuralmát. Mégis, egyesek szerint „minden, ami kisebb büntény, mint Auschwitz, a »század botránya« (Pilinszky János szavai), jelentéktelenné válik. Hitleren kívül minden tömeggyilkosnak akad mentő körülmény.” (183–184. p.)

A kettős mérce vissza-visszatérő motívuma marad a következő esszéknek is. „Kettős mérce nélküli totalitarizmusellenessége” (222. p.) miatt méltatja a szerző a két kiváló író, George Orwellt (*A gondolkodás bátorságáról*) és Kertész Imrét (*Korunk hőse*), aki egészen eredeti módon von párhuzamot az Auschwitzban szerzett élmények és a Kádár-korszak között. A *Yes Future* címet viselő negyedik, egyben utolsó fejezet a kettős mérce alkalmazását kizárólag a kommunista szimpatizánsként elkönyvelt európai baloldallal hibájaként tünteti fel, megint csak politikailag inkorrektül és talán kissé túlzón fogalmazva: „Míg a hatvan évvel ezelőtt mondott vagy írt leg-

kisebb helytelenségre sincs feloldozás, addig a kommunista eszme szolgálatában elkövetett legnagyobb aljasságok felett is szemérmes hallgatással siklik át a máskor oly kérelhetetlen szellemi terrorkommandó.” (297. p.)

Az utolsó fejezetben visszatérnek az aktuális politikai témák: a magyar és a nyugati baloldal egyoldalú, néha már fárasztó, torzító vagy éppen megmosolyogtató kritikája. Az *Egyszólamú Európa?* című esszében a nyugati liberalizmus gyökereit például érdekes módon kizárólag az 1968-as hippimozgalmakban véli felfedezni; az európai jobb és bal politikai vetélkedését pedig már-már a Jó és a Gonosz heroikus küzdelmeként tünteti fel. A kötetet Súlyom László politikai szerepvállalásának elmarasztalása (*Civil a pályán*), az Új Magyar Szociáldemokrácia programjának szarkazmust sem nélkülöző kivesézése (*Gyorsbüfé garanciával*) és egy a baloldalt még egyszer végigostorozó, illetve a jövő lehetőségeit latolgató összefoglaló jellegű tanulmány zárja (*A lét a tét*). Ez utóbbi leginkább „inkorrekt” fejtegetése 2001. szeptember 11-ének okait is az elnemzetlenítő, multikulturalizmust erőltető, integrálóképességgel mégsem rendelkező, balos nyugati „ellenkultúraban” látta. (298–299. p.)

Schmidt Mária stílusa világos és lényegre törő. Képes a kommunizmus velejét is három egyszerű mondatban összefoglalni, röviden és csattanósan: „Mindenki emlékszik még arra, milyen is volt az egyenlőség és igazságosság kora. A hiányt igazságosan szétosztották, a javaikat megtartották maguknak. Voltak az egyenlők, ezek voltunk mi, és az egyenlőbbek, ezek voltak ők, az elvtársak.” (266. p.) Ahogy a cím is utal rá, a kötetben hemzsegek a politikailag inkorrekt, helyenként provokatív kijelentések – ezek arra jók, hogy vitára s ezáltal gondolkodásra is készítetik az olvasót. Igaz, a gyakran ismétlődő politikai vádaskodás egy idő után monotonná válik, de az aktuálpolitikai blokkokat szerencsére meg-megszakítják a múltba tekintő vagy a múltat reflektáló elmélkedések. Ezek által a szerző a jelennek üzen, és jó érzékkel vonja le a történelmi tanulságokat, például amikor ok-okozati összefüggésben ábrázolja a létidegenséget, a magányt és a közösségek felbomlását a totalitárius rendszerek kiépülésével.

Kacsinecz Krisztián

Keszegh Béla (szerk.): A 2010-es parlamenti választások a szlovákiai magyarok tükrében. Komárom, Kempelen Intézet, 2011, 112 p.

A Kempelen Farkas Társaság sorrendben negyedik kötete a KFT könyvek sorozatban terjedelmét, küllemét és belső elrendezését tekintve leginkább a konkrét és gyakorlati célokat szem előtt tartó bedekkerekre hasonlít: erre vall szemléletes tördelése és oldalbeosztása, színes képei és betűi, nemkülönben a hozzá tartozó CD, mely nemcsak a kiadvány elektronikus változatát, hanem egyéb hasznos járulékos dokumentumokat és mellékleteket tartalmaz (egyebek közt a KFT első két könyvét). Első ránézésre és belelapozásra is olyan tehát, mint a manapság divatos útmutatók: a gyors tájékoztatást szolgálja a legfontosabb szempontok szemléletes bemutatásával. Lehetne akár üzletibb címe is, például: *Hogyan választottunk?*

A könyv e fent említett jellemzőit megtartva ugyanakkor tanulmánykötet, hiszen társadalomtudományi jellegű elemzéseket ad közre, mindennel, ami az ilyen dolgozatoknak formai és szakmai követelménye: fejezetek és alfejezetek, grafikonon és táblázatok, hivatkozások a forrásokra stb. Vagyis a címadás teljesen helyénvaló.

A többszerzős munka hat dolgozatot tartalmaz, Bara Zoltánét, Keszegh Béláét, Kollai Istvánét, Ravasz Ábelét, Tokár Géza pedig ket-
tőt jegyez közülük. Tárgya, mint ez címből is kiderül, a legutóbbi szlovákiai parlamenti választások szlovákiai magyar szempontú rekonstrukciója a tények ismeretében; a könyv nem sokkal e választások első évfordulója (június 12.) előtt jelent meg. Behatóbb lapozgatása végül csak arra az olvasói kérdésre nem ad választ, pontosan kinek, milyen rétegnek készült, s mivel a benne foglaltak jórészt ismert tények, legfeljebb ezek árnyalása, kiegészítése, összefoglalása, összefüggésekbe hozása és értelmezése az, amivel a kiadvány szolgál. Ami természetesen nem kevés, pontosabban: ez a fajta elemzés teljességgel megfelel a szakszerű ismeretterjesztés elvárásainak, kevésbé a tudományos-szakmai (szociológiai, politológiai) igénynek. Ez utóbbinak az egyes dolgozatok – úgyszintén látványosan

– nem minden esetben képesek megfelelni, de talán nem is ez volt a céljuk. A Bevezetőben említett célok egyike mindenesetre megelőlegezi ezt a tapasztalatot: „A kötetben a kutatók fiatalabb korosztálya kapott teret, hogy bemutassa az összegyűjtött információkat és konklúziókat vonjon le. A Kempelen Farkas Társaság tudatosan a fiatalabb generáció látószögén keresztül próbálja elemezni az eseményeket.” Mindez teljesül is: sor kerül az összegyűjtött információk bemutatására és a konklúziók levonására is, más egyebet azonban hiába várnánk. Tudjuk, a fiatalság önmagában nem erény, de ha ennek látószöge is reflektálatlan marad, akkor szerintem a szerzők életkorát szóba hozni is fölösleges adalék, hiszen mentséggként sem szolgálhat. Persze, nem is annyira az ifjabb korosztály látószöge hiányzik, mint az önálló véleményalkotás, a megalapozott érvelés, a források gazdaságos kihasználása, a kutatói szempontok bemutatása, nemkülönben a választott nyelv. Sajnos, az elemzések nemcsak a tudományág(ak) ismérveinek nem kívánnak megfelelni, hanem magyartalanok is; a Kollai István-szöveg kivételével mondatfűzésük erőltetett, bonyolult, a szakki-fejezések tekintetében (külön-külön és egymáshoz képest is) nem egységesek, gyakran redundánsak, helyesírásuk ingatag és következetlen, s egyáltalán: nyelvezetük jórészt a beszélt nyelvi és a publicisztikai stílus okkal kárhoztatót üresjárataiban mozog. Ehhez képest kevésbé zavaró, hogy esetenként elmarad a jelzett forrás feltüntetése (69. p.) vagy hogy a grafikon és a hozzá tartozó leírás közt nem látni az összefüggést (83. p. – nem valószínű, hogy az MKP szavazóbázisának: a. 9 százaléka egyetért azzal, hogy Szlovákia a szlovákok nemzetállama, ahol a szlovákoké a döntő szó; b. 8 százaléka azzal, hogy Szlovákia minden polgárának az állama, ezért mindenkit azonos jogok illetnek meg; c. a maradék 83 százalék pedig se az a., se a b. válasszal nem tud azonosulni).

Ravasz Ábel dolgozata (*Közvélemény-kutatások és felmérések a választásokat megelőzően*) alapos és kimerítő összegzését nyújtja a 2010-es parlamenti választásokat megelőző legkülönbözőbb felméréseknek, a felméréseket végző mérvadó „cégeknek” kívül több marginál-

lis vagy ad hoc intézmény adatait is elemezve. Az elemzés végigköveti a mérések becsült és a választások valós eredményeit, s megpróbál magyarázatokkal szolgálni a kettő közti különbségekre. Elgondolkodtat a szerzőnek az az okfejtése, mely szerint a Fórum Kisebbségkutató Intézet által végzett felmérés kudarcának oka (a megszólítottak hallgatásba burkolózása) egyedül az intézet kutatásaira vonatkoztatva érvényes, egyetlen más felmérés sem érzékelte ugyanis a Híd rokonszenvezőinek „bujkálását” (23. p.).

Tokár Géza a lehető legnehezebb témát választotta (vagy kapta): *A két magyar párt választási programjának összehasonlítása*. Az elemzésből nemcsak az derül ki, hogy a két program nem összehasonlítható, hanem hogy a programok elemzése is teljességgel fölösleges. A programoknál még az ígéretek is érdekesebbek és színebbek, ezekről meg már Ravasz Ábel megállapítja: „A szavazók természetesen a valóságban nem az ígéretek racionális mérlegelése alapján választanak pártot...” (24. p.), ami nemcsak logikus, hanem – Tokár Géza elemzésének fényében – legalább ennyire emberi is: a pártok programja ugyanis lehangoló, elképesztő bikkfanyelven fogalmazott, a rendszerváltást megelőző időszak legelkoptatottabb kliséinek gyűjteménye. A kötet címe itt vág vissza, mert ebben a fejezetben látszik leginkább, mennyire nem érdekes „A 2010-es parlamenti választások a szlovákiai magyarok tükrében”, mert a tükör ennél a témánál önnön anyagán és keretén kívül egyebet nem mutat – sajnálatosan épp a szlovákiai magyarokról nem mutat semmit. S itt látszik, mennyivel nagyobb kihívást jelentett volna (nemcsak a szerzőknek, hanem az olvasóknak is) egy olyan kötet, melynek a címe „A szlovákiai magyarok a 2010-es parlamenti választások tükrében”. Ez a téma persze egyelőre – ugyancsak roppant sajnálatosan – a szóban forgó kutatóknál jóval idősebbek számára is túl nagy kihívás.

A választásokat megelőző kampányok címmel Keszegh Béla az MKP és a Híd kampányát veti össze, különös tekintettel a választási hadjárat operatív és technikai elemeire, a kampányok eszközeire, pozitív és negatív üzeneteire, ezek hatásfokát elemezve. Részle-

tekbe menően vizsgálja a két magyar párt választókat megszólító módszereit (az óriásplakátokat illetően Híd-fölényt mutat ki, a nagyszabványúakat illetően MKP-fölényt; a Híd kampányát átgondoltnak mondja, az MKP-ét kaotikusnak stb.). Kimutatja, hogy az online média kihasználtsága mindkét párt részéről „nagyon kezdetleges stádium”-ot jelentett, a közösségi portálokon való kampányolás pedig a „klasszikus honlapra jellemző módú” használatban merült ki (50. p.). Hogy a két kampánymunka nem igazán hasonlítható össze, az is kiderül dolgozatából, tudniillik míg az egyiket, a Hídet profi csapat szervezte és hajtotta végre (Nochta Edit vezetésével), a másikat, az MKP-ét a párt három politikus (Csáky Pál mint elnök, Peczár Károly mint igazgató és Bárdos Gyula, a párt kampányfőnöke). Az összehasonlítás ennek következtében azért sem mondható sikeresnek, mert míg a Híd kampányának aprólékos, a legkisebb részletekig tökéletesen kidolgozott technikai elemeivel ismerkedhetünk meg, az MKP-kampány szerkezeti jellemzőiből semmit nem tudunk meg. Bőven idéz viszont a szerző abból a mélyinterjúból, melyet Bárdos Gáborral készített, s ez a mintegy kétoldalmi oral history az elemzés végén igazolja azt a benyomásunkat, hogy a könyvnek ez a fejezete a legszemélyesebb, a leginkább élményszerű. Más (de sokkal fontosabb) kérdés, hogy éppen az élményszerűség az, amit egy tanulmányon, elemzésen, kutatáson legkevésbé kér számon az ember: ez itt, bizony, nagyon a szakszerűség rovására megy. Az oral historyban ugyanakkor az a jó, hogy a beszélő emlékezők sokaságának véleményéből szűrhető ki némi objektivitással is kecsegtető tapasztalat: egyetlen emlékezés kevés ahhoz, hogy bármilyen képet is alkothassunk a történelekről. Abból, hogy a kampányfőnök mindent az elnökre hárít (és ahogy), egy kérdésre szűkíthető az élmény: minek kampányfőnököt választani olyan pártban, ahol úgyis minden az elnök szerint történik? (S persze, ugyanez a kérdés több oldalról is feltehető, de ez az, ami vagy a párton belüli viták része, vagy a bulvársajtó táptalaja.)

Egy újabb fejezetben (*A részvételi mutatók elemzése a korábbi választásokkal összevetve*) Tokár Géza mutatja be a 2006-os (és rész-

ben a korábbi) parlamenti választásokhoz viszonyított változásokat, sokat és körülményesen időzve a preferenciaszavazatok témájánál, ezenkívül a statisztikai hivatali adatok alapján országos és regionális bontásban vizsgálja a részvételt. A legnagyobb teret (nagyon helyesen) a fiatal szavazók és az elsőválasztók szereplésének és pártonkénti részvételének szenteli, saját számításai felhasználásával. A „Híd megközelítőleg a párt általános preferenciáival arányban rendelkezik fiatal szimpatizánsokkal” (74. p.), az MKP „képtelen volt megszólítani a fiatalabb korosztályt” (73. p.). Tokár Géza szerencsére nem a többi párttól elszigetelten vizsgálja a területet, így mintegy mellelleg jól láthatóvá válik, hogy a parlamenten kívül maradt szélsőségesen nacionalista LSNS támogatottsága „elsősorban az elsőválasztók körében magas, az újonnan szavazók komoly hányadát adják a párt támogatóinak”.

Bara Zoltán elemzése (*A 2010-es parlamenti választási eredmények összegzése és elemzése a korábbi választásokkal összehasonlítva Szlovákiában*) a címében megnevezett tárgyán túl egyszersmind a politikai pártok jellemzőit is nyújtja, mégpedig az idők során változó jellemzőit, s főként az IVO társadalomkutató intézet tanulmányaira támaszkodva saját szerkesztésű ábrákon szemlélteti, milyen utat jártak be Szlovákiában a pártok 1994-től 2010-ig a populizmus, paternalizmus, nacionalizmus és a demokratikusság szempontjából. S bár végkövetkeztetése – mely szerint a kérdéses időszakban a pártok vagy az első három izmus kategóriájába tartoznak, vagy demokraták – meglehetősen leegyszerűsítettnek tűnik, ma nehezen cáfolható. Amellett azonban lehetne érvelni, hogy míg a populistának, paternalistának és nacionalistának nyilvánított pártok (Smer, SNS, HZDS) eddig valóban csekély jeleit nyilvánították ki esetleges demokratikus voltuknak, a demokrata blokkba soroltak (SDKÚ, KDH, SaS, Híd, MKP) nem mindenkor mentesek a kárhoztatott három izmustól.

A kötet utolsó fejezetében Kollai István dolgozata olvasható: *Szlovákia a magyar sajtóban a 2010. évi választási időszakban*. Sajnos, itt beigazolódik, hogy a sajtóvisszhang, főként ha a politika prominens képviselőire korlátozódik, nem több helyezkedésnél, üzengetésnél és baklövésnél. (A szlovákiai magyar olvasónak nem sokat nyújt az elemzésnek az a része sem, mely a szlovákiai sajtónak a magyarországi sajtó által idézett kijelentéseit kívánja hasznosítani.) Megtudjuk például, hogy „Szlovákiában egy olyan éles választási kampány zajlik, amelyet itt Magyarországon el sem tudunk képzelni” – idézi Orbán Viktort a szerző (95. p.), vagy hogy a ketős állampolgárság kérdése miatti felzúdulás csak „a szlovák nemzeti pártok provokációja” és így tovább, beszédesen szemléltetve, hogy az itthoni események magyarországi reflektántsága legkevesbé nekünk, szlovákiai magyaroknak szolgálhat bárminő tapasztalattal. Hacsak azzal nem, hogy a hivatkozott és idézett szövegek retorikai-ideológiai íve azt mutatja: talán nekünk (is), de semmiképp nem rólunk beszélnek. Mindez a szóhasználat szintjén is tükröződik: míg a „szlovák választási beszámoló”-ról vélhetjük, hogy megfogalmazója azt írta, amit gondolt, a „szlovák választások” esetében már csak elképzeléseink lehetnek. Más kérdés (de nem ide tartozik), hogy a nyomdafestéket látó diplomáciai ballaszt egyáltalán szólhat-e valakikről, vagy valóban csak valakiknek.

A KFT-könyvek újabb darabja föltétlen megérdemli figyelmünket. Hasznos nem csak abból a szempontból, hogy jó, ha kezünk ügyében tartjuk, mert sosem lehet tudni, mikor melyik adatára lesz szükségünk, hanem azért is, mert véleményre sarkallja olvasóját. Még az olyat is, akinek a parlamenti választások se nem kenyer, se nem inge. Mert rekonstruált kisebbségi vonatkozásai még az ilyen olvasót is érintetté teszik.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

Bolemant Lilla (1964)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Cúth Csaba (1978)
jogász (Komárom, Szlovákia), nyelvész
doktorandusz (ELTE, Budapest,
Magyarország)

Csanda Gábor (1963)
szerkesztő, kritikus (Pozsony, Szlovákia)

Gaučík István (1973)
történész (Szlovák Tudományos
Akadémia Történettudományi Intézete,
Pozsony, Szlovákia – Historický ústav
Slovenskej akadémie vied, Bratislava)

Hoboth Katalin (1984)
tanársegéd (Szlovák Műszaki Egyetem
Építőipari Kara, Pozsony, Szlovákia),
doktorandusz (Konstantin Filozófus
Egyetem, Közép-európai Tanulmányok
Kara, Nyitra, Szlovákia)

Kacsinecz Krisztián (1985)
tanár, doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Kövesdi Károly (1953)
újságíró, költő, szerkesztő (Pozsony,
Szlovákia)

Lancz Attila (1976)
jogász (Szlovákiai Magyarok
Kerekasztala, Somorja, Szlovákia)

Lanstyák István (1959)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Sándor Eleonóra (1959)
köztisztviselő, a parlamenti hivatal
munkatársa (Somorja, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Vadkerty Katalin (1928)
történész (Érsekújvár, Szlovákia)